

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
SOSİAL ELMLƏR VƏ PSİXOLOGİYA FAKÜLTƏSİ

Bakı Dövlət Universitetinin
100 illiyinə həsr olunur

TƏHSİL: KLASSİK VƏ MÜASİR YANAŞMALAR

Gənc tədqiqatçıların Respublika elmi-praktik
konfransının materialları
(19 aprel 2019-cu il)

Bakı-2019

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

- Elçin Babayev - rektor - sədr
Aydın Kazımzadə - elm və innovasiyalar
üzrə prorektor, sədr müavini
Afət Məmmədova - magistratura və doktorantura
şöbəsinin müdiri, sədr müavini
Hikmət Əlizadə - dekan, sədr müavini
Bəxtiyar Əliyev - kafedra müdiri, üzv
Kamilə Əliyeva - kafedra müdiri, üzv
Rəbiyyə Aslanova - kafedra müdiri, üzv
İzzət Rüstəmov - kafedra müdiri, üzv
Rəna İbrahimbəyova - kafedra müdiri, üzv
Ləzifə Qasıмова - kafedra müdiri, fakültə
tədris-metodik şurasının sədri, üzv
Qızılgül Abbasova - elmi işlər üzrə dekan müavini,
məsul katib

FƏLSƏFƏ BÖLMƏSİ

bölmə rəhbəri: b/m A.M.ALLAHVERDİYEV

MÜASİR HƏYAT TƏRZİ ANLAYIŞI

Mehdiyeva Mədinə Arif qızı
ADPU-nun Fəlsəfə kafedrasının müəllimi,
dissertant
madina.qasimova@mail.ru

Həyat tərzini anlayışı birbaşa həyat fəaliyyəti formaları ilə bağlıdır. İlk növbədə iqtisadi sahənin fəaliyyət xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Məlumdur ki, iqtisadi sahə insan həyatında aparıcıdır. Bu barədə Marks öz cəmiyyət haqqında irəli sürdüyü sosioloji nəzəriyyəsində qeyd etmişdir. Digər fəaliyyət sahələri mənəvi mədəniyyət, idarəçilik, sosial struktur və sosial qrup səviyyəsində aparılan işlərlə bağlıdır. Həyat tərzini əsaslı şəkildə mövcud tarixi mərhələdən, sivilizasiyanın dövründən, etnosun, xalqın tarixən keçdiyi inkişaf xüsusiyyətlərindən asılıdır. Həyat tərzini özünə xalqın mental inkişafını, məişət təşkilini, təsərrüfat ukladını, mənəvi dəyərlər sistemini, adət-ənənələrini, siyasi idarəçilik strukturlarını daxil edir. Bundan başqa, buraya həm də etnosun antropoloji xüsusiyyətlər də daxildir.

Xalqın tarixi yaddaşı onun şifahi xalq ədəbiyyatında, milli xarakterində, temperamentində, dünyaya münasibətində özünü bildirir. Həmin xalq haqqında yaradılan deyimlər, lətifələr, rəvayətlər müəyyən mənada milli xarakteri və temperamentini bildirir, digər xalqlarla qurduğu münasibətlərin forma və məzmununu təyin edir. Beləliklə, həyat tərzini sosial həyat formasının olduqca mürəkkəb bir fenomenidir.

Təhlil zamanı tədqiqatçılar ilk növbədə tərifi ilə yanaşı konseptual yanaşma ətrafında da mülahizələri ifadə etməyə çalışmışlar. Sovet ədəbiyyatında hətta sovet və burjua həyat tərzii ilə bağlı mübahisələr aparılırdı. Aydın dır ki, hər bir cəmiyyətin mənəvi dəyərlər sisetmi var ki, həyat tərzində əks olunur, bununla belə ümumbəşəri xüsusiyyətlər var ki, hər bir tarixi mərhələdə müəyyən özünəməxsusluqla səciyyələnir. Həyat tərzinə üç kateqoriya daxildir: həyat səviyyəsi, həyat üslubu, yaşayış keyfiyyəti.

Həyat səviyyəsi maddi, mədəni və mənəvi ehtiyacların (əsasən bu iqtisadi kateqoriya ilə bağlıdır) təmin olunması dərəcəsidir.

Həyatın üslubu insan həyatının davranış xüsusiyyətləri, yəni şəxsiyyətin istifadə etdiyi müəyyən standartlarıdır (sosial-psixoloji kateqoriyadır).

Yaşayış keyfiyyəti ("yaşayış keyfiyyəti" anlayışının beynəlxalq abreviaturası - Quality of Life - QOL) insan ehtiyaclarının (əsasən sosioloji kateqoriyadır) təmin olunmasında (məmnunluğunda) rahatlıqla səciyyələnir.

Bir qayda olaraq yaşayış keyfiyyətinin (QOL) dörd dəyər aspekti nəzərdən keçirilir:

-fiziki QOL: mobillik, sağlamlıq, somatik rahatlıq, funksional parametrlər və s.;

-psixi QOL: məmnunluq, dinclik, sevinc hissi ilə yaşamaq və s.;

-sosial QOL: ailə, mədəni, iş kollektivində, iqtisadi münasibətlər əlaqələr;

-mənəvi QOL: yaşamağın mənası, məqsədlər, dəyərlər, mənəvi-dini münasibətlər [1].

Bizi maraqlandıran problemlərdən biri də müasir, artmaqda olan informasiya məkanının həyat tərzinə təsiri yolları və nəticələridir. Məlumdur ki, elmi-texniki tərəqqi sürətli addımlarla irəlyə doğru gedir. Həyat fəaliyyətinin bütün sahələrində bu proses öz nəticələrini göstərir. Həyat səviyyəsi,

insan sağlamlığı, mənəvi dəyərlər sistemi, sosiallaşma prosesi, cəmiyyətdə şəxsin tutduğu sosial statusu kimi amillər insanların həyat tərzinə əsaslı şəkildə təsir edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu problemə yanaşma müxtəlif olaraq özündə müəlliflərin sosial-sinfi və ideoloji mövqeyini əks etdirir. Xüsusilə bu, Qərb alimlərinə aiddir. Hesab etmək olar ki, həyat tərzinin formalaşmasına ilk növbədə insan cəmiyyətinin sosial strukturu təsir edir. İnsanların qrup, icma halında yaşaması xüsusi adət-ənənə, ibadətlər, inancların əmlə gəlməsi ilə nəticələnmişdir. Beləliklə, həyat təzi integrativ anlayışdır və sosial həyat formalarından biridir.

Ədəbiyyat

1. Федосеева Н.А. Анализ ключевых категорий образа жизни // Успехи современного естествознания. – 2010. – № 5 – С. 93-95
2. Романова И.В. Категория «образ жизни» в отечественной и зарубежной научной литературе // Вестник Забайкальского государственного университета, 2012, № 4, с.32-45

ŞAMANİZM VƏ OD KULTUNUN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Əliyev Araz Yunus oğlu
BDU-nun qiyabu doktorantı
arazaliyev1606@gmail.com

Açar sözlər: Şaman, Şamanizm, Buddizm, din, od, qadın.

Ключевые слова: Шаман, Шаманизм, буддизм, религия, огонь, женщина.

Key words: Shaman, Shamanism, Buddhism, religion, fire, women.

Şamanizmdə göyə yüksəlmə və yer altına enməklə bərabər mühüm qəbul edilən xüsusiyyətlərdən biri də oda hakim olmasıdır. Od şamanizmdə müqəddəs hesab edilir. Belə ki, Altay-Yakut şamanistlərinin inancına görə tanrı Ülgen ilk dəfə olaraq insana (*Targın neme*) çaxmaq daşı ilə od əldə etməyin yolunu öyrətmişdir (Ülgen göydən odu insanlara göndərmişdir). Banzarova görə, mongollar odu türklər vasitəsilə əldə etmişdir, çünki mongollar oda “*gal*”, od tanrısını isə “*ot*” adlandırırlar. Şamanlar oda baxaraq gələcəkdən xəbərlər verir, öncəgörmələr yerinə yetirirdilər [3, səh 273]. Kafesoğlu Bizans mənbələrinə istinad edərək türklərin oda sitayiş etdiyini qeyd edir. Lakin bu sitayiş amilinin Göy türklərdə, xüsusilə də Qərbi Göy türklərdə rast gəlinməsinin tran-zərdüştlüyün təsiri olduğunu və türklər arasında geniş yayılmadığını qeyd edir [2, səh 172].

Burada önəmli bir məqama diqqət yetirmək lazımdır. Kafesoğlu bu fikirlərə çox güman ki, Giraud-un əsərinə (*Giraud, R- L'Erope des Turcs celestes, Paris, 1960*) əsaslanaraq gəlir. J.P. Roux isə problemin sadəcə olaraq Şərq türklərinə aid məlumatların əskikliyi olduğunu, Giraud-un Koppers və digər müəlliflərin əsəri ilə tanış olsaydı bunu görə biləcəyini qeyd edir [4, səh 49]. Bununla yanaşı şamanist xalqlarda ildırım ayrıca bir qüdrət yüklənmiş və xüsusi bir ildırım tarısının varlığını nəzərdən keçirməyimiz önəmlidir.

Onların inancına görə, bu tanrı pis ruhların gizlənmiş olduğu ağacları tapıb, onları od vasitəsilə yandırarmış. Əgər bu odan götürülüb saxalanarsa, o müqəddəs hesab olunarmış [1, səh 30]. Odun ildırım, şimşək vasitəsilə əldə edilməsi daha çox ilkin od əldə edilməsi təsəvvürləri ilə üt-üstə düşür. Ona görə də odun göydən gəlməsi, Ülgen tərəfindən göndərilməsi ideyası od əldə olunmasının lokal xarakterini və Şimal xalqları arasındakı özünəməxsusluğunun ifadəsidir. Bununla yanaşı oda atılmış və ya odda yandırılmış hər hansı bir nəsənin tüstü

vasitəsilə göyə yüksəlməsinin ilk insanlar tərəfindən təcrübə edilməsi, onlara görə, göyə yüksəlmə amili ilə sıx bağlıdır. Bu amil Şimal ovçu xalqları arasında ilkin zamanlardan etibarən mövcud olan od kultunun, oda qarşı xüsusi münasibətin varlığına işarədir.

Daha Şimaldakı xalqların mifoloji və dini təsəvvürlərində oda “*ana*”, “*ana ruh*” kimi yanaşılması, bir sözlə odun matriarxal xarakterə malik olması mühüm önəmə malikdir [1, səh 70]. Bu məsələ ətrafında J.P.Roux Hessingə istinad edərək odun matriarxal xarakterinin daha çox Mongolustanın şimalında, şamanların və rahiblərin də qadın olduğu yerlərdə mövcud olduğunu, daha cənubda isə şamanlar və təbii olaraq da odun patriarxal xarakterini ifadə edir.[4, səh 196] Od kultunun matriarxal xarakterinin olması yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Şimali Asiya ovçu qəbilələrində əvvəlki dövrlərdən qalmış matriarxal quruluşun qalıdır. Kişilərin ovda olduğu zamanlarda odun qoruyucusu olan qadın (ana) zamanla odun özü formasına keçmişdir.

Daha cənubda o cümlədən Bozkırdakı xalqların dünya görüşündəki od kultunun patriarxal xarakteri isə düşünürəm ki, ətraf oturaq mədəniyyətlərin oda yanaşması ilə müəyyən olunmuşdur. Çünki bir sıra bozkır xalqlarında ölülərin dəfn mərasimində odda yandırılması, lakin meşə kultu ilə bağlı olaraq ilkin şamanist qrupların yer altı dünyanın simvolu olaraq qəbul etdikləri meşələrdə(*irəlidə ətraflı qeyd edəcəyimiz kimi*) dəfn işlərini həyata keçirmələri və bu zaman ölüləri yandırmadıqları məlumdur. İnan, qədim meşə qəbilələrində (Beltirlər) yeni doğulmuş uşağın anası öldüyündə anası ilə bərabər meşədə 4 dirəkli tabutun yanın qoyulduğunu,

Buryatlarda isə ərin ölümü ilə bağlı qadın və uşağın öldürülərək dəfn olunduğunu qeyd edir. Beltirlərin uşağın diri-diri anasının tabutunun yanında qoyulmasının səbəbi ilk çağlarda süd verəcək inəklərə malik olmamaları idi. O, bu

ənənənin meşə qəbilələrində neolitik dönlərə aid tapıntılarla təsdiq olunduğunu qeyd edir [1, səh 192].

Eyni zamanda bu tip rəvayətlərin Şimali Amerika yerlilərinin həyat tərzində rast gəlinməsi [1, səh 193 *Okladnikova istinadən*] nəzərə alındığımızda qədim şamanizmdə dəfn zamanı oddan istifadənin olmadığı qənatinə gələ bilərik. Qırğızlara aid edilən ölümlərin yandırılması, odun ən təmiz şey olması, oda atılan hər şeyin təmiz olması məsələsi [1, səh 14, *XI əsr tarixçisi Gardiziyə istinadən*] isə çox güman daha sonralar, qırğızların Yenisey ətrafından köç etdiklərindən sonra ətrafdakı oturaq mədəniyyətlərin təsiri ilə əlaqələndirilə bilər. İnan, eyni zamanda Altay xalqlarının dəfn mərasimlərindən bəhs edərkən, torpağa basdırılma, 4 dirək üzərində qoyulma və odda yandırılma olmaqla fərqli adətlərin varlığını qeyd edir. Lakin odda yandırılandan sonra küllərin digər əşyalarla birlikdə yenidən torpağa dəfn edildiyini söyləməsi [1, səh 188] odda yandırılma amilinin daha sonradan mənimsənilmiş olduğunu göstərir. Bu sonradan mənimsənilmiş olma amili sübut edən digər bir amil də Altay və Yakut şamanizmi üçün xarakterik olan qurban edilmiş heyvanların dərilərinin oda atılması məsələsidir [1, səh 54].

Bununla bağlı olaraq J.P.Roux Tunguzlarda qurban edilmiş heyvanların dərilərinin ağac dirəklərə keçirildiyini ilə bağlı məlumatlar verir.[4, səh 212] Hər nə qədər odla bağlı olaraq Orta və Şimali Asiya şamanizminin dəfn, qurban və digər mərasimlərində görünən xüsusiyyətlər ətraf oturaq mədəniyyətlərin təsirləri ilə izah olunmağa meylli olsa da, özlüyündə şamanizmi od kultundan kənar hesab etmək doğru olmazdı. Göydən gələn, şimşək tanrısının pis ruhları cəzalandırmaq üçün göndərdiyi od anlayışı düşünürəm ki, Şimali Asiya şamanlığının əsasında yer alan od kultuna məxsusdur.

Digər tərəfdən də soyuq iqlimli ərazilərdə insanların keçirdikləri xəstəliklər və o xəstəliklərin daha primitiv

müalicə üsulu kimi oddan istifadə olunması oda olan xüsusi münasibətin formalaşması üçün əsas verə bilərdi. Odun yanında qızınan xəstələrin yaxşılaşması odun pis ruhları qovduğunu və sağaldıcı təsirlərinin şamanlar tərəfindən aşkara çıxarılıb istifadə olunması, oda baxaraq öncəgörmələr həyata keçirilməsi üçün yetərli əsas ola bilərdi. Lakin ilkin şamanizm üçün xarakterik olan bu od kultu daha sonralar bizim Bozkır şamanizmi adlandırdığımız və digər dinlərin qarşılıqlı təsiri ilə formalaşmış dünyagörüş formasında öz ilkin təbiətini oturaq mədəniyyətlərin od anlayışı istiqamətində dəyişdirdiyini görə bilərik.

Ədəbiyyat

1. İnan, Abdulkadir. “Tarihte ve bu gün Şamanizm”, TTKY, 1986.
2. Kafesoğlu, İbrahim. “Türk Milli kultürü”, Ötüken, 1998
3. Radloff, Wilhelm. “Türklər və Şamanlıq”(Aus Sibirien), Örgün, 2009.
4. Roux, Jean-Paul. “Türklərin və Moğolların eski dini”, İşaret, 1994.

Xülasə

Şamanizm soyuq iqlim şəraitində yaşamaq üçün oturmaq mədəniyyətlərinin təsirinə məruz qalmış və fərqli formalarda zənginləşərək inkişaf etmişdir. Şamanizm matriarxal düşüncə ilə Bozkır və daha cənubdakı oturaq mədəniyyətlərin patriarxal düşüncəsi arasında mübarizə, özünü təsdiq formasıdır.

Summary

Shamanism is the result of the interaction between the primitive hunter-migratory human tribes and their nature, and is based on a migratory culture based on martyrdom nature and has been influenced by other sedentary cultures and developed in different forms as it spreads toward the south. Shamanism is a form of self-affirmation between matriarchal thinking and the patriarchal thinking of the steppes and of the southern culture.

Резюме

Шаманизм является результатом взаимодействия между примитивными племенами охотников-мигрантов и их природой и основан на миграционной культуре, основанной на природе мученичества, и подвержен влиянию других сидячих культур и развивается в различных формах по мере распространения на юг. Шаманизм - это форма самоутверждения, борьба между матриархальным и патриархальным мышлением южных культур сидячих племен степей .

SARTRIN BAŞLICA EKZİSTENSİAL İDEYALARI

Hüseynova Sevinc Əli qızı, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənayə Universitetinin ictimai fənlər kafedrasının müəllimi
huseynovas723@gmail.com

Müasir Qərb Fəlsəfəsinin inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan filosoflardan biri fransız mütəfəkkiri Sartr sayılır. Sartr fəlsəfəsinə Hegel, Qusserl, Haydegger, Yaspers, Kyerkeqor Berqson və Freyd təsir göstərmişdi. Sartrın əsərləri fəlsəfə tarixində dəyərli yerlərdən birini tutur. “Eqonun

transendentliyi”, “Təxəyyül”, “Varlıq və heçlik”, “Emosiya nəzəriyyəsi oçerki”, “Dialektik zəkanın tənqidi”, “Ekzistensializm humanizmdir” və s. fəlsəfi əsərlər silsiləsinə aiddir. Bədii əsərləri də olduqca orijinal və məhsuldardır. “Azadlıq yolları”, “Ürək bulantısı”, “Milçəklər”, “Bağlı qapılar arxasında”, “Çirkli əllər”, eyni zamanda “Dünya şeytan və cənabi Allah” və s. kimi roman, povest və hekayələrin müəllifidir.

O, ekszistensialist filosoflar arasında yeganə filosof idi ki, özünü ekszistensialist hesab edirdi. Daha sonra Sartr Simona de Bovuar və Merlo-Ponti ilə birlikdə “Yeni zaman” jurnalının əsasını qoymuşdu. O, ekszistensializmi fəaliyyət fəlsəfəsi kimi düşünürdü. Sartr uzun müddət siyasi mübarizəyə qoşulmuşdu və solçu idi. Sartr 1952-ci ildə xalqların Venqra konqrensində dünyanın müdafiəsinə qalxmışdı. 1969-cu ildə Fransa inqilabının iştirakçılarından idi. O, demokratik hərəkatlarda fəal iştirak edirdi. Əlcəzair müharibəsinə, Vyetnam müharibəsinə amerikalıların Kuba-ya müdaxiləsinə qarşı mübarizə edirdi. Bir müddətdən sonra siyasi proseslərdə iştirakına görə Sartr həbs edildi. Lakin Şarl de Qoll “Fransa Volterləri həbs etmir.” deyərək onu azad etməyi əmr etdi. 1969-cu ildə Sartr Nobel mükafatına layiq görülmüşdü, lakin o, heç bir sosial institutlardan asılı olmamaq naminə ondan imtina etdi. Bu bərdə o, yazırdı: “Yazıçı hətta ən şərəfli şəkildə də olsa, öz adının ictimai institut adına çevrilməsinə imkan verməməlidir.”

Sartrin əsas fəlsəfi traktatı “Varlıq və yoxluq”dur. Əsər varlıq nədir? şüur və dünya arasında hansı fundamental əlaqə mövcuddur? şüurun ontoloji strukturları hansılardır? kimi suallara həsr olunmuşdur. Sartrin bütün əsərləri insanın tədqiqinə, onun şüuruna, dünyasına həsr olunmuşdur. Sartr individual və kollektiv münasibətlər arasında ziddiyyət prosesinin qurulmasını mövcudluq aktı ilə mümkün olduğunu təsdiqləyirdi. Sartrin insan haqqında ekzistensial

kateqoriyasının əsasını insan azadlığı təşkil edir. Azadlıq onun fikrincə insan mövcudluğunu yaradan əsas şərtidir. İnsan özünü dərk prosesində azad ola bilər. Sartrın qənaətinə görə bütün insanlar azad olmalıdır. Sartr fəlsəfi sistemini azadlıq üzərində qurmuşdur. İnkâr onun fikrincə azadlığa aparır. Fərd azad deyilsə, deməli o, fəaliyyət göstərir və həqiqi varlığına yadlaşaraq ondan özgələşir.

O, göstərirdi ki, həqiqi mövcudluq üçün insan azad seçməli, azad düşünməlidir. İnsan fəaliyyəti onun fikrincə heç bir qanunauyğunluqlara, imperativə tabe deyil. Onun nəzərincə, insan ətraf mühitlə və cəmiyyətlə əhatə olunmasına baxmayaraq, onun fəaliyyəti cəmiyyət vasitəsilə determinə olunmur. İnsanın situasiyaya hansı mənə verməsi onun daxili “cogito” sundan asılıdır. Buna görə insan mütləq azaddır. Sartr üçün insan inkâr edə bilən varlıqdır. İnsanın bütün qərarları istənilən an fərdin özü tərəfindən inkâr edilə bilər. Sartr insanların determinizmə meyl etməsinin səbəbini onların xaraktercə passiv olması ilə açıqlayır. İndeterminizm onun üçün insanı tam azad varlıq kimi tədqiq edir. Bu yolu Sartr ən doğru yol hesab edirdi. O düşünürdü ki insanın həqiqi bir varlıq kimi mövcud olması üçün o məsuliyyətli nə təbiətə nə tarixə nə situasiyaya nə də hər hansısa sosial ideologiyaya bağlanmamalıdır Sartr tam əminliklə bildirirdi ki, dünyada heç bir əxlaq sizə nə etmək lazım olduğunu göstərə bilməz [səh 310.1]. Bu yolla Sartr Nitschenin yoluna yaxınlaşır.

Sartr antifaşist mövqedə duraraq faşistlərə qarşı vuruşurdu. Sartr yazırdı: “Bizim konkret məqsədimiz aktualdır, müasir məqsəd isə insanı xilas etməkdir.

Sartr şəxsiyyətin özgələşməsini təhlil etməklə sübut etməyə çalışır ki, bizim hər birimiz bu və ya digər dərəcədə hər hansısa rol oynayırıq. Sartr müasir cəmiyyətdə ikiüzlülük və yalanların mövcudluğunu göstərməklə göstərirdi ki, cəmiyyətdə insanlar arasında münasibətin səviyyəsi qaneedici deyildir. Filosofun fikrincə bu reallıqların nəticəsi olaraq

şəxsiyyətin özünü itirməsi faktı yaranır. Sosial funksiyalara tabe olan insan Sartra görə “maskalanmış” şəkildə yaşamağa olur. Sartr psixanalitik metoddan çıxış edərək cəmiyyətin maskalanmış obrazını insanın şüuraltı səviyyədə necə təəssüm etməsini açıqlayırdı. O, izah etməyə çalışırdı ki, bu oyunlar və maskalanmış həyat tərzini daha çox uşaqların şüurunda əks olunur.

Filosof uşaqların qeyri şüuru olaraq cəmiyyətdən, daha sonra isə dünyadan təcrid olunması faktorunun üzərində xüsusi dayanır. Onun fikrincə ailədəki qeyri səmimiyyət, uşaq psixikasında kök salaraq onun əsl varlığını gizlədir. Nəticədə ailədəki yalançı obrazlar cəmiyyətə ötürülür. Əlbəttə, burada Sartrla müəyyən mənada razılışmaq mümkündür. O, bununla bağlı öz uşaqlıq hisslərinin təəssüratını əsərlərində belə yazır: Mənim xarakterim, “Mən”im böyükklərin əlində idi. Filosof insanlar arasında münasibətə də inanmır. Sartr yazır: “Mən başqası üçün predmet olduğunu aşkar edəndə, mən özüm obyekt kimi transformasiya oluram”.

Varlığa yanaşmada Sartr varlığı üç hissəyə bölür: özündə varlıq, özü üçün varlıq və başqaları üçün varlıq. Onun qəhrəmanları özündə varlıq olmaqdan özü üçün varlıq olmağa can atan şəxslərdir. Sartrın bütün əsərlərində insan azadlığının vacibliyi və əsl mövcudluq axtarışı ideyası hakimdir. Filosofun fikrincə özündə varlıq əşyalar aləmidir. O xarici aləm, dünya obyektidir. Sart hesab edirdi ki, özündə varlıq insana qarşı durur, onun azadlığını boğmağa can atır, “özündə varlıq” ümumiyyətlə, insana yaddır, ona görə də o mütləq passivlikdir. O, şüura təsir göstərə bilmir. “Özü üçün varlıq” isə insan şüuru və insan mövcudluğu ilə bağlıdır [2, s.66.]. “Özü üçün varlıq” insan dünyasıdır.

Sartrın absolyut azadlıq konsepsiyasından çıxarılan nəticəyə görə obyektiv qanunlar və eləcə də rəşional yanaşma insana yaşamaq və fəaliyyət göstərmək üçün heç bir kriteriya ola bilməz. Bu kriteriyayı filosof yalnız, insanda tapırdı.

Filosof üçün insan əxlaqın yeganə mənbəyi və kriteriyasıdır. Bəlkə də Sartr dövrünün ağır iztirablarını, işgəncələrini görüb, azadlığa bu qədər bağlanaraq onu heç nəyə tabe etmək istəmirdi. Bu sırf subyektiv yanaşma olsa da zəmanənin çətin yollarında nə üçün yaşamalıyıq və eləcə də, necə yaşamalıyıq suallarını qarşıya qoyur. O, nihilist və volyuntarist olaraq mədəniyyəti və sosial gerçəkliyi inkar edirdi. Müasir cəmiyyət insan və onun azadlığını buxovlayır. Sartr azadlıq üzərində ciddi dayanaraq insanın öz azadlığını layihələndirən varlıq olduğunu ona bəlli edirdi. “Mövcudsansa azad olmalısan” şüarını azadlıq konsepsiyasında daha da təkmilləşdirdi.

Sartr müasir dövr fəlsəfəsində sistemli yanaşma nümayiş etdirməklə ekzistensializm fəlsəfəsinin inkişafına xüsusi təsir göstərmişdi.

Ədəbiyyat

1. Ж.П.Сартр, Бытие и ничто. М.: 2009, 928 с.
2. Современная буржуазная философия. М.: 1988.

“AZƏRBAYCANÇILIQ” İDEOLOGİYASI MENTALİTETİMİZİN ELMİ-FƏLSƏFİ QAYNAĞIDIR

Əliyeva Sahibə Hidayət qızı
Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru
sahiba.aliyeva.71@mail.ru

Görkəmli Şərq mütəfəkkiri Əbu Turxan demişdir:” Millət yalnız ruhun emosional halında fəlsəfi özünüdərk məqamına yüksəlirəkən əsl böyük millət olur” (3). Belə ki, millətin formalaşması çox çətin və mürəkkəb proses olduğu üçün özündə milli özünüdərk prosesinin yaranması, milli şüurun

formalaşması və milli ideologiyanın mövcudluğu kimi milli özünəməxsusluğu əks etdirir.

Elmi-fəlsəfi ədəbiyyatdan məlum olduğu kimi, milli – mənəvi dəyərlər içərisində milli şüurun özünəməxsus yeri vardır. Şüur anlayışı nə qədər ümumdirsə, milli şüur anlayışında həm ümumilik, həm də xüsusilik vardır. Milli şüur fərdi şüurla ümumi şüur arasında əlaqələndirici xüsusiyyətə malikdir. Bəşəri dəyərləri özündə əks etdirən milli şüur etnik-milli, həm də dini xüsusiyyətləri ehtiva edir. Milli şüur-milli ruh yalnız nəsil, qan birliyinə əsaslanan genetik varislik prinsipinə deyil, eləcə də cəmiyyətdə sosial proseslər nəticəsində əldə etdiyi milli-mənəvi xüsusiyyətlərin daşıyıcısı kimi də çıxış edir. Ona görə də milli şüur milli ideologiyanın formalaşmasında çox mühüm rol oynayır. İslamçılıq, çağdaşlıq və azərbaycançılıq prinsipləri ilə yoğrulmuş milli şüurumuz ümumi türkcülüynün əsaslarını özündə birləşdirir. Ona görə də milli şüurun formalaşması, hər şeydən öncə, dil, mədəniyyət və qan-nəsil birliyi (etnos) ilə bağlıdır.

Milli şüur formalaşdırılarkən dil amilinin rolu danılmazdır. Akademik Ramiz Mehdiyevin fikrincə: ”milli münasibətlər sahəsində siyasi sistemin islahatı aşağıdakı problemləri əhatə etməlidir: - bütün milli azlıqların hamısına eyni hüquqların təmin edilməsi, hər bir millətin, milli-etnik qrupun spesifik maraqlarının ödənilməsi; milli dil və mədəniyyətlərinin azad inkişafı üçün şəraitin yaradılması” (2). Genetik amilin də rolunu danmaq olmaz. Belə ki, bu amil milli şüurun daxili məzmununu əks etdirdiyi insanın şüuraltı (təhtəşüur) hissəsinin oyanışına, öz kimliyini dərk etməsinə yaxından kömək edir.

Milli-mənəvi xüsusiyyətləri əks etdirən mədəniyyət və onun daxili məzmununu tamamlayan mentalitet də milli şüurun təzahür faktoru kimi çıxış edir. Məhz milli şüurun bariz nümunəsi kimi Şərqdə yaradılan ilk cumhuriyyət-Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətini göstərmək olar. Onun fəal yaratıcıları

olan M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Hüseynzadə, Ə.Agayev və b. milli şüurun oyanışı məsələsini xüsusi qeyd edirdilər. Onlar bu qənaətə dini şüurun istənilən effekti verməməsindən sonra gəlmişlər. Bu mənada, ilk dövrlərdə milli şüurun aparıcı qüvvəsi dini şüur-islamçılıq idisə, daha sonra onu türkçülük əvəz etmişdi. Türkçülük milli şüurun formalaşması yolunda mühüm bir addım idi. Milli şüur, ilk növbədə, türklüyə, daha sonra islami və demokratik dəyərlərə əsaslanırdı. Beləliklə, bunların vəhdəti olaraq Azərbaycan milli ideyası, yəni azərbaycanlılıq şüuru da yaranmış olurdu. Dövlət yarandıqdan sonra etniklik (dil, mədəniyyət və etnos birliyi) kifayət etmədiyi üçün digər azsaylı etnik qrupların da dil və mədəniyyətləri nəzərə alınmalıdır. Bunun üçün isə dini dəyərlər və dövlətçilik vacib amillərdəndir. Tur Xander yazırdı: "Dövlət müəyyən ideologiya əsasında fəaliyyət göstərir. Bu ideologiya milli ruha uyğun gəlsə, deməli, o, milli dövlətdir, gəlmirsə, millətlə dövlət arasında qarşıdurma labüddür" (3).

Milli mentalitet daha çox insanların ictimai şüurundakı dünyagörüşün özünəməxsusluğunun ifadəsidir. Bu baxımdan, milli mentalitet milli- mənəvi dəyərlərdən milli özünüdərəkə bir keçiddir. Belə ki, bir xalqda milli mənəvi dəyərlər o vaxt milli özünəməxsusluq səviyyəsində meydana çıxır ki, həmin xalqda milli oyanışa, milli özünüdərəkə ehtiyac yaranır. Yəni millət etnik kimliyinin, dilinin, mədəniyyətinin və s. assimilyasiya olunmasını sövqi-təbii hiss edərək özünümüdafiyəyə cəhd edir.

Bu zaman milli -mənəvi dəyərlər milli mentallıq formasında - etnik mənşəyi, dili, mədəniyyəti, dini ideologiyası, sosial həyatı, məişət münasibətləri və s. ilə bağlı keçmişini şüurunda canlandırır yalnız ona aid olan milli mənəvi dəyərlərlə, milli sərvətlərlə mübarizə aparma səviyyəsinə yüksəlir. Bu isə, istər-istəməz milli oyanışa səbəb olur. Ümumiyyətlə, mentallıq hər bir millətin özünəməxsus psixoloji, mədəni, dini və fəlsəfi həyat tərzidir. Bu mənada hər hansı bir millət özünü başqa xalqlardan fərqləndirmədən,

yalnız onun keçmişinə məxsus olan milli xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmədən milli istiqlal uğrunda mübarizə apara bilməz. Milli mentalitetə aid olan hər bir anlayış milli özünüdərk səviyyəsinə qalxıb milli ideyaya çevrilə bilməz. Yalnız o anlayış, milli mentalitet səviyyəsindən milli özünüdərkə qədər yüksələ bilər ki, onun ciddi elmi, fəlsəfi və s. əsasları olsun. Çünki milli mentalitetdən fərqli olaraq milli özünüdərk hər hansı bir etnik toplumun başqa etnoslardan fərqli özəlliklərini dərk edib, özünü bir millət kimi təsdiq etməsidir.

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəsmən elan edilməsi ilə Azərbaycançılıq ideologiyası öz inkişafının keyfiyyətə yeni bir mərhələsinə qədəm qoydu. İki əsrin siyasi ideologiyasını özünə birləşdirən Azərbaycançılıq ideyası Müstəqil Azərbaycanın qurucusu Ulu Öndər Heydər Əliyev şəxsiyyətində öz həqiqi və real həllini tapmışdır. Ulu Öndər çox yaxşı dərk edirdi ki, Azərbaycançılıq ideologiyası çox dərin tarixi köklərə bağlı olduğu üçün ideya-siyasi məzmunu, onun ideologiya imkanları çox genişdir. O, yaxşı bilirdi ki, hərtərəfli əhatə olunduğu və perspektivinə görə siyasi ideologiyanı bütövlükdə milli ideologiyanın baza modeli hesab etmək mümkündür.

Geniş dünyagörüşü, mütaliə qabiliyyəti, ən əsası isə Böyük həyat fəlsəfəsinə malik olan böyük siyasətçi, güclü politoloq, müdrik filosof olan Heydər Əliyevin fəlsəfi baxışlarına görə, azərbaycançılıq ideyası milli mənsubiyyəti, milli-mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamaq, eyni zamanda, onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək deməkdir. Dövlətlə vətəndaşların mənafeyini üzvi şəkildə birləşdirən Azərbaycançılıq ideologiyası ölkədə vətəndaş birliyi və vahid sosisium üçün uğurlu təməldir. “Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası

azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, millimənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq», - deyən Heydər Əliyev dühası azərbaycançılığı milli ideologiyaya çevirməklə cəmiyyətin həmrəylik və bütövlüyünə, mənəvi birliyinə nail olmuşdur (1).

Ədəbiyyat

- 1.Əliyev H. Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayındakı nitqi.Azərbaycan Respublikasının Prezident yanında İşlər İdarəsinin prezident kitabxanasının nəşri.B.:10 noy,2001).
- 2.Mehdiyev R.Milli məfkurə,dövlətçilik, müstəqilli yolu ilə.II cild.Bakı,"XXI-Yeni Nəşrlər Evi",2006)
- 3.XəlilovS.Aforizmlər:seçilmişlərdənseçilmişlər.Prof.Dr.Səlah əddinXəlilovun təqdimatında.Bakı,Çaşoğlu,2012,560 s.)

AZƏRBAYCANIN ŞİMALINDA DİNİ-ETNİK MÜXTƏLİFLİK - MULTİKULTURAL HADİSƏ KİMİ

*Nəzərov Rövşən Seylant oğlu,
BDU-nun qiyabi doktorantı*

Multikulturalizm müxtəlif milli və dini baxışlara sahib olan insanların sülh və əmin-amanlıq şəraitində birgə yaşamasıdır. Təcrübə göstərir ki, qlobal dünyada multikulturalizmin alternativini yoxdur. Onun alternativləri diskriminasiya, ksenofobiya və irqçilikdir. Multikulturalıq və toleranlıq həm öz mədəniyyətini, dinini qoruyub saxlamaq, həm də başqa mədəniyyətlərə və dinlərə, digərlərinin milli xüsusiyyətlərinə hörmətlə yanaşmaqdır.

Azərbaycan tarixən müxtəlif dinlərin və mədəniyyətlərin qovuşduğu bir məkan olmuşdur. Bunun məntiqi nəticəsidir ki,

Azərbaycan dini və etnik müxtəliflik baxımından çox zəngin ölkəyə çevrilmişdir. Tarix boyunca Azərbaycan ərazisində Zərdüştlük, Yəhudilik, Xristianlıq və İslam kimi bir sıra dinlərin yayılması ölkəmizin dini tolerantlığın və dözümlülüyün qədim məskəni olması faktını bir daha sübut edir. Ümummilli lider Heydər Əliyev bu reallığı ***“Azərbaycanın ən başlıca sərvətlərindən biri, bəlkə də ən başlıcası qədimlərdən bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır”*** şəklində ifadə etmişdir.

Müasir Azərbaycanda müsəlman əhali ilə yanaşı, Pravoslav, Roma-katolik konfessiyaları, protestanlığa aid olan Yevangel-lüteranlar, Yevangel xristian baptistləri, Molokan ruhani xristianları, Alban-udi xristian dini icmaları, Avropa yəhudiləri-əşkinazilər, Dağ yəhudiləri olan sefartlar, gürcü yəhudiləri, hətta qeyri-ənənəvi din qruplarından olan krişnaçılar, bəhailər və sair dinlərin nümayəndələri birlikdə yaşayırlar və öz dini etiqadlarını sərbəst şəkildə həyata keçirirlər. Ölkə başçısı İlham Əliyevin təbirincə desək: ***“Etnik və dini müxtəliflik Azərbaycan xalqının sərvətidir”***. İstər keçmişdə, istərsə də hazırda müxtəlif dinlərin, millətlərin nümayəndələri Azərbaycanda bir ailə kimi yaşayırlar.

Azərbaycan əhalisinin 96 faizi müsəlmandır. Ölkəmizdə müsəlmanlar, xristianlar, yəhudilər, ümumiyyətlə, bütün dini konfessiyaların nümayəndələri sülh, əmin-amanlıq şəraitində yaşayırlar. Hazırda Azərbaycanda 2250 məscid, 14 kilsə, 7 sinaqoq vardır. Həmçinin, 748 pir və ziyarətəgah fəaliyyət göstərir. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, Azərbaycandakı etnik müxtəlifliyin ölkənin bütün ərazisi üzrə paylanması da ölkəmizin özünəməxsusluğunun göstəricisidir. Azərbaycanın şimal bölgələri də bu baxımdan istisnalıq təşkil etməmişdir.

Nümunə olaraq, Qəbələ rayonunda etnik udilərin yaşadığı Nic kəndini göstərmək olar. Udilər yerli azərbaycanlılardan fərqli bir etnik bir qrup olmaqla yanaşı, həm də dünyada

mövcud olan ən qədim xristian kilsələrindən biri olan Qafqaz Alban kilsəsinin mənsublarıdır. Əsrlər boyu müsəlman arasında yaşasalar da tarix boyunca udilər istər etnik, istərsə də dini zəmində heç bir diskriminasiyaya məruz qalmamışlar. Bu gün Nic kəndində udilərlə birlikdə müsəlmanlar da yaşayır və hər iki konfesiyanın nümayəndələri bir-birlərinin dini bayramlarında iştirak edir və dostluq şəraitində yaşayırlar.

Ölkəmizin şimalında da (Quba, Qusar, Xaçmaz, Şabran) əsas din İslam dinidir. Lakin, bununla bərabər digər dinlər də mövcuddur. Bura xristianlıq və iudaizm daxildir. Bu iki din arasında daha çox xristianlıq yayılıb. Sevindirici haldır ki, bütün ölkə ərazisində olduğu kimi şimal bölgəsində də dini, dili, etnik tərkibi, milliyyəti fərqli olmasına baxmayaraq hər kəsi birləşdirən bir amil vardır. Bu Azərbaycançılıq prinsipidir.

Hər kəs fərd olaraq azərbaycanlı olmasını qürur hissi ilə söyləyir. Həmçinin, dinlərinin, adət-ənənələrinin fərqli olmasına baxmayaraq, hər kəs digərinin müqəddəs hesab etdiyi əlamətdar günlərdə, bayramlarda iştirak edirlər. Məsələn üçün, xristianlar, yəhudilər müsəlmanların dini bayramı olan müqəddəs Ramazan və Qurban bayramlarında, müsəlmanlar da onlara məxsus olan Pasxa, Xanuka və s. bayramlarında qarşılıqlı olaraq iştirak edir və bir-birilərini təbrik edirlər.

Dünyada “dağ yəhudiləri” adlanan yəhudi qrupunun yığcam halda yaşadığı yeganə yaşayış məntəqəsi olan Quba rayonundakı Qırmızı qəsəbədir. Burada yaşayan əhalinin əksəriyyəti yəhudi millətinə mənsub insanlardır. Bölgədə iudaizm dininə sitayiş edənlər yalnız Quba rayonunun Qırmızı qəsəbəsində yaşayan dağ yəhudiləridir. Qəsəbədə 3250 nəfər əhali yaşayır ki, bunlardan 2600 nəfəri dağ yəhudisidir. Qəsəbədə dağ yəhudilərinin sərbəst şəkildə ibadət etmələri üçün hər cür şərait yaradılıb. Belə ki, Qırmızı qəsəbə dağ yəhudiləri dini icması rəsmi qeydiyyatdan keçərək fəaliyyət göstərir.

Hazırda qəsəbədə 2 sinaqoq, 1 muzey, 1 mərkəz və 2 mikva fəaliyyət göstərir. Mikva kiçik ölçülü, xüsusi ritualların yerinə yetirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş yerdir. Bu məkanlardan toy, yas, bayram vaxtları daha çox istifadə olunur.

Hazırda ölkə ərazisində 80-dən çox fərqli etnos və millətlərə məxsus insanlar yaşayırlar. Əhalinin ümumi sayında etnik və dini qrupların payının çox geniş olmamasına baxmayaraq, Azərbaycanı çoxsaylı fərqli etnik və dini qrupların yaşadığı multikultural cəmiyyət hesab etmək olar. Əhalinin 90.6%-ni azərbaycanlı, 9.4 %-ni isə milli azlıq və etnik qruplar, o cümlədən ləzgi - 2.2%, rus - 1.8%, talış - 1%, avar - 0.6%, türk -0.5%, tatar – 0.4%, erməni - 1.5%, ukraynalı – 0.4%, gürcü – 0.2%, kürd – 0.2%, yəhudi - 0.2% və başqa xalqlar təşkil edir. Respublikamızın şimalında azərbaycanlılarla yanaşı bir sıra azsaylı xalqlar və milli azlıqlar məskunlaşmışdır. Bunlar aşağıdakılardır:

Tatlar. Əhalinin sayı 25,2 min nəfərdir. Əsasən, Dəvəçi, Quba, İsmayilli və Şamaxı rayonlarında məskunlaşmışlar. Dini mənsubiyyətlərinə görə müsəlmandırlar.

Yəhudilər. Əhalinin sayı 9,1 min nəfərdir. Azərbaycanda yaşayan dağ yəhudiləri Quba rayonundakı Qırmızı Qəsəbədə, Oğuz rayon mərkəzində və Bakıda məskunlaşmışlar. Qırmızı Qəsəbə onların yığcam halda yaşadığı ən böyük yaşayış məntəqəsidir.

Ləzgilər. Əhalinin sayı 180,3 min nəfərdir. Əksəriyyəti respublikanın Qusar rayonunda yaşayır. Quba, Xaçmaz, İsmayilli və Qəbələ rayonlarında da ləzgi kəndləri var. Dini mənsubiyyətlərinə görə müsəlmandırlar.

Saxurlar. Əhalinin sayı 12,3 min nəfərdir. Zaqatala, Qax və Balakən rayonlarında məskunlaşmışlar. Saxurlar Qafqaz Albaniyasının qədim sakinlərindən biridir.

Avarlar. Əhalinin sayı 49,8 min nəfərdir. Balakən və Zaqatala rayonlarında yaşayırlar. Dini mənsubiyyətlərinə görə müsəlmandırlar.

Udinlər. Əhalinin sayı 3,8 min nəfərdir. Qəbələ rayonunun Nic kəndində və Oğuz rayonunun eyniadlı mərkəzində yaşayırlar. Nic kəndi udilərin ən iri yaşayış məskənidir. Azərbaycanın qədim yerli xalqlarından biridir.

İngilöylər. Əhalinin sayı 9,9 min nəfərdir. Dini mənsubiyyətlərinə görə xristian (gürcü pravoslav kilsəsi) və müsəlman ingilöylərə ayrılırlar. Müsəlmanlar Zaqatala rayonunun Əliabad, Mosul və Balakən rayonunun İtitala kəndlərində, xristian ingilöylər isə Qax rayonunun 9 kəndində yaşayırlar.

Xınalıqlılar yalnız Quba rayonunun Xınalıq kəndi, **Buduqlar** Buduq kəndi, **Qrızlar** isə Qrız kəndində yaşayırlar.

Qərblə Şərfin qovşağında yerləşən Azərbaycan multikultural dəyərləri özündə ehtiva edən, tolerantlığa nümunə olan ölkədir. Bu, bütün dünyada qəbul olunur. Ölkəmizi ziyarət edən müxtəlif dövlətlərin rəhbərləri, ayrı-ayrı xalqların və dinlərin nümayəndələri ölkəmizi tolerantlıq və multikulturalizm nümunəsi adlandırır, Azərbaycanda tətbiq olunan modeli mükəmməl hesab edirlər. Sevindirici haldır ki, hələ tarix boyu heç zaman ölkəmizdə dini və millətlərarası münaqişə olmamışdır. Bu bir tərəfdən xalqımızın mehriban və sülhsevər olmasından irəli gəlsə, digər tərəfdən də ölkədə əsas Ulu öndər tərəfindən qoyulan və prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilən dövlət-din siyasətinin nəticəsidir. Respublikamız ölkə rəhbərliyi tərəfindən aparılan düzgün siyasət nəticəsində bütün sahələrdə olduğu kimi ideoloji sferada da dünyaya nümunə olacaq bir model yaratmışdır.

Ədəbiyyat

1. Nicat Məmmədli “Multikulturalizm Panaseya yoxsa Alternativ”
2. http://multiculturalism.preslib.az/az_a3.html
3. <http://ebook.yap.az/pdf/vLpHGb3oK4>

“TÜRKLƏŞMƏK, MÜASİRLƏŞMƏK, İSLAMLAŞMAQ” İDEYASININ AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİNİN RƏSMİ DOKTRİNASINA ÇEVRİLMƏSİ

Həsənli Emil Mustafa oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
emil.hesenli96@mail.ru

Türkləşmək, müasirləşmək, islamaşmaq ideyası XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində hakim ideoloji konsepsiyaya çevrilmişdi. Əvvəlcə ümumislam, ümumtürk (turançılıq) mərhələlərindən keçərək, sonrasında ideologiyaya çevrildi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranışından sonra isə ideoloji-konsepsiya səviyyəsindən dövlətçilik səviyyəsinə yüksəlmişdir. İdeyanın banisi Əli bəy Hüseynzadədir. Onun əsasını qoyduğu bu ideoloji-konsepsiya XX əsrin əvvəllərində müstəqil ideyaya çevrilmiş və Azərbaycan dövlətçiliyinin əsasını qoymuşdur. Əli bəy Hüseynzadə “Türkləşmək, müasirləşmək, islamaşmaq” konsepsiyasını Azərbaycan milli ideyasına çevirmək niyyətində idi. O da özündən əvvəlki şair, yazıçı və publisistlər kimi müasir düşüncəli, elmi bir cəmiyyət görmək istəyirdi.

XX əsrin əvvəlindən azərbaycançılıq ətrafında gedən ideya və fikir mübarizələrinin təhlili göstərir ki, azərbaycançılıq ideyasının təkamül prosesi çoxsaxəli, çoxanlaqlı və ziddiyyətli olmuşdur. Azərbaycan Milli Dövlətçilik hərəkatının qabaqcıl nümayəndələrinin və Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcılarının konsepsiyasına görə müstəqillik ideyası ölkədə yaşayan bütün xalqların hüquq bərabərliyinə əsaslanmalı idi. Onun fəlsəfi əsasını "türkçülük, islamçılıq və müasirlik", indiki təbirlə desək, azərbaycançılıq, islamçılıq və müasirləşmə şüarı təşkil edirdi. Bu şüar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəsmi doktrinasını təşkil edirdi.

Azərbaycançılıq ideologiyası ilə Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin qarşılıqlı münasibətləri belə bir qanunauyğunluğun həqiqi isbatına çevrilmişdir ki, tarixən dövlət xalqın tarixi düşüncə tərzinə arxalanan ideologiyanın gücü nəticəsində yaranır. Dövrün milli ruhlu ziyalıları yaxşı başa düşürdülər ki, Azərbaycan xalqının çağdaş dünya nizamında özünə layiqli yer tutması üçün milli özünüdərkini, milli şüurun və milli təəssüb hissənin yüksəlişi əsas şərtlərdən biridir.

Türkləşmək, müasirləşmək, islamlaşmaq ideyası dövlətçilik səviyyəsinə yüksəlmədən öncə bir sıra mərhələlərdən keçmişdir. Çarizm dönməsində bu ideyanın yüksək inkişaf etdirilməsi çox da asan deyildi. Əli bəy Hüseynzadə və həmfikirləri, yandaşlarına qarşı təzyiqlər olurdu. Lakin buna rəğmən, bu ideya yalnız ideya olaraq qalmadı, dövlətin atributu səviyyəsinə qədər yüksəldi və "Milli Bayraq fəlsəfəsi"nin əsası qoyuldu. 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasında Əli bəy Hüseynzadə də iştirak edirdi. O, Azərbaycana dövlət quruculuğu ilə bağlı öz məsləhətlərini vermək üçün göndərilmişdi. Hilmi Ziya da bu faktı təsdiq edir. "Birinci Dünya savaşının sonunda Əli bəy hökumət tərəfindən Qafqaza məmur edildi və bu sırada Azərbaycanın milli bir dövlət halında qurulması üçün çalışdı."

"Azərbaycanda düşüdüklərim" məqaləsində Əli bəy bu dövlətin adını üç formada hallandırır: 1. Qafqaz Azərbaycanı, 2. Azərbaycan Cümhuriyyəti, 3. Qafqaz Türk Dövləti. Deməli, ölkənin adına qədər bütün aspektlər bu məsləhətləşmələrdə əsas müzakirə predmeti olmuşdu.

Ədəbiyyat

1. Əhmədli R. Azərbaycan milli-demokratik dövlətçilik məfkurəsi: türkçülük, müasirlik, islamçılıq. Bakı: "Elm", 2007, s.95-105

2. Süleymanlı M. Azərbaycan kulturoloji fikir tarixindən (XX əsrin əvvəlləri). Bakı: “Nafta Press”, 2011. S50-85
3. Akçura Y. “Türkçülüyn tarixi.” Bakı: Qanun, 2006
4. Ə.Hüseynzadə. “Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir.” Bakı: “Mütərcim”, 1997
5. M.Ə.Rəsulzadə. Milli dirilik. Azərbaycan davası. Məqalələr və nitqlər
6. Sona Vəliyeva. “Azərbaycançılıq milli ideologiya və ədəbi-estetik təlim kimi məsələnin qoyuluşuna dair”

TƏBİİ - ELMİ BİLİYİN İNKİŞAF QANUNUYĞUNLUQLARI

Cavadlı Namiq Ramiz oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
namiqcavad93@mail.ru

Qədim Yunanıstan Avropa elminin vətəni sayılır. Qədim yunan mütəfəkkirləri faktiki materialları , dərin mühakimələri, kəşfləri toplamağa, onların məntiqi əlaqələrini açmağa,onlara sistemli bir görkəm verməyə çalışıblar.Onlar nəinki mühakimələrdəki ziddiyyətləri aşkara çıxarmaq yolu ilə həqiqəti sübuta gətirmək üsulunu işləyib hazırlamış, həm də sübut prosesinin özünü təhlilə cəlb etməklə elm tarixində ilk dəfə sübut nəzəriyyəsini Aristotel məntiqi yaratmışlar. Başqa sözlə, qədim yunanlar rəngarəng əlaqəsiz empirik biliklərə daxili bir ahəngdarlıq, sistemlik, qayda gətirən metodu işləyib hazırlamaqla elmi təfəkkür sahəsində metodoloji hücumun başlanğıcını qoymuşlar.

Bəşəriyyətin mənəvi həyatında ikinci metodoloji hücum eksperimental – riyazi metodların vacibliyinin dərk olunduğu Yeni dövrdə baş vermiş və bu zəminə söykənməklə Qaliley,Nyuton , Dekart və b. klassik təbiətşünaslığın əsasını

qoymuşlar. Təsviri xarakter daşıyan klassik təbiətşünaslığın yarandığı XVII əsrdə elmin inkişafının müxtəlif istiqamətli iki metodoloji proqramı empirik (induktiv) və rasional (deduktiv) metodlar yaranmışdır.

Rasionalizmə görə isə ən etibarlı və müvəffəqiyyətli elm riyaziyyatdır. Bu, ona görə belədir ki, riyaziyyatda ən səmərəli metodlardan – idrakda heç bir şübhəyə yer qoymayan sadə və aydın həqiqətlərə baxmağa imkan verən intellektual induksiya və mövcud həqiqətlərdən daha mürəkkəb bilik almağa əsas verən deduksiyadan istifadə olunur.

Ciddi qaydalar əsasında tətbiq olunan deduksiya əksər hallarda həqiqətə, bəzi hallarda isə yanılmaya gətirib çıxarır. İnduktiv mühazilərə gəldikdə isə Dekartın fikrincə, onlar bəzən yaxşı nəticələr versələr də, lakin qanunların ifadə olunduğu ən ümumi nəticələrə gətirib çıxara bilmirlər. Məşhur amerikalı T.Kunun kassasiyasının mərkəzində hərfi mənası olan “nümunə” olan “paradiqma” anlayışı durur.

T.Kunun fikrincə, paradiqma elmin inkişafının müəyyən dövründə ideyaların, metodların, konkret problemlərin, elmi ictimaiyyət tərəfindən həllinin hamılıqla qəbul edilən nümunələrinin məcmusudur. Bu anlayış habelə tədqiqat istiqamətinin seçilməsinə təsir göstərərək biliyin təşkilinin üslunu da ehtiva edir. Paradiqmanın nüvəsi fundamental nəzəriyyələr, qanunlar, tənliliklər təşkil etsə də, paradiqmalı bilik bilavasitə izahedicilik funksiyasını yerinə yetirmədiyindən o xallis nəzəriyyə rolunu oynaya bilmir. O, müxtəlif nəzəriyyələrin qurulması və onların əsaslandırılmasının ilkin şərti olub, metanəzəri törəmə kimi elmi tədqiqatların ruhunu və üslubunu təşkil edir.

T.Kunun görə, paradiqma- “hamılıqla qəbul edilən və müəyyən zaman müddətində elmi ictimaiyyətə problemlərin qoyuluşunu, modelini və həllini verən elmi nailiyyətlərdən təşkil olunur”. Elmi ictimaiyyətin qəbul etdiyi paradiqma uzun illər boyu alimlərin nəzərini cəlb edən problemlər dairəsini

müəyyən edərək onların elmiyinin rəsmi təsdiqinə çevrilir. T.Kun elm tarixində fəaliyyət göstərmiş paradiqmalara Aristotel dinamikasını, Ptolomey astronomiyasını, Nyuton mexanikasını və s. misal göstərir. Elmin konkret bir paradiqma daxilində baş verən inkişafı “normal elm” adlanır.

Bir paradiqmanın digər paradiqma ilə əvəz olunduğu dövr elmi inqilab adlanır. Belə elmi inqilaba misal olaraq klassik fizikanın (Nyuton mexanikası) relyativist fizika (Eynşteynin nisbilik nəzəriyyəsi) ilə əvəz olunmasını misal göstərmək olar. Bu, elmin inkişafında elə bir dövrdür ki, bütün alimlər eyni bir paradiqmanın tərəfdarı kimi çıxış edir, eyni bir başsındırmanı həll edir və prinsipial məsələlərin həllində onların arasında heç bir ciddi fikir ayrılığı yaranmır.

Bu dövrdə tərəqqi yolu ilə irəliləyən elmin topladığı yeni faktlar və həll etdiyi problemlər mövcud paradiqmanın təkmilləşməsinə səbəb olur. “Normal elm” dövründə paradiqma ilə yeni faktlar arasında hər hansı bir ziddiyyət meydana çıxarsa, ona paradiqmanın özünü daxili ziddiyyəti kimi deyil, həlli baxılan ziddiyyətin aradan qaldırılmasına imkan verən növbəti düşüncə təzi kimi baxmaq lazımdır. Bəşəriyyətin mənəvi həyatında baş verən birinci elmi inqilab e.ə VI - IV əsrlərdə elmin yaranması ilə bağlı olmuşdur. Bu inqilabın tarixi əhəmiyyəti bundadır ki, onun gedişində insanlar elmi idrakı dünyanın dərkini və mənimsənilməsini digər formalarından fərqləndirməyə başlamışlar.

Elm tarixində ikinci qlobal inqilab XVI – XVII əsrlərdə baş vermiş və kainatın geosentrik modelindən heliosentrik modelinə keçid onun çıxış nöqtəsi olmuşdur. Heliosentrik sistem dünyanın elmi mənzərəsinin dəyişilməsində aydın nəzərə çarpan əlamət olsa da, o bu dövrdə elmdə baş verən əsaslı dəyişikliklərin mahiyyətini özündə qabarıq əks etdirmirdi. Buna görə də ikinci qlobal elmi inqilabın təbii elmi fikrində yaratdığı dəyişikliyin ümumi mənzərəsinin ilk görkəmli nümayəndələri A.Kopernik, Q.Qaliley, İ.Kepler,

İ.Nyuton olmuş klassik təbiətşünaslığın formalaşması kimi ifadə etmək olar,

Təbiətşünaslıqda üçüncü inqilab prinsipə yeni fundamental nəzəriyyələrin - nisbilik nəzəriyyəsi və kvant mexanikasının meydana gəlməsilə başlandı və təbiətşünaslığın nəzəri metodoloji əsaslarının dəyişməsilə nəticələdi.

ПРИНЦИП СИСТЕМНОСТИ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

*проф. Эфендиев Ф.М.
доц. Исламов И.А.*

Развитие науки обусловило переход от изучения вещей и структур к исследованию процессов развития и структур и к дополнению предметного и структурного осмысления действительности системным и функциональным методами. Предметное исследование не раскрывает сущности и закономерности развития предмета, оно как бы заостряет внимание на предмете, его качествах взятых самими по себе, это своеобразный «предметноцентризм», не выясняющий все объективные связи объекта познания.

«Предметноцентризм» не в состоянии исследовать предмет, как элемент системы явлений, он не может выявить его вторичную, качественную и количественные характеристики т.е. действия его как звена системы. Только «системоцентризм», системное исследование, в состоянии дать прогноз развития системы явлений в целом, как целого и отдельного, как звена системы.

Системный подход к изучению экономических явлений – это комплексное изучение экономически как единого целого с позиций системного анализ. Как дисциплина системный анализ непосредственно связан с

теорией познание и диалектикой, а также с информатикой, математической логикой и изучает такие общие для любых систем объекты, как «вход», «выход», «обратная связь», «рост», «взаимосвязь», «взаимодействие» и т.п. Главным инструментом системного анализа является модель изучающей системы. Экономике как развивающаяся система может исследоваться в генетическом и функциональном аспектах, т.е. изучаться в процессе развития или реального действия - функционирования. В целом системный анализ включает: анализ и описание принципов построения и работы экономической системы; исследование всех элементов системы строения и связей; установление аспектов сходства и различия изучаемой и других систем; аспекты переноса по определённым правилам свойств модели на свойства системы.

С другой стороны, системное рассмотрение предмета может проводится в нескольких формах: путём выделения реальной связи явлений; путём определения реальной общности вещей; посредством раскрытия специфического закона системы исследований.

На разных этапах истории производство выступает, то как преимущественно «природное», то как детерминированное «живым трудом», то как машинное производство («овеществленный труд»). Наконец, на современном этапе истории наука в союзе с фактором овеществлённого труда и в новых условиях социальной жизни выделяется как особый доминант развития производительных сил и производство. Важнейшими основаниями системно-социальной жизни в условиях современности является общественная и частная собственность на средства производства и базирующаяся на ней единое народное хозяйство.

Системный метод по-новому классифицирует отношение между описанием и объяснением. Описание

уже не обязательно предшествует объяснению и в нём имплицитно содержится объяснение. В свете сказанного можно предполагать, что только в рамках системности можно разрешить такие проблемы, как выяснение «обратной зависимости развития производства от повышения уровня жизни трудящихся, т.е. воздействия уровня жизни на развитие общественного производства, изыскание и наиболее полное использование резервов в повышении производительности труда в промышленности и особенно в сельском хозяйстве.

Так же взаимостимулирующие развития промышленного и сельскохозяйственного компонентов в агропромышленных комплексах, вопросы ускорения реализации капитальных вложений, координация развития промышленного строительства, железнодорожного сообщения, металлургии энергетики и др. отрасли народного хозяйства, вопросы развития товарно-денежных отношений и механизма управления хозяйственным комплексом страны.

В заключении отметим, что системный подход преодолевает ограниченность механизма и холизма. Механицизм классифицирует систему как сумму её элементов, холизм, как редко идеализированную целостность. Системный подход показывает реальный мир как многообразие объединённых систем (оптических систем). Систем нехаотических, а организованных, в которых антиэнтропийность уравновешена с ростом энтропийности внутренним регуляционным механизмом механической системы. Иначе выражаясь системный подход по-новому классифицирует отношение между описанием и объяснением. Описание уже не обязательно предшествует объяснению, имплицитно содержится объяснением.

Литература

1. Марков Ю.Г. «Функциональный подход в современном научном познании». Новосибирск, 1992 год.
2. Перминов С.Б. «Экономико-математический анализ хозяйственной деятельности предприятий». Москва, 1982 год.
3. Садовский В.Н. «Основание общей теории систем». Москва, 1984 год.
4. Лопатников Л.И. «Экономико-математический словарь». Москва, 1989 год.
5. Поспелов Г.С., Ириков В.А. «Программно –целевое планирование и управление». Москва, 1876 год.
6. Оптнер С.М. «Системный анализ для решения деловых и промышленных проблем». Москва, 1979 год.
7. Моисеев Н.Н. «Математические задачи системного анализа». Москва, 1991 год.

TƏSƏVVÜF HUMANİZMİ

*Dos/ə. Agabəyova Ülvyyə,
BDU-nun müəllimi
ulviya.agabeyli@mail.ru*

Təsəvvüf təlimi meydana gəldikdən sonra müxtəlif dövrlərdə şaman, hind, İran və qədim yunan mistikasının müəyyən təsirləri bu təlimdə hiss edilmişdir. Lakin zaman keçdikcə böyük mütəsəvvüflər bu təsirləri sufilikdən müəyyən qədər uzaqlaşdırmağı bacarmış, bəzən isə xarici təsirləri bu təlimin islami mahiyyətinə uyğunlaşdırmışlar. Orta əsrlər Anadolu sufilərindən olan Yunus Əmrə də məhz bu kimi təsirlər qarşısında islami mahiyyəti qabardaraq təlimin islami əsaslardan uzaqlaşmasına mane olmuş, Anadolunun Türk – İslam mədəniyyətinin mərkəzi olaraq tərəqqi etməsinə təkan vermişdir.

O, Anadolu torpaqlarının həm Şərqdən, həm Qərbdən gələn təcavüz təhlükələri qarşısında qaldığı dövrdə fəaliyyət göstərmişdir. Həmin ərəfədə insanların şüurunda da mənəvi boşluq özünü göstərməkdə idi. Yunus Əmrə kimi qəlbən islama bağlı olan sufi mütəfəkkirlər türk mədəniyyəti, islam əxlaqı və təsəvvüf humanizmi əsasında bu təhlükələri zərərsizləşdirməyi bacarmış, xalqın psixologiyasındakı mənəvi boşluğu islami dəyərlərlə doldurmuşdur [1, s.42].

Yunus Əmrənin fəlsəfəsi islami humanizmin ən parlaq şəkildə ifadəsi adlandırılır. Dünyanın mərkəzinə insanı, insanın mənəvi aləmini, fərdi inkişafını qoyan humanizm həm Şərqdə, həm Qərbdə böyük tarixi əsaslara malikdir. İslam Şərbində humanist fikirlərin inkişafı, əlbəttə, İslam peyğəmbərinin və onun ardıcılılarının düşüncə tərzini, insansevərliyi ilə əlaqədardır. Lakin, bir fəlsəfi cərəyan olaraq humanizmin islam dünyasındakı ən böyük təmsilçisi məhz Yunus Əmrə hesab edilir. Buna görə də bir çox tədqiqatçılar Yunus Əmrənin beynəlxalq anlamda klassik humanizmin ən böyük mütəfəkkirlərindən biri hesab edirlər [2, s.24].

Lakin, Yunus Əmrəni qərb humanizminin və ya klassik humanizm cərəyanının şərqdəki sələfi adlandırmaq da tam şəkildə məqsədəuyğun sayıla bilməz. Belə ki, fəlsəfi ədəbiyyatda humanizm saf insansevərlik, insanın ifrata varan azadlığı olaraq dərk edilir. Bu mənada humanizm daha çox xristian fəlsəfəsində qazandığı mahiyyətinə görə ziddiyyət təşkil edir. Humanizmin belə anlaşılması həzrəti İsanı insan olaraq dərk etmək, dini düşüncəyə alternativ olan, din və tanrı düşüncəsini insanın fərdi azadlığını boğan anlayış kimi rədd etmək fikri ilə əlaqəlidir. Halbuki, Yunus Əmrə islam mütəfəkkiridir və onun bu anlamda klassik humanizmin nümayəndəsi olaraq qəbul edilməsi yolverilməzdir [3, s.90].

Humanizm insani, təsəvvüf isə ilahi qaynaqlı görüşdür. Bu mənada, humanizm sadəcə ağıla söykənərək hərəkət edən filosofların, sosioloqların, psixoloqların müdafiə etdiyi

anlayışdır. Təsəvvüf isə var olan ilahi biliyi və reallığı Quran və peyğəmbərin sünnətinə görə təhlil etməyə çalışan mütəsəvvüflərin düşüncə sistemidir. Humanizmdə insan tanrıdan ayrılmış halda təhlil olunur, bu halda sevilərək yüksəklərə qaldırılır. Yəni, tanrı anlayışı şüurlu şəkildə kənarlaşdırılır və insan kainatın mərkəzi nöqtəsi olaraq göstərilir. Təsəvvüf təlimində isə İlahidən qaynaqlanan insan sevgisi vardır. Burada Allah əsas və həqiqi reallıq, varlığın çıxış nöqtəsidir [4, s.46].

Renessansın təqdim etdiyi humanizmdə isə insanlar xristian və qeyri- xristian olaraq iki qrupa ayrılır. Burada insan olaraq sadəcə xristianlar nəzərdə tutula bilər. Xristian olmayanlara isə əsla sevgi və dözümlülük prinsipindən baxılmaz. Xristianlar ağa, digər dinlərin mənsubları isə kölə olaraq qəbul edilir. Yəni, insanı sevmək məsələsində bir tək kriteriya vardır, bu da xristian olmaqdır. Bu mənada nəzərdə tutulan humanizm insanlığı deyil, özünün istədiyi insanı sevir və ucaldır.

Yunus Əmrənin təqdim etdiyi təsəvvüf təlimində isə insan hər hal və hər şəkildə sevilir. Burada insana Qurani – Kərimdə ifadə olunan “əşrəfi – məxluqat” anlayışı əsasında baxılır. Təsəvvüf təlimi həqiqi islamda olduğu kimi, heç bir sinif, irq, din, dil, status ayrışdırıcıyı etmir. Bütün insanlar Allahın yaratdığı bir varlıq olduğu üçün dəyərlidir. Təsəvvüfdə insanlıq qərb humanizmində olduğu kimi ilahidən müstəqil olan anlayış deyildir. Fəlsəfi olaraq humanizm vasitə yox, məqsəddir. Lakin, bu məqsəd üçün istifadə olunan çıxış nöqtəsi də müxtəlif zamanlarda bir çox filosoflar tərəfindən müxtəlif şəkildə təqdim edilmişdir. Təsəvvüfdə və Yunus Əmrə yaradıcılığında isə insana olan sevgi vasitə Allaha qovuşmaq, Allahla bir olmaq əsas məqsəddir.

Humanizm həzrəti İsanı sıradan insan olaraq görür, onu müqəddəs şəxsiyyət saymır. Sufilikdə isə həzrəti İsa da daxil olmaqla, bütün peyğəmbərlər müqəddəs və yolgöstəricidir.

Ümumiyyətlə, təsəvvüf təlimi hər zaman yolgöstərən axtarışındadır. Burada yolgöstərən Allaha çatmaq üçün köməkçi, vasitəçidir. Bu mənada, Tapdıq Əmrənin göstərdiyi yoldan gedən, Mövlanədən, Hacı Bektaş Vəlidən təsirlənən Yunus Əmrə haqqında qərbin təqdim etdiyi anlamdaki humanizm yaddır. Yunus Əmrə qərbin təqdim etdiyi humanist kriteriyaların deyil, islamın təqdim etdiyi ilahi dəyərlərin daşıyıcısıdır. Elə onun “yaradılmışları yaradandan ötrü sevmək lazımdır” sözü də bu məsələ ilə bağlı iddiaları təsdiqləməkdədir. Dolayısı ilə Yunus Əmrənin humanizminin mənbəyini məhz islami dəyərlərdə, islam əxlaqında axtarmaq lazımdır [5, s.5].

Onun yaradıcılığında sezilən insan sevgisi tamamilə islam dininin əsaslarına və bunu ən yaxşı şəkildə tətbiq edən türk dəyərlərinə bağlıdır. Yunus Əmrənin humanizminin ən önəmli xüsusiyyəti onun sadəcə özü kimi olanları, öz dinindən və təriqətindən olanları deyil, bütün insanları, bəşəriyyəti sevməsidir. O, xoşbəxtliyin, əbədi səadətənin məhz bu yolla əldə olunacağına inanır. Yunusun insan sevgisində bütün millətlərə bir gözlə baxmağın, insanların qəlbini qazanmağın insanlığı ucaldacağı ideyası hakimdir.

Ədəbiyyat

1. Güngör E. “İslam Tasavvufunun meseleləri”, Ötüken yayınları, İstanbul 1996.
2. Halman T. “A dan Z ye Yunus Emre”, YKY yayınları, İstanbul 2003.
3. Özçelik M. “Bizim Yunus”, TC Eskişehir Valiliği yayınevi, Eskişehir 2010.
4. Alkın A. “Yunus Emre şiirinin gücü”, Bilgi yayınevi, Ankara 2005.
5. Timurtaş F. “Yunus Emre üzerine notlar”, Konya Sanat Derneği, Konya 2004.

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД В ПОЗНАНИИ ЭЛЕМЕНТАРНЫХ ОСНОВ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

*Дашдамирова Чинара Фикрет кызы
докторант БГУ*

Научное системное знание впервые оформилось в XIX веке, хотя системные идеи возникли еще в античности. Принцип системности является одним из важнейших компонентов философской теории, методологии и в частности биологического познания. Развитие биологической науки выдвинуло необходимость перехода от изучения биологических объектов и структур к осмыслению процессов их развития. Объектное исследование не выявляет истинные процессы его изменения, динамику развития и объективные взаимосвязи исследуемой биосистемы. Системный же подход способствует представлению исследуемого объекта как систему изменений взаимосвязанных явлений в качестве интегрально взаимосвязанных событий.

Системно-структурный подход выявляет функциональную систему объекта исследования, показывает единство энергетических и информационных процессов в биосистемах. Именно единство информативно-регулятивных принципов, целенаправленная деятельность в отношении с окружающей средой обитания отражает каузальные механизмы функционирования событий в качестве единой биологической организации. Следовательно, принцип системности способствует процессуальному видению всех структурных организаций биосистемы, выявляя тем самым процессы самообмена, и показывает ее как непрерывно самоорганизующую структуру.

Таким образом, системное исследование позволяет раскрыть реальную полисистемность явлений, рассмотреть закономерности взаимосвязи и взаимодействия как динамический комплекс явлений. Принцип системности по сути есть существенный момент диалектико-материалистической теории познания.

С методологической точки зрения диалектического материализма принцип является системной теорией. Даже законы и категории диалектики формулируются таким образом, что они отражают требования анализа явлений действительности, как объективно существующих систем. Системный подход к изучению био процессов происходящих в клеточной системе – одна из граней диалектики и в этом смысле он не в силах заменить диалектического анализа в целом.

Жизнедеятельность биосистемы представляет собой процесс как совокупность координированных событий. Однако каждое из них взятое в отдельности на уровне биохимических процессов не представляет собою жизнедеятельность. С точки зрения системного подхода жизнедеятельность есть процесс в котором имеется единый поток энергии, информации, материи и движения, составляющие динамическую основу биологической организации.

Можно утверждать, что явление жизнедеятельности выступает как совокупность энергетически-информационных событий, характеризующиеся как отдельные типы биохимических процессов. Поэтому системный подход по отношению к жизнедеятельности выявляет ее процессуальный характер, представляя жизнь как непрерывный, единый, связанный процесс (огромные химические превращения, которые не свойственны неживой природе). Особенность и значимость этих химических реакций создают совершенно иной характер

атрибут – жизнедеятельность. Отмеченная особенность и специфичность существенна тем, что именно эти реакции являются определяющей основой живой организации, способной к самоорганизации и самовоспроизведению.

Выше сказанное имеет в виду реакции матричного синтеза. Особенность реакций матричного синтеза заключается в следующем: синтезирование всех новых молекул происходит в соответствии с программой, присущей исходной молекуле. Именно реакции матричного синтеза способствуют построению нуклеиновых кислот и белков. Без матричного синтеза невозможно представить воспроизведение гигантских молекул, которые имеют в своем составе тысяча или даже сотни тысяч отдельных звеньев непрерывных событий. С полной ответственностью можно утверждать, что системное видение биологических организаций способствует цельному представлению происходящих событий в биосистемах.

Существующая детерминированность в биосистемах, их развитие и эволюция создает системообразующую деятельность биоструктуры. Представления о жизнедеятельности как о сложной открытой системе, структуры которой взаимосвязаны с функциями и генезисом, используются в гипотезе о происхождении жизни, и имеет огромное философское и методологическое значение.

Системный подход к живому способствует познанию сущности жизнедеятельности и осознание этого явления во всей функциональности, целостности и сложности. Выяснение принципа целостности в структуре биосистемы является также важнейшим условием для выявления сущности жизнедеятельности как своеобразного этапа развития материи во вселенной.

Итак, раскрытие элементарных основ жизнедеятельности требует разработки структурно-системного подхода к исследованию биологической клетки как организации целостности – как единство ее формы и функции. Это особое состояние материи в котором исчезает разница между тем что есть и что изменяется между бытием и становлением, организацией и функционированием, между устойчивостью и неравновесием. Тем самым организация биосистем выступает как динамический комплекс систем элементарных событий. Или иначе, биологические организации определяются формированием к устойчивости и неравновесием. Это принцип биологической формы движения материи – формирование, постоянные изменения, развитие и в то же время способностью к устойчивости. Поэтому осмысление элементарных основ жизнедеятельности необходимо связывать с процессуальным видением структуры, где важнейшая роль принадлежит системному подходу.

Литература

1. Марков М. А. Рождение сложности. Эволюционная биология сегодня: неожиданные открытия и новые вопросы. – М.: Астрель, 2010. – 527с.
2. Аршинов В. И. Синергетика конвертирует сложность // Вопросы философии. – М.: Наука. - №4, 2011. – с.73-83.
3. Stankiewicz R., Lupsky J. R. Structural Variation in the Human Genome and its Role in Disease // Ann. Rev. Med. 2010, 61. – P. 1753-1756.
4. Rosenberg A. The structure of biological science. NY. 1986.

5. Sober E. The philosophy of biology Boulder. Westview Press, 1993

6. Степин В. С. Саморазвивающиеся системы и постклассическая рациональность // Вопросы философии – М.: Наука, N8, 2006. – С. 5-17.

7. Блюменфельд Л. А. Решаемые и нерешаемые проблемы биологической физики. – М.: УРСС, 2002.

MARKSIST HÜQUQ FƏLSƏFƏSİNDƏ HÜQUQ VƏ DÖVLƏTİN QARŞILIQLI MÜNASİBƏTLƏRİ KLASSİK ALMAN HÜQUQ FƏLSƏFİ FİKRİNİN DİALEKTİK DAVAMI KİMİ

Qəribov Ağalar Vaqif oğlu
BDU-nun doktorantı
agalar.qeribov@gmail.com

Hegelin "Hüquq fəlsəfəsində" hüquq və dövlətin qarşılıqlı münasibətlərinin idealist dialektikasından fərqli olaraq Engels kommunist inqilabının dünya inqilabı xarakteri daşdığına, buna görə də onun meydanının dünya olacağını vurğulayır [1]. Marksizmdən fərqli olaraq relyasiyon yanaşma isə hüquq - dövlət əlaqəsinin vacibliyini vurğulayır. O, bununla yanaşı hüququn dövlətdən ayrılmasını və muxtariyyətə sahib olmasını əsaslandırır. Xristian yurispridensiyası isə bir qayda olaraq hüquq nəzarətinin fərdi davranış üzərində legitimləşdirilməsi məsələsini araşdırır.

Marksizmdə dövlət anlayışının aradan qalxması bizə bəlli olmasına baxmayaraq keçid şəraitində dövlətin mövcudluğu ona münasibətdə hüququn mövqeyini bəlli etmək zərurəti yaradır. Dövlət özlüyündə dövlətdaxili institutlar və onlar arasındakı gərginliklə əlaqənin dinamikasının ifadə edildiyi institusional kompleksdir [2]. Birlikdə mövcud olan və rəqabət aparan layihə və institutlar müxtəlif dövlət orqanları tərəfindən

realizə edilir. Bu layihə və institutların bir hissəsi dövlətin toparlanmasına, məsələn, hökumətin siyasi layihələrinin yaradılmasına dəstək verməsinə rəğmən digər layihə və institutların muxtariyyətini artırması da mühümdür. Dövlət müəssisələrindəki bürokratik imperativlər tez-tez bu növ funksional bölgüyə gətirib çıxarır. Hüquq sistemi dövlət vahidliyinin xüsusi layihəsinə sahibdir və bunun ideoloji mənbəyi suverenlik nəzəriyyəsiindən qaynaqlanır. Dövlətin vahidliyi hər zaman layihədir, lakin bu, heç vaxt həyata keçirilmir.

Dövlət və hüquq arasındakı münasibətlərin daha çətin və diqqət yetirilməsinin vacib olduğu daha bir məqam dövlətin hüquq hüdudları daxilində və ondan kənarında mövcudluğudur. Əlbəttə, bu müstəvidə Hegelin məşhur formulu - əğlabatan hər şey mövcuddur, mövcud olan hər şey əğlabatandırın [3] hüdudları tamamilə aşılır, bunun əvəzinə isə marksizmin ictimai mövcudluğun ictimai şüuru formalaşdırması, buna uyğun olaraq mövcud dəyərlərin hakim sinfin dəyərləri olması barədə mövqeyi ön plana çıxır. Söhbət sadəcə olaraq daimi şəkildə dövlətin qeyri-qanuniliyini əsaslandırmağa çalışan hüquqdan yox, həm də dövlətin qeyri-qanuni olmasına baxmayaraq hüquqi tənzimlənməyə daxil olmayan fəaliyyətindən gedir. Belə olan təqdirdə hüququn öz hüdudlarını müəyənləşdirilməsi maraqlı və mühüm nüansdır.

Müasir dövlətin ideoloji nüvəsini dövlət haqqında hüquqa əsaslanan çoxcəhətli təsəvvürlər təşkil edir. Bir qayda olaraq bu təsəvvürlərin təsdiqi özünü konstitusional doktrinalarda tapır. Qeyd etmək mühümdür ki, dövlətə məhkəmə nəzarəti mövzusunda keçid mərhələsində olan işçi dövləti ilə müasir kapitalist dövlətləri arasında mühüm fərqlər mövcuddur. Məhz dövlət və hüquq arasındakı müstəvidə məcburetmə və razılıq arasındakı çətin məsələ də həllini tapmalıdır. Hüququn tarixi repressiv xarakterini vurğulayan marksistlər liberal qanunvericiliyin böyük hissəsinin "korluğunu" düzəltmək üçün

müasir dövətdə hüququn məcburetə və repressiya funksiyasının analizinin zəruriliyini qeyd edirlər. Bu müstəvidə müasir hüquqi sistemin "normal" işinin mövcudluğunda repressivliyi anlamaq da əsas problemlərdən biridir.

Bu istiqamətdə əsas şərhərdən biri ehtiyat tezisdır: adətən qanun bu və ya digər dərəcədə razılaşıdırılmış şəkildə mövcud olur, lakin mühüm məqamlarda qanun özünün repressiv simasını açır. Bəhs olunan məqam marksizm üçün qanunvericiliyin fəvqəladə və xüsusi hallarda repressiyalara inteqrasiya etdiyi göstərir.

Kapitalist cəmiyyətində bəhs olunan məqamın dövlət tərəfindən demokratik prosesin fəaliyyətinin dayandırılması üçün alət qismində istifadəsi barədə təsəvvür yarana bilər. Lakin bunun normal və fəvqəladə şərtlər arasında çox sərt fərqlərin yaranmasına gətirib çıxarması mümkündür. Kantın tənqidi fəlsəfəsindən dərindən təsirlənmiş Fixtenin hüquq fəlsəfəsinə fərqli baxış bucağının da marksizm fəlsəfəsində hüququn mövqeyinin anlaşılmasında faydalı ola biləcəyini vurğulamaq labüddür. Hüququ fərdlərin mövqeyindən - subyektiv prizmadan izah etməyə çalışan Fixtenin fikirləri [4] daha sonra Engelsin "Sosializmin utopiyadan elmə doğru inkişafı" və Plexanovun "Tarixdə şəxsiyyətin rolu" kitablarında determinizmdən kənar da dialektik olaraq insanın cəmiyyət və dövlətlə münasibətlərinin izahı üçün istifadə edilir.

Daha adekvat baxış bucağı qismində hüquqi prosedurların böyük əksəriyyətinin məcburetə xarakterinə malik olmasını və onların pozulması halının repressiyalara, sanksiyalara səbəb olmasını fərqləndirmək olar. Məsələn, məhkəmələrin rollarından biri kimi həbs barədə qərarın dövlət adından qəbul edilməsi ilə yanaşı həmçinin öhdəliklərin yerinə yetirilməsi nəzarətin olması vətəndaş hüququnun mübahisələrin həlli qismində liberal imicinə zərbə kimi qiymətləndirilməsi aktuallaşır.

Ədəbiyyat

1. Fridrix Engels - "Kommunizmin prinsipləri", Karl Marks, Fridrix Enhels - "Alman ideologiyası", Bakı, Xalq kitab, 2017, səh 15
2. Nicos Poulantzas - The Poulantzas Reader: Marxism, Law And The State, New Left Review, I/119, January-February 1980, səh. 61
3. Georq Vilhelm Fridrix Hegel - "Hüquq fəlsəfəsi", tərcüməçi Arif Tağıyev, Bakı, 2007, səh. 73
4. Фихте И. Г. - "Назначение человека ", Сочинения в 2 т., Т.2 – СПб, 1993, стр. 165

SOSIAL ƏDALƏTİN MAHİYYƏTİNƏ DAİR BAXIŞLAR

*Hüseynli Aqşin Şahin oğlu,
BDU-nun II kurs magistrantı,
h.aqshin @yandex.com*

İnsanlar birgəyaşayışa başladığı vaxtdan bəri ədalət məfhumu onlar üçün mühüm önəm kəsb etmişdir. Buna səbəb birlikdə yaşamaq və öz ehtiyaclarını ödəməkdən dolayı bir-birilərinin maraqlarını nəzərə almağa məcbur olmuşdur. Ədalət Platonun təbirincə desək “hər bir kəsə haqqı çatanı vermək” dir. Bu prinsipi ədalət insanlara mükafatlar və cəzalar verən qaydalarla həyata keçirir. Ancaq ədalətin insanların yalnız maddi nemətlər üzərində tətbiq olunduğunu düşünmək çox yanlış olar. Buna həmçinin, insan azadlıq və hüquqlarını əlavə etmək doğru olar. Qısaı ədalətin qaydaları bölüşdürülməsi mümkün olan hər şeylə aidiyyəti var. Çox zaman ədaləti əxlaqi aspektdən düzgün olan və ya yanlış olanlarla səhv salırlar. Bu anlayışlar bir-birinə çox yaxın olsalar da eyni məzmunlu anlayışlar deyildirlər.

Hər bir cəmiyyətin özünəməxsus tərzdə əxlaq normaları mövcuddur. Bunlar heç də həmişə ədalət normalarına tabe olmurlar. Yani bir cəmiyyətdə əxlaqlı qəbul edilən predmet və ya hadisə ədalətli olmaya bilər. Məsələn olaraq bəzi millətlərdə poliqam ailələr çox normal və əxlaqi dəyərləri heç pozmamış kimi qəbul edilə bilər, lakin bu hadisəni ədalətli olaraq qeyd etmək doğru olmaz. Ədalətin əxlaqla belə uyğunsuzluğunun əsas səbəbi ədalətin qaydalarla və bu qaydaların həyata keçirilmə yollarından asılı olmasındadır [1, səh. 83]. Ədalətin bərqərar olması üçün bir insanın haqqı çatanları müəyyənləşdirməsi vacib şərtlərdəndir.

Ədalət haqqında dövrümüzdə gəlib çatan ilk fikirlər Sokrata, Platona və Aristotela-antik yunan filosoflarına qədər gedib çıxır. Sokrata görə xoşbəxt olmaq istəyən kəs ədalətə riayət etməlidir. O, məhkəmələrdə ədalətli mühakiməsiz-ittiham üçün əsaslı dəlillər gətirilmədən kiməsə cəza verməyin düzgün olmadığını fikrini müdafiyyə edirdi. Platonun ədalətlə bağlı böyük fikirlərini “Dövlət” əsərlərindən əldə etmək olar.

Platonun öz fikirlərində ədaləti “ədalətli olmaq borcun olanda onu geri vermək”, “ən yaxşı olan ilə ən pis olanın ortası” və s. formalarda təriflər vermişdir. Platona görə ədalət “yaxşı olanı” bilməklə həyata keçirmək olar. Bunu isə ən ağıllı filosoflar bilə bilər, ona görə də dövləti filosofların idarə etməsinin düzgün saymışdır. Bundan başqa Platona görə ideal dövlətdə hakim zümrə olan filosoflardan başqa 2 zümrə də olmalıdır. Bunlar 1) hərbiçilər-dövləti qoruyub saxlayan olan şəxslər və 2) sənətkarlar və əkinçilər-cəmiyyət üçün maddi nemətlər yaradanlardan ibarətdir.

Aristotel isə Platondan fərqli olaraq ədalət mövzusunun utopik olaraq dəyərləndirməmişdir. Onun ədalətə dair fikirlərini əsasən “Politika”, “Nikomax etikası” əsərlərindən əldə etmək olar. Aristotel ədaləti iki mənada götürüdü: hər bir fərdin şəxsi bərabərliyi kimi və ictimai və hüquqi bərabərlik kimi. Aristotelin fikirlərində ədalətə dialektik yanaşma vardır:

ədalət anlayışını ədalətsizlik anlayışı ilə birlikdə götürməyi məqsəduyğun görür. Çünki qanunlardan imtina etmək, qanunları şəxsi mənfəətinə uyğun şəkildə təşkil etmək ədalətsizlikdir. Qanunlara əməl etmək, hər kəsin bərabərliyi qanunusa sadıq qalmaq isə ədalətli davranmaqdır.

Aristotelə görə ədalətin bərqərar olacağı məkanı “polis” şəhər-dövlətidir. Aristotelə görə bu dövlət hər kəs xoşbəxt olacağı yerdir. İnsanın əl və ya ayağı onun bədəni ilə necə vəhdət təşkil edirsə, insan ilə yaşadığı polis arasındada elə bağlılıq var. Yəni bununla Aristotel demək istəyir ki, insanın ətrafları insandann qoparılan zaman öz funksiyasına itirdiyi kimi insan da polisdən ayrı yaşayanda ədalətsizlik onunla olacaq. Aristotelə görə polis sistemində mal və xidmətlərin bərabər bölgüsünə təsir edən hər cür qaydasızlıq şəhər sistemini məhv edəcək.

Tomas Hobbsa yaxşını və pisi insandan asılı olmayan ideal bir məfhum kimi qəbul etmir. Ona görə mütləq “yaxşı”, “pis”, “ədalətli” və digər bu qəbildən olan qavramların zamandan və məkandan kənarda mövcud olmadığı fikrini irəli sürüb. Bu baxımdan mütəfəkkirin fikri Aristotelin fikrinə yaxındır: Ədalət nisbi anlayışdır, təbiət qanunlarına görə dəyişir. Çünki, ədalətin bərqərar olması üçün bir müqavilənin olması vacib şərtlərdəndir. Hər kəsin hər şey üzərində haqqı vardır, buna görə də müqəvilə bağlanmamış edilən hər bir hərəkət ədalətli sayılır.

Con Lokka görə isə ədalət insanların səmərəli, azad, bərabər və öz əməkləri sayəsində mal-dövlət sahibi ola biləcəkləri bir mühitdə yaşaya bilmələri deməkdir. Devid Yum ədalətin mahiyyətini ictimai faydanı əsas götürməyi nəzərdə tutur. Yəni əsas olan fərdi ədalət deyil, ictimaiyyətin xeyridir. Burada kompromis əsasdır. Maksimilian Robespyer bütün haqsızlıqların səbəbini yuxarılarda görürdü. Onun fikrincə ədalətin bərqərar olması üçün yuxarıdan başlamaq lazımdır.

Müasir dövrdə sosial ədalət haqqında yazan mütəfəkkirlərdən isə Devid Harvey ədaləti arzu və tələbləri həllə qovuşdurmaq üçün qaydalar toplusu kimi qələmə vermişdir. Con Rolza görə ədalət qaydaları ümumilikdə götürüldükdə özündə bərabərsizlik yaradan sərhədlər çəkməz, məqsəd kimi hər bir kəsin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edir. Robert Noyzik Con Rolzdan fərqli olaraq ədalətli bölüşdürmə ilə yox, bölüşdürülmə ərəfəsini tədqiq edir.

Noyzika görə mal və xidmətlərin ədalətli bölüşdürülməsini necə həyata keçdiyinə bilmək üçün tarixi ilkin qaydalara baxılması labüdlüyü fikrini söyləyir. Alan Gervizə görə ədalət nəzəriyyəsinin məqsədi əxlaqi səpkidə doğru olanlarla əxlaqi səpkidə səhv olanlar ayırd edə bilmək üçün səmərəli bir təməl yaratmaqdır. Maykl Valzerin fikri o biri mütəfəkkirlərinkindən bir az fərqlidir. Belə ki, Valzerə görə hamı üçün ümumi sayıla biləcək bir ədalət qaydaları yoxdur. Hər bir ictimai nemətə görə fərqli bərabərlik anlayışının istifadə edilməsi fikrini irəli sürür. Devid Miler həyatdakı yaxşı və pis şeylərin cəmiyyətdəki hər bir fərd arasında necə bölüşdürülməsi gərəkliliyi ilə bağlı fikirlər söyləmişdir.

Göründüyü kimi ədalət qədim dövrlərdən başlayaraq insanları daima maraqlandıran bir anlayış olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Nigel Ashford. Özgür Toplumun İlkeleri. Ankara: Liberte Yayınları, 2015, səh.83
2. Mehmet Çakır. Geçmişden günümüze “sosyal adalet”. Ankara: İJSSER, 2015
3. Mustafa Erdoğan. Adalet ve Eşitlik. Ankara: Muhafazakar Düşünce, 2008, 10-13

SEYİD YƏHYA BAKUVİ: XƏLVƏTİLİK TƏRİQƏTİNDƏ BAKUVİ SİLSİLƏSİ

Rəsulova Mənzər Rəhman qızı
BDU-nun IV kurs tələbəsi
menzer.rasullu97@mail.ru

Azərbaycanın XIV əsrdə bəşəriyyətə bəxş etdiyi ən parlaq zəkalardan biri olan Seyid Yəhya Bakuvi ilə bağlı zamanından bəri ilkin qaynaqlardan başlayaraq bir çox fikirlər söyləndiyini, əsərlər yazıldığını müşahidə etməkdəyik. Tarixən ona daha çox Türkiyəli müəlliflərin diqqət yetirdiklərini etiraf etməliyik. Faktlar Seyid Yəhya Bakuvinin əsrlər boyu bir şəxsiyyət əlaqələrində yüksək mövqeyinin danılmaz olduğunu göstərir.

Azərbaycan torpağının dünyaya bəxş etdiyi ən böyük töhfələrdən biri olan Xəlvətilik və onun ikinci böyük şeyxi, piri-Sanisi Seyid Yəhya Bakuvi həzrətləridir. Peyğəmbər soyundan, İmam Museyi-Kazımın nəslindən olan bu müqəddəs insan Bakımızın ən gözəl, tariximizin daş yaddaşı olan Şirvanşahlar sarayının içindəki türbədə dəfn edilmişdir (3, s20).

Seyid Yəhya Azərbaycanın Şamaxı şəhərində doğulmuşdur. Onun anadan olduğu dövrdə Şirvanşahlar dövlətinin paytaxtı olan Şamaxı bu bölgədə önəmli elmi, siyasi və mədəni mərkəz mövqeyində idi. Seyid Yəhyanın doğum tarixi barədə qaynaqlarda heç bir məlumat verilməmişdir. Ancaq onun XIV əsrin sonlarında doğulduğu təxmin etməmizə sövq edən müxtəlif bilgilər vardır. Məhəmməd Bəhaəddin Ərzincani onunla görüşən Çələbi Xəlifəyə: “ O indi çox yaşlandı, yaxında vəfat edər” dediyinə baxılırsa, Seyid Yəhyanın uzun ömür sürdüyü anlaşılır (1, s.40-94)

Şeyxin tam adı əs-Seyid Cəmalləddin Yəhya ibn əs-Seyid Bəhaəddin əş-Şamaxi əl-Bakuvidir. Şamaxıda anadan olmasına baxmayaraq, o, hakimiyyət mərkəzi Şamaxı olan “Şirvani”

nisbəsi ilə yad olunması geniş yayılmışdı. “Şirvani” nisbəsi ilə yanaşı, ona “Bakuvi” nisbəsinin də verilməsi həyatının ən uzun və ən mühüm dövrünü Bakıda keçirməsi, aradakı irşad fəaliyyətləri ilə ətraf aləmdə tanınıb məşhur olması və burada da vəfat etməsi ilə əlaqədardır.

Seyid Yəhya Bakuvinin yaradıcılıq fəaliyyətində çoxlu sayda şeirlərə və əlyazmalara rast gəlmək mümkündür. Onun “Şəfa əl-Əsrar” adlı əsərinin indiyə qədər sadəcə bir əlyazma nüsxəsinin mövcud olduğu təsbit edilməlidir. O da İstanbulda Süleymaniyyə kitabxanasında saxlanılır. Başda Türkiyə olmaqla, bir çox ölkələrin əlyazma kitabxanalarında axtarışlara rəğmən başqa bir nüsxəsini əldə etmək mümkün olmamışdır. Əsərin tək nüsxə olması onun dəyərini daha da artıran bir xüsusiyyətdir.

Bakuvi klassik Şərq ədəbiyyatının ən yaxşı cəhətlərini özünəməxsus bir üslubda davam etdirməklə yanaşı, həm də inkişaf etdirən qüdrətli söz ustası olmuşdur. Onun XIV əsrin ortalarında yazdığı halda işıq üzünə çıxarılmış təsəvvüfi əsərlərindən biri olan “Şəfa əl-Əsrar”ın dili Azərbaycan türkcəsindədir. O dövrün elmi və ədəbi əsərlərinin əksəriyyətinin yazıldığı ərəb və fars dillərində yazmamış olması diqqəti cəlb edir. Bunun səbəbi bu dövrdə artıq türk dilinin də elmi və ədəbi sahədə çoxdan işlədilməyə başlaması ilə yanaşı, Şirvan mühitində türkcənin geniş yayılmış olduğunu göstərir.

“Şəfa əl-Əsrar”ın birinci dərəcəli qaynaqları Qurani-Kərim və hədisləridir. Əsərin təqribən yarı hissəsi bu iki müqəddəs qaynaqdan alınan nəqlərdən ibarətdir. Seyid Yəhya adətən bir sistem daxilində hər bir mövzunu izah edərkən əvvəla Quran ayələri ilə sonra Hz. Peyğambərin hədisləri ilə dəlilləndirirdi. Daha sonra da öz fikrilərini qeyd edirdi. Şəfanın qaynaqları arasında ən önəmli yer tutan əsərlər; təsəvvüf klassikləri və keçmiş sufilərin kəlamlarıdır. Burada bəzi fiqhi mövzuların ələ alındığı görünür (2, s81).

“Şəfa əl-Əsrar” da təsəvvüf yolunun uzun və məqsədli olduğu göstərilir. Bu yolda müridlərin çatmalı olduğu yetmiş məqam vardır. Bu məqamlar sufini kamala, mükəmməl insan olmağa aparır. Bu məqamlara çatmaq üçün yerinə yetirilməli olan vəzifələr, “Şəfa əl-Əsrar”ın əsas mövzusunı təşkil edir və ayrı-ayrı başlıqlar altındakı xüsusi fəsillərdə izah edilir. Müəllifimiz sufi məqamlarını əvvəl klassik təsnifə görə şəriət, təriqət və həqiqət olaraq üç hissəyə ayırır. Şəriətin ehkam ilə, təriqətin qəlb ilə, həqiqətin şeir ilə əməl etmək olduğunu bildirilir. Bu üç hissənin hər birində də yeddi məqamdan ibarət, üç fəsil vardır ki- müəllif bunları mə’dən adlandırır – bunların cəmi iyirmi bir məqamdır.

Əsərdə ibadətlərin batini mənalari, zikrin növləri və hikmətləri izah edilir. Sufi, şeyx, mürşid kimi sufi dərəcələri və bunlara sahib olmayan şərtlərindən bəhs edilir. Şeyx olmağa haqq qazananın əlinə verilən əsa və bu əsanın ifadə etdiyi mənə keçmiş peyğambərlərin və xəlifələrin vəsfləri ilə birlikdə izah edilir.

Təsəvvüf fəlsəfəsində olduğu kimi Seyid Yəhyaanın anlayışına görə də: insan qəlb, nəfs və ruhdan ibarət bir varlıqdır. Sufi bir kamil mürşidin tərbiyəsinə cəhd edərək çox çalışmalı, qəlbini nəfsin həvasından xilas edərək ruhun hökmü altına salmalı və inkişaf etdirməlidir. Məhz təsəvvüfün vəzifəsi bunu gerçəkləşdirməkdir. Bu əsərin mövzusu da əsasən bu məsələlərdir. Seyid Yəhya elmə və təsəvvüfə, yəni ağıla və qəlbə eyni dərəcədə əhəmiyyət və dəyər veririb məktəbinə bağlanmaq və sufi olmaq istəyən mütləq elm sahibi olmalıdır. Burada onun nəzərdə tutduğu elm təfsir, hədis, əqidə, fiqh kimi dini məsələlərin yer aldığı şəriət elmləridir. Bu elmlərdə müəyyən bir məsafə qət etmədən təsəvvüfə daxil olmağın düzgün olmadığını təkidlə söyləyir (4, s.23-24).

Əsərdə bəhs edilən mövzulara diqqətlə nəzər saldıqda bir sufünün yetişməsindən daha çox, yaxşı bir fərd və sağlam bir cəmiyyət üçün yerinə yetirilməsi vacib olan şərtlər olduğu

görünür. Onun hədəf aldığı və üzərində durduğu əsas xüsüs də fərqləri yaxşı yetişməsidir. Necə ki, bunun kamil mürtəd müəllimlər tərəfindən yerinə yetirilə biləcəyini, yaxşı insanlara faydalı olmağı ibadət qəbul edən fərqlərdən təşəkkül edən cəmiyyətin də düzgün və sağlam olacağını ifadə etmişdir.

Xəlvətlik silsiləsində ilk şəxsiyyət Hz.Əlidir. Hz. Əli bütün təriqətlər tərəfindən vəlilərin şahı olaraq qəbul edilir. Bunda Hz. Əlinin malik olduğu obyektiv cəhətlərlə yanaşı, bir sıra subyektiv xüsusiyyətlərin də təsiri vardır.

Seyid Yəhya xəlvət haqqında görüşlərində xəlvəti iki qismə ayırır: zahiri və batini xəlvət. Zahiri xəlvət insan öz nəfsini yalnız buraxıb bədəninə də insanlardan ayrı bir yerdə həbs etməlidir. Beləliklə, onun bəd xasiyyətlərindən insanlar əziyyət çəkməsin, nəfsinin pis vərdişlərini tərk etsin. Batini xəlvət insanın qəlbinə şeytani və nəfasni düşüncələri daxil etməməsidir. Yemək, içmək və digər azuqələr kimi.

Seyid Yəhya Xəlvətiliyin yayılıb şaxələnməsinə yol qoymuş və bu təriqətin daha da fəlsəfi və ruhani aləmdə yeniləşməsinə tikan vermişdir. Onun xüsusilə təriqətə gətirdiyi yeniliklər balkanlarda və Osmanlı imperiyasında yayılıb çoxalmasına vəsələ oldu. Əsas qayəsi insanları saleh yoluna yönəltmək istəyən müəllif öz istəyini uğurla həyata keçirmişdir.

Ədəbiyyat

1. Mehmet Rıhtım. Seyid Yəhya Bakuvi və Xəlvətlik; Bakı, 2005, səh. 40
2. Mehmet Rıhtım. Şəfa əl-Əsrar (Sufiliyin sirləri); Bakı, 2010, səh.81
3. Nəzakət Məmmədli. Azərbaycandan dünyaya doğan günəş: Seyid Yəhya Bakuvi və xəlvətlik; Bakı, 2016, səh20
4. Dr. Hasan Almaz. Baküden Anadoluya yansıyan işıq: Seyid Yəhya Şirvani, Ankara, 2007, səh23-24

PSIXOLOGİYA BÖLMƏSİ

Bölmə rəhbəri – dos.M.Vəliyev

YARADICILIQ PSIXOLOGİYASI ALİ MƏKTƏBİN TƏLİM PROSESİNDƏ

*p.ü.f.d. Mələhət Nuriyeva Rafiq qızı,
BDU-nun Gender və tətbiqi psixologiya
kafedrasının müəllimi
nuriyevamalahat@mail.ru*

İnsan cəmiyyətində gələcək nəsillərin sosiallaşması prosesində təlim-tədrisin düzgün təşkili və keçirilməsi olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ali məktəbdə mütəxəssis kadrların hazırlanması işinin burada polu da çox vacibdir. Bu baxımından dərslərin təşkilində, hər bir tələbədə lazımı biliklərin, bacarıqların formalaşması prosesinin təşkilində yaradıcılıq psixologiyanın imkanlarından geniş istifadə etmək lazımdır.

Burada tələbənin müstəqil iş baxımından vəzifələri əsaslı şəkildə bir sıra psixoloji keyfiyyətlərin formalaşması istiqamətində nəzərdə tutulur. İlk növbədə bu yaddaş, iradə, təxəyyül, motivasiya, bir sıra koqnitiv bacarıqlar deməkdir. Bizi maraqlandıran yaradıcılığa insanı sövq edən psixoloji amillərin təhlilidir.

Tanınmış Rusiya tədqiqatçısı Y.P. İlyin bu barədə belə yazır: yaradıcılığın mənbəyinə, bəşəriyyətin həyatında və inkişafında onun roluna dair müxtəlif baxışlar var. İlyin bu baxışlar sırasında psixoanalitik yaradıcılıq nəzəriyyəsini qeyd edir (Z. Freyd, K. Junq). Həmin nəzəriyyə yaradıcılıq prosesinin iki aspektini nəzərdən keçirir: motivasiya və yaradıcılığın şüursuz komponentləri. Z. Freyd yaradıcılığın motivləri eros (cəlb edilməsi) ilə əlaqəli olduğunu göstərir.

Yaradıcılıq deseksualizasiya, yəni cinsi enerjinin ötürülməsidir. Təzəkli istəklər və təcrübə yaradıcılıq, ilk növbədə, bədii məhsullarında təsvir olunur, sublimasiya olur [1].

Freydun nəzəriyyəsinin başqa bir vacib ideyası yaradıcılığın ən vacib mənbəyinin şüuraltının olması barədədir. Çüuraltı zehni prosesidir və Z. Freydə görə, psixi sahənin ən “yaradıcı” hissəsidir.

K. Yunq, şüursuzun gələcək zehni vəziyyətlərin, yeni düşüncələrin, yaradıcı kəşflərin embriyolarla dolu olduğunu iddia etdi. Bu yaradıcı hədiyyə mənbəyidir, yaradıcı ilham. Yunq bir insanın iki başlanğıcını - şəxsi və yaradıcılığı, antaqonistik münasibətlər ola bilər. “Hər yaradıcı şəxs müəyyən bir ikili və paradoksal xüsusiyyətlərin sintezidir. Bir tərəfdən, o insanlıqla özünəməxsus bir şeydir, digər tərəfdən, bir şəxsiyyətsiz insan halıdır.

O, “Mən” sözünün ən yüksək mənasında bir kollektiv varlıqdır, bəşəriyyətin şüurlu ruhunun heykəltəraşdır. Torpaqdakı ağac kimi yaradıcılıq insanda yetişir və böyüyür, lazımlı istiqamət götürür. Analitik psixologiya bu fenomeni özündən ibarət olan müstəqil bir yaradıcılıq kompleksi olaraq adlandırır ki, bu ruhun ayrı bir hissəsi özünü müstəqil edir, zehni həyat və enerji səviyyəsinə, gücünə görə, daha yüksək səlahiyyət kimi, özünü xidmətə səfərbər edir [1, s. 15].

Tələbələr arasında yaradıcı təxəyyülün inkişaf etdirilməsi problemi psixologiya sahəsində xarici alimlər tərəfindən çox az öyrənilmişdir. Yalnız XX əsrin əvvəllərində L. S. Vıgotski [3], T. Ribo [4], S.L.Rubinşteyn [5] və digər alimlər uşaqlarda təsəvvürün inkişafını öyrənməyə başladılar. T. Ribo, məsələn, işində təsəvvürün inkişafının üç dövrünü təsvir edir, üstəlik, son dövr xəyalın dərəcəsi ağla çatdıqda yekun olaraq xarakterizə olunur [4, s. 134].

Tələbə həyatında yaradıcılıq müəllimin mühazirəsində, praktik məşqələlərə hazırlıqda, gündəlik ünsiyyətdə, təcrübələrdə formalaşır, təkan alır və inkişaf edir. Burada

praktik psixoloqların və müəllim kollektivinin hansı imkanları var? İlk növbədə qrupun formalaşması prosesində, yəni tədris ilinin ilk günlərində qrupdaxili münasibətlər formalaşmağa başlayır. Burada qarşılıqlı ünsiyyət nəticəsi olaraq motivasiyanın əsas istiqamətləri müəyyənləşir, yeni elmi maraqlar formalaşır, tədqiqat meyilləri yaranır. Yaradıcılıq müxtəlif səviyyə və istiqamətlər üzrə həyata keçir. Burada biliklərin təsnifatlaşması əsas yer tutur.

Müəllimin vacib məsələlərindən biri tələbələrlə interaktiv əlaqələri yaratmaqla digər fənlər üzrə bilikləri ümumiləşdirmək, burada təmas nöqtələri tapmaq, zehni fəaliyyətin məntiqi strukturlarını yeniləşdirmək, yeni, novatorçu xarakterli biliklərə doğru hərəkət etmək arzusunun aşılmalıdır.

Yaradıcılıq təfəkkürün müxtəlif səviyyələrini təyin etmək üçün müəyyən təsəvvürə malik olmaq lazımdır.

Ən aşağı səviyyə, müəyyən vəziyyətdə dəyişiklik etmək məqsədi ilə təhlil etmək qabiliyyətində, bədii və elmi əsərlərin mətnlərinin təhlilində, şüurda həyat və praktiki problemlərin həllində əldə edilən şəxsi təcrübədə özünü ifadə edir. Bu yaradıcı inkişaf səviyyəsinin yeni forması, problemin təzə, yenilikçi bir görünüşü, problem məsələlərini yerinə yetirərkən geniş bir hərəkət reallaşdırma qabiliyyətidir. alternativ düşüncə.

Bu səviyyədə olan psixoloji yeniliklər özünün adekvat əks etdirməsi, onların hərəkətlərini təhlil etmək, onların nəticələrini öncə görmək qabiliyyətinə malikdir.

Yaradıcı inkişafın ən yüksək səviyyəsi digər insanlara təsir imkanını artırır. İnkişafın bu səviyyəsi başqa bir şəxsin şəxsiyyətini tərtib etmək və onun fəaliyyətini proqnozlaşdırmaq qabiliyyətini, öz baxışlarını müdafiə etmək bacarığını və başqalarının fikirlərini nəzərə almağa imkan verir. Bu səviyyədə insanlar eyni vaxtda həm xəyalpərəst, həm və pragmatistdirlər, müstəqil və sərbəst, çevik, təsirli və emosionaldirlər.

Beləliklə, yaradıcılıq psixologiyası baxımından tələbə şəxsiyyətinin yuxarıda göstərilən şüur xüsusiyyətləri, emosional-iradi keyfiyyətlərini nəzərə alaraq formalaşdırılmalıdır. Bunun üçün tədris kurslarının təşkilində elə metodikalar və yanaşmalar seçilməlidir ki, tələbə müstəqil işə can atsın, dərstdən kənar vaxtı səmərəli istifadə edə bilsin, onun yaradıcı təxəyyülü lazımi istiqamətdə formalaşsın inkişaf etsin.

Ədəbiyyat

1. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. СПб.: Питер, 2009
2. Михайлова В. П., Коротченко Н. И., Львова И. В. Концепция уровней творческого развития личности // Ананьевские чтения, 2002: Тезисы научно-практической конференции. СПб., 2002. С. 341–342.
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 2. Проблемы общей психологии / Под ред. В. В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1982.
4. Рибо, Т. Творческое воображение. СПб., 1901.
5. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. Т.1. – М.: Педагогика, 1989.

ВОПРОСЫ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ, ЛИШЕННЫМИ РОДИТЕЛЬСКОЙ ОПЕКИ

*Аббасова Гюнель Октай гызы,
Магистрант II курса БГУ
abbasovagunel@inbox.ru*

Работа с детьми, лишенными родительской опеки, связана также учетом возможностей саморазвития личности. Эти возможности коренятся в природе ребенка и

многообразии впечатлений детства, они проявляются через его стремление удивляться и задавать вопросы, объяснять необъяснимое. Проявления саморазвития, как подчеркивают психологи, есть основа, из которой всё развивается [1]. Если же господствует грубое давление, зубрежка, ребёнок становится мелким в своих духовных потребностях, притупляются и подавляются присущее ему проявление социальной активности.

Как известно из истории психолого-педагогической мысли, нельзя ломать грубой властью и подавлять нежную, тонкую силу ребенка, а напротив, всемерно её развивать и возвращать. Как свидетельствуют исследования, активность человека как в филогенезе, и так и в онтогенезе проходит сложный путь развития. Очень часто унаследованная от природы активность подавляется внешними обстоятельствами, или одностороннее направленным воспитанием и образованием. Известно, что во всех воспитательных учреждениях, где обычно воспитывают детей, потерявших родителей по тем или иным причинам, воспитательная и образовательная работа не всегда идёт на должном уровне.

Педагогическая практика показывает, что в каждом ребёнке следует постепенно закреплять поступки и действия. Ребёнок должен сам прийти к выводу, то есть поступать по собственному желанию, и чтобы он мог считать, что он сам создает свою жизнь самостоятельно, может руководить своими действиями. Каждый ребёнок представляет собой отдельную личность. Его духовные силы и способности проявляются и формируются в познавательной, трудовой, художественной и общественно-политической деятельности. Всё это становится основой для всестороннего образования, трудового, политического, нравственного, эстетического, физического и культурного развития. Всё это вместе укрепляет самосознание человека,

вызывает чувство значимости или личной полезности, обуславливает тем самым счастье человека.

Вопросы воспитания детей, в том числе лишенных родительской опеки, рассматривали многие советские психологи, в том числе А.О.Маковельский, А.Н.Леонтьев, А.Р.Лурия, Н.Ф.Добрынин, Д.Б.Богоявленский, Н.А.Менчинская, Н.Г.Морозова, А.А.Люблинская, Р.Э.Левина, Р.В.Шорохова и другие. В других странах это не только проблемы детей, которые воспитываются в специальных детских учреждениях, но и проблемы опекунов, усыновления и т.д., все это связано со слабой законодательной базой или недобросовестностью опекунов [1].

Опекуны являются ключевым элементом системы защиты детей, которые временно или навсегда лишены семейного окружения и не могут представлять интересы своих родителей. Существуют большие различия между типами опеки, предоставляемой детям даже в государствах-членах Европейского Союза (и в странах ЕС). Авторы приходят к выводу о том, что не существует универсальной модели реформы системы социального обеспечения детей, лишенной родительской опеки [3]. Данная проблема требует дальнейшего рассмотрения.

Литература

1. Абрамова С. В. Педагогические условия формирования социальной активности личности / С. В. Абрамова // Альманах современной науки и образования. – 2013. – № 1 (68). с. 10–14.
2. Guardianship systems for children deprived of parental care in the European Union // <https://fra.europa.eu>
3. Robert B. McCall. Research, Practice, and Policy Perspectives on Issues of Children without Permanent Parental

MƏHKUM QADINLARIN PSİXİ SAĞLAMLIQ PROBLEMLƏRİ

*Əliyeva Gülşən Əliaskər qızı,
BDU, Gender və tətbiqi psixologiya kafedrası, doktorant.*

Açar sözlər: məhkum qadınlar, psixi sağlamlıq problemləri, depressiya, PTS (posttravmatik stress), travma, cəzaçəkmə müəssisələri.

Keywords: female inmates, mental health issues, depression, PTSD (post-traumatic stress disorders), correctional settings.

Ключевые слова: заключенные женского пола, проблемы психического здоровья, депрессия, ПТСР (посттравматические стрессовые расстройства), исправительные учреждения.

Giriş

Cəzaçəkmə müəssisələrində məhkumların sayında son illər ərzində sürətli artım qeydə alınmaqdadır (Birmingham, 2004; Sacks, 2004; Gussak, 2009). Bəzi tədqiqatlar məhkumların say artımının səbəblərini araşdırarkən (Sacks, 2004; Rogstad və Rogers, 2008), digər tədqiqatçılar məhkumların cəmiyyətə daha effektiv rehabilitasiya proqramları üzərində işləyirlər (Langan və Pelissier, 2001; Parsons, Valker və Grubin, 2001; Gussak, 2009). Aşkar edilmiş səbəblər arasında psixi sağlamlıq problemlərin yaşanması və təzahürü təkrar cinayətlərin artmasına və sosial adaptasiya prosesinin çətinləşməsinə öz təsirini göstərir (Fraser, Gatherer, Hayton, 2009).

Məhkum kontingentinin həssas qrupları sırasında isə qadınlar, xüsusən hamilə qadınlar, körpə uşaqlı analar, yetkinlik yaşına çatmamış məhkumlar, əlilliyi olan və həmçinin psixi sağlamlıq problemlili şəxslər, ahıl insanlar ayrıca qeyd edilir və

bu amil Azərbaycan Respublikası Cinayət, Cəzaların İcrası Məcəllələrində, ölkəmizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq sənədlərdə - Avropa Penitensiar Qaydalarında, İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı Konvensiyada, Minimal standart davranış qaydalarında öz əksini tapmışdır.

Dünyada yarım milyondan çox insan cəza çəkir və məhkum qadınlar ümumi məhkum populyasiyasının 2-9%-ini təşkil edir. Avropa ölkələrində 100000 qadın cəza çəkir, bu rəqəm orta faiz göstəricisi 4,4 təşkil edir (BMT, 2008; ÜST, 2009). Ən çox göstərici İspaniyada 8%, ən az Azərbaycanda 1,5% qeydə alınıb (ÜST, 2009). İlgiltərə və Uelsdə ötən 10 il ərzində qadın məhkumların sayında 2 dəfə, kişilərin sayında isə 50% artım qeydə alınmışdır. Qadınlar arasında artan bu statistika narkotik vasitələrin istifadəsi, satışı, daşınması ilə bağlı cinayətlərdə xüsusi olaraq nəzərə çarpmışdır.

Metodologiya

Məqalə deskriptiv xarakter daşıyaraq, müxtəlif ölkələrdə məhkum qadınların psixi sağlamlıq problemlərinin araşdırılmasına həsr edilmiş dərc olunmuş məruzələrin, tədqiqat işlərinin, məqalələrin təhlilini özündə əks etdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, 1995-ci ildən etibarən Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) təbə 36 ölkənin cəzaçəkmə müəssisələri və istintaq təcridxanalarında başçəkmələr əsasında məhkumların psixi sağlamlıq problemlərinə dair məruzələrlə çıxış etmişdir.

Nəticələr

İlk növbədə Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı 2009-cu il “Cəzaçəkmə müəssisələrində qadınların sağlamlığı. Cəzaçəkmə müəssisələrində gender bərabərliyinin bərpası” problemlərinə aid edilmiş hesabat araşdırılmışdır (WHO, 2009). Həmin sənəddə Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) müəssisələrdə qadınlar arasında artmaqda olan HIV, hepatit, vərəm infeksiyaları, narkotik vasitələrin istifadəsi və psixi sağlamlıq

problemləri ilə bağlı tədbirlərin dövlət proqramlarına salınmasının vacibliyini vurğulamışdır.

2008-ci il noyabrında Kiyev Bəyənaməsi müxtəlif bəndlərində qadın məhkumların statistik göstəriciləri, artmaqda olan rəqəmlər, daşıyıcısı olduqları xəstəliklər, psixi sağlamlıq problemləri, həmin qadınların cəmiyyətdə yaşadıkları stiqma və üzləşdikləri diskriminasiya, ailələrlə qırılmış münasibətlərin bərpasına dair məqamlar əks olunmuşdur. Həmin qadınların demək olar ki, böyük əksəriyyəti uşaqlıq və yeniyetməlik dövrü psixoloji travmalar yaşamış və bu travmalar onların xarakter və davranışında öz təsirini göstərmişdir. Bəyənamədə qadınların ilkin detallı screening ilə yanaşı, fərdi müayinə və müalicəsi, ixtisaslaşdırılmış tibbi yardımın göstərilməsi, azadlığa çıxdıqdan sonra sosial adaptasiya proqramları daxilində onlara yardım göstərilməsi nəzərdə tutulur.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, məhkum qadınlarda aşağıdakı psixi sağlamlıq problemləri ümumi əhalinin göstəricilərindən daha çox qeydə alınır (Bastick, 2005).

- Posttravmatik stress;
- Depressiya;
- Təşviş pozuntular;
- Fobiyalar;
- Destruktiv davranış nümunələri (özünəxəsarət və suisidal cəhdlər).

ABŞ Ədliyyə Bürosu Statistikasına əsasən ştatların cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən 73% qadın yuxarıda göstərilən problemlərin hər hansısa birindən əziyyət çəkir. Bu rəqəm azadlıqda olan insanlarda 12% təşkil edir. İngiltərə və Uelsdə isə 90% məhkum qadın (hər 10 nəfərdən 9-u) yuxarıdakı pozuntulardan biri və ikisindən əziyyət çəkir (ÜST, 2007).

Həmçinin destruktiv davranış nümunələri məhkum kişilərdə $\frac{1}{3}$ olduğu halda, qadınlarda $\frac{1}{2}$ təşkil etmişdir və qadınların 16%-ində özünə xəsarət halları cəzaçəkməyə başladığı ilk birinci ayda qeyd edilmişdir (Plugge və başqaları, 2006).

ÜST öyrənmə çətinlikləri olan qadınlarla iş üçün ixtisaslaşdırılmış şəxslərə ehtiyac olduğunu qeyd edir, hüquqi, sosial və psixoloji yardımın vacibliyi, ailə üzvləri ilə əlaqələrin bərpası, qeyri-hökumət təşkilatları ilə birgə iş aparılması, sosial adaptasiya proqramlarının gücləndirilməsini xüsusi vurğulayır.

Koliforniya Sonoma Dövlət Universiteti “Ədliyyə sistemində məhkum qadınların psixi sağlamlığı problemləri” adlı məqaləsində Amerika Psixoloqlar Assosiasiyası qeydlərinə istinad edərək məhkum qadınlarda cinsi zorakılıq, məişət zorakılığı, iqtisadi problemlər və diskriminasiyanın onların fiziki və psixi sağlamlığına zərər vurduğunu göstərmişdir (Barbara E.B., Stephanie S.C. 2008)

ABŞ əhalisində qadınların 12%-ində, ştatların cəzaçəkmə müəssisələrində qadınların 73%, federal müəssisələrdə 61%, məhkəmələrdə isə 75% qadında psixi sağlamlıq problemləri izlənmişdir (James və Glazze, 2006).

Amerika Psixoloqlar Assosiasiyası (APA) qeydlərinə əsasən bu qadınların 80%-ində maddə istifadəsi və asılılıq, posttravmatik stress, depressiya əlamətləri izlənilir. Həmçinin uşaqlıq, yetkinlik yaşı travmaları ilə mövcud vəziyyət arası sıx əlaqə aşkar edilmişdir. Bu əlaqə özünü meyl pozuntuları, destruktiv davranış nümunələri ilə göstərmişdir (Messina və Grelle, 2006).

Travmanın yaşanması və mövcud davranış nümunələri ilə əlaqəsi aşağıdakı sxem üzrə izah edilmişdir (Covington, 2003):

Davranış nümunələri geriçəkilmə reaksiyaları-depressiya, izolyasiya, dissosiasiya; destruktiv davranışlar- aqressiya, qəddarlıq, qəzəb, maddə istifadəsi, suisidal cəhdlər və özünəxəsarət halları şəklində təzahür edir.

Bu proqramda məhkum qadınların ailə üzvləri ilə itirilmiş münasibətlərin bərpası, sosial dəstək, qeyri-hökumət təşkilatları ilə birgə korreksiya işləri daha müvəffəqiyyətli hesab edilir.

Malayziya Sains Universiteti 426 nəfər məhkum arasında aparılmış tədqiqat işi qadın və kişi məhkumlarda stress və depressiya amilini müqayisəli şəkildə təhlil etmiş və belə nəticəyə gəlmişdir ki, hər iki qrupda yüksək stress və depressiya əlamətləri izlənilir. Qadınların stress yaşama səbəbləri daha çox sosioiqtisadi, ailə bağlarının qırılması və natamam təhsil problemləri səbəbli yaşanır (Gunter, 2004; Hammen, 2005; Reed və b. 2009).

Daha əvvəllər yaşadıkları travma, uşaqlıq dövr zorakılıq halları, cinsi təcavüz halları da stress yaradan faktorlar sırasında çıxış edir (Gunter, 2004; Hammen, 2005; Reed və b. 2009). Stressin ölçülməsi üçün istifadə edilmiş PSS (Perceived Stress Scale) şkalası nəticələrinə əsasən kişilərdə 15,79; qadınlarda isə 17,34 nəticə alınmışdır ($t=-3,25$; $df=424$, $p=0,001$)- bu isə hər iki cinsdə orta səviyyəli stress faktını sübut edir. Depressiya isə müvafiq depressiya şkalası (Center for Epidemiologic Studies Depression scale CES-D) vasitəsi ilə ölçülmüş, kişilərdə 17,06; qadınlarda 20,34 ($t=-4,32$; $df=424$, $p<0,001$) nəticə alınmışdır. Hər iki testin nəticələrinə əsasən demək olar ki, qadınlarda kişilərlə müqayisədə yüksək stress və depressiya həddi izlənmişdir.

Nəticələrin müzakirəsi

ÜST Avropa ölkələri üzrə olan hesabatına, ABŞ-ın Koliforniya universiteti tərəfindən aparılmış tədqiqat nəticələrinə, həmçinin Malayziya universiteti tərəfindən həyata keçirilən araşdırmaya əsasən demək olar ki, dünyanın hansı regionunda olmasından asılı olmayaraq qadın məhkumların psixi sağlamlığında depressiya, posttravmatik stress, özünəxəsarət

halları, təşviş reaksiyaları və s.hallar qeydə alınır və bu ümumi əhali arasında qeydə alınan nəticələrdən dəfələrlə çoxluq təşkil edir. Əvvəlki hesabat və tədqiqat müəlliflərinin tövsiyələrinə əsasən qadın məhkumların sosial adaptasiya proqramlarının, cəmiyyətdə stiqma və diskriminasiyanın aradan qaldırılması istiqamətində işlərin gücləndirilməsi, onlara hüquqi, sosial və psixoloji yardımın artırılması labüd hesab edilir. Hazırlanmış proqramlar Ədliyyə Nazirliyi Penitensiar xidmətin cəzaçəkmə müəssisələrində, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi müvafiq mərkəzlərində və s. istiqamətlərdə tədqiq edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. American Psychiatric Association (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. Fourth Edition. Washington, DC: author.

American Psychological Association. <http://www.apa.org/>

2. Bastick M (2005). *A commentary on the standard minimum rules for the treatment of prisoners*. Geneva, Quaker United Nations Office.

3. Bogemann H (2007). *Promoting health and managing stress among prison employees*. In: *Health in prisons: a WHO guide to the essentials in prison health*. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe (http://www.euro.who.int/prisons/publications/20050610_1, accessed 26January 2009).

4. Council of Europe (2006). *European Prison Rules*. Strasbourg, Council of Europe.

5. Covington S (2007). Women and the criminal justice system. *Women's Health Issues*, 17:180–182

6. Douglas N, Plugge E (2008). The health needs of imprisoned female juvenile offenders: the views of the young women prisoners and youth justice professionals. *International Journal of Prisoner Health*, 4:66–76.

7. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2004). *European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*. Strasbourg, Council of Europe.

8. Gussak, D. (2009). Comparing the effectiveness of art therapy on depression and locus of control male and female inmates. *The Arts in Psychotherapy*, 36, 202-207.

9. Walmsley R (2006). *World female imprisonment list*. London, International Centre for Prison Studies.

10. World Health Organisation. Women's Health in Prison: Correcting Gender

Inequity in Prison Health. WHO, 2009 (http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0004/76513/E92347.pdf).

Xülasə

Məqalənin əsas məqsədi cəmiyyətin həssas qruplarından biri hesab edilən məhkum qadınların psixi sağlamlıq sferasında qeydə alınan problemlərin təsviri və bu istiqamətdə müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən aparılmış araşdırmaların deskriptiv təhlili təşkil edir. Qadınlar məhkum kontingentinin kiçik hissəsini təşkil etməsinə baxmayaraq, kişilərlə müqayisədə sürətli şəkildə artım müşahidə edilir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) mövcud problemlə bağlı hesabatı, xüsusilə Kiyev Bəyənnaməsi bu istiqamətdə işlərin görülməsinin vacibliyini vurğulayır. Psixoreabilitasiya istiqamətində təklif edilən tövsiyələr cəzaçəkmə müəssisələrində, istintaq təcridxanalarda tətbiq edilə bilər, həmçinin bu istiqamətdə növbəti tədqiqatların aparılmasına təkan verə bilər.

Резюме

Целью данного исследования было описание различных исследований проблем психического здоровья женщин-заключенных, их психологического благополучия. Хотя женщины составляют небольшой процент от общего числа заключенных, их число увеличивается, и темпы роста намного выше, чем среди мужчин. Как подчеркивает ВОЗ, любая национальная стратегия здравоохранения должна включать тюремную политику, направленную на решение этих серьезных проблем со здоровьем. Принципы и рекомендации Киевской декларации о здоровье женщин в местах лишения свободы являются важными шагами на пути к улучшению систем здравоохранения и удовлетворению медицинских потребностей женщин, вовлеченных в систему уголовного правосудия. Рекомендации могут быть использованы как в исправительных учреждениях, так и в будущих исследованиях.

Summary

The objective of this study was description of different researches about mental health issues of women inmates, their psychological well-being. Although women represent a small percentage of the total prison population, their numbers are increasing and the rate of increase is much greater than that of men. As WHO has emphasized, any national health strategy must include prison policies that address these serious health problems. The principles and recommendations of the Kyiv Declaration on Women's Health in Prison are important steps towards improving health systems and addressing the health needs of women involved in the criminal justice system. Recommendations can be used in correctional settings, and future researches.

ÇƏTİN UŞAQLAR VƏ ONLARLA APARILAN İŞİN ƏSASLARI

Sadiqova Əfsanə Yaşar qızı
BDU-nun I kurs magistrantı
sadigova97@mail.ru

Pedaqoji ədəbiyyatda müəllimlər və tərbiyəçilər tərəfindən "çətin" uşaqlar anlayışına tez-tez rast gəlirik. Bunun səbəbi bir çox amillərlə izah olunur.

"Çətin" uşaqlar dedikdə, çox vaxt sözə baxmayan, cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmiş normalara uymayan uşaqlar nəzərdə tutulur. Pedaqoji ədəbiyyatda "çətin" uşaqların təhlilini belə verirlər:

- davranışında, hərəkətlərində çətinlik dərəcəsi müəyyənləşdirilən uşaqlar;

- baxımsızlıq səbəbindən əxlaqında, dünyagörünüşündə, əqidəsində yaranan çətinlik dərəcəsi olan uşaqlar;

- əlverişsiz, çətin şəraitdə tərbiyə olunan uşaqlarda özünü göstərən çətinlik dərəcəsi olan uşaqlar;

- düzgün qurulmayan münasibətlər əsasında yaranan çətin uşaqlar.

Məşhur rus psixoloqu L.D.Stolyarenko "çətin" uşaqları üç qrupa bölür:

- *Təcavüzkar uşaqlar*- bütün uşaqlar həyatlarında təcavüzkar hərəkət edirlər. Bu onların yaş və ya rastlaşdıqları sosial şəraitlə bağlı ola bilər. Amma belə uşaqları təcavüzkar kimi adlandırmaq olmaz. Çünki, belə uşaqlarda təcavüzkarlıq bəzən şəraitlə əlaqədar olaraq yaranmır. Bu onların xarakterik əlamətlərinə çevrilir və həmişə də özünü göstərir.

- *Yüksək, idarə olunmayan səviyyəyə çatan emosionallığa malik olan uşaqlar*- belə uşaqların hər hərəkəti yüksək həyəcanla qarşılanır və bunu ətrafındakılara da keçirir. Onlar

kədərənəndə də, sevinəndə də bunu yüksək həyəcanla qarşılayır. Yəni, diqqəti cəlb etməyi sevirlər.

- *Hədsiz dərəcədə utancaq, həssas, küsəyən, qorxaq, həyəcanlı uşaqlar*- belə uşaqlar diqqət cəlb etməyi sevmirlər. Utandıqları üçün problemlərini gizlədir və heç kimə demirlər.

”Çətin” uşaqların pedaqoji təhlilini verərkən müxtəlif səbəblərə toxunurlar. Yəni, belə uşaqların yaranma səbəbi müxtəlifdir. Bunlardan ən başlıcası və birincisi ailə tərbiyəsində yol verilən nöqsanlarla bağlıdır. Buna səbəb yarımçıq ailənin olması, ailədə valideynlərin əxlaq tərbiyəsinin normal səviyyədə olmaması, ailədə uşağın inkişafı üçün normal şəraitin olmaması, valideynlər arasında yaranan söz-söhbət və s. Ailədə olan hər bir hərəkət və deyilən hər bir söz uşaq psixologiyasına təsir edir. Bu, uşağın sonrakı inkişafında, onun məktəb həyatında, sinif yoldaşları ilə münasibətində özünü göstərir, amma bütöv ailədə, uşağın rəyi nəzərə alınan və onunla düzgün münasibətdə olan ailələrin uşaqlarında təcavüzkarlıq az olur.

Şagirdlərdə yaranan qüsurları aradan qaldırmaq üçün bu istiqamətlərdən istifadə etmək olar:

- müəllim məktəb həyatına yenidən qədəm qoyan hər bir şagirdin psixoloji xarakteristikası ilə tanış olması və orada göstərilən çətinlikləri özü üçün ayırd etməsi;

- bu cür uşaqlarla işləməyin yollarını axtarmaq, bu işdə hamılıqla əlbir olub yaranan çətin vəziyyəti aradan qaldırmaq və belə şagirdləri sinif yoldaşlarına qarşı düzgün ünsiyyət qurmaqda kömək etməklə normal münasibətlər formalaşdırmaq;

- belə şagirdlərin davranış və rəftarında yaranan çətinliklərlə əlaqədar sosial pedaqoqların və psixoloqların onlara verdikləri məsləhətləri nəzərə almaq.

Bu prosesdə məktəb kollektivi, uşaqların valideynləri və məktəb psixoloqu birgə iş aparmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Dadaşova T.Y. Pedaqoji-psixoloji düşüncələr. B.,2006
2. Əlizadə Ə.Ə., Əlizadə H.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür: psixopedaqogikaya giriş. B., 2003.
3. Hüseynzadə R., İbrahimov F. Pedaqogika. 2 c . B., 2013
4. Məmmədov F., İmamverdiyeva N. Pedaqogika. 2 c., B., 2015

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARDA “MƏN OBRAZI”NIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Seyidova Fidan Mirdamət qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
fidan949494@gmail.com

Müasir dövrdə məktəbəqədər təhsilin əsas məqsədlərindən biri məktəbəqədər yaşlı uşağın tam harmonik şəxsiyyətinin formalaşmasıdır. Bu məsələnin produktiv həlli pedaqoji prosesdə o zaman mümkündür ki, bu proses uşağın yalnız intellektual, mənəvi-estetik, fiziki inkişafına deyil, həm də onun öz mənəvi potensialını, şəxsi mahiyyətini dərk etməsinə yönəlsin.

Müasir dövrə qədər pedaqogika uşağın “Mən obrazı”nın formalaşması prosesinə xüsusi diqqət göstərmirdi. Korepanovanın tədqiqatlarına əsasən biz deyə bilərik ki, “Mən obrazı” uşağın özü haqqında təsəvvürlərinin toplusu və bununla yanaşı özünüqiymətləndirməsi və solum ilə qarşılıqlı əlaqəyə girmə üsullarıdır. “Mən obrazı”nın formalaşması xüsusiyyətlərini tədqiq edərkən məktəbəqədər yaş dövrünün senzitivliyini nəzərə almaq lazımdır və onun uşağın yaşlıları ilə münasibətə təsirini öyrənmək vacibdir. Müasir tədqiqatların nəticələri göstərir ki, uşağın özü haqqında təsəvvürü və özünə münasibəti anadangəlmə deyil, ünsiyyət prosesi zamanı

formalaşır. Uşağın “Mən obrazı”nın formalaşması tam olaraq onun yaxın ətrafının yaşlıların dünyasının və yaşlılar dünyasının ona özü haqqında verdiyi informasiyadan irəli gəlir.

Məktəbəqədər yaş dövründə uşağın özü haqqında təsəvvürləri özünü digər uşaqların obrazları ilə müqayisə etməsi ilə də formalaşır. Fərdi fəaliyyət təcrübəsi ilə ünsiyyət təcrübəsinin sıx birləşməsi baş verir. Uşaq böyük maraqla digər uşaqları müşahidə edir, onların nailiyyətlərini öz nailiyyətləri ilə müqayisə edir və çox böyük maraqla böyüklərlə öz nailiyyətləri və yoldaşlarının nailiyyətlərini müqayisə edir. Müəyyən müddət keçdikcə, yaşlıları ilə ünsiyyətin əhəmiyyəti o qədər artır ki, bu uşağın “Mənlik şüuru”nun və şəxsiyyətin formalaşması üçün əsas aparıcı yer tutur və bu uşağın həyatının ilk 7 ilinə təsadüf edir. Yaşlıları ilə ünsiyyət uşağın özünüdərək prosesini gücləndirir, onun özünə fəaliyyət subyekt olaraq münasibətini dərinləşdirir və buna görə də biz bu prosesin qanunauyğunluqlarının və mahiyyətinin öyrənilməsinə bu qədər diqqət yetiririk.

3-4 yaşlı uşaqlarda “Mən obrazı”. Özünüidarəetmənin inkişafı və “Mən” obrazının ayırd edilməsi şəxsi və fərdi inkişafı stimullaşdırır. Körpə aydın başa düşməyə başlayır ki, o kimdir və necədir?. Uşağın daxili aləmi əksklidlərlə dolmağa başlayır; o müstəqilliyə can atır, eyni zamanda böyüyün köməyi olmadan tapşırığın öhdəsindən gələ bilmir. O, yaxınlarını sevir, onlar onun üçün çox əhəmiyyətli dirlər, lakin o, məhdudlaşdırılmış müstəqilliyə görə böyüklərinə acıqlıdır.

Uşaqda ətrafdakılara münasibətdə daxili şəxsi mövqeyin formalaşması zəmində öz davranışını dərk edir və böyüklərin dünyasına marağın yaranması ilə xarakterizə olunur. Bu yaşda uşaqların fəallığının usanmaması onların fəaliyyətə mütəmadi hazır olmasında özünü göstərir. Uşaq artıq öz hərəkətlərinin müvəffəqiyyəti ilə fəxr edir, öz əməyinin nəticəsini kritik qiymətləndirir.

5-6 yaşlı uşaqlarda “Mən obrazı”. 5 yaşda uşağın ən böyük marağı insanlar arasında qarşılıqlı münasibətlər mühitinə yönəlidir. Böyüklərin verdiyi qiymət kəskin təhlilə və özünün fərdi qiymətləndirilməsi ilə müqayisəyə məruz qalır. Bu qiymətləndirmənin təsiri altında uşağın “real Mən” və “Mən – ideal” təsəvvürləri çox səlis istiqamətlənir.

6-7 yaşlı uşaqlarda “Mən obrazı”. Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda artıq münasibətlər sferasında kifayət qədər fəaliyyətin müxtəlif sahələrində yüksək vərdişlər formalaşır. Uşağda özünə qarşı davamlı müsbət münasibət, öz gücünə inam inkişaf etmiş olur. Uşaq hər hansı bir tapşırığı layiqincə yerinə yetirməyə səy göstərir, əgər nə isə düzgün alınmayıbsa, nümunə ilə tutuşdurur, yenidən düzəldir.

Ədəbiyyat

1. Кон. И.С Психология подростка, М., Педагогика 1991
2. Сидоров.К.Р Самооценка в психологии. Мир психологии, 2006 № 2
3. А.А.Любинская. Детская психология. М., «Просвещение», 1971

EŞİTMƏ MƏHDUDİYYƏTİ OLAN UŞAQLARIN AKADEMİK NƏİLİYYƏTLƏRİNƏ TƏSİR EDƏN PSIXİLOJİ AMİLLƏR

Camalova Fatimə Rahib qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
fatimajamalova@gmail.com

Eşitmə məhdudiyətli uşaqların təhsilində mərkəzi yeri onların intellekt göstəriciləri ilə təlim nəticələrinin əlaqəsi sualı durur. Hətta eşitmə məhdudiyətli uşaqlar eşidən uşaqlarla eyni İQ göstəricisinə (qeyri-verbal testlərə görə) malik olsalar

belə, onların akademik qabiliyyətləri daha aşağı qiymətləndirilir. ABŞ və Avropa ölkələrində eşitmə məhdudiyətli uşaqların müxtəlif fənlərə yiyələnmə nəticələri ilə bağlı tədqiqatlar aparılmışdır [Marshark, 1993].

Furth təyin etmişdir ki, minimal savadlılıq səviyyəsinə 10,5-11,5 yaşlı eşitmə məhdudiyətli uşaqların 1%-i, 13,5-14,5 yaşlı uşaqların 7%-i, 15-16 yaşlı uşaqların 13 %-i çatır. Hallodet universitetində eşitmə məhdudiyətli uşaqların təlim nailiyyətlərinin tədqiqi 1969, 1971, 1974-cü illərdə aparılmışdır. Bu tədqiqatlar göstərir ki, təlim bacarıqlarının formalaşma dərəcəsinin orta göstəricisi qız uşaqlarında oğlanlara nisbətən daha yüksəkdir. Oxu vərdişləri təhsilin ilk 3 ilində maksimal sürətlə inkişaf edir, sonradan yazı və riyazi hesablamalara yiyələnmə intensivləşir. Təlim nailiyyətləri defektin strukturu və ağırlıq dərəcəsindən, həmçinin təlimə başlanma vaxtından asılı idi [Boqdanova, 2002].

Qərb mütəxəssisləri arasında daim ənənəvi və ya yeni təlim proqramlarının eşitmə məhdudiyətli uşaqlar üçün effektivliyi mövzusunda diskussiyalar davam edir. Məlumdur ki, eşitmə məhdudiyətli uşaqlaroxu vərdişlərinin formalaşması və yazılı nitqin qavranılmasında ciddi çətinlik çəkirlər. Sözlərin əzbərlənməsi və onlardan cümlə düzəldilməsi oxuya yiyələnməyə ənənəvi tənəşmələrdəndir ki, müasir psixoloqlar və pedaqoqlar bu üsulu az effektiv hesab edirlər. Tədqiqatlar göstərir ki, sözlərin yadda saxlanılması və tanınmasının effektivliyi, həmçinin yazılı nitqin anlanması işarə dilinin mətnin oxunması ilə paralel istifadə olunması və oxunması nəzərdə tutulmuş mətnlərlə eyni zamanda video tərcümələrin istifadəsi zamanı artır. Bununla əlaqədar işarə dilinin dəstəyi ilə oxu vərdişinə yiyələnmək proqramları hazırlanır [Wauters, 2001].

Qərb ölkələrində işarə dili eşitmə məhdudiyətli uşaqların informasiyaya yiyələnməsi və cəmiyyətə qazandırılması üçün

çox vacib hesab olunur. Uşaq kitablarının işarə dilində video-versiyalarına tez-tez rast gəlinir.

D.Wood eşitmə məhdudiyətli uşaqların riyazi biliklərini tədqiq etmiş və nəticəyə gəlmişdir ki, riyazi əməliyyatların icrasında və mənimsənilməsində onlar öz eşidən yaşdılarından fərqlənmirlər. Lakin, daha sonrakı tədqiqatlar nəticəsində eşitmə məhdudiyətli uşaqların say vərdişlərinə yiyələnmə ilə bağlı bəzi spesifik xüsusiyyətləri təyin edilmişdir.

P.Frostad göstərir ki, eşitmə məhdudiyətli uşaqlarsada riyazi əməliyyatların icrası zamanı eşidən uşaqlarla eyni həll strategiyalarından istifadə edir, lakin bu proses zamanı sadəcə şifahi saydan deyil, həmçinin rəqəmlərin jest dilindəki qarşılıqlarından istifadə edirlər. Jestlər onlar üçün vacib köməkçi vasitələrdir (eşidən uşaqlar da barmaq ilə saydan istifadə edirlər, lakin eşitmə məhdudiyətli uşaqlarda bu 10-a qədər say ilə məhdudlaşmır). Lakin, eşitmə məhdudiyətli uşaqlar barmaqla say mərhələsində daha uzun müddət ilişib qala bilir və zehni əməliyyatlar mərhələsinə keçid etməyə bilirlər.

R.Bull; M.Marschark və G.Blatto-Vallee-nin əldə etdikləri nəticələrə görə eşidən və eşitmə məhdudiyətli uşaqların ədədlər haqqında təsəvvürləri fərqlənmir, lakin eşitmə məhdudiyəti olanlar müqayisə əməliyyatlarını daha ləng icra edir, onların əsas rəqəmli əməliyyatların icrası ilə bağlı effektivlik göstəriciləri eşidənlərdən daha aşağıdır.

T.Allen və əməkdaşları eşitmə məhdudiyətli məktəblilərin akademik nailiyyətlərini inteqrasiya şərtlərindən asılılığını tədqiq etmişlər və belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, akademik nailiyyətlərin ən yüksək səviyyəsi eşitmə məhdudiyətli uşaqların tam inteqrasiya olunmuş halında daha yüksəkdir [Boqdanova, 2002]. Bununla yanaşı, tədqiqatçılar müxtəlif təlim formalarının müqayisəsindəki çətinliyi qeyd edirlər, çünki, həm inteqrasiya tipli təlim, həm də xalis şifahi metodla təlim uşaqların xüsusi formada seçilməsini tələb edir.

Qərb tədqiqatçılarının gəldikləri nəticələri ümumiləşdirərək Boqdanova yazır: “Tipik məktəbdə təhsil alan eşitmə məhdudiyətli uşaqlar psixoloqlar tərəfindən zəif eşitmə pozuntulu , eşitməsini gec itirmiş, yüksək sosial-iqtisadi statusa malik, yaxşı ünsiyyət bacarığı və orta və ya yüksək intellekt səviyyəli olaraq xarakterizə edilmişlər. [Boqdanova, 2002, s. 127].

Beləliklə, eşitmə məhdudiyətli uşaqların təlim nailiyyətləri aparılan tədqiqatlara əsasən adətən eşidənlərdən daha aşağı olduğu qeyd edilir. İntellekt ilə təhsil nailiyyətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi təlimin nə dərəcədə şifahi nitqə əsaslanaraq aparılması ilə bağlıdır. eşitmə məhdudiyətli uşaqların məktəbdə təhsil almaları daha çox şifahi nitqin məşq olunması kimi özünü göstərir və bu digər məşğələlərdən vaxtın alınması kimi qiymətləndirilir. Lakin, yeni təlim proqramlarının hazırlanması və onların effektivliyinin qiymətləndirilməsi prosesi davam edir. Daha vacib məsələ kimi cəmiyyətin eşitmə məhdudiyətli insanların təhsilində maraqlılıq dərəcəsi və parlament səviyyəsində bu mövzuların müzakirəyə qaldırılma bilməsi hesab olunur.

Beləliklə, qərb tədqiqatçıları belə bir nəticəyə gəlirlər ki, eşitmə məhdudiyətli uşaqların təfəkkürü spesifik xüsusiyyətlərə malikdir və məhdudiyətin təbiətindən, nitq inkişafının xüsusiyyətlərindən, inkişaf və təlim situasiyasından asılıdır. Amerika və qərb psixoloqlarının ən vacib nailiyyətlərindən biri eşitmə məhdudiyətli insanlar cəmiyyətinin müxtəlifcinsli tərkibinin öyrənilməsi və bir çox birbaşa eşitmə məhdudiyəti faktından irəli gəlməyən, lakin koqnitiv inkişafa təsir edən faktorların təyin edilməsi idi. Qərb tədqiqatçıları tərəfindən eşitmə məhdudiyətli uşaqlar intellektual inkişafına məhdudiyətin etiologiyası, onunla yanaşı olan pozuntular və mədəni mühit, ailə tərbiyə və təlim şəraitinin təsirləri öyrənilmişdir.

Çoxsaylı tədqiqatlara görə eşitmə məhdudiyətli insanların tərəkürünün diaqnostikasının aparılması prinsipləri, təlim mühitinin təşkil olunması, ailələrlə işin istiqamətinin qurulması ilə bağlı vacib praktik nəticələr əldə olunmuşdur.

Ədəbiyyat

Marshark M. Psychological Development of Deaf Children. New York, Oxford University Press, 1993 - 275 p.

Wauters, L. N. Sign Facilitation in Word Recognition. II Journal of Special Education; Spring 2001, Vol. 35 Issue 1, p. 31-41.

Богданова Т.Г. Сурдопсихология. - М.: «Академия», 2002. - 224с.

ВЛИЯНИЕ СТАРШЕГО ПОКОЛЕНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ ВЗГЛЯДОВ У МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

*Научный руководитель: доц. Г.Г.Гусейнова
Дадашева Малахат Эльшан гызы.
магистрант II курса БГУ
malahat.dadasheva@gmail.com*

Изучение межпоколенных взаимоотношений было актуально во все времена. В зависимости от периодов времени, выявлялись всё новые данные, различия во взглядах, отношениях к тому или иному вопросу. Проводились много социально-психологических исследований на изучение межпоколенных взаимоотношений как на микроуровне (например, в семье, в трудовой сфере), так и на макроуровне (в обществе в целом). Однако этих данных недостаточно для

всестороннего понимания и описания проблемы отношений поколений и восприятия ими друг друга.

Влияние старшего поколения на молодежь слишком значимо для социального, экономического и правового развития общества, для его благополучия. Общение со старшим поколением незаменимо ничем. В данном вопросе важно доверие молодёжи к старшим. Как-никак, старшее поколение несёт с собой информацию, опыт, знания, которые могут быть полезны более молодому поколению на начальном этапе при вступлении во взрослую жизнь.

Знание исторических данных предыдущих поколений, изучение социальных представлений, сложившихся у молодого поколения о старших поколениях и о своих предках, позволяет получить ценную характеристику уровня и качества общественного и индивидуального сознания. Изучение межпоколенных отношений в историческом контексте, знание о своей семье и её значимых людях, понимание и принятие накопленных как негативных, так и позитивных фактов, является одним из важных критериев укрепления межпоколенного взаимопонимания. Недостаточная информация у современной молодежи о жизни старшего поколения приводит к предрассудкам и формированию стереотипов, которые влияют на межпоколенные взаимоотношения.

В процессе изучения взаимоотношений между поколениями, в современных источниках можно встретить такое понятие как эйджизм (1969). Р. Батлер (1969), автор этого термина, описывает его как отражение глубокой тревоги, встречающаяся у некоторых молодых людей и людей среднего возраста, неприязни и отвращения в отношении к стареющим людям, стереотипное мышление об их бесполезности, беспомощности и инвалидности. Польский психолог и геронтолог К. Висьневска-Рошковска

(1989) главной причиной отдаления и неприязни современной молодежи к старикам, считает широко распространившееся стремление к потребительству и наслаждению жизнью.

Исходя из этих данных, больше ценится и прославляется молодость и красота, и тем самым ощущается неприязнь молодежи к старости. В исследованиях представлений подростков и молодежи о людях пожилого возраста, проведенных О.В. Красновой (2002), были получены результаты, отражающие тот факт, что с возрастом растет число негативных оценок пожилых людей, и уже к 25 годам формируется стойкое неприятие старости и всевозможные проявления эйджизма по отношению к старикам. Важно отметить, что выборку составили молодые люди, которые проживают отдельно от своих бабушек и дедушек и редко с ними видятся.

Сходные результаты получены в исследовании С.А. Жуковой (2003). Автор приходит к выводу, что представления о пожилом поколении у детей достаточно стереотипны и отражают стереотипы их восприятия, существующие в обществе. Пожилой человек школьниками 8-10 лет оценивается и описывается как 1) больной; 2) бедный; 3) раздраженный, уставший от жизни человек. Однако в восприятии пожилых родственников и прародителей, с которыми школьники взаимодействуют в семье, проявления стереотипа не наблюдается.

Различия и конфликт во взглядах, ценностях и стили мышления у людей в зависимости от их возраста наблюдались во все времена. Эти критерии и способствовали формированию межпоколенных отношений для того или иного периода времени. Получить больше полезного из этих отношений можно только при условии избавления от предрассудков о другом поколении и при тесном общении и узнавании друг друга.

Литература

1. Крюкова Т.Л. Молодежь о старшем поколении: психология межпоколенного конфликта [Электронный ресурс] // Психологические исследования: электрон. науч. журн. 2008. № 2(2). URL: <http://psystudy.ru> (дата обращения: 30.03.2019).
2. Петрова Е.А. Межпоколенные отношения как ресурс совладающего поведения: диссертация ... кандидата психологических наук: 19.00.13 / Петрова Е.А.; [Место защиты: Ин-т психологии РАН]. – Кострома, 2008. – 249 с.: ил. РГБ ОД, 61 08-19/351

АКТУАЛЬНОСТЬ ПРОБЛЕМЫ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ СТАРШЕКЛАССНИКОВ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ГРУППЫ ЯЗЫКА ОБУЧЕНИЯ

Маммедзаде Айшан Вугар гызы
магистрант II курса БГУ
ayshanmusayeva@gmail.com

В современном обществе идет период становления новых жизненных ценностей, которые пока еще не полностью утвердились в общественном сознании и поведении людей. В связи с этим особое значение приобретают вопросы формирования ценностных ориентаций в юношеском возрасте. Являясь основой нравственного сознания, они оказывают влияние на жизненный выбор юношества, проявляются в особенностях целеполагания и способах целедостижения, в конкретных поступках и делах (Л.И. Божович, Б.С.

Братусь, С.Н. Иконникова, И.С. Кон, Н.А. Коваль, С.Б. Каверин, В.В. Комаров, А.А. Комлев, В.Т. Лисовский, И.А. Савенкова, В.И. Слободчиков, Д.И. Фельдштейн и др.) при этом существенно отметить, что любые изменения в социуме оказываются безуспешными, если они не подкрепляются адекватными изменениями в ценностно-смысловых образованиях личности молодых людей, не подкрепляются адекватными изменениями в их ценностных ориентациях.

В настоящее время средствами массовой информации и педагогической общественностью поднимается вопрос о необходимости перестройки в работе образовательных учреждений, связанной с тем, что в детской и молодежной среде все чаще отмечается девиантное поведение. За годы реформирования социально-экономических отношений и образования личность школьника, его ценностные ориентации не стали основным ориентиром в формировании будущего гражданина. В содержании программ различных предметов вопросы формирования ценностных ориентации представлены в лучшем случае имплицитно, но как важная составляющая процесса формирования личности будущего гражданина она должна присутствовать в дисциплинах, непосредственно способствующих решению этого важного вопроса. Роль школы сегодня заключается в обеспечении подрастающего поколения не только традиционными знаниями, умениями и навыками в когнитивной области, но и в развитии ценностных представлений о культуре мира, о культуре человеческих взаимоотношений.

Важным является и то обстоятельство, что формирование ценностных ориентации личности не является результатом проведенного в образовательном учреждении разового «мероприятия», а должно присутствовать как долговременная задача учебных

предметов. С другой стороны, неготовность педагогов к долговременному, педагогически целенаправленному формированию ценностных ориентаций личности в учебно-воспитательном процессе, приводит к дальнейшему развитию негативных процессов. Этим обуславливается возрастающее значение проблемы формирования ценностных ориентации школьников в науке, разработки педагогических условий и средств их формирования в современной педагогической практике.

Проблеме ценностных ориентации уделено большое внимание в работах в области педагогики и психологии таких учёных как, Алексеевой В.Г., Божович Е.Д., Божович Л.И., Бондаревской Е.В., Бубновой С.С., Когана М.С., Кирьяковой- А.В.; Леонтьева Д.А., Непомнящей Н.И., Петраковой Т.Н., Сафоновой В.В., Собкина В.С., Фельдштейна Д.И., Шакурова Р.Х., Щербакова Р.Н., Шубенковой Е.И. и др.; в области социологии и философии - Архангельского Л.М., Здравомыслова Л.Г., Константиновского Д.Л., Чавчавадзе Н.З., Ядова В.А. и многих других.

Ряд исследователей, признавая сложность системы ценностных ориентации личности, ее многомерность как объекта изучения, отмечает, что именно ценностные ориентации, сформированные в юношеском возрасте, определяют особенности и характер отношений личности с окружающей действительностью и тем самым в значительной мере детерминируют ее поведение (В.А. Ядов (11) и другие).

Воспитательный и развивающий потенциал проблемы иностранного языка как ценностного основания развития культуры и миропонимания учащихся общеобразовательных школ не рассматривался в полной мере ни в педагогической, ни в психологической научной литературе. Вместе с тем, иноязычная образовательная

среда является тем формирующим определенную культуру пространством, в котором осуществляется развитие личности учащихся. Иностранный язык оказывает огромное влияние на развитие личности учащихся, их интеллектуальные и творческие возможности.

Обучение на иностранном языке становится действительно социально значимым, когда в качестве ведущих провозглашаются гуманистические общечеловеческие ценности. В основе обучения на иностранном языке, как явления социального, лежит развивающая учебная деятельность со всеми многосложными субъект-объектными и субъект-субъектными отношениями. Через иностранный язык, как особое ценностное средство, осуществляются межнациональные, межкультурные связи, сотрудничество в едином мировом жизненном пространстве.

В ряде работ рассматриваются воздействие иностранного языка на личность учащегося в целом (И.Л. Бим (1), М.Л. Вайсбурд (3), И.А. Зимняя (3), Р.П. Мильруд (5), В.В. Сафонова (6), Л.В. Щерба (9), проблемы развития личности учителя иноязычной культуры (Е.И. Пассов (10)), влияние содержания учебников на способности учеников (В.Н. Богородицкая (2)). Однако остаются до конца не исследованными остаются вопросы формирования ценностных ориентации старшеклассников в учебной деятельности при изучении иностранного языка.

Проведенный анализ имеющихся исследований и педагогической практики показал, что процесс принятия ценностей личностью, установления их значимости для личности и общества, утверждение приоритета общечеловеческих ценностей в общественном сознании требуют такого конструирования учебно-воспитательного процесса в школе, которое бы способствовало решению

данной задачи в течение всего периода обучения, опираясь на имеющиеся в учебных предметах возможности.

Между тем, наряду с очевидными достижениями в теории и практике изучения ценностных ориентаций личности, остается не изученной сфера формирования ценностных ориентаций у школьников в процессе обучения на иностранном языке (особенно в современных условиях развития межгосударственных отношений), где содержание и методы обучения оказывают существенное влияние на формирование структуры ценностей. Стремление внести вклад в решение этой проблемы делает исследование актуальным.

Литература

1. Бим, И.Л. Теория и практика обучения немецкому языку в средней школе: проблемы и перспективы / И.Л. Бим. М.: Просвещение, 1988. -256 с.
2. Богородицкая, В.Н. Учебник английского языка / В.Н. Богородицкая, Л.В. Хрусталева. -М.: Просвещение, 1989.-274 с.
3. Вайсбурд, М.Л. Обучение учащихся средней школы пониманию иностранной речи на слух: на материале английского языка / М.Л. Вайсбурд. М.: Просвещение, 1965. - 78 с.
4. Зимняя, И.А. Психология обучения неродному языку / И.А. Зимняя. -М., 1989.
5. Зимняя, И.А. Смысловое восприятие речевого сообщения / И.А. Зимняя. М.: Просвещение, 1976. - 133 с.
6. Мильруд, Р.П. Методика преподавания английского языка: учеб. пособие / Р.П. Мильруд. М.: Дрофа, 2005. - 253 с.

7. Пассов, Е.И. Учитель иностранного языка: мастерство и личность / Е.И. Пассов, В.П. Кузовлев, В.Б. Царькова. М.: Просвещение, 1993. - 159 с.
8. Сафонова, В.В. Cambridge English for schools in Russia. Starter companion / В.В. Сафонова. 2-е изд. - М.: Дрофа, 2004. - 48 с.
9. Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. -Л.: Наука, 1974.-328 с.
10. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. — Л., 1979
11. Ядов В.А. Социологические исследования: методология, программа, методы. М., 1987.

TƏNQİDİ TƏFƏKKÜR TƏDQİQAT OBYEKTİ KİMİ

p.ü.f.d. Nəsirova Nigar Ruslan qızı
BDU-nun Psixologiya kafedrasının müəllimi
nigar_nasirova86@mail.ru

Məlumdur ki, tənqidi təfəkkür insanın özünü dərk etməsində və obrazlı-emosional aləmində vacib idrak prosesidir. İnsanın ətraf aləmə tənqidi münasibətinin formalaşmasında təbii meyillərlə yanaşı həmçinin sosiallaşması, təhsili, tərbiyəsi yəni sosial mühitin təsiri vacib rol oynayır. Bu problem müasir psixologiyada yeni deyil, müasir təhsildə və sosial həyatda informasiya zənginliyinin, sosial proseslərin sürəti yeni tədqiqat metodları vasitəsilə köhnə elmi yanaşmaların yenidən qiymətləndirilməsinə gətirib çıxardır.

Respublikamızda 50-ci illərin ikinci yarısında eksperimental psixologiyanın inkişafında mahiyyətə ikinci dövr başlayırdı. Ə.S.Bayramovun tədqiqatları da məhz bu dövrə təsadüf edirdi. O, kifayət qədər öyrənilməmiş mühüm bir

problemlə - ağılı keyfiyyətləri problemi ilə daha çox maraqlanırdı. Ölkə miqyasında təfəkkür psixologiyası sahəsində maraqlı tədqiqatlar aparılırdı. Akademik S.L.Rubinşteyn məktəbinin nailiyyətləri bu sahədə xüsusilə məşhur idi. Lakin həmin tədqiqatlarda təfəkkür proses kimi öyrənilirdi, təfəkkürü şəxsiyyətlə bağlayan cəhətlərə isə diqqət yetirilmirdi. Ə.S.Bayramov bu baxımdan təfəkkür psixologiyasında mahiyyətə yeni eksperimental istiqamət müəyyən etdi. O, hələ 50-ci illərin ikinci yarısında kiçik məktəblilərdə təfəkkür tənqidiliyi və müstəqilliyinin inkişafı problemi sahəsində özünün ilk eksperimental tədqiqatlarını aparmağa başladı.

Təbii ki, bu problemin tədqiqində fizioloji, fəlsəfi, sosial-psixoloji tədqiqatlar sahəsində əmələ gələn mövqeləri nəzərə almaq lazımdır. Bu tədqiqatlar A.F.Losyevə, P.P. Blonskova, L.S.Vıqotskiyə və A.N. Leontyevə aiddir.

Təfəkkürün tənqidiliyi problemini öz elmi əsərlərində V.P.Zinçenko, N.A.Mençinskaya, S.L.Rubinşteyn və s. alimlər araşdırmışlar. Bir çox alimlər tənqidi təfəkkür məsələsini dəqiqliklə təlim prosesində araşdırmışlar. Bir sıra Amerika tədqiqatçıları tərəfindən tənqidi təfəkkürün inkişafı texnologiyası işlənilmişdir. Tənqidi təfəkkürə əsaslanan bacarıq və keyfiyyət fərdi və peşəkar inkişafın əsasını təşkil edir. Bu səbəbdən tənqidi təfəkkürün keyfiyyətini bütün təlim mərhələləri zamanı inkişaf etdirmək lazımdır.

O.S. Kleynos öz tədqiqatlarında tənqidi təfəkkürün təlim prosesində inkişafını 3 mərhələyə ayırmışdır:

1-ci mərhələ 1970-1982-ci illəri əhatə edir. Bu mərhələdə tədqiqatçılar məntiqi təfəkkürü əsas götürürlər, çünki hesab edirlər ki, bu tənqidi təfəkkürün özəyini təşkil edir.

2-ci mərhələ 1980-1994-cü illəri əhatə edir. Bu mərhələdə tənqidi təfəkkürün atributlarını emosiyani, intuisiyani və təxəyyülü aid edirdilər.

3-cü mərhələ 20-ci əsrin 90-cı illərindən başlayır. Aparılan tədqiqatlar təlim prosesində tənqidi təfəkkürün inkişafı xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılmasına və təsvirinə səbəb oldu. Bu tədqiqatlar A.V.Butenkoya, E.A.Xodosa, C.İ.Zair-Beka, İ.V.Muştavinskiyə, V.A.Popkova və A.V.Kojuyevə aiddir.

Bu əsərlərdə təhsil alanların əqli bacarıqlarının inkişafı istər müəlliflərin, istərsə də digər pedaqoqların toplanmış təcrübəsi əsasında izah edilir. Həmçinin nəticə və tövsiyələr nəinki məktəb təhsili, həm də ümumilikdə peşəkar hazırlığa aid edilir. Tənqidi təfəkkürün təlim prosesində inkişafının psixoloji xüsusiyyətləri probleminin köklərinə diqqət hələ 20-ci əsrin 20-ci illərinə təsadüf edilir. O zaman Amerikalı psixoloq Uilyam Tomas müəyyən etmişdir ki, insanın ustanovkası (attitude) 3 növə ayrılır: koqnitiv, affektiv (emosional) və konativ (davranış).

Hesab olunur ki, sağlam tənqidi təfəkkürün formalaşması bu ustanovkalar nəticəsində mümkündür, lakin bu təfəkkür həm də sarkazma, nifrətə, qəddarlığa çevrilməməlidir. Vaxtında formalaşmış tənqidi təfəkkür emosional cəhətdən özünü cilovlamağa və ya ani qərarların qəbul edilməsindən əvvəl analizə və özünüqiymətləndirməyə imkan yaradır. Məsələn: uzadılmış əlin nə üçün uzadılmasının səbəbini bilmədən onu vurmaq. Tənqidi təfəkkürün özünüqiymətləndirmə və motivasiya ilə əlaqəsi 20-ci əsrin 1-ci yarısından tədqiqat obyektinə kimi götürülmüşdür. Bu sahədə tədqiqatlar aparmış alimlər M.Smit, R.Lapyer, C.Bem öz yaradıcılıqları ilə sosial psixologiya, şəxsiyyət psixologiyası, pedaqoji psixologiya sahələrinə də təsir etdilər və ustanovkalar üzrə xüsusi nəzəriyyələrin yaranmasına xidmət etdilər. Məsələn M.Smitin, D. Brunerin, R.Uaytın funksional nəzəriyyəsi, D.Katsın rəftar (attitude) funksiyası həmçinin motivasiyalı, biheviyrist, koqnitiv, struktur və genetik yanaşmalar ustanovkaların qiymətləndirilməsi.

Beləliklə, şəxsiyyət psixologiyasının sosial gerçəkliliklə bağlılığı faktların araşdırılması üçün zəngin əsaslar verir. Bu isə öz növbəsində sağlam tənqidi təfəkkürün əmələ gəlməsinə, özünüqiymətləndirmənin yüksəlməsinə, əqli keyfiyyətlərin, fərdi və peşəkar xüsusiyyətlərin formalaşmasına zəmin yaradır.

Tənqidi təfəkkürün formalaşdırılması gənc nəslin tərbiyəsində mühüm rol oynayır. Məhz buna görə aparılan tədqiqatların böyük hissəsi pedaqoji psixologiya, təlim psixologiyası ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, rusiyalı tədqiqatçılar tənqidi təfəkkürün təlim prosesində inkişafı ilə bağlı bir çox araşdırmalar aparmışlar. M.E. İsxanovanın qeyd etdiyi kimi filosoflar, psixoloqlar və pedaqoqlar qeyd edilən problemin aktuallığını qəbul etmişlər və psixoloji-pedaqoji anlayışın xüsusiyyətini və ona adekvat olan psixoloji yolları və formalaşma şərtlərini qeyd etmişlər. Lakin onlar tənqidi təfəkkürün səviyyələrinin, şərtlərinin, metodlarının formalaşması məsələsinə demək olar ki baxmamışlar. İnsani dəyərlərin əxlaqi məzmunu bu məsələdə böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Yaşadığımız 21-ci yüzilliyin əvvəllərində cəmiyyətin təfəkküründə aqressiv impulsların sıxışdırılması və onların insani dəyərlərlə əvəzlənməsi tendensiyası müşahidə olunur. Əvvəla rəşionalizmin insani dəyərləndirilməsində subyektiv və obyektiv yanaşmaların tənqidi dalğası müşahidə olmaqla daha çox fəlsəfi, antropoloji ideyalar tənqid olunur, gücləndirilmiş interpretasiya, kommunikasiya və yadlaşma məsələləri gücləndirilmiş şəkildə araşdırılır. Burada əsas Habermasın Kanta, Hegelə, Marksə əsaslanan tənqidi antropologiyası seçilir. Daha bir xüsusiyyət üslub vasitəsilə bu antropoloji ideyaları sakitləşdirmə, yəni həyat tərzi və keyfiyyəti səviyyəsində stereotip, obrazların yaradılması ilə kütləvi təfəkkürün manipulyasiyası üçün böyük imkanlar yaradır.

Keçən əsrin ortalarında Q. Lukaç insan münasibətlərinin kapitalist cəmiyyətində insanların fetişizasiyasına qarşı

etirazlara çağırırdı, çünki onun fikrincə bu tip cəmiyyətdə insanlar bir-birilə yadlaşırdı.

Əqlin müstəqilliyi insan təfəkkürünün məhsuldarlığı üçün müddət ərzində hər hansı bir nöqtəyi-nəzərdən əhmiyyətli olan və müstəqil surətdə irəli sürülən fikirlərin kəmiyyəti ilə ölçülür. Əgər adam müəyyən müddət ərzində bir çox yeni və dəyərli (məsələn, hər hansı elm sahəsində) fikirlər irəli sürürsə, kifayət qədər ictimai əhmiyyətə malik olan yeni nəzəri və praktik məsələlər həll edirsə, belə adamın təfəkkürünü biz məhsuldar adlandırırıq. Təlim və tərbiyə nəticəsində yetişməkdə olan nəsilə məhz belə məhsuldar təfəkkürü inkişaf etdirmək lazımdır.

Müəllim təlim prosesini düzgün təşkil edib, şagirdlərdə müstəqil təfəkkürü inkişaf etdirmək qayğısına qaldıqda göstərilən cəhətlər onların təlim fəaliyyətində özünü aydın surətdə biruzə verir. Bu zaman şagirdlər sərbəstləşir, şablondan uzaqlaşır, onların fəaliyyətlərində müstəqil düşüncəyə istinad edən hərəkətlər üstünlük kəsb edir. Belə hərəkətlər isə şagirdlərin təlim fəaliyyətində özünəməxsus cəhətləri ilə səciyyələnir. Belə ki, şagirdlər dəyişən şəraitdə baş verən mürəkkəb təlim tapşırıqlarının həllinə özünəməxsus tərzdə yanaşmağı bacarırlar. Öyrəndikləri təlim materiallarının məzmununu kitabdakı hazır ifadələrlə, əzbərləyib yadda saxladığı cümlələrlə deyil, öz sözləri ilə, öz üslublarında şərh edirlər. Şagird yoldaşlarının mülahizələrindən asılı olmadan bu və ya digər məsələyə dair müəyyən rəy söyləyir, fikirlərini bildirib əsaslandırmağa çalışır. Bununla əlaqədar olaraq başqalarının fikir və rəylərində də öz münasibətlərini bildirir və s.

Deməli, təfəkkür müstəqilliyi kifayət qədər inkişaf etmiş şagirdlər şablon üsuldan əl çəkə bilir, mürəkkəb məsələləri yeni üsul və qaydalarla, başqa-başqa şəraitdə özünəməxsus şəkildə icra edə bilirlər. Məktəbdə aparılan müşahidələr, qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsi bunu aydın surətdə sübut

edir. Müəllimlər təfəkkür müstəqilliyinə malik olan və belə bir müstəqillikdən məhrum olan şagirdlərin təlim fəaliyyətindəki əsaslı fərqi aşkar surətdə görürlər. Təfəkkür müstəqilliyi kifayət qədər inkişaf etmiş şagirdlər təlim tapşırıqlarının öhdəsindən asanlıqla gəlir, onlar, məsələn, müəyyən mətnə, hekayəyə aid müstəqil plan tuta bilir, onun məzmununu asanlıqla öz sözləri ilə nağıl edir, hesaba aid məsələləri bir neçə yolla (mümkün olan yerdə) həll etməyi bacarırlar və s. ağılı müstəqilliyi zəif inkişaf etmiş şagirdlər isə hazır nümunə, müəllimin köməyi olmadan təlim tapşırıqlarının öhdəsindən gələ bilmirlər. Həmişə köməyə ehtiyacları olur. Əlbəttə, təfəkkür müstəqilliyinin inkişaf dərəcəsi, şagirdlərin yaş və bilik səviyyələrindən, eləcə də təlimin məzmun və metodlardan asılı olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S. Şagirdlərdə təfəkkürün inkişafı. Azərtədrisnəşr, Bakı: 1962, 147 s.
2. Bayramov Ə.S. Şagirdlərdə təfəkkür müstəqilliyinin inkişafı və tərbiyəsi. Maarif nəşriyyatı, Bakı: 1966., s.115
3. Выготский Л.С., Лурия А.Р. Этюды по истории поведения: Обезьяна. Примитив. Ребенок. М.: Педагогика-пресс, 1993. 224с.
4. Исаханова М.Э. Психологические основы формирования критического мышления. // Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири, 2014, №3, С102-108.
5. Ефорова А.Р. Педагогические условия формирования критического мышления студентов в образовательном процессе технического вуза: автореферат дисс. на соиск. уч. степени канд. Пед. Наук. Астрахань: 2010, 27 с.

İDMANDA PSİXOTERAPEVTİK TƏSİR İMKANLARI

Yusifova Nigar Eyvaz qızı
BDU-nun qiyabi doktorantı
gnigar_94@hotmail.com

Məlumdur ki, idman təcrübəsində yüksək idman nəticələrinə nail olmaq işi psixoterapevtik üsulların istifadəsindən çox asılıdır. Psixoterapevtik təsirlərin bir növü təqlid, həm də motivasiyadır. İdman komandasının sosial-psixoloji iqlimi də vacibdir.

Məlum olduğu kimi, bu gün idmanda, o cümlədən gimnastika idmanında rəqabət intensivləşir. Burada idman nəticələrinin artması üçün təlimçilər və psixoloqlar psixoloji hazırlıq zərurətini vurğulayırlar. Bu fərdi idmançılar və komandalar üçün ən vacib sahələrdən biridir. Psixoloji hazırlıq məşq zamanı, eləcə də yarışdan qabaq ola bilər. Ancaq bir vacib şərt var. İdmançının məşq etdiyi komandada müsbət sosial-psixoloji iqlim olmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, idman psixologiyasında sosial-psixoloji iqlim problemi geniş şəkildə öyrənilmişdir. Bununla belə, bu iqlimin idman nəticələrinin dinamikasına, şəxsiyyətin formalaşmasına, komanda həyatına təsiri hələ də aktual problem olaraq qalır.

Aydındır ki, sosial-psixoloji mühitin formalaşması hərtərəfli olmalıdır. Xüsusilə, məşqçinin rəhbərlik tərzini, məşqçi ilə idmançıların ünsiyyəti, idmançı qrupu daxilində əlaqələr, hər bir idmançının məşqə hazırlığı, rəqabət, məşqçi və tələbələrin sosial-psixoloji uyğunluğu, dəyər istiqamətlənməsi, motivasiya və s. kimi məsələlər nəzərə alınmalıdır.

İdman komandası daxilində əlaqələrin düzgün qurulması, şəxslərarası münasibətlər və liderlik tərzinə müsbət təsir göstərdiyi bilinir. Sosial-psixoloji iqlim idman nəticələrinin artmasına müsbət təsir göstərir. Nəticədə idmanın inkişafında

ən böyük irəliləyiş müşahidə olunmuş, burada məşqçinin rəhbərlik tərzii demokratik, eyni zamanda müəyyən dərəcədə avtoritardır, sosial uyğunluq psixoloji və psixo-fiziologidən üstündür və məşqçinin və şagirdlərin mümkün qədər uyğunlaşma həyata keçirilir.

Bir idman komandasında sosial-psixoloji mühitin normallaşdırılması üçün birgə idman fəaliyyəti çərçivəsində fərdi psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə almaq lazımdır. İdman qruplarında müxtəlif qrup birləşmələrinin xüsusi tədqiqatlar əsasında tədqiqi göstərir ki, qrupun psixoloji vəziyyəti onun vahid bir obyekt kimi qəbul edib təhlil əsasında öyrənmək olar.

Qrup davranışının təlim və rəqabətin real vəziyyətində müşahidə edilməsi bunu təsdiqləyir. Bundan əlavə, təcrübə göstərir ki, oxşarlıq və fərqlilik faktorları qrupun komanda işi, səmərəlilik, etibarlılıq, qarşılıqlı əlaqələrin və s. kimi xüsusiyyətlərinə təsir göstərəcəkdir. Bəzi fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərin müəyyən bir hissəsinin artması, komanda işində, səmərəliliyin və qarşılıqlı münasibətlərin artmasına gətirib çıxarır. Bu göstəricilərdə artan fərqliliklər, əksər hallarda bu təxminlərin azalmasına və qrup fəaliyyətlərinin etibarlılığının qiymətləndirilməsinə gətirib çıxarır.

Bu gün Azərbaycanda idmanın müxtəlif sahələrində psixoloji tədqiqatların ixtisaslaşması istiqamətində idman psixologiyasının inkişafı mövcuddur. Bu günə qədər bədən tərbiyəsi və idman psixologiyası kifayət qədər tədqiqat və inkişafa malikdir və bu, ciddi nəzəri ümumiləşdirməyə kömək edə bilər. Xüsusilə, tədqiqatçılar ekstremal vəziyyətlərdə fəaliyyət üçün hazırlıq konsepsiyasını, idmançıların ümumi psixoloji hazırlığını, müəyyən bir rəqabətə hazırlaşmanın nəticələrini ümumiləşdirib qənaətləri təqdim etdilər [1].

Tədqiqatçılar idmançının şəxsiyyətinin, onun psixoloji quruluşunun, idman komandası ilə ünsiyyətinin öyrənilməsində yeni məlumatlar əldə etmişlər. Hər bir idmançının idman

fəaliyyətinin qarşılıqlı asılılıq xüsusiyyətləri, zehni vəziyyət və rəqabət fəaliyyətində göstərdiyi nəticələr üçün müəyyən edilir.

Qeyd edək ki, idman təcrübəsinin ümumi psixologiyasına idman gimnastikası da daxil olmaqla, idmanın psixologiyasına ciddi töhfə verilir, motivasiyanın formalaşması və işlənmə prosesinə baxılır, fiziki məşqlərə xas olan obyektiv və subyektiv çətinliklərin aradan qaldırılmasına yönəlmiş addımların psixoloji mexanizmlərinin açıqlanması ilə nəticələnir.

Qeyd edək ki, idman təcrübəsi idman gimnastikası da daxil olmaqla, idman psixologiyasına ciddi töhfə verib, burada motivasiyanın formalaşması və işlənmə prosesinə baxılır, fiziki məşqlərə xas olan obyektiv və subyektiv çətinliklərin aradan qaldırılmasına yönəlmiş addımların psixoloji mexanizmlərinin açıqlanması prosesi həyata keçirilir [3].

Gimnastların şəxsiyyət strukturunu xüsusilə təhlil etmək üçün bir sıra tədqiqatçılar gimnastın şəxsiyyətinin fərdi psixoloji xüsusiyyətlərini qısa statistik, təsvirinə görə öyrəndiyini söyləyə bilərik. Araşdırmaya görə, zehni sabitliyin təzahürü, xarici təsirlərə qarşı müqavimət, yəni zehni müqavimət göstəricisi ilə əlaqəli bir sıra göstəricilər var idi [2].

Burada həm də ikinci amil dörd hissədən ibarət idi: günahkarlıq, duyğulu həyəcan, vicdanlılıq, ümumiyyətlə, bu parametrlər narahatlıq və nigarançılıq meyllərini xarakterizə edir, digər parametrlər isə əks keyfiyyətləri xarakterizə edir və mənfi yüklər faktora daxil edilir, müsbət psixoloji yüklər var, mənfi psixoloji yüklər var.

Psixoloji göstərici üçün də üçüncü bir faktor var, günahkarlıq hissi, dostluq və iradə. Bu amillər dostluq sisteminin xüsusiyyətlərinə daxil edilir. Ümumi məhdudiyətlər, ümumi gərginliklər var, nevrotizm kimi təsvir edilə bilər. Beləliklə, müqavimət, narahatlıq və nevrotiklik faktları bir-biri ilə bağlıdır və bunların əsasında növbəti səviyyədə faktor yaratmaq mümkün olub. Ümumiyyətlə, zəka

sabitliyini ölçən bir amil də var. Seçilmiş amillər gənc gimnastların fərdi psixoloji xüsusiyyətlərini yığcam təsvir etmək üçün istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Əliyev K. İdmançının qələbə psixologiyası. Bakı: Ozan, 2008. – 200 s.
2. Палий В.И., Фёдорова Т.В. Анализ структуры личности гимнасток. // Психологические проблемы повышения эффективности труда. Тезисы научных сообщений к Четвёртому всесоюзному съезду общества психологов СССР. Москва 1983, с.611-62.
3. «Qızıl»a gedən yolda idmançılara mane olan nədir: psixoloji hazırlıq yoxsa...? // <http://www.olimpnews.az>

TƏHSİL ALMA GEC AİLƏ QURMANIN SƏBƏBLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Ertem Merve Erdal qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
merveertemozdil@gmail.com

Təhsil xüsusilə inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsi ilə inkişaf etmiş cəmiyyətlərdə nikah nümunələrinin əhəmiyyətli bir əsasını təşkil edir. Çox sənayeləşmiş cəmiyyətlərdə son bir neçə il ərzində qadınlar artmaqdadır və bir çox ölkələrdə təhsil qadınlar üçün problemə çevrilmişdir. Xüsusilə qadınlar üçün daha yaxşı təhsil, qadınların evlilik nümunələrində baş verən dəyişikliklərin ən diqqətəlayiq səbəblərindən birinə çevrildi. Xüsusilə, təhsil daha böyük yaşda nikahın təxirə salınması ilə bağlıdır (Cherlin 1992, Oppenheimer, 1997).

Çoxsaylı tədqiqatlar təhsil və nigahın təxirə salınması arasındakı əlaqəni izah edə biləcək ictimai amilləri araşdırdı.

Ən çox tədqiqat Qərb cəmiyyətlərində qadınlara yönəlmişdir, ancaq ənənəvi kontekstlərdə elmi maraq azdır. Burada İsraildə yaşayan Fələstinli qadınların nikah nümunələri və onların ali təhsillə əlaqələri araşdırılır. İsrailin Fələstin əhalisi son üç onilliklərdə demoqrafik, sosial və iqtisadi dəyişikliklər keçirməsinə baxmayaraq, xüsusilə təkmilləşdirilmiş təhsildə - ənənəvi nümunələrdə, xüsusən də evlilik davranışları və gender rolları ilə bağlı hələ də ənənəvi mövqelərini qorumaqdadır (Abu-Baker 2003). Sosial dəyişiklik nikah davranışına təsir edə bilər, çünki ənənə ümumi tətbiqləri dəstəkləyir.

Qərb nəzəriyyələri təhsilin əldə edilməsində heç də həmişə qadınlar üçün muxtariyyət və ya evlilik davranışında daha çox bərabər normalar təmin etmir. Ərəb qadınlarının evdən kənarında oxumaq və işləməkdə daha müstəqil olmasına baxmayaraq, bu müstəqillik əsasən sosial deyil, daha çox iqtisadidir. Burada əsas məsələ təhsilli qadınların nikah imtiyazlarına təsirinin olub olmadığını tapmaqdır (1 s, 43).

Uşaq nikahının ümumi gözləntilərindən kənarə çıxan rol modelləri aşkar edilmişdir. Bunlara atalar, analar və qızlar daxildir. Bu normalardan kənarə çıxmağının səbəbi, bir qızın istəklərini dəstəkləmək arzusundan, qızların təhsilinə aid olan dəyərləri və bunun yaxşı olması anlayışından ibarətdir. Onların cəmiyyətə və cəmiyyətin onlara verdiyi cavab, bəzən kənddə ictimai mövqeyindən asılı olaraq kritik və ya nöqtəlidir. Rol modeli tez-tez qızların istəklərini səsləndirir. Bu qızlar əsasən öz istəklərini yerinə yetirmək üçün xarici dəstəkləyici strukturlara güvənirlər (3, s 52).

Ədəbiyyat

1. Muntari-Sumara. B“ An investigation into the marriage preferences of educated women in Accra, Ghana”. Ashesi University College: 2015

2. Malala. Y, Cristina. L."I am Malala". Weidenfeld & Nicolson London: 2013

3. <https://www.icrw.org/wp-content/uploads/2016/10/Delaying-Marriage-for-Girls-in-India-UNICEF-ICRW.pdf>

ÜNSİYYƏT VƏ ONUN İNSAN HƏYAT FƏALİYYƏTİNDƏ ROLU

p.ü.f.d. Kamilə Kazımova
BDU-nun Psixologiya kafedrasının müəllimi
Önen Ayşe Mahmut
BDU-nun I kurs magistrantı

Mürəkkəb sosial-psixoloji fenomen olan ünsiyyət insanın xarici aləmə çoxcəhətli əlaqələri sistemində mühüm yer tutur. İnsan münasibətlərinin hər iki növü – həm ictimai, həm də şəxsiyyətlərarası münasibətlər məhz ünsiyyət prosesində təzahür edir və reallaşır.

Bildiyimiz kimi ünsiyyətə coxsaylı tərif verilmişdir. Onlardan biri aşağıdakı kimidir.

Ünsiyyət dedikdə iki və ya bir neçə adamın münasibətləri aydınlaşdırmaq və ümumi nəticə əldə etmək məqsədilə öz söylərini əlaqələndirməyə və birləşdirməyə yönəlmiş qarşılıqlı təsiri başa düşülür.

Heç bir insan cəmiyyəti ünsiyyətdən kənarında mövcud ola bilməz. Görünür elə bunu nəzərə alaraq A. Sent-Ekzüperi ünsiyyəti poetik olaraq “insanda olan yeganə var-dövlət” adlandırmışdır. Təbii ki, münasibətlərin hər bir növü ünsiyyətin özünəməxsus formasında cərəyan edir. Lakin münasibətlər mənfi çalara malik olduqda belə, onlar ünsiyyətdən kənarında mövcud olmur.

İnsan dünyaya göz açdığı gündən insanlar əhatəsində olur. Onun formalaşması, ilk növbədə psixi inkişafı məhz sosial

mühitlə şərtlənmiş olur. Hər şeydən əvvəl psixikanın inkişafına sosial mühitin təsirini mücərrəd şəkildə deyil, körpə uşağın böyüklərlə qarşılıqlı əlaqəsi kimi nəzərdən keçirmək lazımdır. Bu qarşılıqlı əlaqə ünsiyyətin müxtəlif növlərində təzahür edir.

Məlumdur ki, insanın psixoloji aləmi onun xarici görünüşündə, hərəkətlərində, rəftarında, davranışında, mimikasında bu və ya digər dərəcədə təzahür edir. Həmişə qarşı tərəfi anlamağa cəhd edən şəxs bu xarici təzahürləri – ekspressiyayı oxumağa, beləliklə də qarşı tərəfin məqsədini, istəyini, xarakter əlamətlərini dəqiqləşdirməyə çalışır. Aydın məsələdir ki, insanın psixi aləminin məzmununu həmişə adekvat təzahürə malik olmur. Hətta bir çox hallarda psixoloji xassələrin məzmununu ilə xarici təzahürü arasında qərribə bir ziddiyyət nəzərə çarpır. Belə olduqda insanların bir-birini anlaması xeyli çətinləşir. Bundan başqa, bəzi hallarda adamlar öz münasibətlərini ifadə etmək üçün müvafiq verbal və qeyri-verbal vasitələrdən səmərəli istifadə edə bilmirlər. Özlərinin mimikasına və ya pantamimikasına xüsusi nəzarət edən adamlar da az deyildir. Onlar müəyyən şərait daxilində lazım bilmədikləri söz və hərəkətlərə əsla yer vermir, zəruri olduqda isə ekspressiyadan məharətlə istifadə edə bilirlər. Bir çox hallarda isə, əksinə, şəxs həddən ziyadə emosional olur, öz nitqində müxtəlif ifadələrdən, ibarələrdən geniş istifadə etməyi xoşlayır.

Buradan da belə bir nəticə gəlmək olar ki, ünsiyyət prosesində qarşı tərəfi düzgün başa düşmək üçün onun davranışının həm məzmununu, həm də motivini anlamaq lazımdır.

Ünsiyyət prosesində insanların bir-birini anlamalarını təmin edə biləcək əsas amillərdən biri nitqdır. Çünki insanlar arasında ünsiyyət həm infor-masiya mübadiləsi, həm də qarşılıqlı təsir, əsasən nitq vasitəsilə həyata keçirilir. İnsanın dediyi sözlər, ibarələr, istifadə etdiyi hökmlər, apardığı söhbətlər, çəkdiyi misallar və s. bir çox halda onun düzgün

psixoloji portretinin yaranmasında fəal iştirak edir, həmin şəxsin qabiliyyəti, bacarığı, mədəni səviyyəsi, savadı, dünyagörüşü, sərvət meyli və s. haqqında münasib səyin əmələ gəlməsinə şərait yaradır ki, bu da qarşı tərəfin düzgün başa düşülməsini təmin edir.

Bəzən şəxsin dediyi yersiz sözlər, işlətdiyi ibarələr, hər hansı bir adamı qorxutmaq, öz tərəfinə çəkmək, özünə tabe etmək, nüfuzdan salmaq, hətta öz nüfuzunu artırmaq məqsədilə söylədiyi mülahizələr ünsiyyət prosesində onun psixoloji simasını daha düzgün anlamağa şərait yaradır. Burada sözlə işin uyğun gəlməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. İnsanın sözü ilə işi arasında mövcud olan uyğunsuzluğun dönə-dönə təkrar olunması onun başqa adamlar tərəfindən düzgün başa düşülməsinə və qiymətləndirilməsinə kömək edir (3, s. 48.)

Ünsiyyət prosesində qarşılıqlı anlaşmanı istiqamətləndirən amilləri içərisində qavrayış subyektinin fərdi psixoloji xüsusiyyətləri də mühüm yer tutur. Bu baxımdan şəxsin keçmiş həyat təcrübəsi, onun yaşadığı mühtdə mövcud olan etik-estetik qanunlar, adətlər, ənənələr mövcud ictimai rəy, qarşı tərəfi qiymətləndirmə xüsusi istiqamət verir. Eyni zamanda həmin adamın həyatda tutduğu mövqe, icra etdiyi sosial rol, onun barəsində deyilmiş sözlər həmin adamı qavrayıb başa düşməyə, qiymətləndirməyə kömək edir.

Ünsiyyət prosesində qarşı tərəfi qavrayıb anlama bilmək üçün qüvvətli, fəal təxəyyülə malik olmaq zəruridir. “Başqasının sevinci ilə sevinə bilmək, kədərinə şərik olmaq üçün xəyalən onun vəziyyətinə girə bilmək, özünü onun yerində görə bilmək lazımdır. İnsanlara əsl qayğıkeş münasibət canlı təxəyyül istəyir” (4,s. 25).

Ünsiyyətlə fəaliyyətin əlaqəsi məsələsi psixologiyada prinsipial səciyyə daşıyır. Əgər, fəaliyyət və ünsiyyət vəhdətdə qəbul olunarsa və hətta, ünsiyyət fəaliyyətin tərəfi kimi (A.Leontyev) nəzərdən keçirilərsə, onda fərdin şəxsiyyətə çevrilməsi zamanı məhz ünsiyyətin necə böyük əhəmiyyətə

malik olmasını dərk etmək çətin deyil. Ünsiyyətə girən fəaliyyətdə olan insandır və onun fəaliyyəti istər-istəməz digər insanların fəaliyyəti ilə kəşifir.

Ünsiyyətlə fəaliyyətin vəhdəti bu və ya digər şəkildə bir çox tədqiqatçılar tərəfindən qəbul olunsa da, onun xarakteri müxtəlif şəkildə izah edilir. Məsələn, Lomov ünsiyyət və fəaliyyəti insanın sosial mövcudluğunun, yaşam tərzinin iki tərəfi kimi nəzərdən keçirir. A. Leontyevə görə isə, ünsiyyət fəaliyyətin müəyyən bir tərəfi kimi qəbil edilir. Nəhayət, Andreyeva ünsiyyətə fəaliyyətin xüsusi bir növü kimi interpretasiya verir.

Bu fikirlərdən hər birinin müsbət və mənfi cəhətləri olsa da, əsas məsələ budur ki, adı çəkilən bütün tədqiqatçılar ünsiyyəti fəaliyyətin tərəfi kimi nəzərdən keçirilmək məqsəduyğundur. Onun funksiyaları bunlardır: sosial funksiya, idarəetmə və ictimai nəzarət funksiyası, təmas, eyniləşdirmə və sosiallaşdırma funksiyaları. Birgə əmək fəaliyyətinin planlaşdırılması və tənziminin təmin olunması ünsiyyətin başlıca funksiyası ilə bağlıdır. Bundan əlavə insanların ünsiyyət prosesində davranış və rəftar normalarını mənimsəməsi idarəetmə və ictimai nəzarət funksiyası ilə əlaqədardır.

Ünsiyyət və fəaliyyətin əlaqəsi ideyası fəaliyyətdə məhz nəyin ünsiyyəti formalaşdırmasını dəqiq nəzərdən keçirməyə imkan verir. Ən ümumi şəkildə belə demək olar ki, ünsiyyətin vasitəsi ilə fəaliyyət təşkil olunur və zənginləşdirilir. Birgə fəaliyyətin planının müəyyənləşdirilməsi onun hər bir iştirakçısından fəaliyyətin məqsədlərinin, məsələlərinin, obyektinin spesifikliyinin aydınlaşdırılmasını tələb edir. A. Leontyevə görə, ünsiyyətin bu prosesə qoşulması iştirakçıların fəaliyyətinin “uzaqlaşdırılması”, yaxud “uzaqlaşdırılmamasını” həyata keçirməyə imkan yaradır. Fəaliyyət ünsiyyətin vasitəsilə nəinki təşkil olunur, eyni zamanda zənginləşir, insanlar arasında yeni əlaqə və münasibətlər formalaşır.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı: 2002
2. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya. Bakı: 2003
3. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: 2004
4. Qədirov Ə. Yaş psixologiyası. Bakı: 2002
5. Кле. М. Психология подростка. М.: Педагогика, 1991
6. Лурия А. Р., Людвиг У.А. Речь и развитие психических процессов ребенка. М.: 1982

TƏŞVİŞLİ (HƏYƏCAN) POZUNTULARINI ŞƏRTLƏNDİRƏN SOSIAL PSIXOLOJİ AMİLLƏR

Özdemir Hakan Hamit oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
[*hakan73ozdemir@gmail.com*](mailto:hakan73ozdemir@gmail.com)

Açar sözlər: Təşviş pozuntusu, fobiya, panik atak, həyəcan.

Ключевые слова: Вторжение, фобия, панические атаки, волнение.

Key words: Invasion disorders, phobia, panic attacks, excitement.

Həyəcan-Təşviş pozuntusu olan insan müəyyən obyektlərə vəya vəziyyətlərə qorxu ilə yanaşar. Gərginlik yaradan səbəblə qarşılaşan şəxs ilk növbədə onu dərk etməyə çalışır. Bu mümkün olmadıqda isə həyəcan,təşviş, depressiv hallar yaşmaq məcburiyyətində qalır. Onlarda gərginlik yaradan hadisələrə qarşı sürətli ürək döyüntüsü və tərləmə kimi fiziki reaksiyalar

göstəririlər. Həyəcan-Təşviş Pozuntusu diaqnozu aşağıdakı hallarda qoyulur:

- Situasiyaya uyğun olmayan cavab reaksiyası verilməsi
- Reaksiyalarını idarə edə bilməmək
- Həyəcan və təşviş nəticəsində həyat tərzinin dəyişməsi

Təşviş pozuntusu uşaqdan-böyüyə kimi hər kəsdə rast gəlinə bilər. Təşviş pozuntusunun aşağıdakı növləri var:

Ümumi Təşviş pozuntusu. Ümumi təşviş pozuntusu olan şəxsə ailə üzvləri, pul, münasibətlər və işdəki çətinliklər üçün daimi və həddindən artıq narahatlıq halı olur. Təşviş halının simptomları bunlardır: yorğunluq, təkrarlanan baş ağrıları, əzələ ağrıları, əllərdə və ayaqlarda keylik, səpmə, istilik hiss etmə.

Tələş (panik) tutmaları. Böyüklərdə və uşaqlarda rast gəlinir. Adətən bu pozuntu olan şəxslərdə bəzən yaxud təkrarlanan panik atakları baş verir. Bu panik ataklar çox vaxt birdən və səbəbsiz olur. Bu təşviş halının simptomlarına bunlar daxildir: Sürətli ürək döyüntüləri, gərginlik hiss etmə, idarə olunmayan qorxu, baş gicəllənməsi, əsmə.

Spesifik Fobiya. Yunan sözü olan “fobos”dan yaranıb. Fobiya xüsusi nəsnelərə qorxu hiss etmək halıdır. Həmin şəxs təhlükəli olmayan nəsnelərə qorxu hiss etməkdən əziyyət çəkir. Səbəbsiz qorxu fobik stimulun mənbəyidir. Hörümçəklərdən qorxu (araknofobiya), uçuş qorxusu (aviofobiya), itlərdən qorxmaq (kinofobiya) və s.

Sosial Təşviş pozuntusu. Bu pozuntu həmçinin sosial fobiya kimi də bilinir. Bu pozuntusu olan şəxslər sosial mühitdə narahat və içlərinə qapanıq olurlar. Bu pozuntusu olan şəxslərdə yüksək dərəcədə utancaqlıqla bağlı düşüncələr ola bilər.

Travma sonrası stress pozuntusu (post-traumatic stress disorder). Bu hal travma sonrası yaxud baş vermiş hər hansı dəhşətli hadisədən sonra yaranır. TSSP-da nadir hallarda panik tutmaları (attack) ola bilər. TSSP-nun simptomlarına bunlar daxildir: keçmişə dönüş edən düşüncələr, keçmişdə baş vermişlərlə əlaqəli kabuslar, həddindən artıq ehtiyatlı

olmaq(hypervigilance), digər insanlardan uzaqlaşmaq, olmuş hadisəni xatırlatan situasiyalardan qaçmaq.

Obsessiv-kompulsiv pozuntu. Bu pozuntu zamanı, insan istənməyən düşüncə və davranışları idarə edə bilmir və ya dayandıra bilmir. Əgər səndə ОКР varsa sən obsesiyadan(takıntı, hər hansı bir davranışa və ya düşüncəyə ilişib qalmaq) əziyyət çəkə bilərsən, belə ki, sobanı söndürməyi unutmaq və kimisə incitmək haqqında idarə oluna bilməyən düşüncələr səni dayanmadan narahat edə bilər.

Terapiya və dərman müalicəsi problemin korreksiyası üçün yararlı seçimlərdir.

Ədəbiyyat

1. Андрух П. Г. Этиология, нейрохимия и клиника современных форм тревожно-депрессивных расстройств // Медицинские исследования. -- 2001. -- Т. 1, вып. 1. С. 109-110.
2. Буянов М. И. Системные психоневрологические расстройства у детей и подростков (руководство для врачей и логопедов). - М. : изд. РОМ - Л, 1995 г- 286 с.
3. Воронов И.А. Невротические реакции. // газета «Кенгуру-класс для мам»-- 2005. -- № 12. - с.13-16.

MEDİANIN GENDER STEREOTİPLƏRİNİN FORMALAŞMASINDA ROLUNUN SOSİAL-PSİXOLOJİ TƏHLİLİ

Cabbarova Lalə Məhəmməd qızı
BDU-nun Sosial və pedaqoji psixologiya kafedrasının dosenti
[*lalajabbarova@rambler.ru*](mailto:lalajabbarova@rambler.ru)

Media ictimai fikri formalaşdırmaqla, insanların sosial yönəliş və davranışlarını istiqamətləndirmə gücünə malikdir. Yəni, media insanlarda cəmiyyətin ayrı-ayrı qrupları haqqında təsəvvürlər formalaşdıraraq, onları qəlibləşdirə və son nəticədə cəmiyyətdə qərəz və ayrıseçkiliklərə yol açan stereotip və stiqmaların yayılmasına rəvac verə bilər. Stereotiplərə əsaslanan ümumiləşdirmələr isə son nəticədə cəmiyyətdə ayrı-ayrı qruplara qarşı diskriminasiya və zorakılıq hallarının artmasını şərtləndirir.

Stereotip anlayışı sosial-psixoloji ədəbiyyatlarda müəyyən bir sosial qrupa xarakterik olan cəhətlərin ümumiləşdirilərək, heç bir mümkün istisnalara əhəmiyyət verilməyərək, həmin qrupun bütün üzvlərinə şamil edilməsidir. Stereotiplər yalnız insanın şəxsi təcrübəsi əsasında yaranmayıb, eyni zamanda başqalarından, o cümlədən, mediadan öyrənilə bilər. Stereotipləşdirilən qrupda fərqliliyin, istisnaların olmasına etinasızlıq stereotiplərin ifrat səviyyədə ümumiləşdirilməsinə gətirib çıxarır. Məhz buna görə də, onlara adətən obyektiv təsəvvürlər kimi deyil, təhrif olunmuş təsəvvürlər kimi baxırlar. Bütün bunlara baxmayaraq, bir çox stereotiplərin obyektiv əsası olur.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, sosial stereotip anlayışı bir termin kimi yarandığı gündən media ilə bağlı olub. Belə ki, ilk dəfə olaraq “sosial stereotip” anlayışını Amerika jurnalisti Uolter Lipman 1922-ci ildə çıxan “İctimai fikir” kitabında işlətmişdir. Lippman apardığı araşdırmalar

nəticəsində belə qərara gəlir ki, insanların bütün qavrayış prosesləri stereotiplər ilə idarə olunur. Stereotip onun fikrincə, başqalarından götürülmüş fikirdir.

Stereotiplərin əsas funksiyası sosial proses və təzahürləri izah etmək, rastlaşdığımız sosial hadisə və təzahürlər üzərində çox düşünmədən rahat qərarlar çıxararaq müvafiq olaraq davranışı tənzimləməkdir. Yəni, hazırkı stimulların bolluğu, həyatın intensivləşməsi, tez qərarlar qəbul edilməsinin zəruri olduğu bir şəraitdə stereotiplər psixikamızı qoruyaraq, bizi hər addımbaşı dayanıb düşünmək zərurətindən qurtarır. Lakin hər rastlaşdığımız obyekt mövcud ümumiləşdirilmiş təsəvvürlərimizlə, stereotiplərlə eyniləşdirmək bizim ümuminin içində ayrı-ayrı halları, konkret vəziyyətləri nəzərdən qaçırmamıza səbəb ola bilər. Nümunə üçün qeyd edək ki, bir çox hallarda “Qadın zərif, incə, emosional varlıqdır” stereotipi güclü, emosional dayanıqlı qadınların cəmiyyətdə öz potensiallarını realizə etməsi üçün ciddi əngəllər yaradır.

Stereotiplərin digər əngəl yaradacaq tərəfi onların rigid olması, şərait və yaşam şərtlərinin sürətlə dəyişilməsinə baxmayaraq onların nisbətən ləng, bəzən çətinliklə dəyişikliyə uğramasıdır. Müasir dövrdə qadınların cəmiyyətdə rolunun inkişafı, onların müxtəlif sferalarda əldə etdiyi yüksək nailiyyətlərə baxmayaraq, əsrlər bundan öncə mövcud olmuş, cəmiyyətdə gender stereotiplərini dəstəkləyən bəzi el məsəli və deyimləri bu gün də insanların düşüncə və təsəvvürlərinin devizi rolunu oynayır. Göründüyü kimi, stereotiplər bir tərəfdən insanların sosial aləmdə bələdləşməsinə asanlaşdırsa da, digər tərəfdən cəmiyyətin progressiv inkişafı yolunda ciddi maneələr yaradır. Stereotiplər nə qədər möhkəm, nə qədər dərin köklər atıbsa, bir o qədər də bizim real təcrübəmiz, gördüklərimiz bizə az təsir edəcək.

Lipmana görə, bütün qavrayış prosesləri stereotiplərdən ibarətdir. Məhz buna görə də, media stereotiplərin formalaşmasına aktiv təsir göstərir. Bu zaman stereotip

obrazlarla həqiqət, reallıq arasında uyğunsuzluğu da müşahidə etmək olar. Lakin stereotipləşmiş düşüncəsi formalaşmış insan situasiyanı obyektiv təhlil edə və qiymətləndirə bilmir.

Cinsi fərqlərə görə olan diskriminasiyanın əsasında da məhz gender stereotipləri durur. Stereotip düşüncə və təsəvvürlər ayrıca bir insana və ya insanlara aid olduğundan ilk baxışdan cəmiyyət üçün böyük bir problem kimi görünməyə bilər. Lakin düşüncə və təsəvvürlərimizin bizim davranışımızı yönləndirdiyini nəzərə alsaq, həmin stereotip düşüncələrin insanın davranış və fəaliyyətində reallaşması artıq cəmiyyətdə diskriminasiya yaratdığından təhlükə kimi dəyərləndirilə bilər.

Ayrıca götürülmüş bir fərdin və ya kütlələrin qadın və ya kişi, onların rol və funksiyaları haqqında möhkəmlənmiş, sabit təsəvvürlərini gender stereotipi kimi xarakterizə etmək olar. Qadın və kişi obrazları, onlar arasında olan qarşılıqlı münasibətlərin xarakter və xüsusiyyətləri, sosial rol və funksiyaları media vasitəsilə kütləvi auditoriyaya çatdırılaraq cəmiyyətdə müəyyən gender stereotiplərinin formalaşdırılması və möhkəmləndirilməsinə zəmin yaradır.

Adətən mediada stereotiplər iki formada təzahür edə bilər. Birincisi, real vəziyyəti əks etdirən, yəni hazırda yaşadığımız cəmiyyətdə, ailədə qadının yeri, rolu və s. İkincisi, reallığa uyğun gəlməyən, məqsədli şəkildə istifadə olunan köhnəlmiş stereotip düşüncələr.

Ümumilikdə bütün növ stereotiplərdə olduğu kimi, gender stereotipləri də insanın şəxsi təcrübəsi (rastlaşdığı, gördükləri, valideynlərin nümunəsi və s.) və ətrafdan aldığı informasiyalar (media məhsulları) əsasında formalaşır.

Gender stereotiplərini üç qrupa ayırd edirlər:

Qadın və kişilərə xas xarakter xüsusiyyətləri, şəxsi keyfiyyətlər, davranış modelləri ilə bağlı stereotiplər(məs: qadınlar – zəif, emosional, kişilər – güclü, məntiqli olur);

Cinsi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq sosial rollar haqqında gender stereotipləri(məs: qadın üçün - ev, ailə, uşaqlar birinci, kişi üçün – iş, karyera, ictimai fəallıq öndə olur);

Əməyin məzmunundakı fərqlərlə bağlı gender stereotipləri(məs:qadın uşaqların təlim-tərbiyəsi, kişi-idarəedici məsələlərlə məşğul olur) .

Stereotiplərin dinamikasında üç strategiya mövcuddur:

Konservasiya – müəyyən zaman daxilində demək olar ki, dəyişilməyən bu və ya digər stereotiplərin saxlanılması, onların sabitliyinin qorunması (“qadın üçün əsas ailədir”).

Modifikasiya- ətrafda dəyişilən şərtlərin təsirindən stereotiplərin qismən dəyişilməsi (işlə ailə həyatının uyğunlaşdırıla bilinməsi).

Transformasiya – stereotiplərin tamamilən dəyişilməsi (bir yerdə yaşayan cütlüyün hər biri iş və ailə həyatını eyni əhəmiyyətli dəyərləndirəcək).

Cəmiyyətdə gender bərabərliyinə nail olmaq gender məsələləri ilə bağlı maarifləndirmə işlərinin aparılması və ictimai şüurun inkişafına nail olmadan mümkün deyil. Bu baxımdan, cəmiyyətin müsbət istiqamətdə inkişafı, müasir dövrün tələblərinə uyğun sosial-psixoloji iqlimin yaradılması yalnız xalqımızın zəngin dəyər və adət-ənənələrini konservasiya etməklə, cəmiyyətdə istənilən formada stiqma və ayrışdırıcılıqlərə yol açan stereotiplərin transformasiya, bəzi hallarda modifikasiya edilməsi yolu ilə mümkündür. Medianın kütləvi şüura təsir imkanlarını, cəmiyyətdə ideoloji mühitin, bu və ya digər dəyərlərin, baxışların, təsəvvürlərin formalaşdırılmasındakı mühüm rolunu nəzərə alsaq, bu missiyanın həyata keçirilməsindəki birbaşa məsuliyyətini anlaya bilərik.

Ədəbiyyat

1. Pani P., Fişer-Butmaloiu U. Multimədəni məsələlərin işıqlandırılmasının əsasları. Friedrich Naumann Stiftung für die Freiheit, 2018. <https://fnfsc.fnst.org/>
2. Брайант Дж., Томпсон С. Основы воздействия СМИ. М: Вильяме, 2004, 432 с.
3. Бердникова А. Ю., Лаенко Е. В., Шакалова В. Н. Средства массовой информации как средство формирования стереотипов в обществе // Молодой ученый, 2018, №16, С. 265-267. // <https://moluch.ru>
4. Кабалевская А.И. Представления о гендерных стереотипах в современной социальной психологии. Психологические исследования, 2012, № 2(22), 4. // <http://psystudy.ru/>
5. Мельник Г.С. Mass Media: Психологические процессы и эффекты. СПб.: Изд-во Санкт - Петербург. ун-та, 1996, 160с.
6. Сидорская И., Раду А. Гендер и СМИ. // <http://elib.bsu.by/.pdf>
7. Lippmann, Walter. *Public Opinion*. New York: Macmillan, 1922. <https://wnorton.com/>
8. Seiter, E. (1986). Stereotypes and the media: A re-evaluation. *Journal of communication*, 36(2), 14-26. // <https://pdfs.semanticscholar.org/>

TƏNHALIQ PROBLEMİNİN AKTUALLIĞI

Fatih Aşan

Slavyan Universitetinin doktorantu

fatihasan4153@gmail.com

Tənhalıq problemi olduqca mürəkkəb, çoxcəhətli və ümumbəşəri bir problemdir. İnsan yalnız maddi və ya üzvi tələbatlarını ödəməklə kifayətlənmir, o, həm də özünün bir sosial varlıq kimi mövcudluğunu, öz mahiyyətini dərk etmək, öz ictimai həyatını qoruyub saxlamaq üçün mənəvi tələbatlarını da təmin etməlidir. Belə mənəvi tələbatlardan insan üçün vacib

olanı, başqa adamlarla ünsiyyət saxlamaq, onlarla yaxşı münasibətdə olmaq, onlardan özünə qarşı diqqət, qayğı, müsahibini başa düşmək, onu düzgün anlamaq istəyi görməkdir. Bu, çox ciddi daxili mənəvi tələbatdır, həmin mənəvi ehtiyacın istər ailədə, istərsə də ətraf sosial mühitdə lazımınca ödənilməməsi insanda dərin narahatlıq hissi yaradır, müxtəlif emosional halətlər törədir. Bunlar isə izsiz itib getmir, insanın özünə ətrafındakı adamlara münasibətində ciddi dəyişikliklər yaradaraq son nəticədə onda tənhalıq halətinin yaranmasına gətirib çıxarır (1, səh.12).

Elə məhz bu səbəbdən də təsadüfi deyildir ki, bu problem son dövrlərdə insanların diqqətini daha çox özünə cəlb edir. Tənhalıq problemi bəşəriyyəti, alimlərin, yazıçıların, filosofların fikirlərini daim özünə cəlb etmişdir. Son zamanlar yeni-yeni işlər bu problemə həsr edilmişdir, bu işlər tənhalığın mahiyyətini, onun yaranma səbəblərini, müxtəlif yaşda olan insan kateqoriyalarına xarakterik olan təzahür və təsir xüsusiyyətlərini tədqiq edir.

Lakin hal-hazırda tənhalığın bədbəxtlik və ya xoşbəxtlik, norma və ya patologiya olması barədə vahid bir fikir mövcud deyildir. Müxtəlif fəlsəfi cərəyanlar və psixoloji məktəblər tənhalığa gah insan varlığının yeganə mümkün əsası, insan üçün qeyri-normal hal, patologiya, gah şəxsiyyətin zəif uyğunlaşma qabiliyyətinin təzahürü, müasir ictimai qüvvələr səbəbindən meydana çıxan sosial problem kimi baxırlar.

Bəziləri üçün tənhalıq – insanın ümitsizliyə qapılmaqla müşayiət olunan öz mövcudluğunun mücərrədliyini və faniyyətini dərk etməsinin nəticəsidir, digərləri üçün isə - aktiv yaradıcı vəziyyətdir, insanın özü ilə ünsiyyət qurması üçün əlverişli imkan və güc mənbəyidir (2, s.162).

Lakin müxtəlif psixoloji və fəlsəfi yanaşmalar üçün ümumi cəhət ondan ibarətdir ki, tənhalıq insanın digər insanların dünyasından uzaqlaşdırılmış və kənar edilmiş vəziyyətdə olması faktını dərk etməsi vəziyyəti kimi başa

düşülür. İnsanın digər insanların dünyasından uzaqlaşdırılması həm onun real ünsiyyət dairəsinin və tanışlıq əlaqələrinin olmaması, həm də insanın öz sosial əlaqələrinin ödənilmədiyini qavraması nəticəsində baş verə bilər. Son dövrlər aparmış tədqiqatların nəticəsində tənhalıq bir növ müasir dövrün rəmzi kimi müəyyənləşmişdir. Bəs bunun səbəbi nədir?

Belə səbəblər çox və rəngarəngdir. Burada sosial, maddi-iqtisadi, mənəvi-psixoloji, fərdi-psixoloji, etnik-psixoloji və digər amillər kompleksiz hətta şəxsin fiziki və mənəvi sağlamlıq dərəcəsi, yaş xüsusiyyətləri də mühüm rol oynayır. Deməli, insanda tənhalıq halətinin yaranması müxtəlif amillərlə şərtlənə bilər.

Cəmiyyət içində cəmiyyət üzvünün yadlaşması, kəskin tənhalıq hissəyə düşməsi həm fərdin özü, həm də cəmiyyət üçün acınacaqlı nəticələrə gətirib çıxarır. O, nəinki patoloji pozğunluğa, həmçinin cəmiyyətə qarşı təhlükə yaradan davranış formalarına da zəmin yaradır. Görkəmli filosof və psixoloq E.From göstərirdi ki, tənhalıq hissi müəyyən şəraitlərdə natamamlıq hissi əmələ gətirir və aqressiyaya, zorakılığa gətirib çıxarır. Tənha insan cəmiyyətə, insanlara qarşı yönəlmiş aqressiyası, zorakılığı çox vaxt da onun özünə qarşı edilən zorakılığına-özünəqəsdinə çevrilmiş olur. Tənha yadlaşdırılmış insanın özünəqəsdini bir növ onu yadlaşdıran, tənhalışdıran mühitə etirazı kimi də qiymətləndirmək olar.

Heç təsadüfi deyildir ki, son dövrlərdə gənclər və yeniyetmələr arasında narkomaniya, alkoholizm və digər mənfi meyillərin yaranmasının da səbəblərindən biri kimi tənhalıq halətini göstərirlər. E.From yazırdı: “İnsanın ən güclü tələbatı yadlaşmadan, tənhalığın əsirliyindən qurtarmaqdır...”. Yəni, insanın düşmə olduğu tənhalıq hissindən yaxa qurtarmaq və problemlərinin unutmaq üçün kəskin sosial təcridlə yanaşı, özünə qəst etmək, intihar kimi vasitələrə də əl atması halları özünü az göstərmir. Belə ki, son dövrlərdə aparılan tədqiqatlar göstərmişdir ki, müasir gənclər və yeniyetmələr arasında axır

10 ildə 2 dəfə artmasına təsir edən başlıca amillərdən biri məhz güclü və izah edilə bilməyən tənhalıq hissidir (3, səh.256).

Göründüyü kimi, müasir dövrdə tənhalıq şəxsiyyətin sosial sağlamlığı və psixoloji rifahının yüksəldilməsi vəzifəsinin həllində əsas problemdir. Lakin çox təəssüf ki, qərbdə, xüsusən də inkişaf etmiş ölkələrdə ciddi bir problem kimi öyrənilən, tədqiq edilən tənhalıq probleminə Azərbaycanda uzun illər etinasız yanaşılmışdır. Uzun illər ərzində heç bir dəlil, sübut olmadan “tənhalıq yalnız kapitalist cəmiyyətinə məxsusdur” şüarını insanların beyinlərinə yeritməyə cəhd etmişlər və məhz elə bu səbəbdən də uzun illər sovet psixologiyasında tənhalıq problemi lazımınca tədqiqi edilməmişdir.

Deməli göründüyü kimi, uzun illər mütəxəssislərin, tədqiqatçıların göz yumduqları tənhalıq problemi özünə qarşı çox ciddi diqqət tələb edən və xüsusi olaraq araşdırılmağa möhtac olan ən aktual bir problemdir.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S. Müasir şəraitdə yadlaşma halətinə təsir edən amillər və onların tərbiyə işində nəzərə alınması. «Azərbaycan məktəbi XXI əsrin astanasında: problemlər, perspektivlər» mövzusunda respublika ali məktəblərarası elmi-praktik konfransın tezləri, Bakı, 1999, s.12-13.
2. Bayramov Ə.S., Cabbarova L.M. Tənhalıq probleminin qoyuluşu və psixoloji mahiyyəti haqqında. «Dil və ədəbiyyat» nəzəri, elmi, metodik jurnal, №2, Bakı, 1999, s.159-165.
3. Грановская Р.М. Элементы практической психологии—СПБ.: Речь, 2003, 608 с.

ŞƏXSİYYƏTİN STRUKTURUNDA İNTELLEKTUAL VƏ İRADİ SFERALARIN ƏLAQƏSİ

Örbəyi Sait Çavşin oğlu
Bakı Slavyan Universitetinin doktorantı
orbaysait@gmail.com

Sosial təcrübədə psixologiyanın qanunlarını bilmək tələbatı ilə əlaqədar, insanın ətraf mühit ilə əlaqəsinin detallı öyrənilməsi son zamanlar aktualdır. İlk dəfə iradə anlayışını Aristotel tətbiq edib. Lakin indiyədək bu anlayışın tərifini mövcud deyil. Tarixən invariant ideyalar psixologiya, filosofiya, pedaqogikanın elmi əsərlərində əks olunub və qnoseoloji və ontoloji iradənin aspektlərini və onun digər psixoloji törəmələrə təsirinə toxunur. Bu problemin araşdırılması ilə müxtəlif səhələrdə məşur alimlər məşğul olublar. Onlar iradənin psixologiyasının bu günə kimi həll olunmamış məsələlərini qaldırıblar, emperik faktların ziddiyyətlərini müəyyən ediblər və iradənin inkişafının aktual tendensiyalarını qeyd ediblər.

Belə ki, Şopenhauer qeyd edib ki, “yalnız iradə əsl insani keyfiyyətdir”. U.Ceyms iradədə müəyyən sərbəstliyini tanıyırdı, eyni zamanda intellektə də mühüm əhəmiyyət verirdi. T. Ribo iradəni diqqət modelində öyrənirdi, o hesab edirdi ki, iradi akt hisslərə daha yaxındır, nəinki intellektə və arzunu reflektor vəziyyətdən iradi vəziyyətə keçid vəziyyəti kimi qiymətləndirirdi. J.Peyo əminliklə deyir ki, “zəkamız emosiyaların cilovlanmayan gücünə tabedir ” və hesab edir ki, iradə - emosional mənşəli qüvvədir və o daha çox emosiyalara tabedir nəinki soyuq və əhtiyatlı dərrakəyə. İradənin emosiyalarla qohum olduğunu və onlarla idarə olmasını hesab edənlər T. Qobbsa, Q.Spenser, V.Vundta, J. Piajedir. Qeyd edək ki, psixoloqlar tez-tez, iradəni təhlil edərkən, daha çox şərti olaraq “iradi” adlandırmaq olan motivasiyanı və “sərbəst

seçim” problemini, özünübərpa, şəxsiyyətin xüsusiyyət və keyfiyyətlərini, xüsusiyyətlərini öyrənilər. A.Şopenqauer qeyd edirdiki, iradə ən güclü motivi müəyyən edir və o digərlərini kənar edəcək və bunu A.Şopenqauer “mübarizənin nəticəsi olan zəruriyyət kimi gələn ”qərar adlandırır. A.Şopenqauer hesab edirdi ki, “yalnız iradə əsl insandır, intellekt onun, daxilindən yönəlmiş barmaqlar şəklində orqanıdır” (1, səh.23)

Psixologiya üçün əhəmiyyətli fikirlər, iradə, intellekt, ümumiyyətcə insan haqqında düşüncələri qədim nəzəriyyə - dzen-buddizmində tapmaq olar. “Törəməni və əşyaların səbəbli əlaqəsini ağıl ilə müşahidə etmək başqa, onları real həyatda özünə tabe etmək başqadır.” Birinci halda yalnız intellekt aktivdir ikincidə - iradə, iradə isə insandır. Və sonradan çox maraqlı fikir: “Buddanın nəzəri qarşısında onun varlığının dərinliyi açıldı və o dərk etdikini, onun mahiyyəti – iradədir...”, “Bilməmə yalnız o zaman aradan qaldırılır ki, onun əsası devrilir”, və: “İradəyə daha çox daxildir, nəinki sadə əmr: burda həm də təfəkkür və görmənin yeri var. Bu ona özünü görməyə, azadlığa və özü üzərində üstünlüyə nail olmağa imkan verir. Bu ən dərin mənada dərk etməni təsvir edir, buddizm anlayışında bu günahların bağışlanması və xiləsdır” (3, səh.329).

İradə və intellekt əlaqəsinin öyrənilməsinə müasir yanaşmalar.

İntellekt və iradə əlaqəsinin problemi ilə həm rusiya, həm də digər xarici ölkə psixoloqları məşğul olublar.

Bu problemə müxtəlif nöqtəyi nəzərdən və müxtəlif kontekstlərdən nəzər yetirilib, əsasən onun pozitiv həlləri üç variantda cəmləşib:

1) a) motivləşdirilmiş yanaşma; b) “sərbəst seçim” yanaşması.

Birinci yanaşma onunla xüsusiyyətlənir ki, iradənin təhrik etmə funksiyasına və onun motivasiya tərkibinə yönəlib. İkinci yanaşmada motivlərin, məqsədlərin, hərəkətlərin seçim

funksiyası iradənin əsas xüsusiyyəti hesab olunur. Tam bu şəkildə variantlar çox nadir hallarda təsadüf olunur, ona görə də bu tədqiqatların təsnifatı verilmir.

2) Rqulasiv yanaşma. Bu yanaşmanı həyata keçirərək, tədqiqatçılar iradəni psixi requlyasiyanın xüsusi forması kimi nəzərdən keçirirlər, ön plana insanın özünü idarəetməsini, öz davranışını vəziyyətlərini və şəxsi keyfiyyətlərini çəkirlər.

3) Bir variant da var- üçüncü, iradəni xüsusiyyət, şəxsiyyətin keyfiyyəti, xasiyyətin xüsusiyyəti kimi təsfi edirlər. Bu variantda iradə inteqral keyfiyyət kimi başa düşülür, yaxud iradi keyfiyyətlərin strukturu, onun davranışının üslubunu müəyyən edən məcmuda şəxsiyyətin iradəsinin xüsusi təşkilini göstərir (3, səh.132).

Qeyd etmək lazımdır ki, iradə,emosiya, təfəkkür əlaqəsini bütün alimlər real və əhəmiyyətli hesab edirlər. Lakin bu əlaqə müxtəlif görünür. Rahatlıq üçün bir çox tədqiqatlarda ayrı ayrı psixi reallıqlar öyrənilir. Burada faktiki materialların “mozaikasını” alaraq, vurğular subyektiv qoyulur.

Beləliklə, birinci varianta U.X. Xekxauzen kimi böyük alimi aid etmək olar. O hərəkətin motivasiyasının dörd mərhələsini qeyd edir: a) hərəkətlər haqqında qərarın qəbul edilməsindən əvvəlki motivasiya; b) iradə; c)hərəkətin həyata keçirilməsi; d) hərəkətin nəticələrinin qiymətləndirilməsi. Bütün bu mərhələlər emosiya və təfəkkür ilə əlaqəlidirlər, amma iradəyə başqa nöqtəyi nəzərdən baxılır.

Burda iradə hərəkətin inisiyasiyası ilə və onun həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. U.X. Xekxauzenin fikrincə, subyekt, həmişə üstünlük təşkil edən niyyətləri yerinə yetirir, çünki həyata keçirmə yolunda müxtəlif maneələrlə üzləşə bilərlər. Alimin fikrincə, bu halda məqsədə nail olmaq daxil olmaqla motivləşdirilmiş tendensiyanı dəstəkləyən proseslər xüsusi rol əldə edirlər.

Niyyətlərin həyata keçirilməsinə nəzarət edən proseslər, mahiyyət baxımından və funksiyasına görə motivasiyalı

deyillər. Daha sonra U.X. Xekxauzenin şüurun motivli və iradi vəziyyətinin anlayışını daxil edir, bununla da motivasiya və iradə problemini tamamilə bölərək, motivasiya və iradi proseslərin orqanik birləşməsinə baxmayaraq, onların hər biri, U.X. Xekxauzenə görə , spesifik funksiya yerinə yetirir (1, səh.25).

Fərziyyə edilirdi, oxşar xüsusiyyətlərə malik insanlar, nəinki yüksək intellektual potensiala, həm də öz intellektual fəaliyyətini yaxşı təşkil etmək, səmərəli əqli işləmək, qarşıda duran məsələlərin həllinə öz yaradıcı potensialını səfərbər etmək bacarığına malikdirlər. Onlar üçün əqli əməyin prosesi maraqlıdır, onlar məqsədə yönəliblər. Bu heç də həmin insanların yalnız şəxsi üstünlüyə, qabaqcılığa yönəlməsi deməkdir. Onlar ətrafda olan əməkdaşlara qarşı etinatsız deyillər, onların maraqlarını nəzərə alırlar. Bütövlüklə, demək olar ki, bu insanların strategiyasını müvəffəqiyyətə yönəlmiş kimi müəyyən etmək olar.

Ədəbiyyat

1. Bəylərov Elxan Bəylər oğlu, Şagirdlərin ümumi intellekt səviyyələrinin inkişaf etdirilməsində testlərdən istifadə : pedaqoji elm. namiz. ... dis. avtoreferatı: 13.00.01 / E. B. Bəylərov ; elmi rəh.: A. O. Mehrabov, Ə. Ə. Əlizadə ; Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, 2005, 25 s.
2. Əlizadə Ə.Ə. İdrak prosesləri və hisslər. Psixopedaqoji məsələlər. – Bakı, 2006, səh. 252-337.
3. Маха С.Б. Соотношение интеллектуального потенциала и мотива-ционно-волевой сферы подростков. Дис. кандидата психол. наук. — М., 1995.-138с.

TƏBİƏT FƏNLƏRİ VƏ ONLARIN PEDOQOJİ SƏCİYYƏSİ

Murat Kurhan
Bakı Slavyan universitetinin doktorantı
kurhanmurat72@gmail.com

Məlum olduğu kimi, insanın yüksək mənəvi keyfiyyətləri onun fəaliyyəti prosesində daha müvəffəqiyyətlə formalaşır. Məktəbli üçün fəaliyyətin əsas növü isə təlimdir. Ona görə də tədris əməyinə şagirdlərin əməksevəlik, humanizim, ümumbəşəri ideyalarla qidalanmaq, vətənpərvərlik və millətsevərlik tərbiyəsinə, onların mənəvi simasının formalaşmasına geniş imkanlar yaradan bir proses kimi baxılmalıdır. Bu bir həqiqətdir ki, təlimin gedişi özü də şagirdlərin müəyyən əxlaqi, ictimai- siyasi dünyabaxışı kimi nəticələrə gətirib çıxarır.

Bunu hələ klassik alman pedaqoqu İ.F.Herbert çox dəqiq müşahidə edərək yazırdı ki, təlimsiz tərbiyə, tərbiyəsiz isə təlim yoxdur. Lakin bizi maraqlandıran cəhət odur ki, təlim prosesi şagirdin şəxsiyyətinə nə dərəcədə təsir etmişdir, onun hissələrinə toxunmuşdurmu? Məktəbli gerçəkliyə yeni, daha dərin baxışla silahlandırma bilmişdirmi, onun şəxsi həyat təcrübəsində, hiss və həyəcanlarında, düşüncələrində canlı rəy doğurmuşdurmu? Bütövlükdə təlim məktəblinin mənəvi insan obrazının yaradılmasında hansı rəng və çalarlar imkanına malik olmuşdur?

Görkəmli pedaqoq V.A.Suxomlinski də mənəvi, ideya-əxlaqi və intizam tərbiyəsində fənlərin tədrisinin böyük imkanlara malik olduğunu göstərərək yazırdı ki, təlim, konkret olaraq dərs, hər şeyi bilmək və əxlaqi əqidə məşəlini yandıran qığılcımdır. Təlim prosesində əqli əmək tərbiyəsi böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu zaman uşaqlar dünyanı dərk etməklə, həm də özlərini dərk etmiş olurlarş bilik əldə etməklə “Təbiətin

və cəmiyyətin qanunauyğunluqlarını dərk edərək yeniyetmə möhkəm qənaətə gəlməlidir ki, o təkcə nə isə yeni bir şey öyrəndiyi üçün deyil, ümumiyyətlə daha ağıllı olduğu üçün irəliyə addım atır. Biliklərə yiyələnmək həvəsi olmadan tam mənəvi həyat, deməli həm də əmək həyatı, yaradıcı həyat yoxdur”(1, s.125).

Bütün bunlar hər bir pedaqoq-müəllimdən təlimin tərbiyəedici və inkişafetdirici funksiyasını rəhbər tutmaqla yanaşı, gənc nəslin daxili mənəvi inkişafının qayğısına qalmağa da tələb edir. Müəllim tədris etdiyi fənnin və keçdiyi mövzunun xüsusiyyətlərindən asılı olaraq ümumbəşəri və milli əxlaqın hansı ideya və keyfiyyətlərini aşılayacağını əvvəlcədən bilməlidir.

Bu gün “Həyatın astanasında” dayanan yuxarı sinif şagirdlərinə aşılınması zəruri olan mənəvi anlayışlar içərisində onların mənəvi dünyagörüşünün formalaşdırılması xüsusi yer tutur. Bu isə tələb edir ki, ümumtəhsil məktəbi bu yaşda uşaqları XXI əsrin ən qabaqcıl ideyaları ilə silahlandırсын, yeni elmi-texniki biliklərə yiyələndirmiş olsun. Hər bir şagird gələcək həyat fəaliyyətində, istehsalatda həmişə yeni, daha səmərəli yollar axtarsın, milli mənlik şüurunu daim inkişaf etdirərək özünü xalqın layiqli övladı olmağa yüksək səy və əzmlə hazırlaya bilsin. Bu mühüm işdə şagirdlərin elmi dünyagörüşünün, mənəvi əqidənin formalaşmasında təbiət və riyaziyyat fənlərinin tədrisi mühüm rol oynayır(4, s.45).

Ümumtəhsil məktəbində tədris olunan hər bir fənn şagirdlərin mənəvi tərbiyəsi məsələlərinin yerinə yetirilməsi üçün bu və ya digər dərəcədə əhəmiyyətlidir.

Şagirdlərin mənəvi tərbiyəsinin inkişaf etdirilməsində fizika, astronomiya, təbiət elmləri və coğrafiya fənni də əhəmiyyətli imkanlara malikdir. Bu zaman şagirdlər müxtəlif xalqların nümayəndələri olan çoxlu alimin adı, işi, kəşf və ixtiraları ilə tanış olurlar. Məktəblilər təbiətdə olan cisimlər, atom və onun quruluşu, təbiətin ecazkar sirrləri və gözəllikləri,

yer kürəsi, onun ətrafındakı planetlər, qalaktikalar, canlıların yaşayışı, növü, mühafizə xüsusiyyətləri və s. haqqında bilik və məlumatlar alır, bu və ya digər mənəvi keyfiyyətlərə yiyələnirlər.

Dünyanın elmi mənzərəsinin formalaşmasının təməli olan təbiət elmləri bu və ya digər təbiət hadisələrinə və ya proseslərinə olan müəyyən baxışlar sistemini özündə əks etdirir. Zamanla yeni empirik faktlar və ümumiləşdirmələr meydana çıxır və təbiət hadisələrinə olan baxışlar sistemi dəyişir, yeni konsepsiyalar yaranır. Təbiət elmləri dünyanı naturalist nöqteyi-nəzərindən öyrənir və cəmiyyətdən təbiətə münasibətdə onun qanunlarına hörmətlə yanaşmağı tələb edir. Naturalizm insanın yaratdığı qanunları təbii proseslərə şamil etmədən, təbiət qanunlarını öyrənərək istifadə etmək üzərində qurulan sistemdir.

Təbiət elmlərinin yaranması elmi tədqiqatlara fəlsəfi yanaşmanın nəticəsidir. Təbiət elmləri anlayışı həmçinin, humanitar elmlərlə ictimai elmlər arasında fərqi göstərmək üçün istifadə edilir. Riyaziyyat elmi məntiqlə birlikdə formal elmlərə daxil edilir və təbiət elmlərinə aid edilmir. Çünki, onların metodologiyası təbiət elmlərinin metodologiyasından kəskin fərqlənir. Riyaziyyat, statistika və informasiya texnologiyaları təbiət elmləri hesab olunmasalar da, bu sahədə aparılan əksər tədqiqatlar üçün mühüm elmi əhəmiyyətə malikdirlər (3).

Təbiət elmləri termini ilk dəfə alim Uilyam Uel tərəfindən 1834-cü ildə Meri Somervillin *On the Connexion of the Physical Sciences* elmi əsərinə resenziyasında işlədilir. Ancaq termin XX əsrin əvvəllərinə qədər geniş yayılmır. 1923-cü ildə amerikalı kimyaçı H.Lyuis və amerikalı fiziki kimyaçı M.Rendalın məşhur *Termodinamika və kimyəvi elementlərin azad enerjisi* kitabında yazırlar: Məntiq və riyaziyyatdan başqa *Təbiət elmlərinin* bir-birində çox uzaq duran üç böyük qolu vardır – bu mexanika, elektrodinamika və termodinamikadır.

Bu gün isə elmi nəzəriyyələrdə təbiət elmləri artıq daha dəqiq olaraq botanika və zoologiya, fizika elmləri, geologiya və astronomiyaya bölünürlər.

Elm nəzəriyyəsində təbiət elmləri dedikdə biologiya, astronomiya, fizika, kimya və coğrafiya nəzərdə tutulur. Bu elmlərdə elmi nəticələr bir qayda olaraq obyektivlik və dəqiqlik üzərində qurularaq baza kimi təcrübə və müşahidə nəticələri götürülür. Təbiət elmləri donmuş olmayıb onlarda daima dəqiqləşdirmə prosesi gedir.

Əgər təbiət elmlərinin əhatə etdiyi mövzuları nəzərdən keçirək görərik ki, onlar çox genişdir, aşağıdakıları əhatə edirlər:

- Materiyanın təbiətdə müxtəlif hərəkət formaları;
- Materiyanın struktur təşkili səviyyələrinin “pillələri”ni təşkil edən maddi daşıyıcılar;
- Onların qarşılıqlı təsiri, daxili strukturu və genezisi(2, səh.215).

Müasir təbiət elmlərinə abstrakt olaraq baxılmır, yəni bu sahədəki biliklər insanların yalnız mücərrəd, nəzəri deyil, eləcə də praktik istehsal fəaliyyəti nəticəsində əldə olunur. Beləliklə, təbiət elmləri təbiətin insan şüurunda əksi olaraq cəmiyyətin maraqlarında onun aktiv şəklini dəyişməsi prosesində təkmilləşir.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov A. Təlimin psixoloji əsasları, Bakı.1993, s. 250
2. Vegener A. Materiklərin və okeanların yaranması/P.Q.Kaminin tərcüməsi P.N.Kropotkinin redaktəsi ilə. – L.:Elm,1984. – səh: 285.
3. Tarlıq D., Tarlıq M. Hərəkət edən materiklər. M.: Dünya, 1973.
4. Ruzavin Q.İ. Müasir təbiətşünaslıq nəzəriyyələri. Ali məktəblər üçün./Q.İ. Ruzavin. M.: UNİTİ, 2005

YENİYETMƏLİK DÖVRÜNDƏ AQRƏSSİV DAVRANIŞIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Əliyeva Mətanət Valeh qızı
BDU-nun qiyabi doktorantı
alievamet Janet89@gmail.com

Açar sözlər: yeniyetmə, identifikasiya, aqressiya, həyəcanlanma, emosiya, motivasiya, motiv, tələb, vəziyyət.

Key words: teenager, identification, aggressive, excitation, emotion, motivation, motive, demand, situation.

Ключевые слова: подросток, идентификация, агрессия, возбуждение, эмоции, мотивация, мотивы, спрос, ситуация.

Yeniyetməlik dövrü şəxsiyyətin inkişafında özünəməxsus və nəzərəcarpan xüsusiyyətlərlə seçilir. Bu xüsusiyyətlərdən biri kimi bu dövüdə kəskin aqressiv davranışların özünü biruzə verməsini göstərmək olar. Bu baxımdan müasir dövüdə yeniyetmələrdə aqressiv davranışın öyrənilməsi məsələsi aktualıq kəsb edən mövzulardan biridir. Statistika göstərir ki, müasir dövüdə xüsusilə yeniyetmələr arasında zorakılıq və cinayətkarlıq halları geniş yayılmışdır. Çünki yeniyetməlik yaş dövrü ən çətin və böhranlı dövr olduğu üçün ətrafdakıların ən adi səhvi belə cəmiyyət üçün sağlam düşüncəli insan itkisinə gətirib çıxara bilər.

Aqressiv davranışın xarakteri daha çox insanın yaş xüsusiyyətləri ilə müəyyənləşir. Hər yaş dövrü spesifik inkişaf situasiyasına malikdir və şəxsiyyətə müəyyən tələblər verir. Xüsusilə də, yeniyetməlik yaş dövrü kəskin dəyişikliklərlə xarakterizə olunur. Yeniyetmədə şəxsiyyət inkişaf etdikcə mürəkkəb hadisələr, əxlaqi dəyərlər, özünə münasibət, insanlara münasibət və s. haqqında yeni sosial təsəvvürlər əmələ gəlməyə başlayır.

Yeniyyətlik dövründə şəxsiyyətin strukturunda nəzərə çarpan əsaslı dəyişikliklərdən biri yeniyyətdə yaşlılıq hissini meydana gəlməsidir. Yeniyyətdə yaşlılıq hissini meydana gəlməsi onun yaşlılarla olan münasibətində də müəyyən dəyişikliklərin təzahürünə səbəb olur[3, s.158].

Yeniyyətə yaş dövründə aqressiv davranışın spesifik xüsusiyyəti böyüklərin nüfuzunun dağıdılması fonunda öz həmyaşlıqlar qrupundan asılılığıdır. Bu yaş dövründə aqressiv davranmaq adətən “güclü olmaq və ya güclü görünmək” deməkdir. Hər bir yeniyyətə qruplarında lider tərəfindən müdafiə edilən ritual və miflər vardır. Məsələn, qrup üzvlərinə yeni gələn şəxsin tanış edilməsi (və ya yeni gələnlərin sınılanması) ritualı. İnsanı dəhşətə gətirən qrupun geyimi (yeniyyətə modasında) ritual xarakter daşıyır.

Rituallar yeniyyəmə qrupa aid olma hissi və təhlükəsizlik duyğusu bəxş edir, miflər isə onun həyat fəaliyyətinin ideya əsasına çevrilir. Miflər qrup tərəfindən onun qrupdaxili və xarici aqressiyasına bəraət qazandırmaq üçün geniş istifadə olunur. Beləcə, məsələn “qrupun üzvü olmayanlara” qarşı zorakılığın istənilən təzahürünə- “onlar satqınlardır. biz özümüzküləri qorumalıyıq. biz hər kəsi bizə hörmət etməyə məcbur etməliyik” kimi inandırma tipləri vasitəsilə bəraət qazandırılır. Qrup miflərində ilahiləşdirilmiş zorakılıq yeniyyəmələrdə güclərinin təsdiqi, qəhrəmanlıq və qrupa sadıqlıq kimi yaşanır. Eyni zamanda müxtəlif hallarda aqressiv davranışın təşəbbüskarları müxtəlif yeniyyətə- autsayderlər, müxtəlif səbəblərdən uyğunlaşmışlar və aqressiyanın köməyilə özünü təsdiq etmə cəhdləri edənlər ola bilər[4]

Yeniyyətlik yaş dövrünün əsas əqləndirici cəhəti yeniyyəmənin özünüdərk sferasında fundamental dəyişikliklərdir. Bu yaş dövründə yeniyyəmələrin “Mən konsepsiyası” formalaşır. Refleksiya inkişaf edir, onun köməyilə yeniyyətə özünü tanımağa öz imkanlarını

xüsusiyyətlərini görməyə çalışır öz hərəkətlərinə qarşı cavabdehlik daşdığını dərk edir, öz rəftarını və başqalarının rəftarını qiymətləndirir, insanları bir-birindən fərqləndirən cəhətlərə diqqət yetirir və onları təhlil edir.

Yeniyyətlərdə özünüqiymətləndirmə sabit deyil. Bu onunla izah edilir ki, məhz bu mərhələdə fraqmentli və kifayət qədər adekvat olmayan davranışdan nisbətən tamamlanmış "Mən konsepsiyasına" keçid müşahidə olunur.

Müxtəlif tədqiqatlarda yeniyyətlərin özünüdərkinin tərkibində əsas əxlaqi keyfiyyətlərin - xeyirxahlıq, ədalətlik, düzgünlük - ön plana çıxdığı qeyd edilir [3, s 153-154].

Yeniyyətlilik dövründə həmyaşdılar arasında özünü təsdiqləmə, böyüklərə qarşı qəti etiraz, güclü emosiya və həyəcanlanma əlamətləri açıq görünür. İnkişafın bu mərhələsi çox sürətlə gedir. Yeniyyətlənin başlıca xüsusiyyəti şəxsiyyətin qeyri-sabitliyidir.

Həyəcanlı anlarda aqressivlik, qəddarlıq, yüksək narahatçılıq yeniyyətlərin bəzi davranışlarında, kollektivdaxili kortəbii ünsiyyətlərində, adətən sabit xarakterə malikdir.

Yeniyyətlərin aqressiv davranışının psixoloji xüsusiyyətləri bir çox tədqiqatçılar tərəfindən geniş şəkildə öyrənilmişdir. Burada yeniyyətlərin anomallıq, əxlaqsızlıq, ibtidai tələbatlara üstünlük vermə, vaxtı ürəyi istədiyi kimi keçirmək, münasibət və dəyərlərin dəyişdirilməsi sabit xüsusiyyətləri əks olunur. Egoistlik, yolagetməzlik, başqalarının yaşantılarına laqeydlik, nüfuzun olmaması kimi tipik xüsusiyyətlər bu yeniyyətlər üçün xarakterikdir. Onlar hədsiz egoist, utanmaz, qəzəbli, tez özündən çıxan, kobud və dalaşqan olurlar. Onların davranışında fiziki aqressivlik üstünlük təşkil edir [6, s.322].

Qeyd etmək lazımdır ki, yeniyyətlərin aqressiv reaksiyalarının əsas səbəblərindən biri də qarşılıqlı münasibətlərdə pozulan rol gözləmələridir. Bu da yeniyyətlərin yoldaşlıq haqqında təsəvvürləri ilə bağlıdır.

Yeniyyətlərin yoldaşlığı tədricən seçici istiqamətdə inkişaf edir. Bu yaşda yoldaşa sadıq qalmaq, düzgünlük və doğruluq, bərabərlik, qarşılıqlı münasibət kimi keyfiyyətlər ön plana keçir. Eyni zamanda yeniyyətə həmyaşdalarının rəy və qiymətləri ilə razılaşıb tədricən özünü dərk edir. Əks təqdirdə isə özünə qeyri-adekvat həddən artıq yüksək qiymət verən yeniyyətə gözdən düşür, yoldaşlıq kodeksinin etik məzmununu dərk edə bilmir və nəticədə qarşılıqlı münasibətlər pozulur[3, s.159].

Yeniyyətə aqressivliyinin səbəbinin araşdırılması müxtəlif istiqamətlərdə aparılır. Bəzi tədqiqatçılar yeniyyətlərdə aqressivliyin səbəbini fizioloji dəyişikliklərdə görür. Cinsi yetişkənlik dövründə endokrin vəzlərdə olan dəyişikliklər nəticəsində yeniyyətlərin davranışında emosional reaksiyalar üstünlük təşkil edir. Həqiqətən də, cinsi yetişkənlik dövründə qanda testosteronun səviyyəsi aqressiv davranışı korrelyasiya edir. Əgər qanda testosteronun miqdarı yuxarıdırsa, səbirsizlik, əsəbilik, aqressivlik müşahidə olunur. Lakin bu yanaşmadan çıxış edərək yeniyyətlərin davranışdakı bütün neqativ halların və aqressiv davranışların səbəbini izah edə bilmərik.

Yeniyyətlərdə aqressivliyin təzahürü həm də situativ ola bilər. Məsələn, başqalarının yeniyyətə verdiyi qiymət, qisas almaq və ya nəyin isə qarşılığını vermək arzusu [5, s.15].

Qeyd edim ki, yeniyyətlilik yaş dövrlərindən biri olsa da, bir sıra xüsusiyyətləri ilə həm əvvəlki, həm də sonrakı yaş dövrlərindən fərqlənir. Bu dövr həm yeniyyətlər, həm də valideynlər üçün çətin dövr hesab edilir. Bu dövrdə yeniyyətlər aqressiv davranışa daha çox meyilli olurlar. Beləliklə, yeniyyətlilik dövründə aqressivliyin yaranmasında bioloji, sosial və psixoloji amillər başlıca rol oynayır.

Başqalarının gözünün qabağında alçaldılmaq bəlkə də, hər bir insanın həyatında heç olmasa bir dəfə baş verən bir situasiyadır. Hər bir insan öz şəxsi təcrübəsindən də çıxış edərək qeyd edə bilər ki, bu zaman onları alçaldan şəxsin

hərəkəti başqalarının yanında ifadə olunduğuna görə onlara daha çox təsir göstərir və öz ləyaqətlərini qorumaq üçün verbal və ya fiziki hücum edirlər.

Aqressiya insan cəmiyyətindən kənarında deyil, onunla birlikdə mövcüddür. Məhz şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı təsirin müxtəlif aspektləri onun yaranmasına səbəb olur və onun forma istiqamətini müəyyənləşdirir.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S.Əlizadə. Ə.Ə Sosial psixologiya. Bakı: Çinar çap, 2002, 602 s.

2. İsmayılov N, İsmayılov F. Tibbi psixologiya və psixoterapiya, Bakı: 2008, 415s.

3. Vəliyev M., Mustafayev A. İnkişaf və yaş psixologiyası. Bakı: Elm 2013, 297 s.

4. Vəliyeva Y.Ə., Əhmədova E.Ə. Aqressiv davranışın tədqiqi istiqamətləri // "Psixologiya jurnalı" , 2009, N 13

5. Şəfiyeva E. İ. Yeniyetmələrdə aqressiv davranış və sui-qəsd, // "Psixologiya" jurnalı, 2000, N 1-2.

6. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. М.: 2000, 520 с.

QARABAĞ MÜHARİBƏSİNİN UŞAQLARIN PSIXİKASINA TƏSİRİ

Vəliyev Mirələm Vəli oğlu
BDU – nun Psixologiya kafedrasının dosenti

Yer üzərində yaşayan hər bir uşaq valideyni üçün əziz varlıqdır. Millətindən, irqindən, cinsindən, mədəniyyətindən asılı olmayaraq valideynlər uşaqlarını əzizləyir, eyni zamanda uşaqlara qarşı fərqli münasibət göstərirlər. Belə ki, yaponlar və azərbaycanlılar uşaqlara qarşı həddən artıq həssasdırlar.

Uşaqları qucaqlarında, kürəklərində gəzdirir, onlarla birlikdə yatırlar. Azərbaycanlılar uşaq sevən xalqdır, sonsuzluq onlar üçün faciə hesab olunur.

ABŞ-da uşaq dünyaya gələndən sonra valideynlər onlara qarşı soyuq münasibət göstərir, analar uşaqlarla təmasını danışiq vasitəsilə yerinə yetirir, uşaqlarla birgə yox, ayrı-ayrı otaqlarda yatırlar.

Yunanlar uşaqları kiçik vaxtlarından sərbəst böyüdürlər. Qız uşaqlarına qarşı məhdudiyətlər tətbiq olunur. Çinlilər isə uşaqlarını sakit, səssiz, ədəbli və itaətkar ruhda tərbiyə edirlər.

Deyilənlərdən aydın olur ki, uşaqlar uşaqlıq dövründə təxminən eyni psixologiyaya malik olmaqla onlarda psixi inkişaf eyni qanunauyğunluqla inkişaf edir.

Bəşəriyyət inkişaf etdikcə uşaqlara qayğı və diqqət də artmışdır. Uşaqlara kömək məqsədi ilə Beynəlxalq Uşaq Yardım Fondu-YUNİSEF yaradılmışdır. 1959-cu ilin noyabrın 20-də BMT-nin Baş Assambleyası “Uşaq hüquqları haqqında” Deklarasiya qəbul etmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq Ermənistanın işğalına məruz qalmış Qərbi Azərbaycanda və Qarabağ bölgəsində uşaqların hüququ pozulmuş, onlar ölümlə, fəlakətlə üzləşmişlər. Dünya xalqları azərbaycanlı uşaqların faciəsinə göz yumur, soyqırırma susurlar.

Görkəmli şəxsiyyətlər, böyük mütəfəkkirlər uşaqlar haqqında qiymətli fikirlər söyləmişlər. Məşhur fransız yazıçısı V.Huqo demişdir ki, uşaq qığıltısından möhtəşəm, təntənəli himn yoxdur. Böyük rus pedaqoqu, ömrünü uşaqların tərbiyəsinə, şəxsiyyət kimi formalaşmasına həsr etmiş A.S.Makarenko uşağı “cəmiyyətin böyük qüvvəsi” adlandırmışdır.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan ailəsində uşaq dünyaya gələndə ata-ananın sevincinin həddi-hüdudu nəhayətsizdir.

Azərbaycan atalar sözlərində deyildiyi kimi: “uşaq bəd övlad olsa, öldürər dərd atanı”.

Azərbaycan xalqının psixologiyasını dərindən bilən, böyük şairimiz M.Ə.Sabir yazırdı ki, həqiqi ananın ən şərəfli bəzəyi ədəbli, tərbiyəli cocuqdur.

İnsan həyatının hansı dövrünün uşaqlıq dövrü hesab edilməsi elmi mübahisə doğurur. Bir çox psixoloqlar 0 yaşdan 6-7 yaşadək, başqaları 10-11 yaşadək, digər qrup alimlər isə orta ümumtəhsil məktəb illəri də daxil olmaqla insanın həyatının ilk 16-17 ilini, cinsi yetişmənin formalaşması dövrünü uşaqlıq dövrü hesab edirlər.

1965-ci ildə psixoloqların Moskva şəhərində keçirilən VII Ümumittifaq konfransında 4-7 yaşları birinci uşaqlıq, 8-12 yaşları ikinci uşaqlıq dövrü kimi qəbul etmişlər. Məşhur amerika psixoloqu Erik Erikson 5-11 yaş dövrünü erkən uşaqlıq dövrü kimi səciyyələndirir.

Beynəlxalq Uşaq Yardım Fondu olan YUNİSEF isə 18 yaşa qədərki dövrü uşaqlıq dövrü hesab edir.

Rus psixoloqları D.B.Elkonin, V.S.Muxina, E.O.Smirnova və başqaları, o cümlədən, əksəriyyət psixoloqlar uşaq anadan olandan 6-7 yaşları əhatə etməklə məktəbəqədər yaş dövrünü uşaqlıq dövrü kimi qəbul edirlər. Bu məqbul sayılmalıdır.

Uşaq psixologiyası ontogenizdə uşağın psixi inkişafının faktlarını, qanunauyğunluqlarını, inkişaf dinamikasına və spesifik xüsusiyyətlərini öyrənir. Uşaq psixologiyasının tədqiqat obyektı uşaqlar olduğundan onları hərtərəfli öyrənmək zəruridir.

Dünyada yaşayan 2,2 milyard uşağın bir qismi vaxtilə Qərbi Azərbaycanda və Qarabağ bölgəsində yaşayıb, erməni təcavüzünə məruz qalmışlar. Qarabağ müharibəsi uşaqlara ölüm, əzab, işgəncə fəlakət gətirmiş, onların uşaqlıq dünyasını məhv etmişdir. Təsədüfən sağ qalanlar psixoloji təzyiqə məruz qalmış, depresiyaya uğramışlar. Qaçqınlıq, məcburi köçkün həyatı təhsil və məktəb illəri əzablı keçmişdir. Fikrimizi müharibə dövründə uşaqlıq həyatı yaşamış və əzablı, acılı

günlər keçirmiş insanların anket sorğularına cavabları bir daha sübut edir.

Onlar ürək ağrısı ilə qeyd edirlər ki, uşaqlıq illəri aclıq, susuzluq, yoxsulluq, həm də acı göz yaşları içərisində keçmişdir. Xoşbəxt uşaqlıq illərini yaşamamışlar. Uşaqlıq xatirələrimiz yaşadığımız ünvanda, ailəmizdə, bağçada, məktəbdə, kənddə, şəhərdə qalmışdır. Sınımış, çilik-çilik olmuş xatirələr yada düşəndə mənəvi əzab içində qovrulur, düşməne nifrətimiz artır, vətənimizə bağlılıq, vətənpərvərlik, məhəbbət hissimiz güclənir.

Gələcəyimiz olan uşaqları qorumaq, qayğısını çəkmək üçün ölüm gətirən müharibələrə son qoyulmalı, uşaqlarımız xoşbəxt və firavan yaşamaladırlar.

ŞƏXSİYYƏTLƏRARASI ATTRAKSIYA PROBLEMİNİN TƏDQIQINƏ DAİR

Cavadova Ramiyyə Rövşən qızı
cavadorr@mail.ru

Müasir dövrdə şəxsiyyətlərarası attraksiya probleminin sosial – psixoloji tədqiqinə maraq hələ də qalmaqda davam edir. Bu isə heç də təsadüfi deyildir. Çünki burada problemin özü ciddi maraq doğurur: insanları biri – birinə cəlb edən nədir?

Bəzi müəlliflərin də (İ.S. Kon və b.) qeyd etdiyi kimi “attraksiya” həm də qədim yunan sözü “filiya” hərfiyyən cəzətmə, maraq göstərməni ifadə edir. Göründüyü kimi burada, yəni bir insanın digəri üçün cəlbədicisi olmasının səbəbi ilə bağlı birmənalı və ya birciymətli fikir söyləmək o qədər də asan deyildir. Məhz bu səbəbdən də şəxsiyyətlərarası attraksiyanın özünün mahiyyəti ilə bağlı yekdil fikir yoxdur. Sosial – psixoloji ədəbiyyatlarda bu anlayışa bəzən digər insana emosional münasibətin koqnitiv komponenti və ya

hansısa sosial yönəliş kimi, bəzən də şəxsiyyətlərarası qavrayışın, başqa sözlə desək, sosial persepsiyanın emosional komponenti kimi baxırlar.

Odur ki, həm attraksiyanın tədqiqinə yönəlmiş tədqiqatların rəngarəngliyi, həm də attraksiya nəzəriyyələrinin müxtəlifliyi, çoxluğu üçün zəmin yaranır. Attraksiyanın ən sadə davranış modelindən (D. Homans, D. Tibo və Q. Kelli) başlamış, psixodinamik və koqnitiv nəzəriyyələrdə (F. Hayder, T. Nyukom, Z. Rubin və b.) xeyli sayda nəzəriyyə və yanaşmalar vardır ki, onların hər biri də attraksiyanın bu və ya digər tərəfini qabartmaqla, onunla bağlı bəzi məqamlara aydınlıq gətirməyə yönəlmiş olur.

Belə ki, əgər attraksiyanın davranış modelində şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı təsirin “molekulyar” prosesləri ön plana çəkilirsə, psixodinamik yanaşmada şəxsiyyətdaxili tələbatlara xüsusi önəm verilir. Koqnitiv psixologiyada isə ünsiyyətin informasiya və prosessual tərəfi diqqətdə saxlanılır. Bu səbəbdən də əgər davranış modelində attraksiyanı izah edərkən insanların bilavasitə obyektiv oxşarlığı və ya fərqli cəhətlərindən çıxış edirlərsə, psixodinamik yanaşmada bunu sosial yönəlişlərin, sərvət meyillərinin və s. yaxınlığı və ya uzaqlığına istinadən edirlər. Koqnitiv psixologiya isə şəxsiyyətlərarası attraksiyada daha çox atribusiya proseslərinin əhəmiyyətli roluna toxunur.

Bu istiqamətdə aparmış olduğumuz tədqiqatlarda ünsiyyət prosesində “ekoloji” xarakteristikaların (ünsiyyətdə olanların yaxınlığı, görüşlərin sıxlığı və s.) əhəmiyyətli rol oynaması ilə bərabər atribusiya proseslərinin xüsusi önəm kəsb etməsi aşkar şəkildə özünü büruzə vermişdir.

Bu sahələrdə aparılan tədqiqatlarda bir çox hallarda ziddiyyətli nəticələr də əldə olunurdu ki, bu da bir sıra suallar doğururdu. Belə ki, amerkan psixoloqu T. Nyukomun bu istiqamətdə apardığı tədqiqatlardan aydın oldu ki, tanışlığın ilkin mərhələsində yönəlişlərin oxşarlığı və ya oxşarlığın

olmaması xüsusi önəm daşımır. Daha doğrusu, ilkin tanışlıq mərhələsində attraksiya yönəlişlərin yaxınlığından daha çox məkan yaxınlığından asılıdır.

Bir çox tədqiqatlarda attraksiya ilə tərəfmüqabillər arasında yaranan xüsusi tip qarşılıqlı təsir arasında (məsələn, “köməkədicı” davranış şəraitində), əlaqənin olması faktı aşkara çıxarılmışdır.

Lakin belə, ayrı – ayrı, tək – tək maraqlı nəticələrin əldə olunmasına baxmayaraq, bu istiqamətdə çox mühüm və gözlənilməz nəticələr də aşkar edilmişdir. Belə gözlənilməz nəticələrdən biri attraksiyanın səviyyəsini ciddi şəkildə determinə edən, şərtləndirən amillərin olmaması ilə bağlı nəticə idi.

Təbii ki, qeyd olunan nəticə problemin həllinin başqa istiqamətdə axtarılmasına stimül verməklə, yeni tədqiqatların aparılmasına əsas verir. Yəni kiminsə bir başqası üçün cəzbedici, cəlbədicı olması faktı mövcuddursa, şübhəsiz ki, bunun səbəbi də olmalıdır. Səbəb nədir?

Ənənəvi psixologiyada idrak proseslərinə ayrı – ayrılıqda baxılır və nisbətən biri – digərindən asılı olmadan öyrənilir. Bu metodiki nöqtəyi – nəzərdən əlverişli olsa da süni xarakter daşıyır. Əslində real insan fəaliyyətində bu proseslər müxtəlif və mürəkkəb sxem üzrə qarşılıqlı təsirdədirlər və bu səbəbdən də onların belə parçalanması bəzi məqamlara aydınlıq gətirilməsinə maneə yaradır. Təsadüfi deyildir ki, bu uyğunsuzluğun aradan qaldırılması istiqamətində edilən cəhdlər fəaliyyətin koqnitiv üslubu anlayışının meydana gəlməsinə gətirib çıxarmışdır. Koqnitiv üslub dedikdə, insanda informasiyaların işlənilməsi proseslərinin daxili təşkilində fərdi fərqləri əks etdirən idrak fəaliyyətinin davamlı struktur – dinamik xüsusiyyətləri başa düşülür. Real idrak fəaliyyətində bir qayda olaraq təcrid olunmuş ayrı – ayrı proseslər deyil, onların məcmusu iştirak edir. Onların vahid sistemin tərkibində

təşkili yeni keyfiyyət əmələ gətirir, hansı ki, tək – tək qiymətlər əsasında xarakterizə oluna bilməz.

Son zamanlarda şəxsiyyətlərarası attraksiyanın tədqiqi ilə bağlı apardığımız araşdırmalar bizə belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, attraksiyanın təşəkkülü və inkişafında fərdi koqnitiv üslublar mühüm rol oynamaqla, onun əsas determinantlarından biri kimi çıxış edə bilər. Məhz bu mövqedən çıxış edərək, attraksiya probleminin eksperimental aspektdə öyrənilməsini zəruri hesab edirik.

Ədəbiyyat

1. Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений, Питер, 2009. — 576 с.

2. Кон И. С. Дружба: Этико – психологический очерк, 2 – е изд. М.: Политздат, 1987, 350 с.

3. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. СПб.: Питер, 2001. — 544 с.

ФАКТОРЫ СПОСОБСТВУЮЩИЕ ПОВЫШЕНИЮ ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ В СТАРЧЕСКОМ ВОЗРАСТЕ В КИТАЕ И В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

*проф. Шафиева Эльнара
Яхуэй Ма
магистрант II курса БГУ*

Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) в 1948 году указала, что «здоровье - это состояние физической, психологической и социальной адаптации, которое идеально, не только без болезней или слабостей.

Психическое здоровье пожилых людей относится к пожилым людям в возрасте 55 лет и старше, которые с оптимизмом относятся к заболеванию и связанным с ним

межличностным отношениям, имеют высокую самооценку, могут адаптироваться к изменениям и имеют нормальный уровень когнитивных способностей и здоровой личности своих сверстников. Можно эффективно контролировать свои эмоции.

Как последняя стадия жизненного процесса, старение является наиболее очевидной чертой старения, для которого характерны ухудшение физических функций, снижение когнитивных способностей и психологические изменения на разных уровнях, таких как эмоции и личность.

Дегенерация физических функций приводит к возникновению гипертонии, болезней сердца и других заболеваний у пожилых людей. В то же время, после выхода на пенсию пожилые люди постепенно отделялись от первоначальной социальной роли, жилое пространство и сфера общения сужались, а первоначальная система знаний и уровень навыков зачастую не могли идти в ногу с темпами времени, и было легко не общаться с обществом. «Бесполезно» и чувство потери. В дополнение к плохой социальной приспособляемости, по сравнению с молодым поколением, пожилые люди, как правило, менее терпимы к стрессу, а пожилой возраст - это просто высокий уровень таких стрессовых событий, как вдовство, родственники и друзья, которые не только оказывают непосредственное влияние

Психическое здоровье пожилых людей облегчает пожилым людям ощущение непонимания и одиночества, и их невозможно извлечь из этой эмоции за короткое время. Без надлежащей психологической адаптации и консультирования пожилым людям легко впасть в негативные психические состояния, такие как депрессия и тревога, что не только снижает качество жизни и индекс счастья пожилых людей, но также увеличивает нагрузку на

семьи и общество. Кроме того, отношение к болезням и лечению и отношение к окружающей среде непосредственно играют важную роль в регулировании физического и психического здоровья людей.

На состояние психического здоровья пожилых людей влияют генетические и биологические факторы, субъективные факторы (различное счастье, удовлетворенность здоровьем, доход, общение и т. Д. ; характеристики личности и стиль жизни пожилых людей), объективные факторы (состояние здоровья, экономический доход, Межличностные взаимодействия и т. Д. И общие демографические переменные (возраст, пол, образование) и т. д; среди них влияние субъективных факторов на психическое здоровье намного больше, чем влияние объективных факторов и общих демографических переменных.

Факторы способствующие повышению психического здоровья в старческом возрасте в Китае и в Азербайджане: эффективное управление здоровьем, активное взаимодействие с окружающими людьми, удовлетворенность доходами, эффективная саморегуляция, способность регулировать отношение к болезням и окружающей среде; Адаптация к психологической гибкости общества, эффективная реакция на стрессовые события, хорошее самовосприятие, положительные эмоции.

Литературы

1. <https://m.chyxx.com/view/606463.html>
2. 中美联合编委会. 简明大不列颠百科全书[M]. 北京: 中国大百科全书出版社, 1985: 172-173.

- 3.马绍斌. 心理保健[M]. 广州: 暨南大学出版社,1995: 27-30.
- 4.陈嘉贤. 澳门老年人心理健康及其幸福感研究[D]. 广州: 华南师范大学, 2004.

TƏHSİL GƏNCLƏRDƏ ÖZÜNÜAKTUALLAŞDIRMAĞA TƏSİR EDƏN AMİL KİMİ

Yonat Savcı Ali
BDU-nun II kurs magistrantı

Təlim prosesində özünüaktualaşdırmaya təkan verən zəruri faktorlar nəzərə alınıb, ona çətinliklər yaradan maneələr aradan qaldırılsa, özünüaktualaşdırma təlim prosesində müəllim və tələbənin qarşılıqlı yaradıcı əlaqələrinin nəticəsi kimi ortaya çıxır.

Tələbə şəxsiyyətinin özünüaktualaşdırması özünü dərk edib və tanınma zamanı insan mahiyyətinin inkişafı, şəxsi həyat fəaliyyətinin təşkilində öz imkanlarından sərbəst istifadə etmə bacarıqlarının müstəqil inkişafını təmin edir.

Psixoloji araşdırmaların təhlili göstərir ki, A.Maslounun özünüaktualaşdırma nəzəriyyəsinin əsas müddəalarına görə “özünüaktualaşdırıcı şəxsiyyət” anlayışı əsas xüsusiyyətlərinə görə “harmonik şəxsiyyət” və psixi cəhətdən sağlam insan anlayışı ilə uyğun gəlir. Bir çox hallarda bu terminlərdən sinonim kimi istifadə olunur.

Bu işlər əsasında özünüaktualaşdırmanın bir sıra universal meyarlarını qeyd etmək olar: dərk edilmiş özünüqəbul, həyatın dərk edilməsi, həyat dəyər kimi, sadəlöhv cəsarət, emosional müdrüklük, şəxsiyyətin münasibətlərdə interpretasiyası, problematizasiya və proqnozlaşdırma bacarıqları ilə ölçülə bilən kreativlik; şəxsiyyətin özünə, digərlərinə, fəaliyyətə yönəlmiş refleksiya ilə müəyyən olunan refleksivlik; daxilə

baş verən proseslərə diqqətdə, həyatın mənasını dərk edilməsində, tələbələrə məxsus tolerantlıqda özünü göstərən özünütəşkil, özünüaktuallaşdırən şəxsiyyətin əsas xüsusiyyətləri. Özünüaktuallaşdırən şəxsiyyətə aşağıda göstərilən xüsusiyyətlər məxsusdur:

1. reallığın tam qəbul olunması və ona qarşı rahat münasibət (həyatdan qaçmamaq, onu dərk edib qəbul etmək);

2. Digərlərini və özünü qəbul etmək (“ Mən özüm bildiyim kimi edirəm, sən özün bildiyin kimi. Mən bu dünyaya sənin gözləntilərini doğrultmaq üçün gəlməmişəm. Mən mənəm, sən sənsən. Mən sənə hörmət edirəm və səni olduğun kimi qəbul edirəm”);

3. Sevdiyini iş ilə peşəkar ruhlanmaq; işə, məsələyə istiqamətlənmə;

4. Avtonomluq, sosial mühiddə müstəqil olmaq, fikir müstəqilliyi;

5. Digər insanları anlamaq bacarığı, insanlara qarşı diqqət və xeyirxahlıq;

6. Yeniliklərin qəbul olunması, qiymət verilməkdə aydınlıq, yeni təcrübələrə açıq olmaq;

7. Məqsəd və vasitələrin, pis və yaxşının seçilməsi (“məqsədə nail olmaq üçün bütün vasitələr yaxşı deyil”);

8. Öz-özünə əmələ gələn, davranışın təbiiliyi;

9. Yumor hissi;

10. Özünüinkişaf, bacarıqların, potensial imkanların üzərə çıxması, iş fəaliyyətində, məhəbbətdə, həyatda özünüaktuallaşdırən yaradıcılıq;

11. Yeni problemlərin və çətinliklərin həllinə, öz təcrübəsinin dərk edilməsinə öz imkanlarının həqiqi dərk edilməsinə hazırlıq, konstruktivliyin yüksəlməsi.

Tədris fəaliyyətində (O.S. Qazman, N.B.Krılova, E.V.Bondarevskaya, L.N. Kulikova, A.P. Tryapisina və d.) pedaqoji faktorların araşdırılmasının analizi göstərir ki, səmərəlilik, özünüinkişaf bacarıqlarının aktivləşdirilməsindən,

hər tələbənin pedaqoji heyyyət tərəfindən məqsədyönlü təkmirləşmə motivasiyasından daha çox asılıdır, nəinki dəstəkləyici əlaqəlik, tələbənin inkişaf üçün olan şəraitinin yaxşılaşdırılmasından.

Burdan nəticə çıxarmaq olar ki, tələbənin özünüaktuallaşdırma bacarıqlarının inkişafının pedaqoji faktorlarını onun öz həyatını bütöv məqsədyönlü dərk edilmiş proses kimi qəbul etmək üçün yaradılmış şərait kimi müəyyən etmək olar; peşə və bilik əldə etdikdə yaranan çətinlikləri özünün təkmirləşməsi üçün təkan kimi qəbul edir; öz davranışının və ünsiyyətinin səmərəli qurulması üçün başqa insanlarla münasibətlərini, hərəkətlərini təhlil edir.

STRESS VƏ MƏDƏ-BAĞIRSAĞ XƏSTƏLİKLƏRİ

*dos.Allahyarova S.A. (BDU),
müəllim İbrahimov E.A.(ATU)*

Məlumdur ki, gərginlik vəziyyətində olanda mədədə, daha dəqiq desək mədə-bağırsağ traktında (MBT),diskomfort, narahatlıq hissi yaranır. Şübhəsiz ki, bir çox insanlar bu iki proses arasındakı əlaqəni düşünmürlər. Xüsusilə də bu olduqca nadir hallarda olanda və bütün narahatlıqlar (xoşagəlməz duyğular) tezliklə ortadan qalxanda. Halbuki, həyəcan, məsələn, imtahan və ya ictimayət qabağında çıxışdan əvvəl yarandıqda özünü göstərə bilər. Lakin narahatlıqlar davamlı bir problemə çevrilmə, burada səbəbi-nəticə əlaqələri daha detallı şəkildə öyrənməyə, vəziyyəti yaxşılaşdırmağa və gələcəkdə xoşagəlməz hisslərin yaranmasına mane olmaq yollarını tapmağa başlayırıq. Stress, gərginlik, psixoloji travmalar uzun müddət ərzində orqanizmə təsir edərək, sinir və ürək-damar sisteminin pozulmasına səbəb olur və nəticədə həzm sistemi orqanlarında dəyişikliklər əmələ gəlir.

Mədə-bağirsaq traktının problemi yalnız stress və ya emosional gərginliyin nəticəsində deyil, həzm orqanlarının fəaliyyətinə təsir göstərən amillər arasında ən vacib yerlərdən birini tutan sinir sistemimizin vəziyyətidir. Vegetativ (visseral) sinir sistemi vasitəsilə beyn, stress altında olduğunuz bağırsağa bir siqnal göndərir. Nəticədə, bağırsaqda dəyişikliklər başlayır, bu da qida emilimini azaldır, qidalanan qida hissəciklərinə qan axını azaldır, fermentativ reaksiyaların effektivliyini azaldır. Yəni bütün mədə - bağırsağ sistemi dərhal psixoloji stressə cavab verir.

Həzm traktının əzələlərinin daralması baş verir, bu isə öz növbəsində iltihaba səbəb olur. MBT və beyin arasında əlaqə ikitərəflidir. Problemlı bağırsağ beynə siqnal göndərir və eyni olaraq, narahat olan beyin bağırsaqları xəbərdar edir. Beləliklə, bu əlaqə aşkar və çox açıqdır. Stresslə qarşılaşdıqımızda, vücudumuz tamamilə həyati əhəmiyyət kəsb edən proseslərə diqqət yetirir, həzmə etinasızlıq göstərir. Həzm sisteminə qan axınının azalması mədə və bağırsaqların hamar əzələlərinin yığılmasına mane olur və həzm fermentlərinin salınmasını azaldır. Həzmolma milyonlarla neyronlardan ibarət olan sinir sistemi tərəfindən nəzarət edilir. Xroniki stress həzm sisteminin müxtəlif xəstəliklərinə səbəb ola bilər: gastroözofageal reflü xəstəliyi, mədə xorası, qıcıqlanmış bağırsağ sindromu, Kron xəstəliyi və hətta ərzaq alerjisi.

Daimi stress təsiri nəticəsində mədə-bağırsağ traktında aşağıdakı simptomlar yarana bilər:

- mədədə boşluq hissi və ya əksinə, daşqın hissi (sürətli doyma hissi);
- mədə və ya qarın boşluğunun digər yerlərində ağrı;
- ağızda acılıq və ya turşu;
- iştahda dəyişiklik;
- ürək yanması;
- zəiflik, ümumi narahatlıq, yuxu problemləri;
- yemək borunun spazmları;

- ürəkbulanma;
- qabızlıq və ya ishal.

Problemi aradan qaldırmaq üçün ilk növbədə həkim-gastroenterologa müraciyyət olunmalıdır. Həkim müalicə etmək üçün tövsiyə edən, mədə-bağırsaq traktının işinin pozulmasıdır və dərmanla yanaşı həyat tərzini nəzərdən keçirir. Kökündə duran səbəbi (bizim vəziyyətimizdə stres halını) artıq bir psixoloq və ya psixoteraplə birlikdə aradan qaldırmaqda.

Yuxu və istirahət rejimini tənzimləmək üçün idmana (fitness, yoga, tənəffüs məşqləri), meditasiyaya, daha tez-tez təmiz havada olmaq məsləhət görülür. Bütün bu kompleks müalicə prosesindəki əsas amil problemin həllində, bədəni normallaşdırmaqda və bərpa etməkdə həkimlərlə və psixoloqla əməkdaşlıqdır.

Ədəbiyyat

1. Малышенко О.С. Качество жизни у больных язвенной болезнью / О.С. Малышенко // Гастроэнтерология Санкт-Петербурга, 2003. — № 2-3 — С. 102.

2. Leontiadis G.I., Sreedharan A., Dorward S., et al. Systematic reviews of the clinical effectiveness and cost-effectiveness of proton pump inhibitors in acute upper gastrointestinal bleeding. Health Technol Assess 2007 Dec;11 (51):1 -164.

YENİYETMƏLƏRİN ŞƏXSİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRİNƏ TEXNOLOJİ ASILILĞIN TƏSİRİ

Sarı Ragıp Şahin oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
ragipsari@gmail.com

Bizim əsri informasiya və texnologiya əsri adlanırlar. Kompüter texnologiyasının fəla şəkildə inkişafı yeni innovasiyaların cəmiyyət həyatına daxil olması bu və ya digər səviyyədə insan psixikasına təsir göstərir. Əlbəttə, yaranmış texnoloji asılılıqlar yalnız fərdi qaydada yeineytmənin psixikasına deyil, həm də onun şəxsiyyətlərarası münasibətlərinə, ünsiyyət prosesinə və sosializasiyasına da hərtərəfli təsir edir.

Gündən günə yeniyetmələr İnternet şəbəkələrində istifadə etməklə “canlı” ünsiyyəti virtual məkanla və ya ünsiyyətlə əvəz edirlər ki, bu ciddi şəkildə yadlaşma, tənhalıq və depressiv hallar yarada bilər. Bununla yanaşı virtual məkanda yeniyetmə eyni zamanda bir neçə adamla ünsiyyət yarada bilər ki, bu real həyatda mümkün deyildir. Ancaq belə dəyişiklik, yəni canlı ünsiyyətin virtual ünsiyyətə dəyişdirilməsi şəxsiyyətlərarası münasibətlərə və kominikasiyanın keyfiyyət göstəricilərinə təsir etməyə bilməz.

Yeniyetmələr İnternet asılılığı olan insalara içərişində ən çox rast gəlinən qrupdurlar. Demək olar ki, onların əksəriyyətində kommunikativ keyfiyyətlər lazımı şəkildə və ya kifayət qədər inkişaf etməmişdir.

İnternet-asılılıq problem olmaq etibarilə son onillikdə meydanah gəlib və digər addiktiv davranış formaları ilə müqayisədə sistemli tədqiq olunmamışdır. Bu fenomen haqqında keçən əsrin 80-90-cı illərində qərb həkimləri və psixoterapevtləri daha çox danışdırlar. İnternet –asılılığı ilk dəfə fenomen kimi İ.Qoldberq təsvir etmişdir.

Onun fikircə internetə daha çox aludə olan və ondan asılı olma insanlarda belə təzahürlərə rast gəlinə bilər. Ancaq problemin aktual olmasına və cəmiyyət həyatında neqativ halların artacağına proqnozlaşdırılması belə rəsmi olaraq “asılılıq” sindromunun psixi pozuntu kimi möhkəmləndirilməsi və DSM-ə salınması indiyə qədər mümkün olmamışdır. Bu problemlə ilk məşğul olan ailələrdən biri K.Yanqıdır. O, qeyd edir ki, internet –asılılıq geniş termdir və özündə çox əhətlı problemləri ehtiva edir.

İnternet və ya texnoloji asılılığa zamanının çoxunu internetə aulidəçiliklə keçirmə, real həyatda olarkən həyacanlanmanın artması, zamanın boş-boşuna keçirilməsi və s. aiddir [8]. Aparılmış tədqiqatların [8] əksəriyyəti belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, internet asılılıq bilavasitə ünsiyyət çatışmazlığı və tənhalıqla bağlıdır. Əksər hallarda belə problemlər şəxsiyyətlərə münasibətlər ciddi təsir göstəməklə yanaşı, həmin münasibətləri neqativ səmtə yönəldə bilər. Aparılmış tədqiqat, eləcə də problemə həsr olunmuş tədqiqatlar göstərir ki, internetə aludəçilik bilavasitə ünsiyyətin gizli olması, informasiyanın açıqlığı, istifadənin asanlığı və təhlükəsizliyidir. İnternetə daxil olan asılı yeniyetmə xarici aləmdən uzaqlaşmaq imkanları tapır, gerçəkləşməmiş tələbatları ödəyir, özünü cəmiyyətə, həmyaşıdlara tanıdır.

Bununla yanaşı yeniyetmə məhz internetin hesabına yeni “Mən-obrazı” formalaşdırır, öz imkanlarını açıq şəkildə ifadə edə bilər. Həmçinin bununla belə o qeyri-komfort situasiyadan anımdaca çıxır. Belə bir şərait ünsiyyətdə çətinlik çəkən, öz fikirlərini açıq söyləyə bilməyən, özünə inanmsız, tənha adamları və ya yeniyetmələri özünü daha çox cəlb edir.

Mövcud situasiya real həyatda şəxsiyyətlərə münasibətlərə qoşula bilməyən yeniyetmə üçün əlverişli zəmin yaradır. Məhz virtual məkan hesabına o şəxsiyyətlərə münasibətlərə qoşulur, ünsiyyət çətinliklərini aradan qaldırır, özünüəinamsızlığın aşağı düşməsin bir illuziya yaramır. Ancaq

bu virtuyal məkandır. Burada şəxsiyyətlərarası münasibətlərə qoşulma real həyatdakı münasibətlər səviyyəsində olmur. Həmin münasibətlərin real həyata gətirilməsi isə yeniyetməni yeni problemlərlə qarşılaşdırır. Çünki zəruri olan empatiya hissi inkişaf etmir, emosionaladərketmə yüksəlir.

Şəxsiyyətlərarası münasibətlər məlumdur ki, daha çox sosiallaşma prosesində yeniyetmənin yeni dəyərləri mənimsəmə prosesində ortaya çıxır. Ancaq internet asılılığı olan yeniyetmələrdə daha çox addiktiv davranış formaları, öz fikirlərini başqalarına yeritmə halları, aqressivlik, uyğun olmayan davranış strategiyaları özünü göstərir. Belə vəziyyət adaptasiya prosesini zəiflədir, separasiyanı gücləndirir. Ona görə ki, integrasiya üçün zəmin yaranmır.

Yeniyetmə üçün bu yaş dövründə həmyaşıdlar qrupu ilə daha çox vaxt keçirmək, onlarla ünsiyyət qurmaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu həmyaşıdlar qrupunda yeniyetmələr dayaq və bir-birinə anlama tapırlar. Qrupa məxsusluq hissi yeniyetməyə tənhalıqdan, yadlaşmadan və ünsiyyətsizlikdən uzaqlaşdırır, eləcə də qrupdaxili münasibətlərə adaptasiyasına zəmin yaradır. Bu baxımdan yeniyetmələ dostluğa, səmimiyyətə çox böyük əhəmiyyət verirlər.

Çünki onlarda yaranan və yaşlı bağlı ortaya çıxan problemləri, o cümlədən tənhalıq hissini qrupa məxsusluq kompensasiya edir. Yeniyetmə uşaq deyildir, o həm də hələ böyük deyildir. Bununla yanaşı o bhu yaşda öz üzərinə sosial rollar götürür və həyat perspektivlərini dərk etməyə başlayır. Ancaq bu rolların gerçəkləşdirilməsi bilabavasitə qrupda, şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə baş verir.

Qrupdaxili münasibətlərin inkişafı, rolların “oyunlanması” yeniyetməyə imkan verir ki, o özünü daha yaxından dərk etsin, öz imkanlarını kəşf edə bilsin və qrup strukturunda özünün yerini tapmağa, müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bütün bu proseslər real həyatda baş verir. İnternet vasitəsilə ünsiyyətin

qurulması heç də həmişə qeyd olunan effekti vermir, əksinə bir çox hallarda yeniyetmələrdə yadlaşma və tənhalıq hissləri yaradır. Xüsusilə də qrup daxilində liderlik xüsusiyyətlərinin inkişafına bu imkanların gerçəkləşdirilməsinə internet imkan vermir. Bununla yanaşı sosial şəbəklərə öz obrazının modelləşdirilməsinə zəmin yaradır ki, bu da sonda ünsiyyət üsulunun seçilməsində prioritet vəziyyətə çevrilir.

Yalnız real ünsiyyət prosesində yeniyetmə özünün kommunikativ kompotensiyasının səviyyəsinin yüksəldəir, effektiv kommunikasiya vərdişlərini, sosial bacarıqları ortaya çıxarır. Bununla yanaşı real ünsiyyət zamanı yeniyetmə adekvat davranış strategiyasını seçməkdə çətinlik çəkmir, başqaları ilə münasibətlərin qurulmasına yönəlişlik yaradır.

Yeniyetmələrdə davranış normalarının formalaşmasında həmyaşıdları ilə münasibətləri və ünsiyyəti mühüm rol oynayır. Təssüf ki, İnternet texnologiyalarından istifadə edən və ondan asılılığa malik olan yeniyetmələrdə belə davranış formaları gec formalaşır və ya situasiyaya uyğun olmur. Hər hansı qrupun üzvü olarkən yeniyetmələr onun norma və qaydalarını qəbul edir və beləliklə birgəyaşayış normalarına yiyələnirlər. Xüsusilə də dostluq qruplarında belə hallar onların şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin formalaşmasına ciddi təsir göstərir.

Psixologiyada belə bir fakt danılmazdır ki, əgər insan istəyirsə başaqları onun başa düşsün, o başaqlarını başa düşməyə cəhd etməlidir. Onun yolu yalnız bu prosesdən keçir. Gərək sevgi verilsin ki, sevgi alınsın. Bu yeniyetmə üçün baza tələbatlarındanır. İnternet texnologiyalarından asılı olan yeniyetmə əslində belə sevgi və dostluq hisslərində real şəkildə mərhum olur və gerçəklidə mövcud olan emosioanla istini hiss etmir, empatiya zəifləyir. Həmyaşıdlarının dərdlərini, yaşayntılarının başa düşülməsi, onun başaqları tərəfindən başa düşülməsini asanlaşdırır.

Davranış qaydalarını mənimsəyərək hər hansı situasiyada necə etməyin yollarını yeniyetmə məhz qeyd olunan proseslərin inkişafı nəticəsində anlayır. Başqalarının hərəkətlərinin və hisslərinin başa düşülməsinin dərinliyi və adekvatlığı yeniyetmənin hərəkətlərin daxili aspektlərinin dərinədən başa düşməsindən asılıdır. Həmçinin bu proses insanlarla qarşılıqlı münasibətləri düzgün başa düşmək və bu hərəkətlərin məzmununun anlanılmasından da asılıdır.

Əksər hallarda bu proses başqa insanların daxilində gedən prosesləri adekvat şəkildə başa düşmə və ya empatiya-başqalarını dərnəyə şərik olma kimi səciyyəyəndirilir. Bununla yanaşı yeniyetmənin gerçəkliyi düzgün qiymətləndirmə bacarığı da empatiya kimi səciyyəyəndirirlə bilər. Empatik qarşılıqlı təsir prosesində dəyərlər sistemi formalaşır və yeniyetmənin gələcək başaqaqlarına münasibətində davranış qaydaları formalaşır. Empatiya şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı münasibətlərdə yaranır və formalaşır. Belə olan hlada yeniyetmələr arasında şəxsiyyətlərarası münasibətlərin və onların internet texnoloji asılılığa meyllərinin sonda hansı fəsadlara gətirib çıxara bilyəcəini proqnozlaşdırmaq çətin deyildir. Çünki texnoloji asılılıq zamanı belə halların yaranması olduqca az hallarda baş verir, ən əsası isə yeniyetməni dəyərlər sistemi və davranış strategiyaları adekvatlığı pozulur.

Aparılmış tədqiqatlar [6;5;9] göstərir ki, tədqiq olunanların 90,7 % -i internetə aludəçiliyi vardır, ancaq onlardan 9,3 % asılılıq özünü göstərir. Rəyi soruşulan yeniyetmələrin heç birində internetdən kənar həyatın olduğu aşkarlanmamışdır. Buna əsasən deyə bilərik ki, texnoloji proseslər və internet müasir yeniyetmələrin həyatının bir hissəsidir və ondan kənarında yeniyetməni təsəvvür etmək çətinidir. Bununla yanaşı müəyyən edilmişdir ki, tədqiq olunalrın 29 % -də empatiya orta səviyyədə, 58 % -də aşağı səviyyədə, 13 % -də isə zəif empatiya müçşahidə olunmuşdur [7;8;9]. Empatiyanı yüksək səviyyəsi müşahidə olunmamışdır. Aşağı səviyyədə

empatiyanın rasiyal kanalını və ya intuitiv kanal aşkarlanmışdır. Belə bir qənaətə gəlmək olar ki, yeniyetmələrin öz problemləri öz başlarını elə qatır ki, onlar diqqətini və hisslərini yalnız özünün emosional problemlərinə konsentrasiya edirlər ki, bu da şəxsiyyətlərsiz münasibətlərin qurulmasına çətinlik yaradır. Bu faktlar nəzərə alınmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Aslan N, Cansever B. Ergenlerin boş zaman değerlendirme algısı. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 2012; 42: 23-35.
2. Mustafa Savcı, Ferda Aysan. The Role of Attachment Styles, Peer Relations, and Affections in Predicting Internet Addiction // ADDICTA: THE TURKISH JOURNAL ON ADDICTIONS, DOI: 10.15805/addicta.2016.3.0028
3. Бабаева Ю.Д., Войскунский А.Е., Смылова О.В. Интернет: воздействие на личность. М.: Можайск-Терра, 2000, 431 с.
4. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других: монография. М.: Филинь, 1996, 472 с.
5. Бурова В. А. Социально-психологические аспекты интернет-зависимости [электронный ресурс] URL: <http://user.lvs.ru/vita/doclad.htm>
6. Жданова Л.Г. Психология современного подростка: учебно-методическое пособие. Самара: ПГСГА, 2011. 128 с.
7. Жичкина А. Социально-психологические аспекты общения в интернете [электронный ресурс].Режим доступа. URL: <http://flogiston.ru/articles/netpsy/refinf>
8. Янг К. Диагноз интернет-зависимость [электронный ресурс] — Режим доступа.URL: <http://www.narcom.ru/>
9. Жданова Л.Г., Гончарова Е.С. Межличностные отношения и склонность к интернет-зависимости у

современных подростков // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. XIV междунар. науч.-практ. конф. Часть II. Новосибирск: СибАК, 2012.

ТЕОРИИ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ

Халилова Тейба Рауф кызы
teyba.khalilova@gmail.com

Что заставляет людей быть жестокими и оскорбительными по отношению к женщинам? Почему мужчины в целом более жестокие, чем женщины?

Для объяснения причины насилия в человеческом обществе существовали и эволюционировали многие теории. Каждая теория предоставляет другой объектив, через который мы можем рассмотреть аспект жестокого поведения.

Психодинамические теории насилия в семье. Сюда включают 3 теории: теория объектных отношений, теория привязанности, теория называемая «насилие как травма».

Теория объектных отношений предполагает, что люди мотивированы с самого раннего детства на необходимость значительных отношений с другими людьми, другие называются объектами в теории объектных отношений Рональд Фэйрбейрн предполагает, что эти ранние отношения, помимо того, чтобы играть роль в психическом развитии, образуют для всех людей прочные психологические «шаблоны» будущих отношений. Начиная с младенчества и детства, эти ментальные представления переносят на межличностные отношения и они влияют на поведение человека на протяжении всей жизни.

Многие выдающиеся теоретики объектных отношений полагают, что ранний опыт ребенка в его отношении с первичным воспитателем (мамой) создает основу для развития устойчивых, интернализированных умственных (ментальных) представлений о себе, о других и об эмоциональных переживаниях, которые связаны с отношениями с другими. Первые годы жизни чрезвычайно важны для индивида, так как они обеспечивают развитие адекватного эмоционального здоровья в более поздней жизни [4].

Лицам, которым не хватало достаточного внимания во время младенчества и детства, может быть трудно поддерживать здоровую самооценку, регулировать эмоциональные реакции и управлять беспокойством в более поздние этапы жизни. Неудовлетворенные потребности детства в зависимости, сохраняются во взрослой жизни, и часто сопровождаются чувством гнева из-за того, что его потребности не были удовлетворены. В результате, поиск для удовлетворения потребности в зависимости во взрослой жизни, становится как отчаянным, так и требовательным, что может привести к отношениям, в которых некто является обидчиком или жертвой.

Теория привязанности. Теория привязанности подчеркивает взаимность между людьми в отношениях. Привязанность определяется как взаимная эмоциональная связь между ребенком и родителем, причем обе стороны активно способствуют качеству отношений. Согласно теоретикам привязанности, Джон Боулби и Мария Эйнсвотс, младенец разрабатывает «рабочую модель» того, что можно ожидать от его основного опекуна. Если мать продолжает реагировать ожидаемым образом, модель младенца держится, однако, если ответы воспитателя становятся постоянно непредсказуемыми, младенец

вынужден пересмотреть свою модель, а безопасность привязанности меняется.

Основная концепция, лежащая в основе теории привязанности, заключается в том, что взрослые имеют возможность (силу) защищать и обеспечивать чувство безопасности своих детей [2]. Иногда, когда ребенок чувствует угрозу, боль, он обращается к родителям для обеспечения его безопасности и защиты. Как только узы привязанности сформированы, они гарантируют надежную основу отношений. Ребенок с надежной привязанностью может исследовать окружающую среду, но ребенок будет искать защитника.

Насилие как травма. Теория насилия как травмы внесла большой вклад в наше понимание того, как человек включает внутреннюю защиту в свою структуру личности, и пояснил, как эти защиты влияют на межличностные отношения. Теория насилия как травмы предполагает, что жертвы жестокого обращения обрабатывают этот опыт как травматическое событие, как реакцию людей, страдающих посттравматическим стрессовым расстройством.

Важно понимать, как отдельная жертва обрабатывала информацию о травме в памяти, потому что травма может повлиять на то, как обрабатывается будущая информация, в том числе о том, как события кодируются, сохраняются и упорядочиваются. Травма также может нарушить управление информацией, поскольку сенсорные стимулы проникают в лимбическую систему мозга. Когда лимбическая система перебивается из-за высокого уровня стресса и травмы, невозможность справиться со стрессорами может привести к тому, что индивидум будет применять методы выживания, известные как психологическое онемение.

Психобиология посттравматического стресса дает объяснение, почему жертвы жестокого обращения,

похоже, неоднократно испытывают оскорбительные ситуации. В этой модели для оскорбленных индивидуумов травма повторяется эмоционально, поведенчески, физиологически и через нейроэндокринные пути [3]. В рамках этой теории утверждается, что жертвы эмоционально повторяют травму, присоединяясь к людям, которые будут по-прежнему злоупотреблять ими каким-либо образом. Травматический повтор оскорбительного события в памяти высвобождает химические вещества в мозге, которые отменяют систему реакции «бей и беги».

Субкультурная теория насилия. Эта теория утверждает, что домашнее насилие происходит чаще в некоторых субкультурах, чем в других. Согласно этой теории есть сегменты общества, которые более подвержены насилию в семье, чем другие. Создатель этой теории Вольфганг Ферракути заявляют, что культурные нормы или ценности различаются внутри обществ и определенные группы в частности, мужчины, члены более низкого социально-экономического класса и угнетенные меньшинства принимают насилие как образ жизни для урегулирования конфликта. Эта теория критиковалась главным образом потому, что она была сосредоточена на насилии, совершаемом мужчинами из низшего социально-экономического класса и не объясняли, почему насилие все же происходит за пределами определенных субкультурных групп.

Теория системного напряжения и обратной связи. Эта теория была разработана Штраусом для объяснения насилия в внутрисемейных отношениях. Штраус объясняет насилие в семье, рассматривая семью как служащую определенной цели, адаптивную социальную систему. Насилие рассматривается как системный продукт или выход, а не отдельная патология. Штраус указал на «положительные отзывы» в системе, которые могут

увеличить насилие и «отрицательную отзвывы», которые могут остановить, смягчить или уменьшать уровень насилия [6].

Эта теория утверждает, что напряжение возникает в системе, когда компоненты внутри системы отличаются друг от друга и не полностью интегрированы. В конечном итоге мужчины выражают напряженность и стресс через насилие в семье и обществе. Эта теория была подвергнута критике на том основании, что она подчеркивает социальную систему как причину насилия во внутрисемейных отношениях и полностью игнорирует роль личности человека.

Многофакторные теории. Здесь следует отметить теорию социальной облигации. Эта теория была разработана Рамом Ахуджей, чтобы объяснить все типы «насилия в отношении женщин». Он описывает это как «теоретический подход среднего уровня». Этот подход, основанный на феноменологическом подходе, был принят заимствуя определенные понятия у социологов и криминалистов, таких как Тревис Хирши, Альфред Шульц и т.д. Это не только объясняет этиологию насилия в отношении женщин, но также раскрывает повторяющиеся закономерности, когда определенные типы людей совершают определенный тип преступлений против определенного типа лиц в определенных видах обстоятельств.

Эта модель предполагает роль четырех факторов: во-первых, социальных норм и социальной организации, которые социализируют человека, во-вторых, таких персональных характеристик обидчиков и жертв как эмоциональные расстройства, агрессивные импульсы, склонность быть жесткими и властными, история пренебрежения или насилия в детстве, низкая самооценка и т.д., в-третьих, межличностные характеристики

преступников, такие как неспособность получить похвалу, слова любви и вежливые обращения от других, принудительное поведение выше нормального уровня по сравнению с другими, таких как словесные угрозы и слова неприязни и неодобрения, в-четвертых, экологические факторы, поскольку в пределах экологических границ развиваются личные склонности к совершению преступления и возникают ситуации, вызывающие преступление.

Согласно этой модели мужчины используют насилие против женщин, потому что они страдают от чувства ненадежности и тревоги. Истоки этих чувств и тревог прослеживаются в несоответствующем воспитании, препятствии детскому социальному развитию и неудачном инциденте в их жизни. Они усугубляют, а не улучшает тенденцию к иррациональному и нереалистичному отношению к женщинам. Эта теория учитывает три фактора поведения преступников, а именно: приспособление, привязанность и обязательства. Согласно этой теории, когда люди испытывают недостаток в регулировке, привязанности и обязательстве, это приводит к «состоянию фрустрации» [7].

Таким образом, подход социальной облигации Рама Ахуджи основан на анализе: а) социальной системы; б) структуры личности; и в) характеристик культуры. В соответствии с этой моделью потенциал насилия сильно зависит от степени приспособления, обязательств и привязанности лиц.

Все эти теоретические объяснения насилия в семье объясняют некоторые типы насилия в семье, но никакая теория не может полностью объяснить причины семейного насилия, потому что они рассматривают только определенные переменные и, следовательно, могут объяснить только часть большой картины.

Литература

1. Bandura A. Social Learning theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall; 1977.
2. Bowlby Maternal care and mental health. Bull World Health Organ. 1951.
3. Brown SL. Counseling Victims of violence. Alexandria, VA: American Association for Counseling and Development.
4. Cogan R, Porcerelli JH. Object relations in abusive partner relationships: An empirical investigation. J Pres Assess. 1996.
5. Dutton DG, Starzomski A, Ryan L. Antecedents of abusive personality and abusive behavior in wife assaulters. J Fam Violence. 1996.
6. Straus M.A. Stress and physical child abuse. Child Abuse Negl. 1980.
7. Viano E. (Ed.). *The victimology handbook*. New York: Garland Pub 1990. Inc.

UŞAQLARDA AQRSSİV DAVRANIŞIN EMOSİONAL TƏZAHÜRLƏRİ

Əlizadə Şəbnəm Şükür qızı
elizadeh.shebnem@mail.ru

Uşaqlıq hər bir insanın fərdi inkişafının əsas mərhələsidir. Bu dövrün özünəməxsus inkişaf qanunauyğunluqları vardır. Uşaqların qurduqları ünsiyyət və digər insanlara və əşyalara qarşı olan münasibətləri xüsusilə əhəmiyyətlidir. Çox zaman qurulan bu ünsiyyət nəticəsində uşaqlar öz tələbatlarını müxtəlif emosional reaksiyalar vasitəsi ilə ödəyirlər. Uşaqlıq dövrü bəzi böhranlı yaş mərhələləri ilə fərqlənir. Bu yaş dövrlərində uşaqlar öz təsrlilikləri, aqressivlikləri, inatkarlıqları

ilə fərqlənirlər. Bu mərhələdə aqressiv davranış reaksiyaları daha çox özünü büruzə verir. Bu cür davranışın formalaşmasına müxtəlif amillər təsir göstərir. Uşaqlarda aqressiv davranışın formalaşmasında aşağıdakı amillər mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

Ailə: Ailə və xüsusilə də valideynlər arasındakı münasibət uşaqlarda aqressiv davranışın formalaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayır. Burada ailənin tipi və buna uyğun seçilən tərbiyə metodları da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Avtoritar tip ailə quruluşuna sahib uşaqlarda ana və atanın yalnız öz fikirlərini nəzərə alması, uşaqların fikir və istəklərinə əhəmiyyət verməməsi uşaqlarda asılılıq və başqa insanlara qarşı aqressiya formalaşdırır. Avtoritar tip ailədə valideynlər uşaqlara qarşı münasibətlərində sərtidirlər. Onlara qarşı münasibətdə emosional yaxınlıq göstərmirlər. Bu tip ailələrdə qərar qəbulu zamanı valideynlərin istəkləri nəzərə alınır, uşaqların istəklərinə önəm verilmir.

Liberal tip ailədə isə valideynlər uşaqlarının istəkləri ilə maraqlanmırlar və valideynlər tərəfindən uşaqlara qadağalar qoyulmur, çox işdə düzgün istiqamət əldə etmələrinə kömək edilmir. Demək olar ki, bütün iş uşağın öz öhtəliyinə buraxılır. Bunun nəticəsində uşaqlar valideynlərin verdikləri tapşırıqları yerinə yetirmirlər və öz bildikləri kimi hərəkət edirlər. Demokratik tip ailədə isə valideynlər uşaqlarla düzgün şəkildə ünsiyyət **qururlar, onların** hər hansı bir işin necə yerinə yetirilməsi və bunun məsuliyyətini dərk etmələrində kömək edirlər. Demokratik tip ilə də hər hansı bir məsələ ətrafında müzakirə aparılan və qərar qəbul edilən zaman ailə üzvlərinin istək və tələbatları nəzərə alınır.

Media: Uşaqların gündəlik olaraq aldığı informasiyalar onların davranışlarına müəyyən dərəcədə təsirini göstərir. Burada uşaqların baxdığı cizgifilmlər və xüsusi ilə də oynadığı videoyunlar onlarda bəzi aqressiv davranışlarının yaranmasına gətirib çıxara bilər [2, səh:500]. Şiddəti özündə göstərən bəzi

oyunlar və cizgifimləərə baxarkən uşaqlarda aşırı dərəcədə həyəcan, stress, başqalarının verdiyi suallara qarşı biganə yanaşma, ətrafdakı insanlara qarşı kobud davranış, öz əşyalarını dağıtmaq kimi hallar özünü göstərir. Uşaqlar baxdıqları cizgi filmlərindəki bəzi qəhrəmanları özləri ilə eyniləşdirilə və onlar kimi davranmağa çalışırlar. Bu hallar uşaqların nitqində də özünü büruzə verir. Uşaqlar öz danışığında özlərinin qəbul etdiyi “Super qəhrəmanı” kimi danışmağa başlayırlar.

Yaş və cins: Bu mərhələdə uşaqların qurduqları ünsiyyət mühüm rol oynayır. Çünki bəzən istəklərini düzgün şəkildə çatdırma bilməmələri onlarda aqressiv reaksiyalara gətirib çıxarır və bu mərhələdə yaş böhranlarını xüsusilə fərqləndirmək lazımdır.

1 yaş böhranı zamanı uşaqlar narahat olurlar, bəzi davranışları çağalıq dövrünün təkrarı kimi özünü göstərir. 3 yaş böhranı inadkarlıq, tərslik kimi reaksiyalar özünü büruzə verir. Uşaqlar öz bacı qardaşlarına qarşı davranışlarında da aqressivlik nümayiş etdirirlər. 6-7yaş böhranı mərhələsində isə özünü göstərən neqativ davranış reaksiyaları uşağın məktəbə getməsi ilədə əlaqəlidir. Məktəb həyatı, valideynlərdən uzaqda qalmaq və s. kimi situasiyalar uşaqlarda bəzi davranış dəyişkənlikləri formalaşdırır. Aqressiv davranışın oğlan və qızlarda təzahür forması öz müxtəlifliyi ilə fərqlənir. Oğlanlarda əsasən reaktiv, yəni açıq-aşkar şəkildə aqressiyalarını nümayiş etdirmək, qızlarda isə proaktiv, yəni qızlar öz aqressiv davranışlarını əsasən gizli şəkildə özünü büruzə verirlər. N.Crick və K.Dodge-nın “Sosial informasiyanın emalı” modelinə görə uşaqlar hər hansı bir sosial situasiya ilə qarşılaşdıqları zaman, onların cavab vermə reaksiyaları 5 əsas mərhələdən keçir [1, səh.88]. İlkin olaraq, situasiyanın müxtəlif xüsusiyyətlərini qəbul edir, ikinci mərhələdə qəbul etdikləri informasiyaları şərh edirlər. Üçüncü mərhələdə öz məqsədlərini aydınlaşdırırlar, 4-cü mərhələdə

uyğun cavab variantını seçirlər və yekun olaraq bunu öz davranışlarında əks etdirirlər. Oğlanlarda özünü göstərən reaktiv aqressiya sosial informasiyanın emalı prosesinin 1-ci və 2-ci mərhələsi, qızlarda özünü göstərən proaktiv aqressiya isə sosial informasiyanın emalının 3, 4 və 5-ci mərhələsi arasında əlaqə mövcuddur. Belə ki, göstərilən mərhələlərin düzgün şəkildə yerinə yetirilməməsi ilə aqressiv davranış arasında müəyyən asılılıq özünü göstərir.

Ətrafmühit: Buraya uşağın yaxın əhatəsi-məktəb və baxça həyatını daxil etmək olar. Bu zaman uşağın məktəb də yaxud baxçadakı davranışı və qurduğu ünsiyyət mühümdür. Çünki bəzən uşaqlar öz aqressivliklərini müəllim və yoldaşlarına qarşı davranışlarında göstərirlər. Yoldaşlarına qarşı həm fiziki, həm də verbal aqressivliklərini nümayiş etdirirlər, onların əşyalarını dağıdır və sinifdə özlərinin üstün olduğunu nümayiş etdirirlər. Müəllimlərinin verdiyi tapşırığı yerinə yetirmirlər, nizam-intizam qaydalarına öyrəşməkdə çətinlik çəkirlər.

Uşaqlarda özünü göstərən aqressiv davranışın səbəbləri müxtəlif ola bilər. Bəzən diqqəti özlərinə yönləndirməkdən ötrü bu cür davranış nümayiş etdirirlər. Qisas almaq məqsədi ilə də davranışlarında aqressivlik göstərirlər. Bu kimi reaksiyalar əsasən valideynləri tərəfindən normal qayğı və istək görməyən uşaqlara xasdır. Ailəsi tərəfindən daim nifrət və s. neqativ davranışlara məruz qalmış uşaqlar ana və atalarına qarşı nifrət hiss edirlər.

Aqressiv davranış nümayiş etdirən uşaqlarda bu davranışın nə səbəbə formalaşmasını aydınlaşdırmaq lazımdır, bu zaman uşağın yaşı, tərbiyə aldığı mühit və ailə şəraiti xüsusi ilə nəzərə alınmalıdır, bütün bunlar bizə adekvat həll yolunu tapmaqda düzgün şəkildə kömək olacaq.

Ədəbiyyat

1.Europen Journal of Developmental Psychology, 2004, J(1).

2. The Wiley-Blackwell Handbook of Childhood Social Development. Edition: Peter K. Smith, Craig H. Hart.

QADIN ZORAKILIĞI VƏ ONUN SƏBƏBLƏRİ

Həşimova Nəzrin Mirdamət qızı
mr.psixologiya@mail.ru

Zorakılıq başqalarına münasibətdə bir şəxsin istəyinin əleyhinə olaraq, şəxsin razı olmadığı halda müxtəlif məcburetmə formalarının tətbiq edilərək istifadə edilməsini nəzərdə tutan geniş bir termdir. Hər bir şəxs zorakılığın qurbanı ola bilər. Statistika göstərir ki, zorakılıq əksər hallarda qadınların sui-istifadəsini nəzərdə tutan geniş bir mövzudur. Çünki bütün dünyada qadınlar müxtəlif sferalar daxil olmaqla mədəni və ya dini praktikalarda daxil olmaqla ədalətsizliyə məruz qalırlar.

Zorakılığın baş vermə səbəbləri içərisində zorakılığa məruz qalan qadınların şəxsiyyəti də mühüm rol oynayır. Məlumdur ki, psixoloji təsir altına düşən qadınların zorakılığın qurbanına çevrilmə riski olduqca yüksəkdir ki, bu da onların psixoloji xarakteristikalarını müəyyənləşdirmək zorakılığa məruz qalan qadınlara yardım vasitələrindən biridir. Tədqiqatlar nəticəsində əsas olaraq zorakılığa məruz qalan üç qrup insan tipləri qeyd edilmişdir.

1. Həddindən artıq itaətkar tip - Bu qrupa daxil olan şəxslər uşaqlıqdan təzyiqləndirilmə, böyüklərə qulaq asaraq, heç bir halda onlara etiraz etməyən tiplərdir.

2. Yaxşı insan tipi - Bu qrupa aid şəxslər üçün vacib olan, heç kimin onlar haqqında pis düşünməmələridir. Bu cür qadınlar hər hansı bir qapalı yerə şübhəli insanla birgə daxil olmaqdan çəkinmirlər. Onlar həmin insana şübhəli göründüklərini bildirməkdən çəkinir, onları təhqir etmək istəmirlər ya da qorxaq, özlərini hər daim qoruyan bir insan

kimi göstərməkdən çəkinərlər. Qarşı tərəf istisimarçı şəxs isə öz növbəsində düşünürki, əgər qadın özünü qorumaq fikrində deyilsə, deməli o hərşeyə razıdır.

3. Həddindən artıq kompleksli insan tipi - Şüursuz şəkildə özlərinə qadağa qoyan və uşaqlıqda təlqin əsasında böyüyən qadınlar bu qrupa daxildirlər. Bu cür qadınlar qəsdən istisimarçını özünə təşviq edir, çünki başqa cür onlar üçün mədəniyyətsizlik hesab olunur.

Ailədə baş verən zorakılıq halları mövcuddur ki, bu da bir qadının fiziki hücumu məruz qalmasından asılı olmayaraq ailədaxili zorakılıq adlanır. Ailədaxili zorakılığın əsas xüsusiyyəti fiziki, cinsi, psixoloji (emosional), sosial və maddi (iqtisadi) vasitələrlə başqa bir şəxsin qəsdən idarə olunmasıdır. Ailədaxili zorakılıq düşündüyünüzdən daha çox yayılsa da və bir çox hadisənin baş vermə səbəbinin bildirilməməsi səbəbi ilə statistik nəticələri dəyişdirə bilər. Statistik göstəricilərə əsasən, ABŞ-da hər il 4,8 milyon qadın ailədaxili zorakılığa məruz qalır.

Zorakılığın növlərinə nəzər salsaq:

1. Fiziki zorakılıq - məqsədyönlü şəkildə qadına zərər vermək üçün fiziki gücdən və ya digər vasitələrdən istifadə edilir. Bu özündə vurmaq,boğmaq, hər hansı kimyəvi maddələri üzərinə atmaq və ya silahla hədələmə kimi halları ehtiva edir.

2. Cinsi zorakılıq - seksual münasibətə qadının razılığı olmadan, zorla münasibətə məcbur edilməsidir. Bu özündə cinsi hücum, təcavüz, güc tətbiq etməklə cinsi istəyə nail olma və s. ehtiva edir.

3. Psixoloji (emosional) zorakılıq – Bu zaman istisimarçı qurbanın yerini, davranışlarını, təhqirlərini, manipulyasiyasını və intihar təhlükələrini nəzərə alaraq davranır. İstisimarçı uşaqları onları təhqir etmək və ya onlara zərər verməklə nəzarətə götürmək üçün istifadə edə bilər.

4. Sosial zorakılıq - İstənilən şəxsin dostu və ailənin dəstəyindən zərər çəkmiş şəxsin onu daha həssas və ona asılı etmək məqsədilə sosial izolyasiyadan istifadə etməsi kimi vasitələr daha geniş yayılmışdır. Bu zaman istisimarçı özünü qısqanc biri kimi göstərərək qadının başqaları ilə ünsiyyətinə də nəzarət edə bilər.

5. Maddi (iqtisadi) zorakılıq - qadınlara nəzarət etməklə onların yaşayış vasitələrinə bütün çıxış yollarını bağlamaqdır. İstisimarçı maliyyə nəzarətini ələ alaraq, daha sonra qurbanın azadlığını məhdudlaşdırır.

Zorakılığın növündən asılı olmayaraq, bu münasibətlər oxşar xarakterə malikdirlər. Beləki, onlar adətən ilkin münasibət zamanı neqativ davranışlarını gizlətməyə çalışaraq qadına qarşı ilk növbədə cazibədar və diqqətli tərəfdaş kimi görünməyə çalışırlar. Yersiz şəkildə şirin və romantik görünən davranışlar getdikcə sıx və həddindən artıq təkrarlanaraq, yersiz qısqanclıq, sahibkarlıq və nəzarətə səviyyəsinə çatır. Nəticədə əlaqələr kəskinləşərək zorakılığa səbəb olur bəzən isə fiziki zorakılıq yaşanır ki, bu da sonda ölümlə nəticələnir. Bu əlaqələr haqqında 1979-cu ildə Lenore Walker tərəfindən hazırlanmış "Zorakılıq dövrü" adlı bir konsepsiyada qeyd olunaraq, dövrün aşağıdakı mərhələlərini qeyd etmişdir.

1. Gərginliyin artması dövrü - Bu dövr gərginliyin eskalasiyası, sözlü təhqirləri ilə və cüzi fiziki itələmələr ilə xarakterizə olunur. Qadın ümitsiz halda ciddi konfliktlərdən qaçmağa cəhd edərək çalışır ki, partnyorunu sakitləşdirsin. Onun köməksizlik və qorxu hissi konfliktlər daha da ciddiləşənə dək onla birlikdə artır. Gərginlik dönüş anına çatana qədər bu faza həftələrlə, hətta aylarla davam edə bilər.

2. Partlama mərhələsi - Bu, hadisənin baş verdiyi zamandır. Ən neqativ formada gərginliyin gurultusudur. Bu dövr özündə 2 saatdan 24 saata qədər davam edən ciddi zorakılığı özündə ehtiva edir. Qadın bu vəziyyətə təsir

göstərmə vəziyyətində olmur və yalnız özünü və uşaqlarını qorumağa cəhd edir.

3. “Bal ayı” mərhələsi - Bu, 'üzüldüm' mərhələsi də adlanır. İstismarçı üzr istəyir, kobudluğunun səbəbini izah edir, günahını qurbanın üzərinə atır və hərdən baş verənləri inkar edir, qurbanı inandırır ki, hadisəni şişirdir və bağışlanma diləyir. Bunun heç vaxt baş verməyəcəyini vəd edir. Bu mərhələdə kişilər mehriban, sevən, günahkar ola bilərlər və söz verirlər ki, bir daha zorakılıq etməyəcəklər və ya əksinə qadını günahlandırırırlar ki, o özü onu zorakılığa təhrik edib. Hazır ki, mərhələdə qadında belə bir ümid yaranır ki, zorakılıq bir daha olmayacaqdır. Təəssüf ki, bu mərhələ həmişə təkrarlanır. Bu mərhələyə istismarçının özünü bağışlada bilmək üçün qadına hədiyyələr alması və romantik hərəkətlər etməsi də daxil ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Ходырева, Н. Причины физического насилия: сущность рода или дисбаланс власти? / Н. Ходырева // О муже(ТчГ)ственности: сб. статей; сост. С М . Ушакин. - М . : Новое литературное обозрение, 2002.
2. Marshall L.L. Physical and psychological abuse. In W. R. Cupach & B. H. Spitzberg (Eds.), The dark side of interpersonal communication 1994.

PSIXOSOMATİK POZUNTULARIN YARANMASINDA STRESS EMOSİONAL AMİL KİMİ

Nəsibova Şəfa Şamil qızı
BDU-nun qiyabi doktorantı
shefa-mesimova@mail.ru

Psixosomatik pozulmaların səbəbi ekzogen və endogen mənşəli olur. Ekzogen səbəblərə infeksiyalar, intoksikasiyalar, beynin travması, psixogen və somatogen mənşəli problemlər daxildir. Endogen səbəblərə isə genetik amillər, yaş xüsusiyyətləri, bədənün konstitusional quruluşu daxildir. Psixosomatik xəstəliklər iki qrupa bölünür : funksional və üzvi.

Birinci qrupa müxtəlif növ nevrozlar, psixogenlər, psixozlar daxildir. İkinci qrupa isə orqanizmdə olan xəstəliklər daxildir.

Psixosomatik xəstəliklərin inkişafında əsas rolu psixoloji faktorlar, o cümlədən psixoloji stress oynayan xəstəliklərdir. Psixosomatik xəstəliklərin klassik yığımı özündə bronxial astma, hipertonik xəstəliklər, triotoksikoz, onikibarmaq bağırsağın xorası, qeyri-sfesifik xorra, neyrodimit, revmatik artrid və bir sıra başqa xəstəlikləri saxlayır. Psixoloji faktorlar digər xəstəliklərin yaranmasında da mühüm rol oynayır: miqrenlər, endokrinoloji narahatlıqlar, bədxassəli şişliklər və s. (4).

Lakin əsl psixosomatozları psixi faktorlar nəticəsində yaranmış və müalicəsi zamanı psixoterapiya və psixofarmokologiyadan istifadə olunan xəstəlikləri digər xəstəliklərdən, o cümlədən infeksiyon xəstəliklərdən fərqləndirmək lazımdır. Psixosomatik xəstəliklərin yaranma səbəblərini izah edən bir neçə hipotez mövcuddur: Onlardan birinə əsasən psixosomatik xəstəliklər stresin nəticəsi kimi

yanar ki, bu da uzunsürən və qarşısı alınmayan psixi travmaların nəticəsidir.

Digər hipoteze görə, fərdin daxili konfliktləri ilə eyni intensivlikli, lakin müxtəlif istiqamətli motivlərindən yaranan psixi simptomların nəticəsidir. Müxtəlif tərkibli konfliktlər müəyyən xəstəliklərə gətirib çıxarır. Belə ki, hipertonik xəstəlik fərdin davranışına yüksək sosial nəzarət və fərdin hakimiyyət tələbatlarını reallaşdırma bilməməsidir. Onikibarmaq bağırsağın xorası xəstəliyinin səbəbini özünü təsdiq üçün tələb olunan müdafiə və xeyirxahlığa tələbatda görürlər. Bu konsepsiyanın məntiqinə görə, mədə ağrıyarsa, insan həyatındakimi isə və ya nəyi isə həzm edə bilmir; boğazı ağrıyarsa, öz iradlarını bildirə bilmir; ayağı ağrıyarsa, harasa getmək istəmir, məsələn, işə. Misal üçün şəkərli diabetin inkişafı psixoanalitik konsepsiya çərçivəsində belə qorunur: həll olunmamış daxili konfliktlər yemək aktı vasitəsi ilə kompensasiya edilir ki, bu da simvolik formula gətirib çıxarır: qida=məhəbbət.

Qıdanın qəbuluna məhəbbət artır və aclıq hissi qıdanın qəbulundan asılı olmur. Aclıq metabolizmi formalaşır ki, bu da diabet xəstəsinin metabolizminə uyğundur. Şüursuz qorxular qaçış - mübarizə tipli davamlı reaksiyaya gətirib çıxarır və hiperqlikemiya ilə müşahidə olunur. Əgər psixi gərginlik reallaşmırsa, diabet ilkin qlikemiyadan da yarana bilər.

Üçüncü hipotezə əsasən motivlərin həll olunmamış konfliktləri (qarşısı alınmamış stress) son nəticədə kapitulyasiya reaksiyası yaradır, axtarış davranışından çəkindirir. Bu üstü açıq və ya maskalanmış depressiya şəklində üzə çıxır.

Orqanizmin xoşagəlməz faktorlara qarşı rezistentliyinin artması fonunda hər hansı orqanın fəaliyyəti zəif bənd prinsipi ilə zəifləyir ki, bu da şəxsi inkişafın genetik faktorları və xəstəliklər prosesi ilə bağlıdır.

Beləliklə, verilmiş sxemə əsasən stress psixosomatik xəstəliklərin inkişafında əsas rol oynayır ki, bu da yalnız kliniki müşahidələrlə deyil, həm də müxtəlif heyvanlar üzərində aparılmış təcrübələr vasitəsilə sübut olunmuşdur. Meymunlar üzərində aparılmış təcrübələr xüsusi diqqət cəlb edir. Onlar eksperimental model kimi insana daha yaxın hesab olunur. Eksperimentlərin birində erkək başçının sevimli dişisini ondan ayıraraq yeni partnyorla qonşu qəfəsə salırlar. Qəfəsdə tək qamış erkək rəfiqəsinin xəyanətini çox ağır keçirir və 6-12 ay müddətində ürək tutmadan və ya qan təzyiqindən ölür.

Digər sosial təcrübələr psixoloji stressin meymunlarda mədə xorasına və ya bağırsağın içinin ciddi şəkildə pozulmasına gətirib çıxarır.

İnsanlarda emosional stress onkoloji xəstəliklər də daxil olmaqla daha ciddi pozuntulara gətirib çıxara bilər (2, s.92). Son illərdə Hyuston (ABS) tibb məktəbinin tədqiqatçıları tərəfindən inandırıcı faktlar üzə çıxarılmışdır ki, genetik aparatın pozuntuları onkoloji xəstəliklərin yaranması ehtimalını yüksəldir. Rus alimi Y.N.Karistov yazır: Biz stressin insan xəstəliklərinin 90%-inin yaranmasında əsas rol oynadığı bir dövrə qədəm qoymuşuq. Emosional stress ürək-damar pozuntularının, nevrozların, bir sıra mədə-bağırsaq xəstəliklərinin əsas səbəbi olub infeksiyalı xəstəliklərin yaranmasına səbəb olur və onların gedişatını ağırlaşdırır. İndiki dövrdə bir çox tədqiqatçılar ümumi fikrə gəlir ki, konfliktli və çıxılmaz situasiyalar nəticəsində əmələ gəlmiş və depressiya ilə müşahidə olunan stresslər bədxassəli işlərin əmələ gəlməsinə səbəb olur [3, s.45].

Psixofizionomlar psixosomatik xəstəliklərdə müxtəlif uzunmüddətli stresslərin təsiri ilə yaranan və diskomfort somatik pozuntularla xarakterizə olunan distressin inkişafının başlanğıc mərhələsi hesab olunan sərhəd vəziyyətini qeyd edirlər. Bu işdə qeyd olunduğu kimi bu mərhələnin mahiyyəti

bu və ya digər xəstəliyin altında duran maskalanmadır, hansı ki, insanı təcrübəli psixoloq və ya psixiatr tapana qədər müxtəlif terapevtik diaqnostika mərkəzlərinə müraciət etməyə vadar edir.

Bəzi müəlliflərin fikrincə stress ya yaxın insanın ölümü ilə, ya da onunla münasibətin itirilməsi ilə bağlıdır. Leykozlu və yaralı kolitli uşaq və yaşlıların tədqiqi göstərir ki, bu xəstəliklər həyatlarında vacib rol oynayan bir insanın itkisi və ya vacib elementin uzaqlaşmasından sonra baş verir.

Müəlliflər bilavasitə olmayan daxili faktorların rolunu da qeyd edirlər, çünki itkinin və ya hadisənin qavranılması (həyəcanı) baş verən reallıqdan çox üstündür. Psixosomatik xəstəliyin əmələ gəlməsinə simvolik itki, itki qorxusu, aktual itki (ölüm, boşanma) təkan ola bilər.

Psixosomatik ağrılardan xəstələr illər boyu can qurtara bilmirlər. Şəfa ümidiylə müxtəlif həkimlərin qapılarını döyməli olurlar. Dərman müalicələri effekt vermir. Belə xəstələrə bildirəndə ki, bu ağrıların əsasında psixi səbəblər, nevrozlar durur, hər hansı bir psixosomasiyalı gərginlikdən törəyib, onlar buna inanmır və inanmaq istəmir. Əksər xəstələr istəyir ki, bir reseptlə ağrıdan azad olsun. Halbuki psixosomatik ağrılar bir reseptlə, bir dərmanla aradan qalxan deyil.

Psixoloji ağrılar insanın psixoloji problemlərindən qaynaqlanan ağrılardır. Ağrılar hər hansı bir psixi travmadan, həyəcandan, qorxudan, psixi gərginlikdən, mənfi psixosomasiyalı yüklənmədən, başqa sözlə stressin təsirindən meydana çıxır. Psixoloji amil aradan qalxmıdıqca ağrı aradan qalxmır. Məsələn, X adlı bir xəstə baş ağrılarından müxtəlif vasitələrlə müalicə alır. Müalicə dövrü ağrılar götürülsə belə, mövcud psixoloji amillərin təsiri nəticəsində bir müddətdən sonra həmin ağrılar yenidən meydana çıxır. Yəni, xəstə yenə də eyni mühitdə yaşayır, səbəblərini sakitləşdirən istiqamətdə müalicə götürmür. Nəticədə

psixosomatik baş ağrıları yenidən baş qaldırır. Bir sözlə, psixogen, yaxud psixosomatik ağrılar o ağrılardır ki, o zaman ciddi üzvi dəyişiklik olmur. Burada insanın xarakteri, aldığı psixoloji travmalar və digər amillər rol oynayır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi, Posttravmatik stress pozuntusunun diaqnostika və müalicəsi üzrə klinik protokol. – 2013. – 44 səh.
2. E.İ.Şəfiyeva, Somatik xəstəliklərin klinikasının psixoloji problemləri, Bakı, 2013, s.258
3. Baltaş , A., Baltaş Z. Stress ve Başaçıkma Yolları, Remzi Kitabevi, 25.Basım, İstanbul, 2008, s.158
4. <http://ayhanbingol.blogspot.com/2013/06/stres-ve-psikosomatik-hastaliklar.html>

MƏHƏBBƏT ERKƏN NİKAHIN MOTİVİ KİMİ

Cəbraylova Aygün Elman qızı
BDU-nun II kurs magistrantı

Romantik sevgi nədir? Bu suala cavab vermənin ən yaxşı yolu "romantik sevginin" səciyyəvi xüsusiyyətlərini təhlil etməkdir.

Sadə bir tərif ilə başlayaq. Məhəbbət iki insanın bir-birinə qarşı duyduğu emosional münasibətdir. Romantik sevginin xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1 İnsanların bir-birinə olan məhəbbət növüdür .

2 Qarşılıqlı əlaqə baxımından bu, iki nəfər arasında mövcuddur.

3 Əksər hallarda cinsi bir ölçüyə malikdir.

4 Ümumiyyətlə, sevgililər arasında xoşbəxtlik və xoşbəxtlik üçün qayğı və narahatlıq kimi çox sevincli duyğu və istəklər mövcuddur.

5 Bu, ən azı günümüzdə, əsasən, heteroseksuallar arasında nikah və övladlığa uşaq götürməyə səbəb olur.

6 Digər əlaqələrin olmadığı müəyyən sosial və mənəvi gözləntilər yaradır. Məsələn, sevgililərin vaxtının çox hissəsini bir-birinə sərf etməsi və başqalarına verdikləri diqqətin miqdarına gəldikdə tez-tez bir-birinə üstünlük verilməsi gözlənilir (2, s 9)

Tanışma, görüş və partnyorun seçilməsi:

1) Sevməyi öyrənmək;

2) Səmimi tərəfdaş axtarmaq: Əks cinsdə nə bizi cəlb edir?

3) Kiminləsə görüş;

4) Münasibət qurmaq üçün kimi seçməliyik?

5) Birinə yaxınlaşmaq, lakin sevinc və şəhvətə qarşı qorunma (3, s 5-10)

Doğru insanla görüşmək, evlənmək və bir evdə xoşbəxt yaşayan iki insan insanların əksəriyyətinin zehni işğal edən bir xəyaldır. Düzdür, doğru insan tapmaqla xoşbəxtliyin əldə ediləcəyi fikri, yalnız dünyada deyil, kilsədə boşanma dərəcəsi ilə sübuta yetirilmişdir.

Əksinə, "doğru insan tapmaq" və "doğru insan olmaq" məqsədli olmalıdır. Uzunmüddətli münasibətlər partnyorlar arasında doğru insanla nikaha girmək üçün özlərini sərf etməsini tələb edir.

Filmlərin, TV-nin və romanların gerçək həyatı əks etdirmədiyini dərk edirəm. Hesab edirəm ki, senarist yazıçılarından və müəlliflərindən münasibətlərinizə baxmayın. Sadəcə bu, hekayə xəttlərini və epizodlarını bir yerdə saxlayan əsas məqamları əhatə edir. Bir fərziyyə mövcuddur: sizin üçün doğru bir şəxs var və bir dəfə doğru insanı taparsanız, hər şey yaxşı olacaq "(1, s 22)

Әдәбиyyat

1. Andy Stanley.P. “The New Rules for Love, Sex, and Dating” Kindle Edition: 2015
2. Halvani.R.” Philosophy of love, sex and marriage, an introduction” New York and London: 2010
3. <https://www.psychologicalselfhelp.org/Chapter10.pdf>.

ПРОБЛЕМА САМОСТИГМАТИЗАЦИИ В КЛИНИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ.

Лятифова Гюнай Тахир кызы
магистр 1 курса БГУ
latifova.gunay@gmail.com

В связи с необходимостью социализации психически больных и актуальностью вопросов толерантности общества к людям с психическими расстройствами, с каждым днем вызывается значительный интерес авторов к проблеме самостигматизации в клинической психологии и психиатрии. Прежде чем определить понятие самостигматизации, нужно понять термин стигматизация. Словом "стигма" в древние и средние века обозначали клеймо раба или преступника, подчеркивающее их позор.

Позже возникла стигматизация по отношению к душевнобольным, считалось что сумасшествие это наказание за грехи и психически больные подвергались дискриминации, в большинстве случаев их изолировали и убивали. Последние десятилетия понятие стигмы стало использоваться в медицине, в том числе и в психиатрии. Стигматизация формируется особенно в тех случаях, когда люди хотят подчеркнуть последствия психического расстройства, и это в свою очередь приводит к

порождению в обществе предубеждения против этих пациентов.

Следовательно стигматизация это предвзятое или негативное отношение окружающих по факту наличия у человека или группы лиц того или иного признака (Серебрянская Л.Я., 2004). Проблема стигматизации психических расстройств и их дискриминация до сих пор являются большим препятствием на пути улучшения качества жизни этих людей. Многочисленные исследования показали, что негативное мнение общества о психическом заболевании отрицательно влияет на самооценку людей с психическими расстройствами и это приводит к формированию самостигматизации.

Важную роль в этом процессе играет самовнушение. Вследствие этого они становятся социально отгороженными, зависимыми от помощи других, вживаются в роль инвалида, что приводит к социальной дезадаптации. Как результат самостигматизации они часто без достаточных оснований ожидают от окружающих негативного отношения к себе из-за наличия у них психического расстройства. Это приводит к нарушению их социализации.

В настоящее время самостигматизация определяется как совокупность реакций пациента на проявления психической болезни и статус психически больного в обществе (Михайлова И.И., 2005). До последнего времени проблема отношения общества к психически больным и стереотип в отношении «опасности» психически больных остается актуальной.

Самостигматизация также связана с чувством неполноценности и социальной несостоятельности. Как основные проявления самостигматизации можно выделить стыд, чувство вины, отдаление от общества. Это понятие очень обширное и включает в себя фрустрирующие и

защитные компоненты. Эти явления отражают себя на течении заболевания и стигма становится «второй болезнью». Самостигматизация может препятствовать выздоровлению.

Э.Гоффман сформировал мысль о том, что люди с психическим диагнозом могут использовать самостигматизацию как защитный механизм и с помощью него получать «вторичную выгоду», например, для оправдания своих неудач .

Всестороннее изучение самостигматизации остается на настоящий момент одной из главных задач клинической психологии, так как решение этой проблемы позволит повышению эффективности процесса социализации и улучшению социального функционирования и качества жизни психически больных. Также важно является проведение борьбы с предубеждением общества в отношении психически больных и изменение негативного представления психически больного в общественном сознании.

Всемирная Психиатрическая Ассоциация (ВПА) организовала и проводит глобальную программу, направленную против стигмы и дискриминации, связанных с психическими расстройствами. Авторы программы считают, что в современном обществе для ее создания имеются веские причины.

Литература

1. Гурович, И. Я. О программе борьбы со стигмой, связанной с шизофренией [Текст] / И. Я. Гурович, Е. М. Кирьянова // Социальная и клиническая психиатрия. - 1999. - Т. 9. - № 3. - С. 5-8.
2. Гурович, И. Я. Проблема стигмы и дискриминации больных шизофренией и их родственников, возможные

пути преодоления [Текст] / И. Я. Гурович, Е. М. Кирьянова [и др.] // Социальная и клиническая психиатрия. - 2003. - Т. 13. - № 3. - С. 26-30.

3. Михайлова И.И. Самостигматизация психически больных: описание и типология. Резюме. Материалы 13 Международного конгресса психиатров в Каире (Египет), 2005.

4. Ястребов В.С., Михайлова И.И. Самостигматизация психически больных при основных психических заболеваниях. // Журн. неврологии и психиатрии им. С.С.Корсакова, 2005

TƏLƏBƏLƏRDƏ PEŞƏKAR ÖZÜNÜGERÇƏKLƏŞDİRMƏNİN İNKİŞAFINA DAİR

Hacıyeva İlahə Dilxoş qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
ilaha.haciyeva92@mail.ru

Məlumdur ki, tələblərin özünügerçəkləşdirməsi ilə yanaşı onların peşə sahəsində özünügerçəkləşdirməsində baş verir. Bir sıra hallarda özünügerçəkləşdirmə ilə peşəkar özünügerçəkləşdirmənin fəqləndirmirlər və göstərilir ki, hər hansı peşə sahəsində özünügerçəkləşdirmə elə şəxsiyyətin özünügerçəkləşdirməsi prosesidir və onları fərqləndiməyə ehtiyac yoxdur. Əslində isə bəzi məqamlar var ki, bu kontekstdən onları fərqləndirmək olar.

Psixoloji tədqiqatlarda özünügerçəkləşdirmə– şəxsiyyətin bütün cəhətlərinin balanslaşdırılmış, harmonik şəkildə açılması, üz çıxması və genetik baxımından mövcud olan şəxsiyyət imkanlarının inkişaf etdirilməsi prosesidir” [1;2;10].

Başqa bir mənbədə isə qeyd edilir ki, özünügerçəkləşdirmə özünün imkanlarının gerçəkləşdirməsini, insanın nəyə qadir olduğuna nail olmaq cəhdini bildirir. Bu anlayış, bununla

yanaşı özündə yaradıcı və mənəvi potensialın inkişaf etdirilməsini, gerçəkliyin və dünyanın adekvat dərkinə, bu gerçəklikdə insanın öz yerini tapmasını, emosional sferanın və mənəvi həyatın zənginliyini, psixi sağlamlığın və əxlaqi inkişafın yükəsək səviyyəsini özündə ehtiva edir [3, s.111].

Demək olar ki, özünügerçəkləşdirmə-anadangəlmə və ya qazanılmış özünəməxsus potensial imkanların fəaliyyətdə gerçəkləşdirilməsi, həyata keçirilməsidir. Burada özünügerçəkləşdirmə mümkün potensial imkanların üzə çıxarılması və şəxsiyyət keyfiyyətlərinin inkişafı prosesi kimi təqdim olunur.

Şəxsiyyətin peşəkar özünügerçəkləşdirməsi isə-peşə-əmək mühitinə və insanı əhatə edən gerçəkliyə şəxsiyyətin münasibətinin formalaşması prosesidir. Bu prosesdə şəxsiyyət özünü necə görür və onun yeri hardadır məsələləri ön plan çıxır.

Bu proses mərhələli şəkildə öz şəxsi düşüncələrinin və cəmiyyətin tələbatlar sferasının qiymətləndirilməsi, iki cəhətin bir-birinə uyğunluğunun təmin edilməsi və fəaliyyətin fərdi tərzinin, üslubunun formalaşmasıdır.

Peşəkar özünügerçəkləşdirmə bütövlükdə özünümüəyyənləşdirmənin tərkib hissəsidir və fərdin maraqları ilə cəmiyyətin tələbatlarının uyğunluğunu özündə ehtiva edir. Bu prosesdə həm də cəmiyyətin inkişafının sosial-iqtisadi meylləri öz əksini tapır. Tələbə özünü cəmiyyətin bir hissəsi hesab edir və onun tələblərinə uyğunlaşmağa çalışır. Peşəkar özünügerçəkləşdirmə uzun və mərhələli prosesdir və insan həyatının əsas hissəsinin əhatə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ixtisaslar dünyasında, peşə aləmində tələbənin müvəffəqiyyətli özünügerçəkləşdirməsi üçün peşəyönümünün adekvat müəyyən edilməsi zəruridir. Tələbənin sevdidiyi peşəni seçməsi və ömrünü bu sahəyə bağlaması və onu həyatının mənasına çevirməsi peşəkar özünügerçəkləşdirmənin həyata keçirilməsinin əsas prosesləridir.

Apardığımız sorğular göstərir ki, tələbələrin bir hissəsi (30%) peşəyönümündə öz potensiallarına uyğun gəlməyən və semədikləri peşələri seçmişlər. Onların özünügerçəkləşdirmə səviyyəsi peşəni sevərək seçən və onu özünün potensial imkanlarına uyğun qiymətləndirən tələbələrdən aşağıdır və onlar öz ixtisaslarına özünügerçəkləşdirmə obyektini kimi yanaşırlar. Belə vəziyyət göstərir ki, tələbələrin peşə seçimi ilə onların özünügerçəkləşdirmə səviyyəsi arasında müəyyən asılılıq var. Bu xüsusilə də peşə özünügerçəkləşdirməsində daha qabarıq göstərir. Bunları nəzərə alaraq demək olar ki, tələbələrin peşəkar özünügerçəkləşdirməsi üçün onların seçdikləri ixtisasın müasir dünyada yerini və əhəmiyyətini əsaslandırmaq, əlverişli təhsil mühiti yaratmaqla və tələbələrin maraqlarına uyğun olaraq dərs prosesini qurmaqla müəyyən nəticələr əldə etmək olar. Bu faktlar təlim-tərbiyə prosesində və peşə seçimində nəzərə alınmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev B.H., Cabbarov R.V.. Şəxsiyyətin özünügerçəkləşdirməsinin fəlsəfi tədqiqi istiqamətləri // Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, 2010, № 2 c.177-186
2. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: Ozan, 1998, 368 s.
3. Кашапов М. Теория и практика решения конфликтных ситуаций. Краткий словарь. М.: Ярославль Ремдер, 2003,183 с.

ESTETİK CƏRAHIYYƏ ÖNCƏSİ PSIXOLOJİ QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Kərimova Mələhət Natiq qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
melahet.kerimova.94@mail.ru

Estetik cərrahiyyə cəmiyyətdə məşhurlaşmağa başladıqca uyğun xəstə seçimi cərrahiyyə müddətindən belə daha vacib olmağa başlayıb. Estetik cərrahiyyə digər estetik əməliyyatlardan daha fərqlidir. Çünki estetik cərrahiyyədə əməliyyat müddəti adətən həkim tərəfindən deyil, xəstə tərəfindən başladılır.

Estetik cərrahiyyədə hədəf xəstənin xarici görünüşünü düzəldərək xəstə məmnuniyyətini və psixoloji vəziyyətində yaxşılaşma əldə etməkdir. Əvvəlcə bu hədəf asan görünür və birbaşa fiziki görünüş, ya da funksiyada istənilən dəyişim gerçəkləşdiyində hədəfə çata biləcəyi düşünülür. Lakin estetik cərrahiyyədə texniki olaraq çox uğurlu edilən əməliyyatlarda belə adətən müvəffəqiyyət müəyyən edilmir. Çünki uğur əməliyyat nəticəsinin xəstə tərəfindən qavranılması ilə ölçülür.

Estetik cərrahiyyəyə müraciət edən xəstələrin hədəfləri, səbəbləri və gözləntiləri bir-birindən fərqlidir. Estetik cərrahiyyə üçün xəstələrin qiymətləndirilməsi zamanı psixoloji məsələlərin nəzərə alınması vacibdir. Bunların əməliyyat öncəsi qiymətləndirilməsi, xəstənin əməliyyat üçün uyğun namizəd olub olmadığını və əməliyyatın nəticəsindən məmnun olma ehtimalının müəyyən olunması üçün vacibdir. Elmi ədəbiyyatlarda əməliyyat öncəsi psixososial problemlərin varlığının, əməliyyat sonrası psixososial komplikasiya riskini artırdığı qeyd olunmuşdur (1).

Qiymətləndirmə zamanı əsasən 5 amilə diqqət yetirilməlidir: əməliyyata müraciət etmə səbəbi, xarici

görünüşündən narahat olma müddəti, xəstənin psixiatrik keçmişi, mövcud ruhi vəziyyəti və digər psixoloji narahatlıqlar. Düzgün psixoloji qiymətləndirmə edə bilmək üçün xəstə ilə ünsiyyət qurmaq çox vacibdir. Xəstə ilə ilk ünsiyyət vacibdir. Çünki, görüşün ilk dəqiqələrindən xəstənin cavablarına, reaksiyalarına əsasən cərraha onun psixoloji vəziyyətini müəyyən etməsinə imkan yaranır. Bu əməliyyatla bağlı qərar qəbul etməyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər.

Javo və Sorlie tərəfindən edilən tədqiqatda estetik cərrahiyyə əməliyyatından məmnun olmayan xəstələrin, məmnun olmama səbəblərindən birinin ünsiyyət əksikliyi olduğunu müəyyən edilmişdir (4). Tədqiqatlar əməliyyat öncəsi xəstələrdə depressiya, anksiyete və bədən dismorfik pozğunluğu kimi problemlərin ya da simptomların olmasının əməliyyat sonrası yaxşılaşmanın (sağalmanın) daha yavaş olmasına, daha çox komplikasiyalara və əməliyyat nəticəsindən məmnun qalmamaya yol açdığını göstərir .

Yenə də bəzi şəxsiyyət pozuntuları olan xəstələr estetik cərrahiyyə üçün uyğun namizəd deyildirlər. Castle və dostları tərəfindən bu sahədə edilən 36 tədqiqat qiymətləndirildiyində şəxsiyyət pozuntusuna sahib olmanın istənməyən psixososial nəticələrə yol açan amillərdən biri olduğu müəyyən edilmişdir. Estetik cərrahiyyəyə meraciət edən xəstə konsultasiyalarının 47,7%-i ruhi xəstəlik meyarlarına cavab verir.

Şəxsiyyət pozuntularından, xüsusilə narsistik və isterik şəxsiyyət pozuntusu olan şəxslərdə əməliyyat nəticəsindən məmnun qalmama və psixososial problemlərin rast gəlinmə ehtimalı daha yüksəkdir (5). Honigman və dostları tərəfindən baxılan 37 tədqiqatın nəticəsində gənc, qadın olan, reallığa uyğun olmayan gözləntiləri olan, daha əvvəl keçirdiyi estetik əməliyyatdan məmnun qalmayan, depressiya, anksiyete və şəxsiyyət pozuntusu hekayələri olan xəstələrdə psixososial problemlərin daha çox rast gəlinməsi müəyyən olunmuşdur.

Әдәбиyyat

1. Borah G, Rankin M, Wey P. Psychological complications in 281 plastic surgery practices. *Plast Reconstr Surg* 1999;104
2. Castle DJ, Honigman RJ, Philips KA. Does cosmetic surgery improve psychosocial wellbeing? *Med J Aust* 2002; 176: 601
3. Grerand CE, Franklin ME, Sarver DB. MOC-PS SM CME Article: Patient safety: Body dysmorphic disorder and cosmetic surgery. *Plast Reconstr Surg* 2008; 122: 1-15.
4. Rankin M, Borah G. National plastic surgical nursing survey. *Plast Surg Nurs* 2006; 26: 83-178
5. Sclafani AP, Choes KS. Psychological aspects of plastic surgery. 2008

НЕКОТОРЫЕ ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ НАРУШЕНИЯ РЕЧИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

*Мамедзаде Сямра Самир кызы,
магистрант II курса БГУ
syama_96@mail.ru*

При воспитании и обучении детей дошкольного возраста зачастую встает проблема обучения речи, которая порой отягощается некоторыми нарушениями речи, имеющих самые разные причины. Данный вопрос достаточно актуален и потому требует своего дальнейшего рассмотрения. Данный вопрос рассматривается на уровне семьи, детских дошкольных учреждений, подготовительного класса (для поступления в школу), а также специальных детских учреждений для детей с ограничениями физических и умственных возможностей.

Мы обратились к имеющейся научно-исследовательской литературе, к примеру, интерес представляют исследования, связанные с влиянием речи на различные когнитивные процессы, поскольку в психологии это достаточно актуально.

В частности, результаты исследования, проведенного в российской школе, среди детей подготовительного класса, показали, что учащиеся подготовительных классов более успешно решают мыслительные задачи, требующие активизации одной-двух мыслительных операции, труднее те, которые требуют в определенной системе выполнять более двух-четырёх мыслительных операций. Мыслительные операции еще недостаточно взаимосвязаны между собой. Это налагает определенные ограничения на владение речью, что проявляется в ограниченности речевого словаря, ошибках при формулировании речи вообще.

Отмечается, что возрастные возможности детей шестилетнего возраста придают мышлению специфические особенности: детские представления не систематизированы, отрывочны; при определении понятий учащиеся опираются на яркие внешние, несущественные признаки предмета, испытывают затруднения в выделении существенных признаков, не всегда обнаруживают существенные связи между ними, путают родовые и видовые названия.

Данные обучающего эксперимента показали, что развитие мыслительного компонента учебной деятельности совершается успешнее, если в процессе изучения программного материала использовать систему познавательных заданий, в которой решение учащимися каждого предыдущего задания основано на общих предпосылках, то есть знаниях [1].

В целом учет возрастной психологии ребенка дает возможность значительно расширить диапазон психолого-

педагогических воздействий на сознание детей, с тем, чтобы ускорить правильное применение речевых навыков.

При исследовании данного аспекта проблемы часто анализируют, с применением различных методик, взаимосвязи интеллектуальных и эмоциональных процессов на семантические структуры, и тем самым – на развитие речи.

Считается, что изучение взаимосвязи интеллекта и эмоций, выяснение их место и роль и процессах психического отражения, требует подхода на уровне элементов, образующих сознание. Таким образом, здесь проблема – это вопрос о взаимодействии значения и личностного смысла. Значение для говорящего выступает как форма обобщения общественного опыта, как единица общения и оценки.

Известно, что значение существует и функционирует в системе с другими значениями, поэтому их изучение возможно лишь через анализ структур и динамических связей. К различным формам семантических представлений исследователи относят семантические поля, семантические пространства, тезаурус и тому подобное. Личностный смысл проявляется в семантических связях в качестве эффективной окраски, то есть в смысле важных аспектов значения.

Как подчеркивают исследователи, эффективным методом исследования влияние эмоций на семантические структуры является метод классификации Миллера с применением тестов для обработки результатов. Он позволяет изучать коннотативные аспекты значения, эффективную окраску семантических структур, нерасчлененные личностные смыслы, позволяет изучить когнитивные структуры, используя значение в режиме использования, позволяет также изучать тезаурус и неосознаваемые семантические связи.

Проведенное авторами исследование показало, что под влиянием эмоций происходит динамика когнитивных структур. Это проявляется в перестройке семантических связей экспериментального лексического материала, в образовании эффективного комплекса понятий, объединяющих элементы из разных семантических классов. Функции эмоций в регуляции познавательных процессов состоят в изменении форм категоризации [2].

Все эти процессы происходят также в процессе познания окружающего мира ребёнком, и его эмоциональный мир также отражается на познавательных процессах, что затем выражается его речевой деятельностью. В случае нарушения речевой деятельности становится ясно, что данный процесс получил на каком-то уровне сбой.

Среди практических задач, решаемых психологом в школе, а также в дошкольных образовательных учреждениях, являются изучение взаимодействия образных и вербальных кодов в процессах понимания. Исследования показали, что это взаимодействие напрямую отражается в формировании правильной речи, а также на проблемах, которые возникают в речи ребенка.

Известно, что процесс понимания занимает важное место в мыслительной деятельности человека. И это проблема в последнее время привлекает особое внимание психологов. Этому способствует увеличение роли информационных процессов в жизни общества, индивида, и, конечно, ребёнка. На сегодняшний день ясно, что многие вопросы о характере протекания процесса понимания пока остаются открытыми. Несмотря на усилия многих исследователей таких как, П.Б. Блонский, Л.С. Выготский, С.Л.Рубинштейн, А.Н. Леонтьев, Н.А.Менчинская, Б.Ф. Ломов и другие, не выяснен вопрос о том, на что опирается понимание, какие компоненты,

образные или вербальные – являются центральными для понимания.

Ответ на этот вопрос дал бы возможность понять процесс восприятия и переработки информации, поступившей человеку по определенным каналам, и тем самым можно было бы прийти к выводу о том, что мешает правильному развитию речи – образное мышление или вербальное. В целом исследователи предполагают, что в любых актах понимания, независимо от его содержания, участвуют оба мыслительных кода, как образный так и вербальный, но функции этих кодов в разных случаях могут быть различны. Эксперты пришли к выводу, что понимание происходит в тот момент, когда информация приобретает достаточно определенный характер, когда устраняется многозначность смысла, а также его субъективная оценка [3].

Обработка с помощью одновременной работы вербального и образного мыслительных процессов у ребёнка происходит несколько в особой форме. Здесь мешает многозначность и субъективность, что затрудняет понимание в целом. Можно сделать вывод о том, что высокий уровень понимания в значительной мере зависит от уровня сформированности необходимого взаимодействия образного и вербального кодов в самостоятельном мышлении. Ясно, что основной механизм понимания у детей дошкольного возраста состоит в необходимости преодоления ситуации неопределенности в процессе конкретизации и обобщения получаемой информации.

Литература

1. Харченко И.С. Развитие мышления детей младшего школьного возраста в процессе индивидуально-

ориентированного обучения. Автореферат дисс. на соискание уч. степени канд. психол. наук, Красноярск: 2005, 32 с.

2. Кучеренко В.В. Экспериментальное исследование взаимосвязи эмоциональных и интеллектуальных процессов. // Категории, принципы и методы психологии. Тезисы научных сообщений советских психологов. К шестому Всесоюзному съезду общества психологов СССР. М.: 1983. С.301-303

3. Тараканова А.А. Специфические особенности мыслительных операций у младших школьников с нарушениями письма // Сибирский педагогический журнал, 2014, № 5, с. 139-145

СОЦИПАТ КАК ПРЕДМЕТ КЛИНИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

***Тинавасова Ашура,
магистр I курса БГУ
rapmon97@gmail.com***

Современные условия жизни предъявляют высокие требования к адаптации к постоянно меняющимся условиям. На этом фоне общество часто сталкивается со случаями, несоответствующими с преобладающими социальными нормами. В связи с этим, в клинической и психологической литературе активно дискусируется проблема диссоциального расстройства личности и увеличилось количество исследований, направленных на изучение психопатированных личностей, в частности социопатов. Согласно МКБ-10, социопатию также называют диссоциальным (антисоциальным) расстройством. Для характеристики данного расстройства

рассматривают основные составляющие, как личностные, когнитивные и эмоциональные.

В личностной сфере отличаются цинизмом, отсутствием эмпатии, высокомерностью и самоуверенностью. Обладают поверхностным очарованием, которое позволяет эксплуатировать людьми. При этом не чувствуют угрызений совести, так как не обладают ею или обладают в недоразвитой форме, и все это непосредственно связано с недоразвитием высших нравственных чувств.

В работах Мак-Вильямс главным критерием диссоциального расстройства личности является полная (или частичная) неспособность формировать привязанности к окружающим людям, даже к собственной семье. По ее словам, социопат все взаимоотношения людей рассматривает лишь как взаимную манипуляцию и именно поэтому сам же манипулирует. Из-за отсутствия привязанностей чужие потребности не несут никакой ценности, и главной целью является – удовлетворение собственных, даже если придется «заставить всех слушаться». Считает, что все действуют по данному принципу, и поэтому пренебрегает социальными нормами и правилами, даже юридически закрепленных, считая их средствами принуждения и манипуляции. Стоит отметить, что социопаты «понимают» социальные нормы, но не считает их нужными для соблюдения.

Следующий критерий связан с когнитивной сферой, в которой не наблюдается нарушений мышления, наоборот обладают повышенным уровнем ориентировки в социальной ситуации и высоким вербальным интеллектом.

Если рассматривать эмоциональную сферу, то она характеризуется аффективностью, возбудимостью, крайне низкой способностью выдерживать фрустрацию.

Психиатрический диагноз диссоциального расстройства личности ставится с 18-ти лет, в основном после обращения родителей. Потребность в нем возникает, когда нарушение социальных норм становится очевидным и мешает окружающим. Нарушения поведения в детстве и подростковом возрасте, не всегда присутствуют, но могут поддерживать диагноз. Эти нарушения проявляются в издевательствах над младшими, животными и агрессивности к родителям.

В ходе лечения используются различные виды психотерапии, направленные не на изменение структур личности, а смягчение и компенсацию негативных проявлений, установление стабильных эмпатических отношений, формирование чувства вины и способности эмоционально переживать.

Из конкретных направлений психотерапий при расстройствах личности чаще всего используется психоанализ и когнитивно-поведенческая терапия. Сторонники психоанализа пытаются выявить причины антисоциальных проявлений и смягчить их, исследуя потребности и защитные механизмы таких личностей, а когнитивно-поведенческая терапия нацелена на ошибочные представления пациентов о жизни, старается обратить его внимание на неэффективность их образа жизни и научить их более целесообразному поведению.

Психологи при работе с данным расстройством пользуются различными формами психотерапии: такие как, индивидуальная и групповая. В начальных этапах индивидуальная терапия играет огромную роль, так как эффективность работы зависит от того, создадутся ли доверительные отношения с психологом. В групповой же психотерапии группа понимающих и доброжелательных сверстников — та обстановка которая может помочь восполнить дефекты воспитания в детстве и будет

заменителем любящей, заботливой семьи, с которой у больного, как правило, натянутые отношения. Главным фактором является правильный состав группы — социопат может дезорганизовать ее работу, если в ней преобладают робкие, ведомые члены, ведь он сразу же примется за манипулирование ими.

Литература

1. Международная классификация болезней (10-й пересмотр). Класс V: Психические расстройства и расстройства поведения (F00—F99)
2. Нэнси Мак-Вильямс, // Психопатические (антисоциальные) личности», изд. «Класс», 1998.
3. Внутренние болезни. В 10 книгах. Книга 10. Пер. с англ. / Под ред. Б. Браунвальда, К. Дж. Иссельбахера, Р. Г. Петерсдорфа и др. – Москва: Медицина, 1997. – 496 с.

İNTERNETDƏN ASILI TƏLƏBƏLƏRİN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

dos. A.F.Səməndərova
Psixologiya kafedrası, Bakı Dövlət Universiteti

Bu gün internet müasir gənclərin həyatında çox vacib rol oynayır. İnternetin geniş imkanlar hesabına müasir tələbə gənclər lazımi informasiyanı əldə edir, oyun və ünsiyyət tələbatını ödəyir, münasibətlər qurur, hətta alış – veriş edir. Eyni zamanda, bu virtual dünya adi, real həyatda ətrafdakılara öz daxili aləmini göstərməyə cəsarət etməyən tələbələr üçün də şans verir. Onlar sosial şəbəkələrdə etdikləri müxtəlif paylaşımları (selfi, video, statusları və s.) ilə ətrafdakı insanlara açılır, öz emosional və sosial həyatlarının bütün zənginliyini nümayiş etdirir. Lakin internet bir çox sferalarda tələbələrin

həyatını yüngülləşdirməklə bərabər, bəzi hallarda onlarda həm də psixoloji asılılığın təzahürünə də səbəb ola bilər.

Təsadüfi deyildir ki, son illər mütəxəssislər internet asılılığı kimi təhlükəli psixoloji problemin ciddi hal alması barədə həyəcan təbili çalmaqdadırlar. Onlar bu asılılığının təhlükəlilik dərəcəsinə görə heç də narkotik vasitələrə aludəçilikdən geri qalmadığını qeyd edirlər. Belə ki, internet asılılığı nəticəsində tələbə gənclər cəmiyyətlə normal təması pozur, real həyatdan uzaqlaşır, iş məhsuldarlığını itirir, yaxınlarına kifayət qədər diqqət və vaxt ayıra bilmir [1, səh:90-100].

Tələbələrdə internetdən asılılığın bir neçə mərhələsini fərqləndirmək olar:

1. Virtual şəraitdə virtual “Mən” obrazının yaranması.

Hal-hazırda internetdən kommunikasiya vasitəsi kimi istifadə buna şərait yaradır. Anonimlik və özü haqqında verilmiş informasiyanın yoxlamasının faktiki qeyri-mümkünlüyü, real, arzu olunan və tamamilə uydurulmuş xarakterik xüsusiyyətlərin virtual obrazının yaradılması və başqa xüsusiyyətlərin imkanı, internet addiksiyanın inkişafını stimullaşdırır. Şəbəkə ünsiyyəti öz xəyalının obrazlarında yaşamağa və bu obrazlar çərçivəsində ünsiyyətli fəallığı həyata keçirməyə imkan verir.

2. Patoloji eyniləşdirmənin reallaşdırılması. Patoloji identifikasiyanın həyata keçirilməsi mexanizmi “ideal mən”ə nail olma mexanizmi ilə oxşardır. Əsas fərq isə fərd üçün yaradılmış obraza xas olan patoloji identifikasiya xüsusiyyətlərindədir.

3. Patoloji yaradıcılıq. İnternet istifadəçiyə özünü gerçəkləşdirmə və özünü təsdiq üçün geniş imkanlar verir. Tələbə gənclər şəbəkələrdə real həyatda göstərə bilmədiyi yaradıcılıq nailiyyətlərini nümayiş etdirir. Şəbəkə onlara real həyatda qarşılaşmadıqları azadlıq imkanını verir.

İnternetdən asılı tələbələr üçün şəxsi nəzarətin, özünü idarə etmə və real həyatda sosial adaptasiyanın pozulması

səciyyəvidir. İnternetdən asılı tələbələr həyəcanın yüksək səviyyədə olması, depressiya, aqressivlik və düşmənçilik kimi göstəricilərlə xarakterizə olunur. İnternetdən asılılıq səviyyəsinin artması hallarında bu göstəricilərin yüksəlməsi baş verir. Bununla yanaşı, belə tələbələr üçün iradə gücünün zəif olması, stressə davamlılıq, özünüqiymətləndirmə və özünə güvən göstəricilərinin də çox zəif olması səciyyəvidir. İnternetdən asılılıq dərəcəsi artdıqca bu göstəricilərin səviyyəsi azalır.

İnternetdən asılı tələbələrin ünsiyyət sferası üçün aşağıdakı xüsusiyyətlər səciyyəvidir: tənhalıq və yüksək dərəcəfə konfliktlilik, real həyatdakı uğursuz ünsiyyətini virtual həyatda reallaşdırma, İnternetdə, sosial şəbəkələrdə yeni virtual şəxsiyyət yaratma [2, səh: 28].

İnternetdən asılı tələbələrin motivasiya sahəsi üçün müvəffəqiyyət əldə etmə, nailiyyət motivasiyası və uğursuzluqlardan qaçış xarakterikdir.

İnternet asılılığının dərəcəsinin artması internetdən asılı tələbələrin şəxsi xarakteristikalarının dəyişikliyinə gərginləşməsinə səbəb olur və bu da sosial dezadaptasiyanın dərinləşməsinə və internet asılılığının inkişafına gətirib çıxarır.

İnternetdən asılı tələbələrin bu xüsusiyyətlərinin vaxtında üzə çıxarılması, onların şəxsiyyətinin psixoloji xarakteristikasındakı dəyişikliklərin təhlilinə, səmərəli profillaktikasına və psixokorreksiyasına imkan yaradır.

Ədəbiyyat

1. Войскунский А.Е. Актуальные проблемы психологии зависимости от Интернета. // Психологический журнал. 2004, № 1. С. 90-100.

2. Носов Н. А. Виртуальная психология. М.: Аграф, 2000, 433 с.

ВОЗДЕЙСТВИЕ НАРРАТИВА «ОБЩИЕ СТРАДАНИЯ» НА ЭМПАТИЮ В УСЛОВИЯХ ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОГО КОНФЛИКТА

Кадырова Р.Г., Будагова С.В.
Бакинский Государственный Университет
rena_09@inbox.ru; budagova.sabina@mail.ru

В докладе мы опишем теоретические основания для нарративного вмешательства в межэтнический конфликт и представим некоторые результаты наших экспериментов, проведенных с разными слоями азербайджанцев, включая вынужденных переселенцев и беженцев, образовавшихся вследствие армяно-азербайджанского Нагорно-Карабахского конфликта.

Отправной точкой для нашего исследования явилось понятие о нарративе и возникший сравнительно недавно нарративный подход к разрешению конфликтов (Winslade & Monk, 2000; Cobb, 2004). Помимо этого, мы опирались на модель прогрессивных нарративных трансформаций (МНТ), предложенную Р. Гарагезовым и Р. Кадыровой (Garagozov & Gadirova, 2018).

Понятие о нарративе является сложной категорией, которая по разному интерпретируется различными дисциплинами. В целом, общим остается понимание его как повествования, имеющего упорядоченную четкую последовательность, которая соединяет события осмысленным образом и предлагает определенное понимание окружающего мира и человеческого опыта для определенной аудитории. Со временем, среди исследователей стало расти осознание того, что нарратив обладает еще более широкими функциями социального познания, что нашло свое отражение в возникновении к концу XX века новой социальной эпистемологии,

уделяющей особое внимание разным видам нарративов, как формам познания социальной действительности.

В результате была сформулирована принципиально новая позиция, согласно которой социальная действительность есть процесс социального конструирования, а нарративы служат культурным инструментом, позволяющим создавать эту социальную реальность. Психология также не осталась в стороне от «нарративного поворота».

Появилась нарративная психология, или «теория» нарратива, и нарративная терапия, или «практика» нарратива. Оба направления тесно связаны между собой, хотя, несомненно, что именно «теория» нарратива задает важные ориентиры для практикующих нарративный подход в терапевтической и консультативной работе с клиентами.

Основопологающим принципом нарративной психологии является тезис о том, что реальности создаются посредством языка и передаются в историях, которые люди рассказывают друг другу. При этом главным критерием достоверности этих историй является степень их правдоподобности. К тому же, нарративы играют важную роль не только для индивидов, обуславливая восприятие и понимание ими собственной жизни, как это отмечено психологами и психотерапевтами, но и для больших социальных групп и сообществ, опосредуя, к примеру, такой феномен как коллективное запоминание.

Если следовать предложенному пониманию нарративов, то мы можем выдвинуть два взаимосвязанных тезиса: 1) в ситуации конфликта мы имеем один вид нарративного дискурса, вызванного и/или вызвавшего этот конфликт и создавшего один вид состояния мира или одну реальность; 2) для того, чтобы изменить эту

реальность/состояние мира (ситуацию конфликта), нам следует найти /трансформировать/ сконструировать другой вид нарративов, изменить нарративный дискурс.

В нашем исследовании измерялось воздействие нарратива «Общее страдание» на уровень эмпатии среди двух групп респондентов: вынужденные переселенцы (ВПЛ) и непереселенцы (НВПЛ). Нас интересовал вопрос: может ли нарратив «общие страдания» действительно вызвать эмпатию среди ВПЛ к их противнику, даже если они испытывают сильный негативный аффект? Полученные данные свидетельствуют о том, что действительно нарратив «Общее страдание» оказывал значимое влияние на рост эмпатии, в первую очередь, среди ВПЛ и женщин. На следующем этапе мы предполагаем протестировать эффективность МНТв межиндивидуальных конфликтах среди категории женщин, пострадавших от домашнего насилия.

Литература

1. Garagozov R. Gadirova R. Narrative Intervention in Interethnic Conflict Political Psychology, Vol. 0, No. 0, 2018
2. Winslade, J., & Monk, G. (2000). Narrative mediation. A new approach to conflict resolution. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

ПСИХИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ

*научный руководитель Аллаяхрова С.А.,
Луи Донг, магистрант II курса БГУ*

Здоровье – одна из основных жизненных ценностей, важнейший эмоциональный, социальный, экономический фактор, значение которого в эпоху научно-технической революции из года в год возрастает. Темп современной жизни приводит к тому, что нервно-эмоциональное напряжение и повседневный психический стресс буквально съедают резервы организма человека и сокращают его жизнь. Оценка функциональных резервов организма производится в первую очередь с точки зрения индивидуальной нормы. Норма есть индивидуальный оптимум жизнедеятельности: нормально для человека то, что является для него оптимальным (наилучшим) вариантом жизни. Оптимум в этом представлении всегда индивидуален.

Различают три фазы формирования резервов организма:

Первая фаза – усиление деятельности органов, которые включаются сразу же при переходе от состояния относительного покоя к привычной повседневной деятельности. К этой фазе относятся так называемые «резервы тела», мобилизация которых происходит, как правило, по типу «реакции тренировки». Сюда можно отнести физические тренировки, нормализацию питания, различные системы закаливания. Для реакции тренировки характерно преобладание процессов биосинтеза (анаболизма).

Вторая фаза – характеризуется дополнительным включением мощнейшего механизма, каким являются

человеческие эмоции. Мобилизация резервов этой фазы проводится по типу «реакции активизации», для которой характерно взаимное уравнивание распада веществ (катаболизма) и анаболизма, а также более быстрое и значительное, чем для реакции тренировки, увеличение неспецифической сопротивляемости организма. Использование второй фазы резервов позволяет намного повысить эффективность физических тренировок, закаливания, перехода на непривычное для многих, но единственно правильное питание и т. д.

Третья фаза – используется организмом только в экстремальных, ситуациях, например в борьбе за жизнь. Известно немало случаев, когда под страхом смертельной опасности люди буквально проявляли чудеса – нечеловеческую силу и выносливость. Правда, эти «чудеса» достигаются дорогой ценой, так как мобилизация резервов третьего эшелона происходит по типу реакции «острый стресс». Стрессовая реакция на повседневные жизненные трудности и неприятности, когда далеко не всегда есть возможность реализовать резервы третьего эшелона в конкретных физических действиях, снижает сопротивляемость организма, разрушает здоровье, сокращает длительность жизни.

Стресс как биологическая категория – феномен, присущий всему живому. К так называемым физиологическим стрессорам относятся резкие изменения температуры, барометрического давления, уровня ионизирующей радиации, солнечной активности, а также события, возникающие при чрезвычайных ситуациях (наводнения, землетрясения, оползни, лавины и пр.). К психическим – эмоциональным стрессорам – стрессорным ситуациям относятся страх, горе, конфликт, а иногда и радость.

При действии стрессоров, независимо от их природы, в организме возникают компенсаторно-приспособительные реакции, направленные на сохранение жизнедеятельности в новых, неадекватных условиях. Иными словами, в ответ на любой стресс организм должен адаптироваться к новым требованиям среды. Канадский физиолог Ганс Селье не только впервые в 1936 г. ввел понятие и термин «стресс», но и весьма правильно и научно назвал реакцию на стресс общим адаптационным синдромом. Общий адаптационный синдром (по Селье), имеет 3 стадии:

I стадия – реакция тревоги;

II – стадия сопротивления;

III – истощения.

В свою очередь в стадии реакции тревоги выделяют 2 фазы:

а) начальная фаза непосредственного влияния патогенного фактора (фаза шока). Протекает с падением артериального давления, снижением температуры;

б) фаза противодействия шоку.

Стресс, подобно адаптации, не просто статичная трехфазная реакция, но многофазный процесс постоянно меняющихся временных и пространственных взаимоотношений различных функциональных систем организма во взаимодействии с факторами окружающей среды. Если оптимальная адаптация к чрезвычайным действиям среды достигается через физиологический стресс, обеспечивающий необходимую меру привыкания, то тяжелый и длительный патологический стресс не может считаться адаптивным механизмом. Более того, такой стресс срывает существующие в организме механизмы приспособления, являясь дезадаптивным и патологическим.

Условием возникновения патологического стресса является преодоление стресс-лимитирующих систем,

однако при наличии внутреннего напряжения гомеостаза даже адекватный раздражитель может привести к срыву адаптации.

Дезадаптоз – обратимое функциональное состояние, результат взаимодействия стресс-фактора и стресс-лимитирующей системы, возможным последствием которого может быть приспособление к новым условиям и восстановление здоровья или развитие болезни.

ÖYRƏNMƏ FƏALİYYƏTİNİN FORMALARI

*prof.R.H.Qədirova,
dos.T.T.Babayeva*

Açar sözlər: öyrənmə fəaliyyəti, təlim, funksiya, struktur, idrak, proses

Ключевые слова: учебная деятельность, обучение, функция, структура, познание, процесс

Key words: learning activity, learning, function, structure, cognition, process

Öyrənmə fəaliyyəti cox qədim tarixə malikdir.Tarixən öyrənmə fəaliyyətinin bir cox formaları mövcud olmuş və uzun tarixi yol keçmişdir.Öyrənmə fəaliyyətinin ilk və ən məşhur forması qədim yunan filosofu Sokrat və onun tələbələri tərəfindən həqiqətlərin axtarışı metodu olmuşdur.Bu metod Sokrat sorğusu adlandırılmışdır.

İdrak fəaliyyətinin bu ilk forması–doqmatik öyrənmə,orta əsrlərdə geniş yayılmışdır.Sonralar doqmatik öyrənməni izahedici-illüstrativ öyrənmə əvəz etməyə başlayır.Bu prosesin metodoloji əsasını F.Bakon və C.lokkun sensualizm nəzəriyyəsi təşkil edirdi.Öyrənmənin bu formasının əsasını isə Y.A.Komenski qoymuşdur.Bu öyrənmə formasının əsas

məqsədi bilikləri mənimsəmə və praktikaya tətbiq etməkdən ibarət idi.

XX –ci əsrin əvvəllərindən öyrənmə prosesinin təkmilləşdirilməsi zərurəti bu prosesin yeni forması-pedaqoq-konsultantın rəhbərliyi ilə biliklərə müstəqil yiyələnmə meydana çıxdı.Bu zaman müəllim problemi qoyur,ədəbiyyat göstərir və təlimat verərək yerinə yetirmə vaxtını təyin edir.Daha sonra iştirakçılar tapşırığı yerinə yetirir müəllim həftələrlə cavabları yoxlayır ,təhlil edir və yeni tapşırıqlar verir.Bu metodun bir sıra çatışmazlıqları,müəllimin passiv müvqə tutmasında,biliklərin sistemləşdirilməməsində özünü qabarıq şəkildə göstərirdi.

Müstəqil öyrənmənin xüsusi formasını proqramlaşdırılmış öyrənmə təşkil edir.Bu metodun metodoloji əsasını B.Skinerın biheviyrist konsepsiyası təşkil edir. B.Skiner proqramlaşdırılmış öyrənmənin aşağıdakı prinsiplərini irəli sürmüşdür:

1.İnformasiyanın verilməsi

2.Verilən məlumatın hər birinin mənimsənilməsinin yoxlanması

3.Özünü yoxlama məqsədilə cavabların göstərilməsi

4.Cavabın doğruluğunun göstərilməsi

Öyrənmə prosesinin alqoritmizasiyası öyrənmənin proqramlaşdırılmış forması ilə sıx bağlıdır.Bu forma L.N,Landın kibernetik yanaşması olub özünün köklü əsaslarına söykənir.Alqoritmizasiya müəllimin fəaliyyətində alqoritmın göstərilməsini,biruzə verilməsini və iştirakçılardan əqli fəaliyyətinin aşkarlanmasını irəli sürür.Alqoritm hər hansı məsələ həllində ümumi qəbul edilmiş qaydadır.Məsələn, məsələnin necə həll edilməsi,cümlənin qramatik təhlili yolları və s.

Öyrənmə prosesi çox mürəkkəb bir prosesdir.Bu prosesi müəllimin şagirdə ötürdüyü sadə bilik proses kimi qiymətləndirmək məsələyə birtərəfli baxmaq olardı.

Öyrənmə prosesinin prinsipləri təlimin bütün səviyyələrində universaldır. Pedaqoji prosesin bütövlüyünün prinsiplərini aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

1. Metodoloji (fəlsəfi) – təlimin konseptual strategiyasını özündə əks etdirir: humanistlik prinsipi, demokratikləşmə prinsipi, psixoloji və fəlsəfi təlimi həyatla əlaqələndirmək prinsipi və s.

2. Ümumelmi – elmlilik, sistemlilik prinsipi və s.

3. Psixoloji – yaş psixologiyası, şəxsiyyət psixologiyası, qrup psixologiyası və s.

4. Xüsusi didaktik – individualizasiya və s.

Öyrənmə fəaliyyəti şəxsiyyətin idrak fəallığı və onun inkişafına təsir edən əsas amillərdən biridir. İdrak fəaliyyəti fərd və mühit arasında müvazinət yaradaraq insanın davranışını tənzim edir və onun gələcəyə münasibətini təmin edir. İdrak mürəkkəb psixi fəaliyyət kimi öz tərkibinə idrak prosesləri ilə yanaşı emosional və iradi prosesləri də daxil edir. Onların qarşılıqlı əlaqəsi zəminində idrak motivləri formalaşır və nəticədə çoxcəhətli idrak fəaliyyəti baş verir. Öyrənmə fəaliyyəti idrak fəaliyyətini aktuallaşdırır və müəyyən motivlərlə şərtlənərək şəxsiyyətin idrak fəallığını bu və ya digər istiqamətə yönəldir.

Ədəbiyyat

1. Əlizadə Ə.Ə, Bayramov Ə.S Psixologiya. Bakı 2002
2. Həmzəyev M.Ə Pedaqoji psixologiya. Bakı 1991, səh. 70-144
3. Əlizadə Ə.Ə Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı 1998, səh. 34-82
4. Məmmədov A. Təlimin psixoloji əsasları. Bakı 1993, səh. 62-83

5. Маркова А.Н. Формирование мотивации учения в школьном возрасте. М. 1983
6. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышле. Отстающие в учении школьники .М. 1983
7. Матюшкин А.М. Отстающие в учении школьники . Проблемы психического развития .М.1986
8. Ильясов И.И. Структура процесса учения. М. 1986
9. Кабанова . Меллер Е.Н. Учебная деятельность и развивающее обучение.М. 1981
10. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении.М. 1972
11. Якиманская И.С. Развивающее обучение .М. 1979, с 7-104

ВЛИЯНИЕ ИНТЕРНЕТ-ЗАВИСИМОСТИ НА УЧЕБНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОДРОСТКА

*д.ф. по психологии Эйюбова М.Н.,
Садыхова А.Р.
магистр 1 курса БДУ
aida.sadykhova@mail.ru*

Социальные сети одна из массово распространенных форм проведения досуга подростками, в связи с чем, у многих подростков появилась киберкоммуникативная зависимость: зависимость от общения в социальных сетях. Под воздействием социальных сетей происходят изменения в мотивационной сфере подростка, склонного к киберкоммуникативной зависимости.

Киберкоммуникативная зависимость является разновидностью интернет-аддикции. Киберкоммуникативная зависимость - это зависимость от общения в наиболее распространенной коммуникационной среде сети интернет - социальных сетях. Учащийся

подросткового возраста с киберкоммуникативной зависимостью - это личность, обладающая отличительными особенностями, что проявляется как специфической внутренней картиной характерологических свойств, так и внешними поведенческими паттернами, т.е. эмоциональной неустойчивостью, повышенной возбудимостью, высокой тревожностью, чувством беспомощности, неспособностью справиться с жизненными неудачами, сниженной самооценкой, избеганием ответственности и реальности в целом и, как следствие, сниженной мотивацией к учению.

В качестве компонента мотивационной сферы личности выступает мотив. В.Н. Мясищев утверждает, что результаты, которые достигает человек в своей жизни, лишь на 20-30% зависят от его интеллекта, а на 70-80% - от мотивов, которые у этого человека есть и которые побуждают его себя вести определенным образом.

Воплощение потребности в предмет способствует превращению ее в мотив. Именно предмет придает целенаправленность побуждениям человека, а самим побуждениям - смысл.

Термин «мотивация» представляет собой более широкое понятие, чем термин «мотив». По мнению С.С. Занюк, мотивация — это совокупность всех факторов (как личностных, так и ситуативных), побуждающих человека к активной деятельности и обеспечивающих тем самым успех в этой деятельности.

Вопрос мотивации учения нашел чрезвычайно широкое отражение в зарубежной психолого-педагогической литературе.

По мнению А.К. Марковой и соавторов, мотив - направленность школьника на отдельные стороны учебной работы, связанная с внутренним отношением ученика к ней.

Мотивы учебной деятельности подразделены на две большие группы в соответствии со спецификой деятельности:

1) мотивы, заложенные в самой учебной деятельности, связанные с ее прямым продуктом - познавательные мотивы.

2) мотивы, связанные с тем, что лежит вне учебной деятельности - социальные мотивы.

В основе учения школьника лежит несколько мотивов: и познавательные, и социальные мотивы являются необходимыми для побуждения деятельности учения. По мнению большинства вышеуказанных исследователей, доминирующими мотивами в подростковом возрасте становятся познавательные интересы. Ряд исследователей указывает на трудности в учебной деятельности у пользователей интернет и негативное отражение интернет-зависимости на учебно-познавательных мотивах.

Наиболее выражено негативное влияние интернет-зависимости на мотивацию учения: преобладание мотивации избегания неудач над мотивацией достижения успеха. Таким образом, изучив литературу, посвященную проблеме мотивации учебной деятельности, можно говорить о том, что у подростка, склонного к киберкоммуникативной зависимости, происходят изменения в мотивационной сфере, ослабление мотивации учебной деятельности.

Литература

1.Алексеева М.И. Мотивы учения у школьников средних классов [Текст] /М.И. Алексеева //Тезисы докладов на II съезде общества психологов. - Вып. V. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1963, - с. 174-175.

2.Бадмаева Н.Ц. Мотивационная основа развития общих умственных способностей: специальность 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии»: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра психол. наук /Наталья Цыденовна Бадмаева; Новосибирский государственный педагогический университет. - Новосибирск, 2006. - 110 с.

3.Деткова И.В. Отношение к учебной деятельности акцентуированных подростков [Электронный ресурс] /И.В. Деткова //Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология. - 2007. - №3. – Ц.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВЛИЯНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВОЙ СФЕРЫ НА СИСТЕМУ ЖКТ ЧЕЛОВЕКА

*Рагимова Ламия Джаванишир кызы,
магистрант II курса БГУ
rlamiya@mail.ru*

Проблема соотношения «психического» и «соматического» с давних пор является одной из ключевых в медицинской науке. Функционирование системы органов желудочно-кишечного тракта тесно связано с психическим состоянием человека. Общая патология человека представлена в абстрактном виде двумя видами заболеваний, расположенных в виде континуума между полюсами психических и соматических расстройств.

Между этими двумя полюсами лежит клинически полиморфная группа психосоматических расстройств, которая, по сути, отражает реальную патологию. Современные исследователи чаще всего среди

психосоматических расстройств выделяют психосоматические реакции и психосоматические заболевания [2].

Выдающийся американский психотерапевт и психоаналитик венгерского происхождения, ставший одним из отцов-основателей психосоматического направления, F. Alexander вывел группу психосоматических заболеваний, которую ныне считают классической [3]. F. Alexander с 30-х годов трудился в университете Чикаго, так что за этой группой впоследствии закрепилось название «чикагской семерки», или «святой семерки» — Holy Seven. Прошло уже без малого столетие, а чикагская семерка по-прежнему живет в лексиконе врачей и психоаналитиков. По версии F. Alexander в нее вошли:

- 1) язва желудка и двенадцатиперстной кишки;
- 2) язвенный колит;
- 3) нейродермит;
- 4) бронхиальная астма;
- 5) артериальная гипертензия;
- 6) гиперфункция щитовидной железы;
- 7) ревматоидный артрит.

С тех времен многое изменилось, также изменился и дополнился список психосоматических заболеваний. На сегодняшний день он дополнен и значительно расширен: панические расстройства и расстройства сна, онкологические заболевания, инфаркт миокарда, синдром раздраженного кишечника, сексуальные расстройства, ожирение, нервная анорексия, булимия — эти и многие другие расстройства также имеют основания считаться психосоматическими.

Академик А. Б. Смулевич (один из ведущих ученых и клиницистов с мировым именем в области психиатрии и психосоматики) дает следующее определение

психосоматических расстройств: «Психосоматические расстройства — группа болезненных состояний, возникающих на основе взаимодействия психических и соматических факторов и проявляющихся соматизацией психических нарушений, психическими расстройствами, отражающими реакцию на соматическое заболевание, или развитием соматической патологии под влиянием психогенных факторов» [4].

Различают три типа этиологических факторов психосоматических расстройств:

- наследственно-конституциональные — личностно-типологические особенности с характерологическими чертами астении, ипохондрии, истероидности, депрессивности, паранойяльности и др.;

- психоэмоциональные, или психогенные, — острые или хронические внешние воздействия, влияющие на психическую сферу: массивные (катастрофические), ситуационные острые, ситуационные пролонгированные, пролонгированные со стойким психическим перенапряжением (истощающие);

- органические — преморбидная органическая патология: пренатальные и постнатальные травмы, хронические вялотекущие инфекции, гипоксически-гипоксемические состояния (особенно в вертебробазиллярном бассейне). В данном случае человек погружается в свою болезнь, и сфера его психической деятельности во многом связана с переживаниями, которые он ощущает по поводу этой болезни.

Гастроэнтерология ближе всех терапевтических дисциплин прилежит к психиатрии, поскольку пищеварительный тракт — уязвимая зона для возникновения различных психосоматических заболеваний. Считается, что тип людей с особой гастроинтестинальной лабильностью, у которых не только

тягостное переживание, но и любые (положительные или отрицательные) эмоции накладывают заметный отпечаток на функции пищеварительной системы, является довольно распространенным.

Таким образом, психосоматические расстройства в гастроэнтерологической практике встречаются достаточно часто. Они сопровождаются болевыми и двигательными ощущениями. Висцеральная боль и моторно-эвакуаторные нарушения ЖКТ являются общим признаком функциональных желудочно-кишечных расстройств, которые имеют многофакторную этиологию. Многие пациенты с этими заболеваниями имеют коморбидные поведенческие расстройства, такие как тревога или депрессия, а ФЖКР описываются как расстройство оси «ЖКТ–мозг».

Стресс участвует в развитии и обострении висцеральных болевых расстройств. Хронический стресс может изменить центральную схему боли, а также моторику и проницаемость в желудочно-кишечном тракте. Совсем недавно доказана роль микрофлоры кишечника в двунаправленной связи вдоль оси «кишка–мозг» и последующих изменениях в поведении пациентов. Стресс и кишечная микрофлора могут взаимодействовать через дополняющие или противоположные факторы, влиять на висцеральные ноцицептивные отношения. Назначение разнонаправленного лечения при ФЖКР должно включать психотропные препараты и соматические нейролептики и антидепрессанты.

Литература

1. Сидоров П. И., Соловьев А. Г., Новикова И. А. Психосоматическая медицина: Руководство для врачей /

Под ред. акад. РАМН П. И. Сидорова. М.: МЕДпресс-информ, 2006. 568 с.

2. Смулевич А. Б. Психосоматические расстройства (клиника, терапия, организация медицинской помощи) // Психиатрия и психофармакотерапия. 2000. Т. 2. № 2. С. 35–39.

3. Александер Ф. Психосоматическая медицина. Принципы и практическое применение / Пер. с англ. С. Могилевского. М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. 352 с.

4. Смулевич А. Б., Сырнин А. Л., Иозырев В. Н. и др. Психосоматические расстройства. Концептуальные аспекты (клиника, эпидемиология, терапия, модели медицинской помощи) // Журнал неврологии и психиатрии им. С. С. Корсакова. 1999. Т. 99. № 4. С. 4–16.

PRENATAL DÖVRDƏ TRAVMANIN ƏNƏMİYYƏTİ

Tolunay Mələk Anday Rifat qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
andaytolunay@gmail.com

Açar sözlər: travma, prenatal psixologiya, hamiləlik, bir yaş, böhran, ailə

Keywords: trauma, prenatal psychology, pregnancy, one age, crisis, family

Ключевые слова: семья, травма, пренатальная психология, беременность, один возраст, кризис

Prenatal dövr, qadın bədənində bir sıra fizioloji və psixoloji dəyişikliklərin yaşandığı bir prosesdir. Bu dövr məhsuldarlıq xüsusiyyətləri ilə və nəslinin davamını saqlayan qadınlar üçün həyatlarında mühüm bir dönüş nöqtəsidir. Hamiləlik dövründə qadınlar ruhən həssas bir dövr keçirirlər.

Hamiləlikdə baş verən fiziki simptomlar, valideynlik qayğıları, ailə və sosial həyatın dəyişməsi, bədən imicinin

zədələnməsi, doğum qorxusu və körpənin sağlamlığına dair narahatlıqlar daxil olmaqla, bir çox şərait qadınlar üçün bu dövrdə stress qaynağı ola bilər. Stress, zamanımızın ən böyük problemidir və bəlkə də çoxu psixi-fizioloji xəstəliyin zəminini hazırlayan vacib və diqqətə ehtiyacı olan bir məsələdir. Bir hərəkət və ya vəziyyətin insanın üzərində yaratdığı fiziki və psixoloji zorlanma vəziyyətində əmələ gələn reaksiya stress olaraq təyin olunur.

Fərddə stress yaradan faktorlar isə stressor olaraq adlandırılmaqdadır. Stressorlar gündəlik həyat hadisələri (tuxacda qalmaq, yeməyi yanması və s.), Situasiya stressorları (ciddi xəstəliklər, yaxınını itirmək), inkişaf stressorları (hamiləlik və s.) kimi bir çox müxtəlif sahələrdə qarşımıza çıxmaqdadır. Buna görə, hamiləlikdəki stressi yalnız bir səbəblə əlaqələndirmək, açıqlamaq doğru deyildir.

Qadının bu dövrdə yaşadığı stress travmalara səbəb olmaqdadır. Prenatal dövrdə qadının travma yaşamasına səbəb olan bəzi faktorları sadalasaq; ailəsi və həyat yoldaşı ilə əlaqədar problemlər, partnyorunun olmaması, əvvəllər keçirilmiş psixoloji-psixiatrik problemlər, aşağı təhsil səviyyəsi, gənc yaşda ana olmaq, aşağı sosial-iqtisadi statusu, uşaqlıq dövründə cinsi istismara məruz qalma, aşağı özünə hörmət, prenatal dövrdə sosial və emosional dəstək çatışmazlığı, əvvəllər yaşanmış düşük, abort və ya ölü doğuş olması, fetus ilə əlaqədar narahatlıq, istənməyən hamiləliklərdir.

Qadının prenatal dövrdə bir psixoloji travmaya məruz qalmasının həm qadının sağlamlığı həm də körpə və uşaq sağlamlığı üzərinə bir çox mənfi təsirləri vardır. Uşaq üçün sağlam keçirilməmiş bir prenatal dövr demək irəlindəki yaş mərhələləri üçün sağlam atılmamış bir təməl deməkdir. Bir yaş və bir yaş böhranı uşaq üçün ən vacib olan bir dövrlərdən biri hesab olur. John Bowlby bu dövr və xüsusiyyətlərinin hansısa bir səbəbdən travmaya məruz qalmasının uşaqda özünə inam

probləmi yaradacağına, anayla bağlanmada uşağın problemlər yaşayacağına, yaş göstəricilərinə mənfi təsirlərdə bulunacağına və. s. toxunmuşdur.

Qadınlarda bu təsirlərin bəziləri; hamiləliyin qəbul edilməməsi, xroniki stress, PTSP, hamiləlikdə görülə bilən somatik xəstəliklər, plasental anomaliyalar, istenmeyen abortlar-düşüklər, çətin doğuş, postpartum depressiya, fetal ölüm və. s. Bunlarla birlikdə travmalı bir hamiləlik uşaqda adölesan (yeniyyətməlik) və yetkinlik dövründə görülə biləcək qalıcı sağlamlıq problemləriylə də yaxından əlaqəlidir. Mənfi təsirlər səbəbiylə prenatal dövrdə yaşanan travma, diqqətə alınmalı və erkən diaqnoz qoyulub müalicə edilməsi lazım olan bir əsas problemdir. Bu işin məqsədi budur; prenatal dövrdə qadının yaşadığı travmanın səbəbləri, ana-körpə-uşaq sağlamlığına təsirləri, uşaqda bir yaş böhranına təsiri, mübarizə üsulları və prenatal travma vəziyyətində veriləcək psixoloji yardımı nəzərdən keçirmək.

Ədəbiyyat

1. Дик-Рид Г. "Роды без страха" Москва 1995, 167 с.
2. Əlizadə Ə.Ə qadın psixologiyası, Bakı, 2015, 400 s
3. KİMYA Y, CENGİZ C. Maternal Fizyoloji in Kişnişci HA, eds. Temel Kadın Hastalıkları ve Doğum Bilgisi, Güven Kitabevi, Ankara, 1996, 239-250 s .

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ АБИЛИТАЦИИ ДЕТЕЙ С РАССТРОЙСТВОМ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА В УСЛОВИЯХ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

*д.ф. по психологии Мехрибан Эйюбова
Кулиева Первин Вагиф кызы
магистрант II курса БГУ
parvin198196@gmail.com*

В настоящее время ввиду резкого роста во всем мире количества детей с расстройством аутичного спектра проблема психолого-педагогического сопровождения этих детей приобретает все большую актуальность. Недостаточная изученность факторов, являющихся причиной данного нарушения и недоказанность эффективности применения емедикаментозного лечения осложняет процесс абилитации детей с расстройством аутичного спектра.

Решение данной проблемы заключается в разработке и применении эффективных механизмов обучения ребенка жизни в социуме. Цель исследования разработка комплексной модели реабилитации детей, имеющих РАС в условиях дошкольной образовательной организации на основе анализа различных методов коррекции РАС, получившие распространение в США, Европе и России. Рассматриваются возможности и ограничения их применения в условиях дошкольной образовательной организации.

Описание хода исследования. Авторы рассматривают собственную модель реабилитации ребенка с РАС, созданную на основе использования непосредственного

практического опыта работы с конкретным ребенком, страдающим аутическим расстройством.

Описываются условия реализации этой модели в условиях дошкольного образования: создание специально организованной среды, позволяющей компенсировать отсутствующие навыки и облегчить адаптацию ребенка, психолого-педагогическое сопровождение всех субъектов инклюзивного образования и командная работа с ребенком с РАС специалистов разного профиля (педагога-психолога, логопеда, дефектолога).

Результаты. На основе анализа зарубежного и отечественного опыта реабилитации разработана комплексная модель реабилитации ребенка с РАС в условиях образовательной организации. В построении индивидуального реабилитационного маршрута ребенка с РАС учтена специфика имеющегося нарушения (мутизм), особенности его адаптации и поведения, сопутствующие нарушения, осложняющие ход развития, возможности и потребности семьи, а также ресурсы образовательной организации. Основные акценты в реабилитационной работе сделаны на развитии эмоциональной сферы и коммуникативных навыков.

Выводы. Реабилитационная работа с ребенком с РАС в условиях образовательной организации будет эффективной, если ее проводить комплексно группой специалистов по четырем основным направлениям: коррекционная работа с ребенком, развивающая работа со сверстниками, просветительская работа с педагогами и поддержка родителей такого ребенка.

Деятельность психолога

Психолог является основным носителем представлений об особых образовательных и социальных потребностях ребенка, он консультирует и сопровождает

деятельность других специалистов – учителя, тьютора, логопеда.

Ребенок с РАС в обычном коллективе имеет огромные трудности именно при социально-эмоциональной адаптации, и поэтому ему необходима специфическая психологическая помощь. Задачи психолога здесь многообразны, перечислим основные:

- формирование границ взаимодействия;
- помощь в организации обучения (в ситуации отсутствия тьюторского сопровождения) – в рамках фронтального обучения;
- формирование коммуникативных навыков в стереотипных ситуациях и их гибкое изменение;
- индивидуальная работа с ребенком, направленная на формирование представлений о себе и других (формирование модели психического);
- формирование функций программирования и контроля;
- работа с семьей и координация ее взаимодействия со специалистами;
- работа со сверстниками ребенка (с классом или мини-группой).

Последняя задача требует разработки методов групповой работы по формированию межличностного взаимодействия, занятий с психологом по формированию коммуникативных навыков, навыков взаимодействия детей в классе, включая и самого ребенка с РАС.

Именно психолог помогает ребенку в формировании границ коммуникаций, выстраивая простые отношения с детьми и взрослыми с учетом определенных правил поведения, не нарушающих интересов другого человека. Различные, в том числе простые игровые способы и приемы взаимодействия, помогают детям с РАС почувствовать границы взаимодействия и соблюдать

определенную дистантность в коммуникациях. Как правило, со взрослыми эти отношения выстраиваются проще.

Лишь после того как такие простые отношения с детьми и учителем станут для ребенка с РАС возможны (в рамках достаточно повторяющихся ситуаций), можно разворачивать работу по формированию навыков взаимодействия и коммуникативных навыков в детской среде в целом. Такая работа предполагает использование в классе методов групповой работы.

Часто у детей с РАС даже простые отношения со сверстниками устанавливаются значительно труднее, чем со взрослыми. Общение не может автоматически наладиться со временем, и в лучшем случае остается на уровне беготни, которая не только перевозбуждает ребенка, но и вызывает у него дискомфорт и тревогу.

Поэтому объем таких контактов с другими детьми должен быть достаточно дозирован, а общение четко организовано в рамках стереотипа урока и перемены. На начальных этапах адаптации очень важно не допустить возникновения конфликтных ситуаций и закрепления негативных эмоциональных реакций у ребенка с РАС. В этот же период должна начинаться работа по развитию у ребенка представлений о себе и о других, в частности, по формированию модели психического, что предполагает понимание ребенком с РАС того, что другой человек имеет иные, чем у него, мысли, чувства и желания.

Лишь после того как подобные отношения с другими детьми и учителем станут для ребенка возможны (при повторяющихся ситуациях урока или структурированной перемены, похода в столовую или на прогулку), можно постепенно расширять коммуникативные умения ребенка с РАС и переходить к организации взаимодействия детей на

различных малоструктурированных мероприятиях – праздниках, экскурсиях и т.п.

Работа психолога с родителями ребенка с РАС строится с учетом понимания тех трудностей, с которыми сталкивается семья, и на понимании специфики конкретного варианта аутистического расстройства. С другой стороны, психолог обсуждает с родителями возможности как основной (в школе), так и дополнительной (вне ее стен) помощи, в том числе и медицинской. В своей работе психолог использует различные психокоррекционные технологии. В ряде случаев целесообразно именно этот вид работы передать специалистам ППМС-центра в рамках сетевого взаимодействия.

Особенности развития произвольных форм деятельности ребенка с аутистическими расстройствами, в частности, произвольного или разделенного внимания (концентрации внимания на совместной деятельности), произвольного сосредоточения, трудности такого процесса как подражание создают необходимость разработки специальных тактик в организации процесса обучения. В учебной ситуации такой ребенок испытывает множество затруднений. В этом случае на первых порах ребенка обязательно должен сопровождать тьютор(ассистент ребенка), а если у него значительные трудности при организации своего поведения, то тьютор сопровождает его и на последующих этапах.

Для развивающей, обучающей работы с аутичными детьми в условиях инклюзивного образования необходимо проведение психолого-педагогической коррекции, основные этапы которой: обучение ребенка простым навыкам контакта; обучение ребенка более сложным формам поведения; - ориентация такого ребенка в пространстве (вокруг себя); развитие личности ребенка-

аутиста и его самосознания. Обязательно создание индивидуальных психокоррекционных программ для каждого ребенка. А также – активное привлечение родителей к процессу психокоррекции.

Обязательно при психолого-педагогическом сопровождении аутичных детей в условиях инклюзивного образования из-за легкой возбудимости, импульсивности, хаотичной деятельности ребенка, необходимо предпринимать предупреждающие меры безопасности детей в процессе занятий. Занятия должны проходить в специально оборудованном зале, где обязательно должно быть «мягкое» освещение, на полу-ковёр или палас. В зале не должно быть острых и тяжелых предметов. Необходима строгая организация режима в группе. Сходная или даже идентичная обстановка занятий и постоянный состав группы, так как аутичные дети трудно приспосабливаются к новой обстановке и к новым людям.

Наблюдение за ребенком с синдромом РДА может дать информацию о его возможностях, как в спонтанном поведении, так и в создаваемых ситуациях взаимодействия. При этом важно ориентироваться на такие параметры как: приемлемая для ребенка дистанция общения; способы обследования окружающих предметов; наиболее понравившиеся занятия в условиях, когда ребенок предоставлен сам себе; имеющиеся стереотипы бытовых навыков; используется ли речь и в каких целях; как ведет себя ребенок в ситуациях страха, дискомфорта; отношение обучаемого к включению взрослого в его занятия (2).

Изучив подробно все эти детали, можно приступать к организации среды, в которой «включение» аутичного ребенка будет максимальным. Деятельность должна быть организована таким образом, чтобы у каждого была возможность проявить свой творческий потенциал. Это и

создание положительного эмоционального контакта между учителем и учащимся; и учет личностных особенностей ребенка; и организация учебного времени, а также досуга; использование стереотипов поведения ребенка в свою пользу.

Вовлеченные в общую жизнь коллектива (прием пищи, дневной сон, совместная деятельность и игра с другими детьми, активные действия в специально организованной среде (прогулка, занятия спортом), дети –аутисты при постоянной поддержке педагогов, психологов, - начинают участвовать в жизни коллектива и приобретать новые навыки общения. Дети становятся более заинтересованными и эмоционально увлеченными.

Литература

1. Баенская Е.Р. Помощь в воспитании ребенка с особенностями эмоционального развития // Альманах Института коррекционной педагогики РАО. 2000. Вып. 2.
2. Башина В.М., Симашкова Н.В. Особенности речевых расстройств у больных с ранним детским аутизмом эндогенного генеза // Журнал невропатологии и психиатрии им. С.С. Корсакова, 1990. № 8.С. 60—65.
3. Дмитриева Т.П. Организация деятельности координатора по инклюзии в образовательном учреждении. М.: Центр «Школьная книга», 2010. Серия «Инклюзивное образование». Вып. 3.
4. Лебединская К.С., Никольская О.С., Баенская Е.Р. Необходимы общие усилия // Дети с нарушениями общения: ранний детский аутизм. М.: Просвещение, 1989.
5. Лебединский В.В. Классификация психического дизонтогенеза // Нарушения психического развития у детей. М.: МГУ, 1985.

İNTİHARA MEYLLİ YENİYETMƏLƏRİN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Hüseynli Nərgiz Abbas qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
narahuseynli1608@gmail.com

İnsanların sosiallaşma prosesində bir çox keyfiyyətlər formalaşır. Onlardan ən vacib olanları emosional-iradi sferadır. Həyatda insan qarşısına çıxan bir çox maneələri bəzən fəth etməyə gücü çatmayan şəxs yaşamağın mənasız olmasını düşünərək ömrünə son qoymağa çalışır.

İntihar insan üçün ağır anlardan biridir. Böyük psixoloji sarsıntıdır. Burada sosiopatiyanı da qeyd etmək olar. İnsana yardımçı elə insanın özüdür, yəni onu əhatə edən dostlar, tanışlar, yaxın və əziz adamlar. Əgər belə bir mühit yoxdursa, ağır bir anda dəstək verən olmasa, onda psixi sarsıntı, distress öz ən yüksək zirvəsinə çatır, insan intihar etməyə cəhd göstərir.

Bakı şəhərinin orta məktəblərində 2018-ci ildə aparılmış tədqiqat yeniyetmələr arasında stress vəziyyətinin yüksək dərəcəsini göstərdi. Səbəblər müxtəlif olsa da, belə durum məktəblilərdə ən gözləniləməz reaksiyaya səbəb olacağını ehtimal etmək olar.

Tədqiqat göstərdi ki, məktəblərdə ümumilikdə narahatlıq hallarının sayı yüksəkdir. Nəticələrdən görüldüyü kimi, bu göstəricilərə müəllimlərin və valideynlərin tələbkarlığı və ya uşaqlar arasında məsuliyyət səviyyəsi təsir edə bilər. Ancaq stressin səbəbi yalnız bu deyil. Ola bilsin ki, bu, natamam bir ailə mühiti, sosial mühit, eləcə də müəllimlərlə münasibətləri özündə əks etdirir.

Digər səbəb – sosial stressin yaşanması. Burada yalnız bir neçə adam yüksək səviyyəli narahatlıq göstərdi (onlardan yalnız biri oğlandır). Demək olar ki, öz sosial müqəddəratını

təyin etmək, sosial mühitə adaptasiya etmək qızlarda daha uğurlu alınır, yəni onlar sosial mühitə daha tez uyğunlaşır, buna görə yaş problemlərinə daha acı və sərt bir reaksiya verirlər.

Daha bir səbəb uğura nail olmaq tələbatının frustrasiyasıdır. Təxminən 9 faiz sorğu iştirakçısı stresin yüksək səviyyəsini göstərdilər. Yeniyetmələrə müxtəlif fəaliyyətlərdə (ilk növbədə təlimdə) xas olan özünə əmin olmaması onunla nəticələnir ki, dəyərlər sistemi, motivasiya təhrif olunur, həm də həmyaşıdlarının təsirinə məruz qalma səviyyəsinin yüksək olması səbəbindən baş verir. Simptomlar, əsasən, psixososial faktorlara bağlıdır.

Özünü ifadə etmək qorxusu 19 nəfərdə özünü göstərdi, əksəriyyəti - qızlardır. Özünü ifadə etmək qorxusu problemi aşağı özünüqiymətləndirmənin, rəqabətin, davranış stereotiplərinin, təqlid etmənin, müxtəlif qorxu və həyəcanların yaranması ilə bağlıdır. Bütün bunlara görə yeniyetmələr əlavə həyat stressini yaşamağa başlayırlar.

Yeniyetmələrdə dərslərdə dərsin yoxlanılması qorxusu da yüksəkdir. Bu qorxu 35 nəfər tərəfindən davamlı olaraq yaşanır. Bu, həm həcm, həm də stress səviyyəsi baxımından ən əhəmiyyətli qrupdur. İlk növbədə, məktəb müəllilərinin və valideynlərin təhsilə aid tələbləri, təlim imkanları və şərtləri ilə əlaqədar olaraq oxşar vəziyyət təkrarlanır. Bir tərəfdən yüksək məsuliyyət formalaşır, digər tərəfdən, imkanla arzuların bir-birinə zidd gəlməsi, valideynlərin və müəllimlərin yüksək gözləntiləri gənclər belə qorxuları ilə yaşamasına səbəb olur.

Sosial əhatəsində olan insanların gözləntilərinə cavab verməməkdən qorxmaq da var. Burada bir neçə nəfər yüksək səviyyəli narahatlıq göstərdi. Yaş baxımından ən əhəmiyyətli bu ən əhəmiyyətli amildir. Məlumdur ki, müəyyən dövrdə həmyaşıdları təqlid etmək halları təbii və vacibdir, görürsən ki, sinif yoldaşının və ya həmyaşının nüfuzu bəzən evdəkilərin

ya məktəb müəllimlərinin nüfuzundan daha yüksəkdir. Buna görə yeniyetmələr bu halı daha güclü şəkildə ifadə edirlər.

Stressə aşağı fizioloji müqavimət də müşahidə olunur. Bir neçə nəfər stresli vəziyyətə xas olan müəyyən simptomları göstərmişdir. Bu təsadüfi deyil və bu göstərici digər narahatlıq göstəriciləri ilə sıx əlaqədədir. Təbii ki, sinir sisteminin vəziyyəti bədənin müxtəlif fizioloji prosesləri ilə sıx bağlıdır və müxtəlif proseslər və orqanların ağırlı vəziyyətlərinə gətirib çıxara bilər. Bütün bunlar funksional somatik simptomlar şəklində özünü göstərir. Məlumdur ki, depressiya tez-tez psixosomatik simptomlarla birləşir.

Təkrarlanan və tibbi simptomlarla heç bir əlaqəsi olmayan ağrılar və durumlar yeniyetmələrin həyəcan və depressiya səviyyələri ilə əlaqələndirir. Stresin yaşaması kontekstini nəzərə almaq vacibdir. Valideynlər, müəllimlər və pedaqoqlar arasında izahat işi, həmçinin profilaktik işlər, xüsusilə, gənclər arasında kompleks halında olması vacibdir. Sosial ünsiyyət böyük rol oynayır. Belə hadisələri aradan qaldırmaq üçün ünsiyyət qurma, birləşmənin keçirilməsi çox vacibdir.

8. Müəllimlərlə münasibətlərdə problemlər və qorxular da çox yaşanır. Bu göstərici müəllimlərlə şəxsi münasibətlər əsasında formalaşır. Ümumiyyətlə, bu, yeniyetməlik dövründə baş verən bütün psixosomatik problemlər kompleksi ilə bağlıdır. Yüksək stress səviyyəsində, şəxsi resurslar hesabına uyğunlaşa bilmək üçün kompleksli tədbirləri həyata keçirmək lazımdır. Məktəb müəllim heyətinin gənclərin həyatında stresin aradan qaldırmasında rolu olduqca böyükdür.

Ədəbiyyat

1. E. Lescoufflair, [Walter Bradford Cannon: Experimental Physiologist](#), Harvard College, 2003.
2. Stress-relief annealing at its best - for any size [Annealing www.richter-ag.com](http://www.richter-ag.com)

3. John W. Green and Lynn S. Walker - Psychosomatic problems and stress in adolescence/ pediatric clinics of North America, 1997, Vol. 44, N. 6 Перевод с английского – Ю.М.Богданов medinfo.ru/article
4. B. F. Skinner. (1969). Contingencies of Reinforcement. N.Y. (1974). About Behaviorism

AUTİZM XƏSTƏLİK DEYİL

Qurbanova Şəlalə Aqşin qızı
BDU-nun SABAH qrupları II kurs tələbəsi
selalequrbanova99@gmail.com

Autizm ictimai qarşılıqlı, inkişaf dilində və ünsiyyət bacarıqlarında sərt, təkrarlanan davranışlarla əlaqəli kompleks bir nevroloji vəziyyətdir. Autizm-özünə qapanma, uzaqlaşma mənasını verir. Semptom aralığından ötürü bu vəziyyət artıq autizm spektri pozğunluğu (ASD) adlanır. Autizm xəstəlik deyil inkişaf qüsurudur. Autizm- sosial münasibətlərdə, nitq və ünsiyyətdə, təfəkkür və təxəyyüldə pozğunluq problemlərini ehtiva edir.

Autizmin əsas əlamətləri

- Başqa insanlara qarşı marağın olmaması
- Qarşılıqlı münasibətlərdə başqasının gözüne baxa bilməmək
- Başqa uşaqlarla oynaya bilməmək
- Başqa insanlarla ünsiyyət prosesinin formalaşmasında problemlər, ünsiyyətdən qaçmaq
- Emosional partlayış (səbəbsiz gülmək, ağlamaq)
- Exolaliya(digər insanlardan eşitdiyi cümlələri və ya söz birləşmələrini, suala cavab vermək əvəzinə sualı təkrarlamaq)

- Fəaliyyətin bir növü üzrə dayanıqlıq (hərəkətlərin təkrarlanması)
- Hər hansı bir dəyişikliyə qarşı güclü neqativ reaksiya
- Həddən artıq hərəkətlilik və ya hərəkətsizlik
- Təmasdan xoşlanmamaq
- Ağrıya qarşı həssaslığın olmaması və ya həddən artıq həssaslıq

Autizmlı uşaqların bəziləri ətrafı çox yüksək duyma hissində (Hyperconnetiy) bəziləri aşağı duyma hissində (Hypoconnetivity) malik olurlar. Bəziləri çox hərəkətli olduğu halda digərləri hərəkətsiz olurlar. Autizmdən əziyyət çəkən insanların əksəriyyəti işıqda gözlərini bağlayırsa, səsdə qulaqlarını tutursa, təmasdan qaçırsa belə uşaqlar ətrafı yüksək duyma qabiliyyətinə malik olurlar. Bu tip (Hyperconnetivity) uşaqlar duyğuya çox həssas olduqları üçün, ətraf səslər, təmaslar onu narahat etdiyi üçün danışmaqda və danışılanları başa düşməkdə çətinlik çəkir. Psixoloq Simon Baron-Cohen və Combridge Univerisitetindəki həmkarları autizmlı şəxslər arasında sinestesiya insidentinin daha yüksək olduğunu təsbit etmişlər. Sinestesiya insidentinin yüksək olması, autiklərdə duyğusal qarşıqlıqların səbəbini izah edir. (4. Baron-Cohen et al. Molecular Autism 2013) Hypoconnetivity tipli autiklər isə zəif funksional əlaqə göstərilir.

Autik uşaqların əsas problemi ünsiyyətdə olur. Autizm ilk növbədə uşağın dünya ilə, ətraf aləm ilə ünsiyyətini pozur və həyata, cəmiyyətə adaptasiya olmasını çətinləşdirir. Autizmlı uşaqlarda duyğu mərkəzində yox anlama mərkəzində problemlər olur ki, nitq ifadələrinin kodlaşdırılması və həmin kodun açılmasında (anlaşılmasında) nitqin hərəkəti (Broka) və nitqi anlama (Vernike)sahələri iştirak edir. (1.səh 363). ASD-li uşağa başqaları üçün normal görünən səslər, toxunuşlar, qorxular və ya mənzərələr böyük ölçüdə çətinliklər yarada bilər. Həmyaşidlarını bir çox şey maraqlandırırırsa Autizmlı uşaqlar yalnız saymaq, yalnız musiqi dinləmək və ya bir şey etmək

arzusuyla xarakterize olunmur. Onlarda bütün bunlar adət halına gəlir.

Autiklər cansız əşyalara daha çox maraq göstərirlər, çox vaxt eyni hərəkəti dayanmadan təkrarlıyırlar, məsələn oturduları yerdə yellənir və ya fırlanırlar, buna setereotip hərəkətlər deyilir. Ətrafda nəyinsə dəyişməsinə sevmirlər. İstənilən dəyişikliyə qəzəb, aqressiya ilə cavab verirlər. Autizm 80-90% oğlan uşaqlarında rast gəlinir. Autizmlı oğlan uşaqlarının sayı qızlardan dörd dəfə çoxluq təşkil edir. Autizm spektri pozuqluğu (ASD) emosional qarışıqlıqlar, sosial qarşılıqlı təsirlər, ünsiyyətin formalaşması prosesində problemlər, simvolik oyunlarda çətinliklərlə xarakterizə edilən bir qrup pozğunluq diaqnozunu özündə ehtiva edir. (5.səh 61)

- Autizm pozuqluğu
- Uşaqlıq dezintegrativ pozuqluğu
- Yaygın inkişaf pozuqluğu (PDD-NOS) (Atipik autizm olaraq bilinir)
- Asperger sindromu

Autizmə yanaşma

Cəmiyyət tərkibində Autizm sendromunu daha çox zəka problemi kimi başa düşürlər. Autizm zəkaya bağlı deyil daha çox sosial davranışlarla əlaqədardır. Autik uşaqlar bəzən zəka testlərində ortalama nəticələr göstərirlər. Belə ki, Autizmlı uşaqların bir çoxu riyazi qabiliyyətlərə, rəsmə, musiqi duyumuna malik olurlar.

Autizm olması səbəbləri

1999-ci illərin əvvəllərində Autizmə 285 uşağdan birində rast gəlinirdisə, hazırda hər 68 uşağda autizm ya bənzər pozuntuların əlamətləri aşkar edilir. (2.səh 14) Autizmin yaranmasında irsi-genetik meyl əsas roldadır. Digər faktorlara Ekoloji mühit, infeksiyalar, vaxtından əvvəl doğuş,dölünhipoksiyası, çəkinin azlığı və.s. aid edilir. Genetik və ekoloji faktorların kombinasiyası Autizmin inkişafına göstərdiyi təsir tez-tez bu tip məsələlərlə müşaiət olunur:

- Nəfəslər
- Yuxu pozuqluğu

Ana və ata yaşının çox olması da uşağın Autizm olma şansını artırır. Bu risk faktorları arasına spirtli içkilər, diyabet və piylənmə, hamiləlik dövründə antivirus dərmanların, maddələrin istifadəsi daxildir. (3.Developmental and Behavioral Pediatrics, Lippincott 2005) Onuda qeyd etmək lazımdır ki, ailə gəlirləri, həyat təzi və ya təhsil səviyyəsi uşağın Autik olma şansına təsir etmir. Autizm hazırda yalnız Autizm spektri pozuqluğu başlığı altında olan bir sendromdur.

Autizmlə mübarizə yolları

Autizm simptomları adətən həyatın ilk üç ilində baş verir. Bəzi uşaqlarda doğumdan əlamətləri göstərir, digərləri isə 18-36 aylıq dövrdə simptomlara keçid edirlər. Bununla belə bəzi şəxslərin tələbləri onların potensialını aşmayana qədər hər hansı bir ünsiyyət pozuntusu əlaməti göstərə bilməzlər. Bir çox digər xəstəliklərdə olduğu kimi Autizm fiziksəl (bədən pozuntusu) bir xüsusiyyət daşımır, məsələn qıyıq gözlər, böyük əllər və ya qulaqlar kimi, bu səbəblərdən də Autizm diaqnozu qoymaq bir qədər çətin işdir. Düzgün praqnoz qoyub düzgün müalicə aparılırsa Autizm müalicə oluna bilər. Anlamanın pozulması bütün Autik uşaqlar üçün xarakterikdir. Eşitmə ilə bağlı çətinliklər autizmə xas deyil.

Dil terapiyaları, sosial bacarıqları artırma, duyğu terapiyası Autizmlə mübarizə üçün fundamental terapiyalardır. Autizmlə yanaşı uşağda bir sıra psixi pozğunluqlar diqqət pozuntusu kimi hallar da ola bilər. Emosional partlayışlar, özünə və ətrafındakılara ziyan vermə kimi hallar da baş verə bilər ki, terapiyalar zamani bunlar nəzərə alınmalıdır.

Autizmlə mübarizə zamani uşaq, sosial mühiti, ailəsi və mütəxəssis bu dörd obrazın vəhdətdə fəaliyyəti, birlik olması uşağın mübarizəsində çox mühüm rol oynayır.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S, Əlizadə Ə.Ə, Psixologiya:Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı; Çinar-Çap, 2009, 622s
2. Qafarov T.Ə, Əliyev N.A, Əliyev Z.N, Autizm spekterli pozuntular: 2018, 210s
3. American Academy of Pediatrics; Pediatrics 2010: Parker S, Juckerman, Augustyn M. Developmental and Behavioral Pediatrics: A handbook for Primary care, Lippincott,2005
4. Baron-Cohan et al. Molecular Autism 2013.4;40 (<http://www.et.al.Molecularautism.com/content/4/1/40>)
5. Otizm Spektrum Bozukluğunun klinik Tanısında DSM-IV-TR və DSM-5 Tanı sistemlərinin karşılaştırılması. 2015, 113s

UŞAQLARIN VƏ YENİYETMƏLƏRİN QARŞILAŞDIQLARI SOSIAL VƏ PSIXİ PROBLEMLƏR, ONLARIN HƏLL YOLLARI

Hüseynli Mirzəynəb Əlihüseyn qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
qurbanovazeyneb@yahoo.com

Uşaqlıq və yeniyetməlik dövrü elə bir dövrdür ki, bu iki yaş dövründə həm uşaq və yeniyetmələr, həm də onların valideynləri və yaxınları bir sıra sosial və psixoloji problemlərlə üzləşirlər. Uşaq və yeniyetmələrə edilən psixoloji yardımlar, böyüklərə edilən psixoloji yardımlara nisbətən daha əlverişlidir. Erkən və zamanında edilən müdaxilə onların problemlərinin ciddi fəsadlar törətmədən aradan qaldırılmasını, bu problemlərin onların həyatlarını korlayıb, pis izlər buraxmamasını təmin edir.

Uşaqlar və yeniyetmələr ümumilikdə mürəkkəb quruluşa sahibdirlər. Valideynlər uşaqların necə böyüyəcəkləri, necə inkişaf edəcəkləri, necə bir insan olacaqları haqqında həmişə narahatlıq keçirirlər. Bir çox uşaq və yeniyetmə böyüyərkən müxtəlif hal və problemlərlə qarşılaşırlar və bəzi hallarda köməyə ehtiyac duyurlar.

Uşaq və yeniyetmələrə edilən psixoloji yardımın keyfiyyəti ailə üzvləri arasındakı münasibətdən, onların bir - birlərinə necə davrandıqlarından, necə münasibət qurduqlarından asılıdır. Psixoloji yardım həm uşaq və yeniyetmələrin problemlərini həll edir, həm də onun ailə üzvləri ilə arasındakı münasibətlərin müsbət yöndə dəyişməsinə kömək edir.

Psixoterapiya uşaqlarda və yeniyetmələrdə psixoloji və fiziki dəyişikliklər gerçəkləşdirməyə çalışır. Onlarda danışmaq qədər, rəsm çəkmək, oyun oynamaq, yaratmaq, rola girmək və s. kimi üsullarda duyğuların paylaşılmasında və problemlərin həllində olduqca effektivdir.

Terapiya, uşaq və yeniyetmələrə psixoloji dəstək vermək, yaşadıkları problemləri həll etmək, duyğularını – narazılıqlarını anlamaq mövzusunda bizə köməklik göstərir. Terapiyanın əsas hədəflərini əsasən davranışların dəyişdirilməsi, dostlar və ailə ilə olan münasibətlərin inkişaf etdirilməsi, asılılıqlardan qurtulmaq, əsəb və stresin idarə edilməsi və s. təşkil edir. Bəzi hallarda isə daha ümumi bir hədəf qoyulur. Məsələn daha az narahatlıq hissi keçirtmək, özünə daha çox güvənmək və s. kimi. Terapiyanın uzun və ya qısa olması həll olunan problemin nə qədər qarışıq və şiddətli olmasından asılı olaraq dəyişir.

Terapiya və müalicə müddətində uşaq və yeniyetmələrin hər hansı bir psixi problemləri olmasada şəxsi, ailəvi və ya sosial problemlər yaşaya biləcəkləri unudulmamalıdır. Buradakı əsas problemlər inkişaf çağında baş verən ziddiyyətlərə əsaslanır. Uşaq və yeniyetmələrdə aşağıdakı problemlər yaşana bilər:

- yeniyyətəmələrdə dostluq problemləri
- ailə və yeniyyətəmə arasında olan ziddiyyətlər
- yeniyyətəmələrdə narkomaniya problemi
- yeniyyətəmələrin məktəbdə və dərslərində yaşadıkları uğursuzluqlar

- şəxsiyyət pozğunluqları
- yeniyyətəmələrdə davranış pozuntuları
- yeniyyətəmələrdə yemək pozuntuları
- yeniyyətəmələrdə özgüvən problemi
- yeniyyətəmələrdə takintilər
- depressiya, panik atak

Problemləri həll edərkən uşaq və yeniyyətəmələrin fiziki, psixoloji, akademik, sosial vəziyyəti və vəzifələri göz önünə alınmalıdır.

Ümumiyyətlə problemlər yaranmadan öncə bunun qarşısını almaq və ya daha keyfiyyətli bir həyat yaşamaq üçün psixoloji dəstək almağın qoruyucu və normal bir hal olduğu cəmiyyətdəki insanlara aşılmalıdır.

Yeniyyətəməlik dövründə yaşadığı ziddiyyətlərin yetkinlik dövründədə davam etməməsi və sağlam bir şəxsiyyət ola bilmək üçün psixoloji yardım almaq uşaq və yeniyyətəmələr üçün olduqca mühümdür.

Uşaqlıq dövrünü geridə buraxıb, yeniyyətəməliyə böyük bir addım atdıqları bu dövrdə yeniyyətəmələr, onlarla uşaq kimi rəftar etdikdə sərt reaksiya göstərirlər. Böyükklər sözlərində və rəftarlarında yeniyyətəmələrin bu cəhətlərini nəzərə alsalar daha yaxşı olar. Bu dövrdə onlar valideynlərinin və böyükklərin dəstəyini daha az hiss etmək, öz uğurlarının dadını çıxartmaq istərlər. Bu zaman böyükklərdə onları ruhlandırmaq və əldə etdikləri uğurlara görə onları təbrik etmək düşər. Böyükklərin onlara nəyi necə eləmək lazım olduğunu deməkləri onların xoşuna gəlmir. Biz onların istəklərini hər zaman nəzərə almalıyıq. Lakin yeniyyətəmələri özbaşına, nəzarətsiz buraxmaqda düzgün deyil. Ümumiyyətlə valideynlər öz

uşaqlarını heç bir dövrdə özbaşına buraxmamalıdırlar. Sərhədləri məntiqli bir şəkildə ortaya qoymaq və bütün ailə üzvlərinin bu sərhədləri açıq bir şəkildə bilməsini təmin etmək valideynlərin vəzifəsidir. Sözügedən sərhədləri yalnız uşaqlara görə və yaxudda yalnız valideynlərin istəklərinə görə qurmaq düzgün deyildir və bu hər iki tərəfin narazılığına səbəb ola bilər. Belə olduqda ilk fürsətdə narazı olan tərəf, əsasəndə yeniyetməlik dövründə olan yeniyetmələr bu sərhədləri aşacaqlar. Ailə üçün ən düzgünü birlikdə qurulan sərhədləri birlikdə qəbul etmək və birlikdə onlara uymaqdır.

Əslində ailə içi yaşanan problemlər sadəcə yeniyetməlikdə yaşanmır. Beləki uşaq doğulduğu andan etibarən ailə içi problemlərlə qarşılaşa bilər. Ancaq bu problemlərin fəsadları daha çox yeniyetməlik dövründə ortaya çıxır.

Bir ailədə ilk gündən etibarən sevgi, hörmət və hüzar varsa, uşaq bunu kiçik yaşlarından görür. O əgər valideynləri ilə sağlam münasibət qura bilirsə, yeniyetməlik problemlərində onlarla bölüşə bilər. Bu zaman yeniyetmə özünü dəyərli hiss edir, valideynlərindən və ya hər hansısa bir ailə üzvündən yeniyetməlik dövründə dəstək ala bilər. Ailə içi münasibətləri yaxşı olsada yeniyetmə yenədə bu dövrdə özünəməxsus şəxsi problemlərlə rastlaşa bilər. Əsas vacib olan bu problemləri yaşayıb yaşamaması deyil, bu problemlərlə necə başa çıxması, hansı yollara baş vurmasıdır. Yeniyetmələrə bu problemlərlə başa çıxma bilmələri üçün bir neçə kömək yollarını nəzərinizə çatdırırıq:

- Uşaqlarınızı sevdiyinizi onlara hiss elətdirin
- Sevginizi daha çox maddi olaraq deyil, emosional olaraq bölüşün və paylaşın
- Uşaqlarınız hər hansısa bir səhv hərəkət etdikdə, onlarla anlayışlı davranmağa çalışın
- Uşaqlarınızın sizi nümunə olaraq gördüyünü unutmayın
- Onunla sağlam bir ünsiyyət qurmaq istəyirsinizsə, yaxşı bir dinləyici olmağı bacarın

-Onun sizə söylədiyi hər hansısa bir problemi onu qınamadan, lağa qoymadan və ona nəsihət vermədən həll etməyində köməklik göstərin

-Ailə içi qaydaları hazırlayarkən övladlarınızda fikirlərinə önəm göstərin

-Övladlarınızı böyüdərkən hər zaman həyat yoldaşınızla məsləhətləşin və ikinizdə hər hansı bir məsələdə eyni fikirdə olmağa çalışın

Ədəbiyyat

- 1.S.İ.Seyidov və M.Ə.Həmzəyev-“Ümumi psixologiya”
- 2.Üstün Gökmen- “İletişim çatışmaları ve empati”

PEDAQOGİKA BÖLMƏSİ

Bölmə rəhbəri – prof.L.N.Qasımova

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЗАПАДНОЙ И ВОСТОЧНОЙ СИСТЕМ ОБРАЗОВАНИЯ (СХОДСТВО И РАЗЛИЧИЯ)

*Агамалиева Гюнай Сафдар 2.
диссертант кафедры Педагогики БГУ
gunay.agamali.95@gmail.com*

Ключевые слова: восточная система образования, западная система образования, интеграция, образовательное пространство, национальные ценности, гуманизация образования, технизация общества.

Keywords: Eastern education system, Western education system, integration, educational space, national values, humanization of the education, society technicalization.

Образование является специальной сферой социальной жизни, созидающей внешние и внутренние условия для развития индивида в процессе освоения ценностей культуры; процессом и результатом усвоения определенной системы знаний в интересах человека, общества и государства. [1]. Являясь культурным феноменом, социальным институтом образование выступает важнейшей составляющей духовно-практическую деятельность общества и человека. В широком смысле оно представляет собой процесс индивидуального освоения культуры, во всём многообразии её форм и видов.

В современном постиндустриальном или информационном мире образование стало основной

движущей силой общественного развития, основанием культуры; мостом, который будет вести к новому устройству культурного мира, так как только переводя каждого по этому мосту, можно что-то изменить в человеке. Понятие «образование» в научно-исследовательский обиход ввел И. Г. Песталоцци, который подразумевал под этим словом «формирование образа».

Следует отметить, что долгое время это слово не имело однозначного определения, и вплоть до первой половины XIX века выступало как синоним понятия «воспитание». Содержание этих понятий, хоть они и выполняют схожие функции, все же различаются. Образование выступает как социально-культурный феномен, возникновение которого связывается с государственным типом устройства общества, а воспитание как процесс формирования человека возможен и в условиях безличностного общественного устройства.

Различие между восточной и западной культурами даёт основание для нахождения общего в их бытийстве, а также выявляет специфические особенности, присущие каждой из систем образования в отдельности. Общей чертой образования древних времён выступает космоцентризм, которая в разных странах, в силу природных, природно-географических, психических, социально-экономических и многих других факторов, проявлялся по-разному.

Если на Западе космоцентризм проявлялся через понимание мира и человека как многоуровневых систем, чётко определив закономерности развития макрокосмоса, то на Востоке выделяли части в космосе: духовное, небесное начало, материальное и земное, светлое и темное. Если восточная философия связана с внутренним миром человека, с его духовностью, то западная все свои силы направляет на совершенствование внешнего мира,

выступая в качестве субъекта предметно-практической деятельности.

Первые трактаты, посвященные проблемам воспитания и обучения, появились в XI в., во время «Восточного Ренессанса». Это были труды аль-Кинди, Ибн Сины, аль-Газали, Ибн Араби и других философов. Ученые выдвигали идеи гуманного, гармоничного развития личности, а главной целью воспитания и образования считали постижение человеком своей сущности и природы, обретение им высоких духовных и нравственных качеств. Как видим, именно на Востоке появились первые работы, посвящённые проблемам образования.

Отмечая ценность восточной культуры, выражаем своё несогласие с позицией великого немецкого философа Г.В.Ф. Гегеля, который в своей работе “Лекции по истории философии” пишет, что “Лишь на Западе восходит эта свобода самосознания; природное сознание исчезает внутрь себя, и тем самым дух погружается в себя. В блеске Востока индивидуум только исчезает; лишь на Западе свет превращается в молнию мысли, ударяющую в самое себя и создающую, исходя отсюда, свой мир.” [2, с.160]

Ученые отмечают быстрый рост интереса к Востоку, расширение и углубление изучения востоковедения, увеличение числа специалистов, изучающих восточные языки, поскольку именно на Востоке создавались ценнейшие работы, которые являются сокровищем, полным тайн для истинного исследователя. Мыслители Востока пытались проникнуть в суть природы человека, учесть социальные и биологические детерминанты воспитания. Особое значение придавалось социальной сущности человека. Главной целью воспитания являлось стремление человека обрести высокие духовные и

нравственные качества. Особые черты восточного образования:

- нераздельность субъекта и объекта, человека и природы, ученика и учителя;

- нацеленность на духовный результат и нравственное самосовершенствование человека;

- превалирующая роль воспитания: «нет необходимости, став ученым, бегло читать и обладать энциклопедическими знаниями, достаточно усвоить ряд принципов»;

- неразрывная связь системы образования с экономическим и социальным развитием страны;

- основная цель педагога - воспитание «гражданина» (с навыками строгого самоконтроля и самоанализа);

- универсальность образовательной программы («мусульманский ученый – не специалист в какой-то отрасли знания в западном понимании, он универсален в перспективе, авторитетен во многих областях знания»).

Если западное образование тяготеет к школьной форме существования обучения, разделения этой школы на классы, выделении учителей-предметников, работающих с определённой группой от 5 до 30 человек в классе, то восточная система образования в основном пропагандировала индивидуальное обучение.[3]

Важными чертами восточного образования выступают традиционализм, преемственность знаний, направленных не только на сохранение достижений предшествующих поколений, но и их приумножение, углубление интуиции предков. В восточной культуре традиция выступает особой исторической реальностью, «духовным уподоблением ученика учителем», целью является самоуглубление, приобщение к внутреннему просветлению, диалог подводит к откровенному, глубинному общению, в то

время, как в западной системе образования меньше делается акцент на человеческий характер образования.

Современное образование представляет собой сложный процесс становления человека, в котором идёт непрерывный синтез рационального (Запад) и духовного (Восток). Образование есть постоянный межкультурный диалог, направленный на понимание и восприятие не только “своих” культурных норм, но и “чужих” систем знаний и культурных понятий. Как отмечает выдающийся мыслитель Э.В. Ильенков “...граница между “Западом” и “Востоком” проходит вовсе не по Эльбе и не по Берлинской “стене”. Она лежит гораздо глубже: трещина проходит через самое сердце всей современной культуры, вовсе не совпадая с географическими рубежами и политическими границами современного мира. Она пролегает не только между партиями внутри одной и той же страны, но часто даже и через ум и сердце одного человека” [4, с.157].

Анализ восточной и западной систем образования показывает некоторое единство и различие проблемного поля, детерминированное развитием глобальных и информационных процессов, происходящих в мире.

Сегодня, в условиях глобализации, необходимо вести речь о новом этапе такой гуманизации, что обусловлено обострением глобальных проблем современной цивилизации: проблема международного терроризма, плачевная экологическая ситуация, выдвижение на передний план такой важной проблемы как антропологическая и, самое главное, чрезмерная технизация общества.

Наша реальность планетарного масштаба отмечает подобного рода аргументы, требует вновь заострить внимание на этой проблеме, поскольку необратимо

надвигается дегуманизация общества. Особенно остро эта проблема встает в связи с международным терроризмом.

Мы недостаточно уделяли внимание вопросам религиозного воспитания. У нас существует некоторая эйфория по поводу гуманной роли религии, т.е. мы считаем, что всегда и во всех отношениях религиозное воспитание изначально гуманно, нам не хватает конкретного знания о состоянии дел в этой сфере.

В вузах эта работа почти не ведется, так как в многонациональных коллективах любая воспитательная работа через религию неизбежно вызовет много споров. Необходимо создать некий симбиоз восточного и западного типов мышления. Ведущими задачами современного образования должны быть гуманизация и гуманитаризация образовательного процесса, а также отражение всеединства восточных и западных культурных ценностей и принципов в программе образования с учетом сохранения национальных качеств и особенностей образования.

Литература

1. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б.М. Бим-Бад. – М. : Большая рос. энцикл., 2002. – 528 с
2. Гегель Г.В.Ф. Лекции по истории философии: в 3 кн. -СПб.: Наука, 1909. -Кн. 1. -349 с.
3. Козырева А.А., Восточная система образования как метод гармоничного развития личности. филиал РГСУ в г. Серпухове, Московской области.
4. Ильенков Э.В. Маркс и западный мир// Философия и культура. -М.: Политиздат, 1991. -464с.

Резюме

Автор в статье рассматривает западную и восточную системы образования, выделяет общее и специфичное в них. Различие в них объясняется культурным, религиозным антагонизмом, особенностью миропонимания. Внимание акцентируется на задачах современного образования, а именно гуманизации и гуманитаризации образовательного процесса, а также отражении всеединства восточных и западных культурных ценностей и принципов в программе образования с учетом сохранения национальных качеств и особенностей образования.

Summary

The author considers the Western and Eastern education systems, identifies their common features and peculiarities. The difference between them are due to cultural, religious antagonism of the worldview particularity. Attention is focused on the tasks of modern education, namely on humanization of the educational process and the reflection of the unity of Eastern and Western cultural values and principles in the educational program taking into account the preservation of the national quality of the education features.

KEYFİYYƏTLİ TƏHSİL CƏMIYYƏTİN ƏSAS TƏLƏBATLARINDAN BİRİ KİMİ

Nəsrəddinli Sevinc İlqar qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
snasraddinli@gmail.com

Təhsilin keyfiyyəti məsələsi təhsilin daim gündəmdə olan ən aktual məsələlərindən biri olmuşdur. Bu hər bir sahədə belədir. Əgər bir sahədə görülən iş və inkişaf varsa, əlbəttə burada keyfiyyət də olmalıdır. Təhsilin keyfiyyəti məsələsi son illərdə təhsil sisteminə bir neçə yeniliklərin daxil olması və bir sıra dəyişikliklərin aparılması ilə cəmiyyətimizi daha da maraqlandıran və onların təhsil sahəsinə inteqrasiyasını sürətləndirən vacib məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Aşağıdakı bir neçə amilə nəzər salaq:

- Təhsilə münasibətlər yeniləşir. Elmin və texnologiyanın inkişafı, yeni dəyərlər sisteminin formalaşması, planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçidin ən böyük əksini tapdığı sahələrdən biri də təhsil sistemidir. Cəmiyyətin həyatında təhsilin əhəmiyyəti, yeri və rolu artır.

- Dünya təcrübəsində tətbiq olunan yeniliklər, çox şaxəli təhsil sistemi öz növbəsində Azərbaycan təhsil sisteminə də əsaslı təsir göstərir. Demokratik cəmiyyətimiz dünya və avropa təhsilindən geridə qalmamaq üçün daimi inkişafa can atır. Buradakı məqsəd isə gənclərimizin istər ölkə daxili, istərsə ölkə xarici öz imkanlarından istifadə edə bilməsi və gələcək həyatını təmin edə biləcək biliklərə yiyələnməkdir.

- Təhsilin keyfiyyətinin artırılması ilə əlaqədar baş verən dəyişikliklər təhsil bazarında yeni sahələrin yaranmasına xidmət edir. Təhsilin idarə olunması- təhsil menecmenti, təhsil sahəsinə yeni daxil olmuş və böyük əhəmiyyətə malik “monitorinq və qiymətləndirmə” prosesinin uğurlu aparılması üçün mütəxəssislərin yetişdirilməsi təhsilin keyfiyyətinin

yüksəldilməsinə şərait yaradan və cəmiyyətdə maraq oyadan digər yeniliklərdəndir.

- Keyfiyyətli təhsilin əldə olunması üçün ən əhəmiyyətli amillərdən biri isə infrastruktur bazasıdır. Bildiyimiz kimi təhsilin keyfiyyətinin artırılması və səmərəli təhsilin əldə olunması üçün təhsilin maliyyələşdirilməsi vacib şərtidir. O da təsadüfi deyil ki, inkişaf etmiş hər bir ölkədə təhsilin maliyyələşdirilməsi təkcə dövlət tərəfindən deyil, eyni zamanda müxtəlif orqanlar, qurumlar və sahibkarlar tərəfindən aparılır. Eyni ilə son zamanlarda Azərbaycanda da cəmiyyətin bu kimi fəaliyyətlərlə məşğul olmasına geniş şərait yaradılır. Bu isə dövlət büdcəsinə kömək etməklə yanaşı daha keyfiyyətli təhsil, keyfiyyətli təhsil müəssisəsi və keyfiyyətli infrastruktur bazası deməkdir.

Qeyd olunan bu yeniliklər ölkəmizdə təhsilin inkişafını, cəmiyyətin təhsilə inteqrasiyasını sürətləndirməklə yanaşı məhs keyfiyyətli təhsilə olan tələbatın ödənilməsinə də təmin edir.

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILĞINDA ƏXLAQ MƏSƏLƏLƏRİ

İsgəndərova Leyla Xanlar qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
maarulay95@gmail.com

Hər bir dahi şəxsiyyətin yaradıcılığında elə bir səciyyəvi cəhət olur ki, məhz bu sənətkarın yaradıcılığından qırmızı xətt kimi keçir və bunun vasitəsilə o, şöhrət qazanır. Nizami yaradıcılığını tədqiq edərkən elmi-ədəbi ictimaiyyət belə bir ortaq fikrə gəlir ki, onun yaradıcılığının qırmızı xəttini əxlaq məsələləri təşkil edir. Nizamiyə görə insanın yaşamağının mənasını xeyirxah işlər etməkdə görür. Hətta öz oğluna belə

nəsihət edərkən “ adına yaxşılıq sikkəsini çal “ – deyir və düşünür ki, yalnız bu cür yaxşı ad çıxarmaq mümkündür. “ Xəmsə “nin ilk əsəri olan “Sirlər Xəzinəsi” ndə yazır:

Xeyirlə şər izləyir, hər bəşəri əzəldən

Xeyir xeyri tapandır, şər də şəri əzəldən.

Bir az əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, şairin insanın yaşamaq qayəsinin məhz xeyirxahlıq olmasını aşağıdakı beyt vasitəsilə təsdiq etmək olar:

Gecəni, gündüzü çox vermə bada,

Yaxşı ad uğrunda çalış dünyada.

Nizami Gəncəviyə görə insan dünyanın bəzəyidir, insanın bəzəyi isə yaxşı işlər görməkdir. Buna misal olaraq “Yeddi Gözəl” poeməsindəki “Xeyir və Şər” hekayəsini göstərmək olar. Çin qızının söylədiyi xeyirxahlıq dastanında dərin mənə, güclü tərbiyəvi təsir vardır.

Nizamiyə görə qələbəyə inanmaq, təvazökar və məğrur olmaq insanın ən gözəl cəhətlərindəndir. Bunu – Fərhad, Bəhram, İskəndər, Şirin – kimi obrazlarda daha aydın şəkildə müşahidə edirik. Çünki bu qəhrəmanlar qələbələrindən qürrələnmiş, hər zaman səbirlə və sadə görkəmlə böyük işlər ardınca gedib qələbə qazanıblar.

Nizami insan xarakterinin ən pis keyfiyyəti kimi paxıllığı tənqid edir. Dahi sənətkara görə dünyanın ən bədbəxt insanları məhz paxıl insanlardır. Nizami həmçinin kin-küdurəti də belə hesab edərək, həyatda baş verən uğursuzluqların səbəbini kin və intiqam hissi ilə yaşamaqda görür. “Xeyir və Şər” dəki Şər, “İskəndərnamə” Dara, “Yeddi gözəl “də Rast Rövşən, Çin xaqanını mənfi xarakterlərinə görə bədbəxt insanlar hesab etmək olar. Həmçinin şair yaxşılığı yaramaz adamlara etməyi mənasız hesab edir. Belə yaramaz insanlardan insanlıq gözləməyi arpa satandan gövhər istəməyə bənzədir:

Həyasız adama qarşı sərt rəftar,

Yumşaq dolanmaqdan faydalı olar.

(İskəndərnamə)

Pula görə alçalmaq, başqalarına yaltaqlıq etmək insanın malik ola biləcəyi ən pis əxlaqi keyfiyyətdir. Məhz buna görə o, öz əsərlərində qocalardan nümunə götürməyi, aqillərdən öyrənməyi məsləhət görür. Bütövlükdə Nizami yaradıcılığı hər zaman aktual olduğundan bugündə gənclərin tərbiyəsi üçün ən dəyərli incilərindəndir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov Ə. Nizaminin “İskəndərnamə” poeması. Bakı:1966,198s
2. Axundov M.M. Şeyx Nizami. Gəncə: 1909, 32s

AİLƏDƏ VALİDEYN-UŞAQ MÜNASİBƏTLƏRİ

Aliyeva Jalə İsaq qızı
BDU-nun I kurs magistrantı
jale.aliyeva1995@mail.ru

Bugünkü gündə uşaqların şəxsiyyət kimi yetişdirilməsi ən aktual məsələlərdən biridir. Hazırda cəmiyyətimizdə təməli düzgün qoyulmamış tərbiyə üzündən minlərlə uşaqlar, yeniyetmələr formalaşır. Hazırda aktual valideyn-uşaq problemlərini, onların həlli yollarını, şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərən mənfi amilləri araşdırmaq və azyaşlıların şəxsiyyət kimi formalaşması üçün müəyyən tövsiyələr irəli sürmək pedaqogika elminin diqqət mərkəzində duran ən önəmli məsələlərdəndir.

Hər bir insan fərd kimi dünyaya gəlir. Yəni bioloji xüsusiyyətləri ilə insan kimi doğulur, zaman keçdikcə o, şəxsiyyətə çevrilir. Elmə məlumdur ki, şəxsiyyətin formalaşmasına dörd mühim amil təsir göstərir: İrsiyyət, mühit, tərbiyə, şəxsi fəaliyyət. Mühit özü iki yerə bölünür [3, səh.98]:

a) makrühit (kollektiv, küçə, ictimai yerlər)

b)mikromühit (ailə mühiti, şagirdin kiminlə oturub-durması).

Şəxsiyyətin inkişafına ailə mühiti güclü təsir göstərir. Ailə onların maraq və tələbatlarının həyata keçməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Şəxsiyyətin əxlaqi və sosial keyiyyətlərinin əsası ailədə qoyulur. Ailə uşaqların ilk təhsil-tərbiyə ocağıdır. Uşaqların şəxsiyyət kimi formalaşması ailədən başlayır [1, səh.77].

Ailə tərbiyəsində əsas yeri mənəvi tərbiyə tutur Buna xeyrxahlıq, böyüklərə, kiçiklərə və zəiflərə qarşı diqqət və rəhmdillik, vicdanlılıq, təvazökarlıq, açıqlıq, əməksevərlik və s. keyiyyətlərin tərbiyə olunması aiddir. Ailə tərbiyəsində məqsədi şəxsiyyətdə həyat yolunda yaranan çətinlikləri aradan qaldırmağa imkan verən keyfiyyətlərin formalaşdırılmasıdır. Valideynlər uşaqlara təkcə əxlaqi dəyərləri aşılamaqla kifayətlənməli deyil, həm də özləri onların bir şəxsiyyət kimi yetişməsi üçün nümunə olmalıdır.

Çünki uşaqlar ilk olaraq valideynlərini nümunə götürür, onları təqlid edir, onlar kimi olmağa çalışırlar [4, səh.92]. İntellektin yaradıcı bacarıqların qabiliyyətlərin inkişafı ilkin əmək fəaliyyəti təcrübəsi mənəvi və estetik cəhətdən formalaşma uşaqların fiziki sağlamlığı onların xoşbəxtliyi—bütün bunların hamısı ailədən, valideynlərdən asılı olmaqla, ailə tərbiyəsində əsasını təşkil edir. Valideynlər birinci tərbiyəçilər kimi daha güclü təsir imkanına malikdirlər. Hələ J.J.Russo təsdiqləyirdi ki, hər nöbəti tərbiyəçi uşağa əvvəlkindən daha çox təsir edir [2, səh.336].

Ailə tərbiyəsi uşağa sevgidən başlayır. Uşaqların sevgisini qazanmaq onların maddi cəhətdən istəklərini yerinə yetirməkdən daha vacibdir. Pedaqoqlar uşaqların şəxsiyyət kimi formalaşmasına mənfi təsir göstərən amilləri müəyyənləşdirmişlər [2, səh.337]

1.Nəzarətsizlik: Bu zaman valideynlər uşaqlara lazımınca diqqət ayırmır. Beləliklə uşaqlar özbaşına qalır, vaxtlarını

əyləncəli keçirtmək niyyətiylə “küçə” kompaniyalarının təsiri altına düşürlər.

2.Hiperqəyyumluq: Uşağın həyatında olan bütün məsələlərə həddindən artıq diqqət yetirməkdə, normadan artıq nəzarətmədə, uşağın hər bir işinə müdaxilə etməkdə özünü göstərir. Nəticədə o, qorxaq, qeyri-cəsur, öz qüvvəsinə inamsız böyüyür.

3.Etinəsizlik: Valideynlər uşaqlara qarşı soyuq və laqeyd münasibət göstərirlər, onların həyatında baş verən hadisələrə biganə yanaşırlar.

4. Sərt tərbiyə: Ən kiçik səhvlərə görə uşaqların ciddi şəkildə cəzalandırılması ilə müşayiət olunur. Bu cür ailələrdə uşaqlar qorxaq qeyri-cəsur böyüyür. K.D.Uşinski qeyd edirdi ki, qorxu bütün nöqsanların əsasını təşkil edir. Qəddarlıq, sərtlik, başqasının məcbur etdiyi şəraitə uyğunlaşma, başqasının diqtəsi ilə hərəkət etmə qorxudan yaranır.

5.Yüksək mənəvi məsuliyyət şəraitində tərbiyə: Bəzi ailələrdə kiçik yaşlarından uşaqların beyninə yeridilir ki onlar mütləq valideynlərinin çoxsaylı inamlarını, arzularını doğrultmalıdır. Valideynlər uşaqların üzərinə böyük qayğılar, məsuliyyətlər qoyurlar.Belə olan halda uşaqlar öz maraqlarından, istəklərindən ayrı düşür və daim özlərini narahat hiss edirlər.

Bəzən ailələrdə yalnız olaraq fiziki cəza metodundan istifadə olunur. Fiziki cəza fiziki, psixi, mənəvi zədələrə gətirib çıxarır. Bu da nəticədə uşaqların davranışının dəyişməsi ilə başa çatır. Belə ki hər dəfə cəzalandırılan yeniyetmədə adaptasiya ilə bağlı mürəkkəbləşmə gedir, onun kollektivə uyğunlaşması çətinləşir. Uşaqla münasibət zamanı səs tonunu ucaltmaq pis nəticələrə gətirib çıxara bilər. Uşaqlara əmr vermək, qorxutmaq və əxlaq haqqında moizələr söyləməkdənsə, daha çox qulaq asmaq, dostluq münasibəti yaratmaq, bu və ya digər məsələlərin həlli yolunu birgə axtarmaq daha çox fayda verir [2, səh338].

Ədəbiyyat

- 1.Paşayev Ə.X, Rüstəmov F.A. Pedaqogika. Bakı,2010
- 2.Əhmədov H.H, Zeynalova N.E. Pedaqogika. Bakı, 2016
- 3.Hüseynzadə R.L, İbrahimov F.N. Pedaqogika. Bakı, 2012
- 4.Hüseynzadə R.L, Allahverdiyeva L.Z. Ailə Pedaqogikası. Bakı, 2016

YUSİF TALİBOVUN PEDAQOJİ FƏALİYYƏTİNDƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK VƏ XALQLAR DOSTLUĞU MƏSƏLƏLƏRİNİN TƏDQIQI

*Mustafayeva Gülnar Natiq qızı,
BDU-nun I kurs magistrantı
gulnar9129@mail.ru*

Azərbaycan pedaqoji fikir tarixi görkəmli alim-pedaqoqların elmi nəzəriyyələri və praktiki fəaliyyətinin elmə verdiyi fayda və töhfələri ilə zəngindir. Öz dəsti xətti ilə gənc nəslin təlim- tərbiyəsində əhəmiyyətli rolu, tərbiyəvi təsirləri böyük olan görkəmli alim pedaqoqlardan biri də əslən Füzulidən olan respublikanın “Əməkdar müəllim”i, dosent Yusif Rəhim oğlu Talıbovdur (1937- 1940). 1953- 1956- cı illərdə Cəbrayıl rayonunun Soltanlı və Füzuli rayonunun Qaradağlı kənd orta məktəblərində pedaqoji fəaliyyətdə olan Y. Talıbov şagirdlərin tərbiyə olunmasında yeni üsul və tərzlər işləyib hazırlayır və onların tədqiqi məsələlərini öz əsərlərində nümayiş etdirir (1. səh 183).

ADPI-də aspiranturanı bitirdiyi 60-cı illərdə, tədqiqatçı alimlərin qarşısında ahəngdar şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılması istiqamətində yeni sistem işlənilib hazırlanması tələbi qoyulur ki, bu Y.Talıbovu 1962-ci ildə öz namizədlik dissertasiyasını “Şagirdlərin proletar beynəlmiləçilik tərbiyəsi” mövzusunda yazmağa sövq edir.

Belə ki, o dövrdə yeni dünya müharibəsinin başlanması təhlükəsi, beynəlxalq sferadakı kəskin münasibətlər, SSRİ-də hərbi xidmət müddətinin qısaldılması məktəblilərdə hərbi ruh və vətənpərvərlik tərbiyəsinin vacibliyini zərurətə çevirirdi. 60-70-ci illərdə o dövrdə cəmiyyətin xarakterik xüsusiyyətlər, ictimai inkişaf meyillərindən irəli gələn yeni tərzdə tərbiyə üsullarının işlənilib hazırlanması və tətbiq olunmasının əsas məqsədi məktəblilərə bütün fənlərin imkanlarından istifadə edərək hərbi və vətənpərvərlik ruhununun təlqin edilməsi, onlarda mənəvi zənginlik, fiziki kamillik, əxlaqi saflıq aşılamaq idi.

Sadalanan keyfiyyətlərin məcmusu Y. Talıbovun 1961-ci ildə nəşr olunmuş “Məktəblilərin proletar beynəlmiləliyi tərbiyəsi” adlı kitabında öz əksini tapıb (1. səh 183). O, burada şagirdlərin beynəlmiləl ruhda tərbiyə olunmasının əhəmiyyətinin dörd istiqamətini aşağıdakı şəkildə qeyd edir : Məqsəd beynəlmiləl tərbiyənin tətbiqində birinci əhəmiyyətli amil kimi Sovet İttifaqı xalqlarının beynəlmiləl bir ailədə birləşməsini, ikincisi qarşılıqlı yardım nəticəsində vətənimizin günü- gündən inkişaf edib qüvvətlənməsini, üçüncüsü qarşılıqlı qardaşlığın kommunizm quruculuğundakı mühümlüyünü və nəhayət dördüncü əhəmiyyətli amil kimi bütün dünya xalqlarının qarşılıqlı münasibətlərinin möhkəmliyini böyüyən gənc nəsə aşılınmasından ibarətdir (2.səh 5).

1970-ci illərdə əsas pedaqoji tələb sovet dünyagörüşünə malik olan insan şəxsiyyətinin formalaşması idi və Yusif Talıbovun 1974-cü ildə nəşr olunmuş “Şagirdlərin sosialist beynəlmiləliyi ruhunda tərbiyə edilməsi” kitabçası, 1977-ci ildə yazdığı “Məktəblilərin sosialist beynəlmiləlilik tərbiyəsinin nəzəriyyə və praktikası” mövzusunda doktorluq dissertasiyası qiymətli elmi əsər hesab edilir. Burada müəllif beynəlmiləl tərbiyədə nəinki çoxmillətli sosialist həyat tərzini və münasibətlərinin, həmçinin ailə, mətbuat, televiziya

yayımlanan əxlaqi, maarifləndirici verilişlər kimi subyektiv amillərin də tərbiyəvi təsirindən söz açır (7.səh 30).

Eyni zamanda sadalanan subyektiv amillərdən ən zəruri və vacib ünsür kimi məktəbin bir ictimai institut kimi rolunu vurğulayır,şagirdin fiziki, əqli, mənəvi inkişafında məktəbin və dərslərlərin böyük rolunu önə çəkir (3.səh 7). Y. Talıbov bu mənada dərslərlərdəki beynəlmiləl məzmunlu mətnlərin təsnifini verərkən, ibtidai sinifdə ayrı-ayrı xalq qəhrəmanları və sərkərdələrin həyatı və şücaətlərindən bəhs edən nağıl, hekayə mətnlərinin şagirdlərin tərbiyə olunmasındakı vacibliyini qeyd edir.

Pedaqoji ədəbiyatlardan da məlumdur ki, tərbiyənin psixoloji əsaslarından olan tərbiyə olunanların şüuruna təsir etmək üsulu öz parlaq nəticəsini göstərir. Müəllif qeyd edir ki, dərslərlərdəki müstəmləkə xalqlarının milli azadlıq mübarizəsini əks etdirən bədii və siyasi məzmunlu əsərlər, istismarçılara qarşı birgə mübarizə, müxtəlif tarixi mərhələlərdə Zaqafqaziya xalqlarının bir-birinə dəstək çıxıb kömək etməsi haqqında geniş biliklərin əldə olunması məktəblilərdə beynəlmiləlçiliyi, xalqlar dostluğunu, ən əsası isə vətənpərvərliyi aşılayır (3.səh 10). Bunlardan əlavə vətənpərvərliyi və beynəlmiləlçiliyi aşılayan vasitələr sırasına filmlərin nümayişi, bədii əsərlərin ailədə və məktəbdə kollektiv oxusu və müzakirəsi, siyasi tədbirlər, dərslərdə tədbirlər, əxlaqi söhbətlər,əməyə hörmət və diqqətin artırılmasına dair söhbətlər və diskussiyalar və s daxildir (4.səh35).

Yusif Talıbovun əsərlərinin əsasını əxlaq tərbiyəsinin təbliği tutur ki, buraya humanistlik, vətənpərvərlik, vicdanlılıq ləyaqət, həssaslıq kimi ünsürlər daxildir. Y. Talıbov “Vətən daşı olmayandan, olmaz ölkə vətəndaşı” şüarını əldə rəhbər tutaraq şagirdlərə vətəni sevməyin evdən, ailədən, məhəllədən, məktəbindən başladığını aşılayır, bu minvalla böyüyəndə vətənin hər qayasını, daşını sevməyin və onu göz bəbəyi kimi

qorumağın vacibliyini diktə edirdi (5.səh 46). O, pedaqoji fəaliyyətində də, əsərlərində də, gənc nəslin tərbiyəsi zamanı vətəni şagirdlərə ustalıqla poetik çalarlarla təqdim edərək onların şüur və davranışlarına təsir etməyi tövsiyə edirdi, çünki, tərbiyə olunan vətənin çiçəkli bağlar, baş-başa gəlmiş söyüdlər çinarlar, yaşıl yarpaqlar, gen düzlər, qızılı zəmilər, və ən əsası, vətənin şöhrəti, bəzəyi olan vətənpərvər insanlar olduğunu dərk etsə, şüurlu şəkildə bu onlarda vətənpərvərlik ruhu və onu qorumaq əzmi artacaq.

Onlar dünyada ən böyük zəfər çalan varlığın sıx birləşmiş vətənpərvər xalq olduğunu dərk edib anlayacaqlar (6.səh 83). Bir sözlə, N. Nərimanovun “Bizə insanların xoşbəxtliyi, millətlərin birliyi və qardaşlığı lazımdır” sitatını reallaşdıran görkəmli elm xadimi Y.Talıbovun əsas məqsədi məhz elə məktəblilərin təşəbbüskar, mübariz, humanist şəxsiyyət kimi formalaşması olmuşdur.

Ədəbiyyat

- 1.Rüstəmov. F.A , Azərbaycan pedaqogikaşünaslığı, Elm və Təhsil, Bakı, 2016,
2. Talıbov.Y.R, Məktəblilərin proletar beynəlmiləlçiliyi tərbiyəsi, Birləşmiş nəşriyyat mətbəəsi, Bakı, 1961,
3. Talıbov.Y.R, Şagirdlərin sosialist beynəlmiləlçiliyi ruhunda tərbiyə edilməsi, Maarif, Bakı, 1974
- 4.Talıbov.Y.R, Şagirdlərdə sosialist humanizm tərbiyəsi, Maarif, Bakı, 1965
- 5.Aslanlı.M, Fiziki mədəniyyət və mənəvi kamillik, Maarif, Bakı,1993
6. Talıbov. Y. R, Ağayev. Ə, Eminov.A, İsayev.İ, Pedaqogika, Adiloğlu, Bakı 2003

PROFESSOR N.KAZIMOVUN YARADICILIĞINDA MİLLİ PEDAQOGİKA İDEYASI

Əliyeva Aliyə Habil qızı
BDU-nun I kurs magistrantı
eliyevaaliye1@gmail.com

Əməkdar elm xadimi, Pedaqoji elmlər doktoru, professor, akademik Nurəddin Mustafa oğlu Kazımov ölkəmizdə Milli pedaqogikanın yaradıcısı hesab edilir. Azərbaycan pedaqoji fikrinin tanınmış şəxsiyyətlərindən biri, 500-dən artıq əsərin müəllifi olan Nurəddin Kazımov respublikamızda ilk dəfə olaraq "Məktəb pedaqogikası", "Ali məktəb pedaqogikası" dərsləklərini hazırlamışdır. Hər zaman yeniliklər axtarışında olmuş, pedaqogika elmini zəngiləşdirmək üçün səylə çalışmışdır. Apardığı tədqiqat işlərinə görə nüfuzlu alimə çevrilmiş, çoxlu sayda ideyalar və nəzəriyyələr irəli sürmüşdür.

Professorun uğurlu yeniliklərindən biri pedaqogika tarixində ilk dəfə olaraq milli və dünyəvi baxışda pedaqoji proses anlayışında yeni texnologiyalardan istifadə etmiş və təlim, tərbiyə, təhsil və inkişafı vəhdət halında dəyərləndirməsi olmuşdur. Nurəddin Kazımov milli dəyərlərdən başqa ümumbəşəri dəyərlərə də üstünlük vermiş və pedaqoji prosesdə milliliyi ön plana çəkmişdir. Milli və ümumbəşəri dəyərlər isə insanların davranışına və şüuruna istiqamətlənir.

Respublikamızın müstəqilliyinin bərpa olunması ilə bərabər milli pedaqogikanın formalaşması üçün ilkin şərait yaradılmış, yepyeni bir dövr başlamışdır. Və beləliklə milli pedaqogika ideyası yaranmağa və daha da inkişaf etməyə başlamışdır.

Nurəddin Kazımov Milli pedaqogika ideyası yolunda böyük əmək sərf etmiş və bu ideyasına uyğun olaraq "Məktəb pedaqogikası" dərsliyini yazmışdır. Nurəddin Kazımova görə Milli pedaqogika milli və ümumbəşəri dəyərlərə, o cümlədən

respublikanın reallığına və keçmiş pedaqoji irsimizə əsaslanaraq müvafiq qanuna uyğunluqlar üzə çıxaran və digər ölkələrin faydalı pedaqoji fikir və təcrübəsinə laqeyd qalmayan elmə Milli pedaqogika deyilir. Milli pedaqogikanın məqsədi budur ki, dövlətimizdə təhsillə bağlı olan yeniliklər uğurlu şəkildə həyata keçirilsin, həmçinin müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsinə, respublikamızın daha da inkişaf etməsinə, torpaqlarımızın bütövlüyünün qorunmasına, ölkəmizin inkişaf etmiş demokratik dövlət səviyyəsinə yüksəlməsinə xidmət etsin.

Milli pedaqogika pedaqoji prosesi, insanların təlim, tərbiyəsi, təhsili proseslərini öyrənir. Milli pedaqogikanın tədqiqat mövzusu insanların təlim, tərbiyəsi, təhsili, inkişafı-umumilikdə götürsək pedaqoji prosesidir. Milli pedaqogikanın əsasında bəzi prinsiplər, qaydalar olmuşdur: Milli pedaqogika pedaqoji məsələlərə formal məntiqə əsaslanaraq deyil, dialektik məntiqə əsaslanaraq çıxış etmişdir; Pedaqoji hadisələrə təşəkkül halında baxırdı, pedaqoji hadisəyə məkan və zaman daxilində dəyər verirdi; Milli pedaqogika ölkəmizdə pedaqoji fikrin nəzəriyyəsinə və tarixinə birlikdə həyata keçirirdi; Başqa ölkələrdəki fikirlərə etinasızlıq etmirdi, ənənəvi pedaqogikanı daha ətraflı araşdırıb, təhlil edir, habelə yeni ideyalar, fikirlər irəli sürürdü.

Milli pedaqogika ənənəvi pedaqogikadan fərqli olaraq təhsili, tərbiyə, təlim və psixoloji inkişafı tək tərəfli deyil, hərtərəfli şəkildə, vəhdət şəklində həyata keçirirdi. Belə olduqda isə pedaqoji prosesin mahiyyəti hər hansı bir tərəf diqqətdən kənar qalmadan aydın şəkildə açılır. Milli pedaqogikada pedaqoji proseslər, hadisələr, elmdə əldə olunmuş yeniliklər müqayisəli şəkildə isbat olunur. Bu pedaqoji proseslərdə oxşarlıqların və fərqlərin üzə çıxarmaq daha güvənilir üsullardandır.

Milli pedaqogikanın əsasında respublikamızın inkişafına xidmət edə biləcək fikirlər, ideyalar xüsusi yer tutur. Qədim

pedaqoji irsimizdən: atalar sözlərindən, zərb məsələlərdən, alimlərimizin, elm xadimlərimizin qiymətli fikirlərindən, ideyalarından qaynaqlanan Milli pedaqogika Avropalıların, rusların, Şərq xalqlarının, türk dünyasının pedaqogika haqqında yeniliklərini, pedaqoji fikirlərini də nəzərə alır.

Milli dəyərləri ön plana çəkən Nurəddin Kazımov Milli pedaqogika ideyası üzərində uzun müddət səylə çalışmış və onun bu ideyası uzun müddət müzakirə olunmuşdur və beləliklə yeni pedaqogika elminin- Milli Pedaqogikanın əsasını qoymuşdur. Bugünkü günümüzdə Nurəddin Kazımovun Milli pedaqogika ideyası sürətlə yayılmaqdadır və respublikamızda bu ideyaya uyğun olaraq “Milli pedaqogika məktəbi” yaradılmışdır. Nurəddin Kazımovun “Ali məktəb pedaqogikası” dərslində də Milli pedaqogika ideyası öz əksini tapmışdır.

Milli pedaqogikanın hər hansı bir elmlə bağlı olan dəyişiklikləri, müasirliyi hər hansı bir dövlətin deyildir, yalnız Azərbaycan xalqına məxsusdur. Milli pedaqogika həyatımızın bir çox sahələrinə təsiri də diqqətəlayiqdir.

Ədəbiyyat

- 1.Nurəddin Kazımov. “Məktəb pedaqogikası”. Bakı, 2011
- 2.Nurəddin Kazımov. “Ali məktəb pedaqogikası”. Bakı, 2006
3. . <http://www.elibrary.az/docs/>

İSLAM TARİXİ VƏ ONUN FORMALAŞMASINA TƏSİR EDƏN MƏNBƏLƏR

İbadova Nigar Nadir qızı
BDU-nun I kurs magistrantı
nigaribadovaa@gmail.com

İslamın meydana çıxması, formalaşması və tarixən inkişafı müasir dövr tədqiqatçılarının ən çox müraciət etdikləri mövzulardan biri olmuşdur. Tarixçilik orta əsr müsəlman şərqində böyük rəğbətlə qarşılanmış, müsəlman elm adamları tərəfindən təkmilləşdirilmiş elm sahələrindən birinə çevrilmişdir. Tarixşünaslıq müsəlman dünyasında müstəqil elm sahəsi kimi yaranmaqdan daha çox hədis və dilçilik elmi kimi elmlərin paralelində, onların təsirlə və onlara təsir edərək meydana gəlmişdir.

Tarix elmi sahəsində ilk müstəqil və ciddi əsərlərin qələmə alınmasına Əməvilər dövründə başlanılsa da bundan əvvəl də tarixə dair bir sıra kiçik çaplı risalələrin yazıldığı və tarixə dair dərslər verildiyi məlumdur. Quran və hədisləri istər əhkam baxımından, istərsə də hədislərin səhhəti və ayələrin nüzul silsiləsi, həmçinin təfsiri nöqtəyi nəzərindən tədqiq edilməsi tarixə dair ilk araşdırmalara təkan vermişdi. Quran ayələrinin bir çoxu müəyyən bir hadisənin baş verməsi səbəbiylə nazil olmuşdur. Alimlər ayənin hansı hadisəyə binaən nazil olduğunu, bu hadisənin hansı səbəbdən baş verdiyini, cərəyan etdiyi məkanı və zamanı araşdırarkən istər istəməz tarixi bir araşdırmaya başlamış olurdular. Həmçinin hədislərdə Allah Rəsulunun (S.Ə.V) söylədiyi sözü hansı səbəbdən, harada, hansı hadisəyə bağlı olaraq söylədiyini araşdırarkən də əslində tarixi bir araşdırma aparmış olurdular.

Hədislərdə istər nəql silsiləsi baxımından, istərsə də hədisdə adı çəkilən və ya bilavasitə cərəyan edən hadisədə iştirak etmiş insanların kimliyi dəqiqliklə araşdırılmaqda idi ki,

bu da “riqal” elminin, yəni bioqrafik tarixçiliyin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdu. Hələ İslamdan əvvəl, tarixçilər tərəfindən cahiliyyə dövrü adlandırılan dövrdə ərəblər arasında “ənsab” elmi, yəni nəşəbin bilinməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Xüsusən hədis alimlərin yazdıqları əsərlərdə ayrı ayrı şəxslərin adları, xronoloji ünsürlər, vəfat tarixləri dəqiqliklə müəyyən edilərək qeyd edilmişdir.

Bu ənənə İslam tarixşünaslığının meydana gəlməsi və inkişaf etməsində böyük rol oynamışdır. İslam tarixinin ilk dövrlərini araşdıran müasir tədqiqatçılar üçün Quran və səhih hədislər hər zaman ən mötəbər mənbə olmuşdur. Quranın bəzi ayələrinə məlumatlara əsasən cahilliyə dövrü ərəb cəmiyyətindəki ictimai vəziyyət haqqında təsəvvürə malik olmaq mümkündür. Ələlxüsus İslamdan əvvəlki ərəb cəmiyyətinin dini etiqadı, ənənələri, inancları haqqında məlumat verən Quran ayələri bu baxımdan əhəmiyyət kəsb edir.

Eləcə də hədislərdə bu qəbildən olan məlumatlara rast gəlmək mümkündür. Müasir tarixçilər İslam tarixşünaslığını formalaşma və inkişafı baxımından iki qola ayırmışdılar: Mədinə tarix məktəbi və Kufə tarix məktəbi. Mədinə tarix məktəbi təməlinin daha erkən qoyulması, mənsuqların çoxluğu və sahib olduğu elmi potensialın zənginliyi baxımından daha irəlidə idi. Məkkə, Mədinə və Dəməşq kimi şəhərlərdə yaşayan alimlər bu məktəbə, bu cərəyana mənsub idilər. Belə bir qənaət hasil olmuşdur ki, Abdullah ibn Abbas Mədinə tarix məktəbinin ilk təmsilçisi və təsisçisidir.

Qurani-Kərim bütövlükdə götürüldükdə çox böyük bir həyat ensiklopediyasıdır. Şəxsiyyətin ahəngdar inkişafına təsir edən amillər içərisində din önəmli yerlərdən birini tutur. Din uşaq və gənclərin həyat tərzi, dünyagörüşünü tənzimləyir və formalaşdırır. Dini görüşünə malik olan insan heç vaxt naqis hərəkətlərə yol verə bilməz. 1300 ildən artıqdır ki, İslam dini həqiqətən insanları doğru yola yönəldən ən qüvvətli vasitə kimi

çıxış edir, şəxsiyyətin kamilləşməsinə xidmət edir. Dünya dinlərinin varisi olan İslam dininin hal-hazırda daha artıq bir sürətlə yayılması onun həyatiliyində, yüksək humanizmində, ülviyyəti, daxili paklığı ön plana çəkməsində, ictimai ədalət prinsiplərini rəhbər tutmasında, demokratikliyində, sülhsevərliyindədir. İslam dininin müqəddəs kitabı ilahi gözəlliyə malik, milyonlarla insanın qəlbinə hakim kəsilmiş, onların canına, qanına hopmuş, beyninə nüfuz etmiş “Qurani-Kərim”dir.

Burada verilmiş moizələr, zərb məsəllər, vəsiyyətlər və göstərişlərdə məqsəd insanı müdrikləşdirmək, onun ruhunu paklaşdırmaq, əxlaqını kamilləşdirmək, davranış və əməllərini salehləşdirməkdir. “Qurani-Kərim”in əksər surələri və ayələrində tərbiyə məsələlərinə, o cümlədən ailə tərbiyəsinə geniş yer verilmişdir.

“Qurani-Kərim”də insanların aşağıdakı əxlaqi sifətlərə yiyələnməsinə çağırılır: ədalətlik, təvəzökarlıq, Allaha inanmaq, dözümlülük, xeyirxahlıq, əmanətdarlıq, Allah rızasına razı olmaq, Allaha həmd, xoş əxlaqlılıq, ata-anaya hörmət, dində qeyrətlik, nəfsin əhvalını gözləmək və Allaha məhəbbət.

“Qurani-Kərim”də elmə, biliyə böyük əhəmiyyət verilir. Müsəlmanın bu müqəddəs kitabında, hətta belə bir fikir söylənilir ki, bilikli qullarla biliksiz qullar heç də bir deyildir.

Məscidlər Azərbaycanda İslam dinini yayan ideoloji təbliğat mərkəzləri idi. Fəqihlər (fiqh alimləri-İslam dini hüquqşünasları) müsəlmanların dini, ailə, mülki və cinayət işlərini tənzim edən qaydaları şərh edirdilər. Bütün bunlardan baş çıxarmaq üçün dinləyicilərin ibtidai savada malik olmaları, xüsusilə, ərəb əlifbasını və ərəb dilini bilmələri zəruri idi. Bu hal VIII əsrdən etibarən məscidlər nəzdində ibtidai təhsil məktəbləri yaradılmasına səbəb oldu.

Məscidlər əslində, müsəlmanların ilk maarif ocaqları olmuşdu. Ərəb xilafətinin tərkibində olan ölkə kimi

Azərbaycanda da dövlət dili-ərəb dili sayılırdı. Buna görə də məscid məktəblərində təlimin ərəb dilində aparılması və ərəb yazısının tətbiqi məcburi idi. Beləliklə, VIII əsrdən başlayaraq Azərbaycanda Zərdüş və xristian məktəbləri əvəzinə ərəb əlifbası yayılmağa başladı.

Həmin əsrdə Azərbaycan ziyalıları, o cümlədən, İsmail Əssar-əl-Azərbaycani və Əbul-Abbas kimi şairlər ərəb dilində bədii və elmi əsərlər yazmışlar. İlk müsəlman ibtidai məktəblərində savad təlimində “əbcəd üsulu”-hərf-heca üsulu tətbiq edilmişdir. Bu üsula görə savad öyrənəni, hər şeydən əvvəl, dilin bütöv səs sistemi ilə tanış etmək və bütün səsləri müəyyən kəlmələrin tərkibində öyrətmək nəzərdə tutulurdu. Şagird əbcəd üsulunu mənimsədikdən sonra həmin üsulun köməyi ilə əsas fənn kimi “Quran mətnlərini oxumalı və əzbərləməli idi”.

Məzh İslam tarixi milli görüşlərimizin formalaşmasında əsas mənbə rolunu oynamaqla yanaşı, sinif-dərs sisteminin yaranmasında da aparıcı mövqe tutmuşdur. “Qurani-Kərim”də qeyd olunan mənəvi keyfiyyətlər hər daim qorunub saxlanılmalı, eyni zamanda istər ailə, istərsə də tədris ocaqlarında tələbə-gənclərin inkişafında təməl rolunu oynamalıdır.

Ədəbiyyat

1. Fərrux Rüstəmov. “Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi”. Bakı, 2014
2. Ləzifə Qasımova. “Pedaqogika”. Bakı, 2012
3. Elnur Nəsirov. “İslam Tarixi”. Bakı, 2015
4. Rüfət Hüseynzadə. “Pedaqogika”. Bakı, 2012
5. Mehriban Cəfərova. “İslam”. Bakı, 2017

RIYAZİ ANLAYIŞLARIN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ METODİK YANAŞMA

M.T.Rzayev, ADPU, baş müəllim

Orta ümumtəhsil pilləsi təhsil sisteminin əhatə dairəsinə görə ən böyük pilləsidir. Bu təhsil pilləsində şagirdlərin müstəqil həyata hazırlanması və şəxsiyyət kimi formalaşmasının əsası qoyulur. Hər bir ümumtəhsil məktəbinin qarşısında qoyulan ən mühüm vəzifə şagirdlərin elmi biliklər sisteminin əsaslarına yiyələnməsini təmin etməkdir. Məlumdur ki, insan şəxsiyyətinin formalaşmasında onun idrak proseslərinin (duyğu, qavrayış, hafizə, təfəkkür, nitq, təxəyyül) inkişafı mühüm yer tutur. Məktəb riyaziyyat təlimi prosesində şagirdlərin idrak proseslərinin inkişafı ilə sıx əlaqədar olan bir anlayış “riyazi inkişaf” anlayışdır. İxtiyari elm sahəsində anlayışlar başlıca funksiya daşıyır. Belə ki, elmi anlayışlar sistemi vasitəsilə nəzəriyyələr şərh olunur. Hər bir riyazi anlayış özündə son dərəcə zəngin məzmun saxlayır.

Metodik ədəbiyyatda riyazi anlayışların öyrədilməsi ilə şagirdlərin ümumi səviyyəsinin inkişafının aşağıdakı tərkib hissələri göstərilmişdir:

1) əsas əlamətləri (anlayışlarda, faktlarda, məsələlərdə və s.) qeyri əsas əlamətlərdən ayırmağı bacarmaq, mücərrədləşdirmə bacarığına malik olmaq;

2) konkret situasiyalardan, fakt və məsələlərdən onların riyazi ifadəsinə, ümumi sxemasına keçməyi bacarmaq, ümumiləşdirmə bacarığına malik olmaq;

3) induktiv mühakimə ilə deduktiv mühakimənin qarşılıqlı əlaqəsini başa düşmək, deduktiv mühakimə vərdişlərinə yiyələnmək, bu və ya digər riyazi təklifdən mümkün olan bütün nəticələri çıxarmaq, müəyyən bir məsələni təhlil etməyi, ondan xüsusi halları ayırmağı bacarmaq;

4) nəzəri mühakimələrdən alınmış nəticələri (teorem, düstur, qayda və s.) tətbiq etməyi bacarmaq;

5) inkişaf etmiş fəza təsəvvürünə malik olmaq;

6) özünün və yoldaşlarının mühakiməsinə tənqidi yanaşmaq, qoyulmuş məsələləri dəyişməyi, yeni məsələ irəli sürməyi bacarmaq, yaradıcı düşünməyə alışmaq;

7) təlim prosesində dəqiq və səbirli olmağa alışmaq, tədris materialı üzərində diqqəti mərkəzləşdirməyi, öz fikirlərini qısa və aydın ifadə etməyi bacarmaq.

Şagirdlərin riyazi anlayışların dərinədən dərk edib anlamaları üçün müəllim bir sıra didaktik və elmi metodlardan, müxtəlif təlim vasitələrindən istifadə edir. Aydındır ki, məktəbdə bu məsələləri müvafiq səviyyədə həll edilməsi üçün aşağı siniflərdən başlayaraq təlimin bütün mərhələlərində ayrı-ayrı riyazi fənlərin tədrisi prosesində şagirdlərin yuxarıda göstərilən bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnməsi zəruridir. Məlumdur ki, anlayış-əsas əlamətlərinin eyniliyinə görə birləşdirilmiş şeylərin və ya hadisələrin tam bir qrupu haqqındakı ümumiləşmiş bilikdir. Əksəriyyətlə riyazi anlayışların məzmunu təriflərin köməyi ilə açılır.

Riyazi anlayışlara müxtəlif üsullarla tərif verilir. Bunlardan məktəbdə ən çox işlənən üsul anlayışa “yaxın cins anlayışı və növ əlamətinə görə” tərif verməkdir. Bu üsulda tərfi verilən anlayışın ən yaxın cins və bu anlayışın əsas əlaməti (əsas əlamətlərindən biri) göstərilir. Şagirdlərin tərifin məntiqi quruluşunu anlaması üçün öyrənilən anlayışların cinsini və bütün əlamətlərini o cümlədən əsas əlamətlərini və əsas olmayan əlamətlərini müəyyən edə bilməsi zəruridir. Bunun nəticəsində şagirdlər bəzi anlayışlara müstəqil tərif verə bilər. Bu iş şagirdlərdə analiz və sintez proseslərinin inkişafı üçün çox mühümdür.

Məktəb riyaziyyat kursunda anlayış aşağıdakı mənalarda başa düşülür: 1) məktəb riyaziyyat kursunda öyrənilən anlayışların əsas və qeyri-əsas xassələrinin tam küllüyatı

haqqında təfəkkür forması; 2) verilmiŐ anlayıŐın baŐlıca xassələri haqqında təsəvvür; 3) anlayıŐın öyrədilməsi prosesində intiutiv, formal v  reflektiv kimi təlim formalarından qarŐılıqlı istifadə edilməsi. Məhz bu  c səviyyə vasitəsilə 1) təfəkkürün nəzəri səviyyəsi formalaŐır; 2) təlim prosesi inkiŐafetdirici olur.

Őagirdl r  riyazi anlayıŐlara düzgün tərif vermək, əqli nəticələri düzgün baŐa d Őm k, teoremi isbat etmək və ondan nəticə çıxarmaq üsullarını öyrətmək, təklifin v  isbatın ümumi olduĐunu mənimsətmək, onları tərkib hissələrinə ayırmaq, riyaziyyat kursunun deduktiv quruluŐunu, aksiomatik mahiyyətini Ő urlu m nims tm kl  onların məntiqi t f kk rl rini inkiŐaf etdirmiŐ oluruq; təfəkkürün məntiqi formaları-anlayıŐlar, hökm, əqli nəticələr riyaziyyatda mühüm rol oynayır.

Riyaziyyatın öyrənilməsi prosesində Őagirdl rin idrak fəaliyyətinin f allıĐı-anlayıŐların möhkəm mənimsənilməsi, riyazi faktlar arasındakı qanunauyĐunluqları v  qarŐılıqlı əlaqəni düzgün dərk edə bilməsi, onları məntiqi əsaslandırması,  yr nilmiŐ nəzəri materialı yeni öyrəniləcək teoreml rin, xassələrin və s. isbatına v  müxtəlif məsələlərin həllinə, o cümlədən praktik məzmunlu məsələlərin həllinə tətbiq edə bilməsi ilə xarakterizə olunur. Riyazi anlayıŐların öyrənilməsində baŐlıca məqsədlərdən biri də Őagirdl rd  təsəvvürlərin formalaŐdırılmasını daha da inkiŐaf etdirməkdən ibarətdir. Təsəvvür ke miŐd  qavranılmıŐ, indiki anda isə hiss üzvlərinə təsir etməyən cism v  hadisələrin, onların xassələrinin beynimizdə əmələ gələn  mumil ŐmiŐ sur tl ridir.

Riyaziyyat təlimində təsəvvür riyazi anlayıŐların mahiyyətini v  mənasını daim cisim və fiqurların surəti ilə əlaqələndirir və eyni zamanda Ő ura cisimlərin-fiqurların hissi-əyani surətləri ilə əməliyyat aparmaq imkanını verir. Göründüyü kimi, təsəvvür hissi idrakdan məntiqi idraka keçid prosesində mühüm rol oynayır. Məktəb riyaziyyat kursunda öyrənilən

riyazi anlayışlara dair vahid konsepsiyanın olmamasına baxmayaraq riyaziyyatçı pedaqoq və metodistlərin əksəriyyəti anlayışın əsas xarakteristikası kimi “həcmi” və “məzmununu” götürürlər.

Anlayışın məzmunu dedikdə: verilmiş anlayışa aid olan əlamətlər, bu anlayışın elementlərinə aid olan və aid olmayan xarakterik xassələr və xassələr arasında qarşılıqlı əlaqələr; həcmi dedikdə isə: eyni termin altında birləşdirilmiş riyazi anlayışlar küllüyatı, onlar arasındakı münasibətlər və əhtə etdiyi obyektlərin miqdarı başa düşülür. Anlayışın həcmi onun məzmununu birqiyəmli müəyyən edir və tərsinə. Anlayışın həcmi və məzmunu arasında bir növ “tərs” əlaqə vardır: əgər anlayışın məzmunu artarsa, onun həcmi azalar və tərsinə, anlayışın məzmunu azalarsa, onun həcmi artar.

Beləliklə, aydın olur ki, məktəb riyaziyyat kursunda riyazi anlayışların ardıcıl və davamlı öyrədilməsi şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün və ümumi dünyagörüşünün inkişaf etdirilməsinə kömək edir, materialı yaxından dərk edir.

HÜSEYN CAVID ƏSƏRLƏRİNDƏ TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Məhərrəmovə Günətay Şahin qızı
BDU-nun I kurs magistrantı
meherremovagunetay@gmail.com

Azərbaycan mədəniyyəti tarixində özünəməxsus yer tutan Hüseyn Cavid (Hüseyn Abdulla oğlu Rasizadə) mütərəqqi romantizmin görkəmli nümayəndələrindən biri olmuşdur. İlk mənzum faciə, lirik şeirlər, epik poemalar və milli romantik mənzum dramaturgiyanın banisi olan Hüseyn Cavid yaradıcılığında ”Xəyyam”, “Səyavuş”, “Ana”, “Şeyx Sənan”, “Uçurum”, “Şeyda”, “İblis”, “Afət”, “Peyğəmbər” və s. nadir nümunələrdən biri olmuşdur. XX əsrin əvvəllərində romantik

ədəbi məktəbin nümayəndələrinin əsərlərində aparıcı yer tutan xeyirxahlıq, əməksevərlik, humanistlik ideyaları Hüseyn Cavid əsərlərində də öz əksini tapmışdır.

Milli adət-ənənələrə dərin hörmət hissi ilə yanaşan, humanist ideyalarla zəngin olan və geniş yaradıcılığa sahib olan Hüseyn Cavid əsərlərində tərbiyə məsələlərinə də geniş yer vermişdir. Hüseyn Cavidin bu cəhətləri özünü bütün əsərləri ilə yanaşı azərbaycanca yazılmış ilk mənzum dramı olan “Ana” əsərində daha çox göstərmişdir. Əsərin qəhrəmanı olan “Səlma” ana obrazı mərdlik, sədaqət və mükəmməl bir bədii xarakter kimi oxucuların daxili aləminə güclü təsir göstərir.

Əsərdə ana oğlunun qatilindən intiqam almaq hissi ilə alışıb yansa da hörmət, böyük adət -ənənə və dərin etidaq hissi ilə bu böhrandan çıxma bilir. Bu əsərdə yaxşılıq, xeyirxahlıq, məhəbbət, sədaqət, cəsarət və mərdlik kimi müsbət keyfiyyətlər oxucunun diqqətini çəkir, daxili aləminə təsir göstərir. Hüseyn Cavid öz əsərlərində yaratdığı obrazlarla oxuculara nəyin yaxşı nəyin pis olduğunu, oxucunu pis niyyətlərdən çəkinməyi öz yaradıcılığında sənət dili ilə deyirdi.

Keşməkeşli dövrdə yaşayan Hüseyn Cavid dövrün narahatlıqlarına, problemlərinə və insan faciələrinə laqeyd qalmayıb, usta yaradıcılığı ilə qələmə aldığı “İblis” əsərində bu problemləri əks etdirmişdir. Hüseyn Cavid “İblis” əsərində əsas ideali olan insanın başlıca vəzifəsini xeyirxahlıq etməkdə görür, insanı hümanistliyə gözəlliyə çağırırdı. Azərbaycan dramaturgiyasının şah əsərlərindən biri olan Hüseyn Cavidin “Şeyx Sənan” əsərində əsl eşqin dini etiqad üzərində qələbəsini, insanın həqiqət axtarıcılığı və məhəbbət ilə ucala biləcəyini subut etmişdir.

Hüseyn Cavid Azərbaycan dramaturgiyasının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi özünün yazı üslubu , forma , yeniliyi baxımından seçilən , zamanın ümumbəşəri

problemlərini qaldırdığı dram əsərləri milli bədii fikir tariximizdə mühüm yer tutmuşdur.

Uşaq psixologiyasını incəliklərinə qədər bilən Hüseyn Cavid uşaq ədəbiyyatının inkişafında böyük rolu olmuş, fikrini lakonik şəkildə çatdırmaqla yorğunçuluğa, sıxıcılığa qarşı çıxmışdır. Hüseyn Cavid öz əsərləri, şeirləri vasitəsilə uşaqları yormadan, onları sıxmadan onları tərbiyə etmək və bilik verməyə çalışmışdır.

Hüseyn Cavid təkcə görkəmli dramaturq , publisist deyil həmçinin Azərbaycanın məşhur şairlərindən biri olmuşdur. Azərbaycanda romantik şeirin banisi olan Hüseyn Cavid öz şeirləri ilə insanları, gənc nəsli və uşaqları tərbiyə etmək, müsbət keyfiyyətlər aşılamağa çalışırdı. Hüseyn Cavidin əsərlərində, şeirlərində tərbiyə məsələləri öz təsir gücünü itirməmiş, oxucunun mənəvi aləminə təsir göstərərək onu insanpərvərliyə, dostluğa , ədalətliyə və xeyirxahlılığa çağırırdı. Hüseyn Cavidin qızıl fonduna daxil edilmiş poeziya nümunələrindən olan “Kiçik sərsəri”, “Öksüz Ənvər”, “Çiçək sevgisi”, “Hərb və fəlakət”, “Qız məktəbində”, “Sevinmə, gülmə, quzum”, “İlk bahar”, “Qoca bir türkün vəsiyyəti” və s şeirləri həyatiliyi və tərbiyə məsələləri baxımından uşaqlar və yeniyetmələr üçün olduqca əhəmiyyətli təsirə malikdir.

Hüseyn Cavidin yaradıcılığında Gülbaharın-şagirdin, daxili aləmini, düşüncələrini , məktəbə olan məhəbbətini ifadə edən “Qız məktəbi şeiri” xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Hüseyn Cavid həyatdan gələn romantikası ilə, həyat hadisələrinə öz yanaşma üsulu ilə real həyatda olanlara, insanların bir biri ilə münasibətinə, yaşayış tərzləri ilə razılaşa bilmədikdə öz görmək istədiklərini, arzularını ifadə edirdi.

Romantik şair olan Hüseyn Cavidin romantikasının əsasını təşkil edən insanpərvərliyi, vətənpərvərliyi böyüməkdə olan gənc nəsilin təlim-tərbiyəsi üçün zəruri hesab edirdi. Qüdrətli söz sənətkarı olan Hüseyn Cavid gənclərimizi milli, vətənpərvər ruhda böyütmək üçün tərbiyəvi mövzuda

vətənpərvərlik, xeyirxahlıq, əməksevərlik, dostluq ruhunda əsərlər yazmışdır.

Hüseyn Cavid öz əsərlərində əsas ideyanı müsbət və mənfi keyfiyyətlərlə , onların yaxşı və ya pis olduğunu dəlillərlə sübut edərək uşaqlarda, şagirdlərdə müstəqil düşünmə bacarığı, onlarda müsbət əxlaqi keyfiyyətlər formalaşdırmağa çalışırdı. Hüseyn Cavid əsərləri yalnız uşaqlar üçün tərbiyə mənbəyi deyil həmçinin yaşlı nəslə düşünməyə sövq edən, onların mənəvi aləminə təsir edən sənət nümunələridir.

Ədəbiyyat

1. İ.Orucəliyev “Cavidi xatırlarkən”.2012
2. Filologiya məsələləri.Bakı ,2013,№6
3. <https://huseyncavid.wordpress.com/>
4. <http://serqqapisi.az/index.php/humanitar/m-d-niyy-t/379-huseyn-dzavidin-ushazh-sheirlaerindae-taelim-vae-taerbiyae-maesaelaelaeri>

SOSIOLOGIYA VƏ SOSIAL İŞ BÖLMƏSİ

Bölmə rəhbəri – dos. T. Ağayev

İNSAN AMİLİNİN FƏALLAŞDIRILMASINDA TƏŞKİLATİ MƏDƏNİYYƏTİN ROLU HAQQINDA

*dos. Fazil Vahidov, Politologiya
və sosiologiya kafedrası, Bakı Dövlət Universiteti*

İnsan amili haqqında təsəvvürlər uzunmüddətli və ziddiyyətli təkamül yolu keçmişdir. Dünya idarəetmə və sosioloji ədəbiyyatında ona münasibət insan obrazının müxtəlif konsepsiyaları ilə bağlı olmuşdur. Aparılmış araşdırmalar nəticəsində müəyyənləşdirilən çoxsaylı faktlarla sübut edildi ki, işçinin fəaliyyətinin, davranışının ancaq iqtisadi maraqların məntiqi ilə uyğunluğunu düşünmək doğru deyildir, məhdud xarakterlidir. Bundan əlavə, işçinin motivasiyasına dair tədqiqatlar işçinin bir şəxsiyyət kimi müxtəlif tələbatlarını üzə çıxardı. Müəyyənləşdirildi ki, işçinin bəzi tələbatları (məsələn, ünsiyyətə, nüfuza, özünüaktuallaşdırmaya olan tələbatları) əsasən istehsal mühitində ödənilə bilər, lakin onun bütün tələbatları barəsində bunu demək çətinidir. Təsadüfi deyildir ki, insan amilinin bir çox məqamlarını əmək fəallığına cəlb etmək üçün idarəetmə nəzəriyyəçiləri işçinin bir sıra yeni obrazlarını işləyib hazırlamışlar: «iqtisadi insan», «sosial insan», «psixoloji insan» və s.

Etiraf etməliyik ki, ölkəmizdə insan amilinə dair differensial təsəvvürlərin təşəkkül tapması real faktdır. Cəmiyyətdə obyekt-subyektiv əlamətlər əsasında, necə deyirlər, sosial baxımdan aktiv elementlərin mövcolduğundan bəhs etmək olar. Bu elementlər cəmiyyətdə əmək, intellektual və digər qabiliyyətlərin nisbətən yüksək səviyyəsi, həmin qabiliyyətləri reallaşdırmaq istiqamətində güclü səy göstərməsi

ilə fərqlənir. İctimai prosesləri idarəetmədə sosial cəhətdən müxtəlif fəal qrupların ayırd edilməsi böyük əhəmiyyətə malikdir (5, s.61-62).

Bu, idarəedici təsirin insan amilinin fəallaşdırılmasının aktual vəzifələrinə uyğun olaraq (xüsusən cəmiyyətdə əsaslı dəyişikliklər dövründə) «nöqtələrini» ünvanlı, dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan verir. Belə təsirin metodları sırasında birbaşa direktiv (əmr, tapşırıq, administrativ sanksiyalar) addımları, stimullaşdırmanı (iqtisadi və mənəvi-psixoloji mükafatlandırma), təbliğatı (konkret fəaliyyətə çağırış, borca, idellara, sərvət yönümlərinə müraciət), habelə öz aktivliyini reallaşdırmağın yeni imkanları haqqında təsəvvürü aid etmək olar.

Cəmiyyətin sosial baxımdan aktiv elementinin fəaliyyətinin genişləndirilməsi əhalinin digər kateqoriyalarının fəallığını inkişaf etdirir, cəmiyyətdə innovation etos formalaşır, onun normativ sistemini mütərəqqi istiqamətdə dəyişdirir. Bu halda mədəni, texniki, idarəetmə, siyasi planda yeniliklərin həyata keçirilməsi daha ciddi nüfuz qazanır. Aydın məsələdir ki, insan amilində sosial baxımdan aktiv komponent yekcins deyildir; bəzi təsəvvürlər cəmiyyətəzidd istiqamətdə də ola bilər ki, bu da ona qarşı mübarizəni zəruri edir (4, 348-349).

İnsan amilinin fəallaşdırılmasına olan tələbat insanı planlaşdırılan proseslərə cəlb etməyin və sosial fəaliyyətin optimal mexanizmlərini, sosial texnologiyalarını işləyib hazırlamağa səbəb olmuşdur.

Elmi-texniki tərəqqi gücləndikcə insan amili problematikasına maraq artır. Sosiotehniki sistemlərdə risk amili kimi insan davranışına, qeyri-müəyyən situasiyalarda işçinin etibarlılığının yüksəldilməsi vasitələrinə xüsusi diqqət yetirilir. İnsan amilinə münasibətdə texnokratik xürafatdan uzaqlaşma meyilləri güclənir, sosial təşkilatların və proseslərin daha optimal idarə olunması məsələləri aktuallaşır.

Zaman keçdikcə insan amilinin xassələri və təzahürləri həm onun öz təkamülünün gedişində (təhsilin, mədəniyyətin, həyat keyfiyyətinin, mənlik şüurunun yüksəlməsi), həm də cəmiyyət həyatında baş verən yeniləşmə nəticəsində (maddi-texniki bazanın, ictimai münasibətlərin, beynəlxalq vəziyyətin dəyişilməsi) yeni xüsusiyyətlər kəsb edir. Ona görə də sosial idarəetmə konsepsiyalarının vaxtında, müntəzəm surətdə yenidən qurulması vacibdir.

Məsələn, rəhbərlik üslubundan narazılığın artması, əməkdə özünüreallaşdırma imkanlarının məhdudlaşması idarəetmə münasibətlərinin başqa tipinə, əmək həyatının keyfiyyətcə yeni tipinə keçməyi tələb edir. İnsan amilinin müasir inkişaf meyilləri onun diferensiasiyasının, rəngarəngliyinin, əlamət və qruplarının artması, təzahür formalarının çoxalması, habelə fərdi fərqlərin daha da aktuallaşması ilə səciyyələnir. Sosial idarəetmə bu meyillərə həssas yanaşmalı, zəruri tələbatları yetərinəcə ödəməyə çalışmalıdır. Kollektiv və fərdi məsuliyyət, fəallıq daha da yüksəldilməlidir.

İnsan amili barəsində müasir təsəvvürlər üçün həm də onun kompleks qavranılması vacibdir. Aydın dərk olunmalıdır ki, işçinin əmək qabiliyyətləri onun mədəni, əxlaqi, siyasi potensialından ayrılmazdır. İnsana yönümün özməqsəd kimi başa düşülməsi müəyyən kateqoriyalara və dəyərlərə müraciət olunmasını tələb edir: bütöv insan, şəxsiyyətin ahəngdar inkişafı, əməkdə özgələşmənin aradan qaldırılması və s. İnsan amili konsepsiyasının məhdudluğunu aradan qaldırmağın bəzi ilkin şərtləri sosial planlaşdırma nəzəriyyə və praktikasında özünü göstərir. Sağlamlığın möhkəmləndirilməsi, əməyin məzmunca dolğunlaşması, mədəni fəaliyyətin yüksəlməsi işçinin əmək töhfəsini artırmaq vasitəsindən daha çox öz-özlüyündə sosial inkişaf baxımından zəruri olan amillərdir.

İnsan amilinin fəallaşdırılmasını şərtləndirən amillər müxtəlifdir. Onların içərisində təşkilati mədəniyyətin özünəməxsus imkanları mövcuddur.

Təşkilati mədəniyyət təşkilat hududlarında qrupların və fərdlərin əməkdaşlıq üsulunu xarakterizə edən davranış normalarının, dəyərlərinin, əqidə və maneəvərlərinin spesifik növüdür.

Təşkilati mədəniyyət ötən əsrin 80-ci illərində Böyük Britaniya və Amerika menecment məktəblərinin ciddi marağına səbəb olmuşdur. Bunu 3 başlıca amil şərtləndirirdi: a) Yaponiyanın rəqabətinə qarşı durmaq zərurəti; b) sənayenin iqtisadi cəhətdən sağlamlaşdırılmasına marağın artması; c) təşkilati layihələrin alternativ formalarına əsaslanan əvvəlki cəhdlərin uğursuzluğu (2, s.525).

Təşkilati mədəniyyət məsələləri Dilin və Kennedinin (ABŞ), habelə Hendinin (İngiltərə) əsərlərində daha müfəssəl işıqlandırılmışdır. Dilin və Kendinin tədqiqatları korporasiyaların həyatının spesifik mərasimlərinin üzə çıxarılmasına həsr olunmuşdur: korporativ mədəniyyət nə vəziyyətdədir. Onların fikrincə, işgüzar uğurlar «sabit mədəniyyət» adlanan mədəniyyətə istinad edir. Uğur qazanan korporasiyalar «təkcə malları yox, həm də dəyər və əqidələri dövrüyyəyə buraxır» (2, s.526). Onların fikrincə, təşkilati mədəniyyətin 5 ünsüründən bəhs etmək olar: a) işgüzar ətraf mühit; b) dəyərlər; c) qəhrəmanlar; ç) mərasimlər; d) mədəni şəbəkə (yəni qeyri-formal kommunikasiya).

Bu model təşkilati mədəniyyəti ölçmək növlərini müəyyənləşdirmək səyini ifadə edir. Bu mədəniyyətin başlıca məhdudluğu onun xüsusi, spesifik növdə olmasıdır. Lakin belə model üzrə aparılan tədqiqatlar daha qüdrətli korporasiyaları seçib tədqiq etməyə, nəticələri ümumiləşdirməyə əsaslanır. Ona görə də müxtəlif bazarlarla bağlı olan, başqa texnologiyalarla işləyən, əməkdaşlarının ixtisaslılıq səviyyəsi nisbətən aşağı olan təşkilatlara az tətbiq edilə bilər.

Həndi daha mürəkkəb model təklif edir. O, müxtəlif mədəni formalar və təşkilati tiplər arasında fərq qoymağa çalışır, daha ilkin modelə əsaslanır, təşkilati ideologiyayı

məhdudlaşdırmaq istəyir. Hendinin təsəvvürü bütövlükdə Dilin və Kennedinin baxışları ilə uyğundur. Dil və Kennedi belə hesab edirdilər ki, təşkilati mədəniyyət «təşkilatın hökmran qrupları tərəfindən illər ərzində yaradılmaş və təşkil edilmişdir» (2, s.526). Həndi təşkilati mədəniyyətin 4 başlıca tipini ayırd edirdi. Onun sxemi həyat qabiliyyətli alternativlər kimi bunları əhatə edir: a) hakimiyyət mədəniyyəti; b) rol mədəniyyəti; c) ötürülən mədəniyyət; ç) şəxsiyyət mədəniyyəti. Onlardan hər biri müvafiq kontekstdə effektiv ola bilər (Yenə orada).

Pettiqryu və Morqan isə təşkilati mədəniyyətin formalaşmasında hakimiyyətin və menecer idarəetməsinin roluna xüsusi diqqət yetirirdilər. Pettiqryu belə hesab edirdi ki, təşkilati mədəniyyət həm də dillə, ideologiya və əqidələrlə, eləcə də fəaliyyət göstərən kompaniyaların simvolları, mərasimləri və mifləri ilə bağlıdır. Bundan əlavə, həmin fenomen daha geniş siyasi və mədəni sistemin bir hissəsidir; bu sistemdə isə çox zaman dəyərlər və maraqlar danışıqlar və sövdələşmələr predmeti olur. Deməli, təşkilati mədəniyyət nə homogen, nə də yüksək rəhbərlik tərəfindən təşkil edilmiş mədəniyyət deyildir. Sosioloji cəhətdən əsaslandırılmış təhlil üçün interpretativ sosiologiyayı və xüsusən fəaliyyət yanaşmasını nəzərə almaq lazımdır.

Beləliklə, hansı strukturda təqdim edilməsindən asılı olmayaraq, səmərəli əsaslara istinad edən təşkilati mədəniyyət insan amilinin fəallaşdırılmasında, özgüləşmə elementlərinin azaldılmasında, islahatların sosial aspektlərinin gücləndirilməsində fəal təsisəddici imkanlara malikdir.

Ədəbiyyat

1. Mahmudov M., Şabanov Z., Ələkbərov F. İdarəetmə nəzəriyyəsi (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı: «Elm və təhsil», 2012, 344s.

2. (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı: «Elm və təhsil», 2012, 344 s.
3. 2. Большой толковый социологический словарь. Том 1. М.: Вече, АСТ, 2001, 544 с.
4. 3. Организационное управление: Учебное пособие для вузов. М.: «Издательство ПРИОР», 1998, 448 с.
5. 4. Российская социологическая энциклопедия. М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА. М, 1998, 672 с.
6. 5. Социальные ориентиры обновления: общество и человек. М.: Политиздат, 1990, 448 с.

AZƏRBAYCAN – UĞURLU REGIONAL İNKİŞAF MODELİ

Babaşova Sənubər
BDU-nun Beynəlxalq münasibətlər kafedrası

Müasir beynəlxalq münasibətlərdə güc faktorunun qütbləşməni necə müəyyənləşdirdiyini və bu proseslərdə gücün elementlərinin hərəkətə gətirmə qabiliyyətinə görə dövlətlərin klassifikasına nəzər yetirdikdən sonra ayrı-ayrı regionlarda formalaşmaqda olan region dövlətlərinin bu cür güc mərkəzlərinə qarşı mövqeyini öyrənmək olduqca vacibdir. Belə dövlətlər daha çox məskunlaşdıqları regionda beynəlxalq hadisələrin ağırlıq mərkəzinə və təsiredici gücə malik olurlar. Cənubi Qafqaz regionunda Azərbaycan Respublikası məhz əlverişli coğrafi mövqe və iqtisadi potensialı ilə seçilən diqqət mərkəzində olan dövlətdir (1, 361-362).

Müasir beynəlxalq sistemdə qüvvələr balansında supergüc və böyük dövlətlər qədər region dövlətləri də bu sistemin daxili elementləri kimi əhəmiyyət daşımaqdadır. Bu baxımdan, Hans Morqentaunun müəyyən etdiyi kimi gücün əsas elementlərini qısa müddət ərzində formalaşdırıb hərəkətə gətirən Azərbaycan Respublikası əhəmiyyətli mövqeyə malikdir. Beynəlxalq

sistemdə köklü dəyişikliklərin və sistem transformasiyasının baş verdiyi bir dövəmdə müstəqillik əldə edib tamamilə yeni bir dövlət idarəçilik sistemi təcrübə edən Azərbaycan Respublikası böhran şəraitində mümkün ola biləcək ən uğurlu modeli təqdim etmişdir. Yeni dünya nizamı, ağır böhranlar və müharibə şəraitində siyasi, iqtisadi, təhlükəsizlik, elmi-texnoloji, sosial-mədəni sahələrdə nailiyyətlər əldə edərək gücün komponentlərini bir vahiddə birləşdirib yeni dünya nizamında region dövlətlərinin yeni təşəkkül tapmış sistemdə hansı mövqeni tuta biləcəyini beynəlxalq aləmə göstərmişdir.

Azərbaycanın xarici siyasət fəaliyyətinin formalaşması və prioritet vəzifələrin müəyyənləşməsi Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Prezident Heydər Əliyevin dövründə Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemində iştirakı və özünəməxsus mövqelər qazanması üçün lazımi tədbirlər görülmüşdür, ölkənin xarici aləm üçün kəsb etdiyi maraqlar dairəsi, geosiyasi və iqtisadi əhəmiyyəti düzgün dəyərləndirilib beynəlxalq aləmin Cənubi Qafqazda, Xəzər regionunda və Azərbaycanda təmsil olunan, üst-üstə düşən, kəsişən maraq dairələri müəyyənləşdirilmişdir. Beynəlxalq münasibətlərin yeni düzəni, dövlətlərarası əlaqələrin prinsipləri, beynəlxalq hüququn təsir gücü və dairəsi, dünyanın böyük dövlətlərinin, regionun aparıcı ölkələrinin və beynəlxalq təşkilatların Azərbaycanla bağlı yürütdüyü və yürüdə biləcəyi siyasət təhlil edildi.

Dünyada baş verən qloballaşma, demokratikləşmə və beynəlxalq inteqrasiya fonunda gənc bir dövlətin birmənalı müstəqil xarici siyasət kursunun müəyyən edilməsi o zaman çox çətin idi. Sovet iqtisadi sisteminin dağılması nəticəsində yenicə müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan çətin iqtisadi vəziyyətə düşmüşdür. Azərbaycan dövlət müstəqilliyinə nail olmuş olsa belə, digər sahələrdə onun müstəqilliyi tam təmin olunmamışdı. Bu səbəbdən ilk növbədə iqtisadi sahədə müstəqilliyə nail olub azad, demokratik prinsiplərə əsaslanan

sosial-iqtisadi sistem yaratmaq Azərbaycan Respublikasının əsas strateji məqsədi olmuşdur. (2, 328-330).

Respublikamız təbii sərvətlərini strateji maraqlarına uyğunlaşdıraraq beynəlxalq siyasi, iqtisadi və diplomatik rəqabətdə bir çox nailiyyətlər əldə etmişdir. Bu strateji məqsədlərə cavab verən ən böyük iqtisadi proqram “Əsrin müqaviləsi” olmuşdur.

20 sentyabr 1994-cü ildə Bakı şəhərində dünyanın aparıcı neft şirkətlərilə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” neft kontraktları Azərbaycanın yeni neft strategiyası və konsepsiyasının gerçəkləşdirilməsinin uğurlu başlanğıcı oldu. Müqavilənin imzalanması beynəlxalq aləmdə ölkəmizə artan maraq və inamın nəticəsi olmuşdur. Müqavilədə Xəzərin Azərbaycan sektorundakı neft yataqlarının yəni Azəri ilə “Çıraq”ın bütövlükdə və “Günəş”in qismən müştərək işlədilməsi və hazır məhsulun pay bölgüsü təsdiqləndi. 30 illik müddətə bağlanmış müqavilə ilkin dövrdə 7 dövlət və 11 neft şirkətini – ARDNŞ, BiPi, Amoko, LUKoyl, Penzoyl, Yunokal, Statoyl, Mak Dermott, Remko, TPAO, Delta-Nimir əhatə edirdi. Sonralar müqavilə İtoçu və Ekson şirkətlərinin qoşulması ilə bir qədər də genişləndi. Nəticədə, müqaviləni imzalayan şirkətlərin sayı isə 13-ə çatmışdır (3, 278).

Texniki, maliyyə və təşkilati işlərin həyata keçirilməsi üçün yaradılan Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) üç il sonra – 12 noyabr 1997-ci ildə həmin yataqlardan birindən – “Çıraq -1” yatağından ilk neftin hasilatına başladı. Əsrin müqaviləsi üzrə ilkin neftin hasil edilməsinə həsr edilən mərasimdə çıxış edən Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev bu faktı Azərbaycan xalqının və dövlətinin qələbəsi, müstəqilliyinin bəhrəsi kimi qiymətləndirib və Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətli inkişaf mərhələsinə qədəm qoyduğunu bəyan edib (4).

“Əsrin müqaviləsi” həmçinin bir sıra siyasi problemləri də həll etməklə Azərbaycanın beynəlxalq imicinin müsbət yöndə

dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Respublikamıza qarşı formalaşan təcridçilik beynəlxalq səviyyədə uğurlu əməkdaşlıq nəticəsində aradan qalxmışdır. Müqavilə Azərbaycanın bir sıra dövlətlərlə əməkdaşlığına yol açmaqla beynəlxalq aləmdə tanınması və nüfuzunun yüksəlməsinə səbəb olmuşdur.

Müqavilə ölkəmizin ABŞ ilə tərəfdaş olmasına gətirib çıxartdı. ABŞ, Böyük Britaniya, Çin, Yaponiya, Fransa, Almaniya, İtaliya kimi dövlətlərlə münasibət Azərbaycan xarici siyasətinin əsasını təşkil edirdi. Azərbaycan ilə həmin ölkələr arasında və tərəfdaşlıq prinsiplərinə əsaslanan qarşılıqlı münasibətlər qurulmuşdur ki, bütün bu tərəqqilər uğurlu neft diplomatiyasını izləyirdi. Xəzəri ilk dəfə beynəlxalq əməkdaşlığa açan bu “Əsrin müqaviləsi” respublikamızın geosiyasi təhlükəsizliyini təmin etmişdir.

“Əsrin müqaviləsi” Azərbaycan Respublikasının digər beynəlxalq neft müqavilələrinə yol açdı ki, Qarabağ, Şahdəniz, Dan Ulduzu/Əsrəfi müqaviləsi, D-222, Şevron, Ekson, Mobil ilə imzalanmış müqavilələr onlardan bəziləridir. Ölkəyə sərmayə axınının gücləndirməklə onun valyuta ehtiyatlarını zənginləşdirmişdir. Həmçinin, neftimizin Əsas İxrac Kəməri vasitəsilə dünya bazarına çıxarılmasını təmin etmişdir.

Göründüyü kimi, uğurlu iqtisadi inkişaf nəticəsində Azərbaycan Respublikası qısa müddət ərzində böyük uğurlar əldə edib beynəlxalq əhəmiyyətli iqtisadi layihələrlə regionun inkişafına təkan vermişdir.

Ədəbiyyat

1. Nəsimov E.M., Siyasət: II Cild. Bakı, Elm və təhsil, 2010, 599s.
2. İbadov A.S., İqtisadiyyat (İqtisadi nəzəriyyə). Bakı, Şərq-Qərb, 2009, 414s.
3. Musa İ., Azərbaycanın xarici siyasəti, Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2011, 775s.
4. “Əsrin müqaviləsi” üzrə ilkin neftin çıxarılması

münasibətilə keçirilən təntənəli tədbirdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. Bakı, 12 noyabr 1997-ci il sənədi.

AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN TARİXİ MƏRHƏLƏLƏRİ

*Səfərova Aynurə Ramil qızı,
BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin
akademik məsləhətçisi*

Cəmiyyət tarixində milli mədəniyyətlərin formalaşmasının tarixi mərhələləri olduqca aktual, elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyəti olan məsələlərdən biridir. Azərbaycanın milli mədəniyyətinin formalaşmasının xüsusiyyətləri də mühüm tədqiqat sahələrindən biridir. Müxtəlif tədqiqatçıların milli mədəniyyətlərin formalaşması mərhələləri və onların gələcək inkişafı baxımından müqayisəli təhlilin aparılması göstərir ki, mədəniyyətin və cəmiyyətin sosial varlığının bir növü olaraq fəaliyyət göstərir.

Həyat onun mövcudluğunu təsdiqləyir və buna görə də onun inkişafı və formalaşmasının tarixi mərhələlərini nəzərdən keçirmək vacib bir məsələdir. Birincisi, unutmayaq ki, milli mədəniyyət müəyyən bir xalqın, bölgənin və bütün dünyanın mədəniyyətinin tərkib hissəsidir. Onun dövrləşməsi barədə danışarkən, bütövlükdə dünya mədəniyyətinin formalaşması və formalaşmasının hər bir, ayrılıqda götürülmüş mərhələsindən danışmaq lazımdır. Müxtəlif sosial institutların əsasını təşkil edən sosial norma və dəyərlərin inkişafında davamlılıq və varislik milli mədəniyyətin mənəvi məzmununun müəyyən bir xalqın mənəvi dünyasının formalaşmasının və inkişafının xüsusiyyətləri, bir də sosial-iqtisadi inkişafın obyektiv şərtləri ilə müəyyən edilir.

Müxtəlif ölkələrdəki humanitar və ictimai elmlərin nümayəndələri tərəfindən aparılan çoxsaylı araşdırmalar göstərir ki, milli mədəniyyətlərin inkişafının dövriyyəsi sivilizasiyanın bütünlüklə inkişafının tarixi yolları ilə təyin edilir [bax, 1, 2, 3]. Bundan əlavə, mədəni dəyərlərin və ənənələrin formalaşmasında dəyişikliklərin tempi və xarakterində əks olunan sivilizasiya axınlarının (xüsusilə Şərqi və Qərbi) qarşılıqlı təsiri nəzərə alınmalıdır.

Xüsusilə qeyd etmək olar ki, milli mədəniyyətin inkişafının dövriyyəsi, ümumiyyətlə, ictimai həyat tarixinin dövriyyəsi ilə bağlıdır. Çünki milli mədəniyyət əsasən onun əsasında formalaşmışdır. Ümumi mədəniyyət və xüsusilə milli mədəniyyət haqqında fikir formalaşmasına diqqət yetirsək, bu proseslərin inkişaf tempinin kapitalist istehsal münasibətlərinin formalaşması ilə irəlilədiyini xatırlatmaq lazımdır. Təbii elmlər və digər elm sahələrində yeni kəşflərin qanadında reallaşan burjuva inqilabları bir dünya tarixi ilə global dünyanın yeni bir imicinin formalaşması üçün təkanverici qüvvə olmuşdur.

Lakin, bu inqilablardan əvvəl də milli mədəniyyətlərin formalaşması və inkişafının təbiəti ilə bağlı hadisələr də baş vermişdir. Bu, Qərbi Avropada sekulyarlaşma prosesidir və bu, əsasən bioloji və sosial amillərin vəhdəti olan insanın mahiyyətinə yanaşmada sosial hadisələrin qiymətləndirilməsində antropocentrik tendensiyalara güclü təkan verdi.

İnsan şəxsiyyətinə olan marağın inkişafı Qərbi Avropada Reformasiya proseslərinə, sonra isə siyasi və iqtisadi azadlıqlar üçün tələbatın formalaşmasına, ümumiyyətlə insan ruhunun azadlığına gətirib çıxardı. Qərbi Avropanın fəlsəfəsinin inkişafında öz əksini tapıb və insanın müxtəlif problemlərlə bağlı məsələləri əks etdirirdi ki, bu insanın mənəvi səviyyədə də daxil olmaqla, yeni sosial münasibətlərin yaradıcısı kimi özünü göstərdi.

Bir qədər fərqli tarixi inkişaf yoluna malik olan Şərq ölkələri də çoxlu dəyişikliklərə məruz qalıblar ki, onlar qloballaşma prosesində yaxından iştirak etmişlər: bu proses Maarifçilik dövründə başlamış və genişlənmişdir: xarici ticarətin artmaqda olan həcmi, təkcə mal deyil, həm də sənət əsərlərinin formasında mənəvi dəyərlərin mübadiləsi, elmi fikrin inkişafı (tədqiqatçılar və ümumiyyətlə savadlı insanlar vasitəsilə), bölgə ölkələri və xaricdə olan ölkələrlə diplomatik əlaqələrin qurulması xalqların yaxınlaşmasına, birgə inkişafına və mənəvi dəyərlərin mübadiləsinə köməklik etdi.

Milli mədəniyyətlərin formalaşmasında son mərhələ keçmiş əsrin sonu və bu əsrin əvvəllərində qarşılıqlı faydalanma və təsir prosesinin fəal şəklində inkişaf etməsidir.

Ədəbiyyat

1. Исторические этапы становления и развития мировой и белорусской национальной культуры // <http://belportal.info>
2. Кириловская Е.В. Исторический характер формирования норм национальной культуры как системы социализации индивида: На материале хакасской культуры XVIII -XX вв. автореф. канд. дисс. ... культурол. наук, Абакан, 2003, 23 с.
3. Культура Японии, страны Восходящего Солнца // <http://akerujapan.narod.ru>

СОВРЕМЕННЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТЕРРОРИЗМ: СУЩНОСТЬ, УГРОЗЫ И ПРИЧИНЫ

*Халилова Ф.Р., д.ф. н.с.
кафедра социологии БГУ*

Международный терроризм является одной из наиболее актуальных проблем современного мира, представляющей чрезвычайную опасность для нормального функционирования мирового сообщества. Сущностью международного терроризма является политика устрашения, предполагающая применение насилия и имеющая целью изменение существующей системы распределения политических ресурсов в международном масштабе.

Это явление в условиях современного глобализирующегося мира приобретает весьма широкие масштабы. Согласно Глобальному Индексу Терроризма (2018) в последнее время отмечается снижение показателя смертности в результате международных терактов на 44% после наблюдавшегося пика в 2014 году, что свидетельствует о росте усилий по противодействию этому явлению. Но, несмотря на это, международный терроризм продолжает оставаться широко распространенным явлением. Около 67 стран имеют результатом смерть как минимум одного своего жителя. [<https://reliefweb.int/report/world/global-terrorism-index-2018>] Согласно замгенсеку ООН, директору управления Организации по контртерроризму Владимиру Воронкову, в 2017 году совокупный экономический ущерб в результате совершенных в мире терактов составил около 90 млрд. долларов. [<https://www.interfax.ru/world/607118>]

Степень опасности этого явления определяется его угрозами. Угрозы международного терроризма проявляют себя в следующем:

- масштабы ущерба, наносимого вследствие осуществленных терактов. Здесь следует говорить о людских потерях, ущербе, наносимом различным сферам функционирования социума – экономической, политической и т.д.;

- возможность нанести значительный ущерб в краткие сроки. Развитие современных технологий, нарастающая глобализация обеспечивают разрушительный потенциал международного терроризма «прогрессивными» способами реализации терактов;

- изменения в сознании жертв терактов, парализация их жизнедеятельности;

- передача, трансляция страха в соседние общества;

- соответственно, длительный этап восстановления после совершившихся терактов и т.д.

Для борьбы с этим явлением базовым является знание о его причинах и факторах, среди которых можно выделить следующие:

- низкий уровень грамотности, необразованность населения, позволяющие рекрутировать членов террористических организаций;

- бедность населения (безработица, низкие доходы и т.д.), провоцирующая приобщение к террористической культуре;

- исторический ход событий, имеющий в качестве последствий определенные проблемы, в том числе несправедливость в решении различных международных вопросов;

- духовное обеднение общества, недовольство системой ценностей современного общества;

- разрыв между богатыми и бедными как внутри определенного общества, так и между различными обществами;
- глобализация;
- эффект эскалации – политическая нестабильность в стране - гражданская война и т.п.

Проблема международного терроризма, как и любая другая проблема, требует определенного подхода к своему разрешению, предполагающему разработку соответствующей концепции и методологии. Основные направления борьбы с этим явлением можно определить как следующие:

- борьба с неграмотностью, рост образования населения;
- духовное просвещение людей, определение адекватной иерархии ценностей, разработка и реализация соответствующей программы в данном направлении;
- создание системы, способствующей удовлетворению базовых потребностей людей;
- борьба с неравенством и социальной несправедливостью и т.д.

KUVEYTİN GEOSİYASİ TƏHLÜKƏSİZLİK SİSTEMİNDƏ ROLU

Hüseynova Zümrüd Novruzəli qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
[*huseynovazumrud96@gmail.com*](mailto:huseynovazumrud96@gmail.com)

Qədim zamanlardan bugünümüzə qədər Kuveytin keçirdiyi tarixi-siyasi inkişafı onun Yaxın Şərqi regionunda əhəmiyyətli dərəcəsinə malik olmasında mühüm rol oynayır. Ərəb dilindən tərcümədə “kiçik liman” mənasını verən Kuveyt sözün əsl mənasında Bəsrə körfəzi ölkələri arasında “maritime trade” adlandırılan dənizçilik ticarətini həyata keçirərək liman

siyasətini inkişaf etdirmişdir. Əslində liman siyasəti ərəb ölkələri arasında, xüsusən, Bəsrə körfəzi ölkələrinin geosiyasi həyatında əvəzsiz yer tutur. Çünki, körfəz ölkələrinin, o cümlədən, Kuveyt dövlətinin həm iqtisadi, həm də siyasi fəaliyyəti təbii sərvətlərindən, coğrafi sərhədlərindən istifadə edərək dövlətin inkişaf etdirilməsinə, dünya siyasətində əhəmiyyətli siyasi fiqur olmasına, progressiv inkişafa nail olmuşdur.

Geosiyasət anlayışını ərəb dünyasında liman siyasəti kimi izah edilməsi daha məqsədəuyğun hal hesab olunur. Çünki, Kuveytin körfəz sahilində yerləşməsi onun sosial, siyasi, iqtisadi fəaliyyətinin həyata keçirilməsində, o cümlədən, baş verə biləcək hər hansı təhlükədən, təhdiddən qorunmaq üçün liman siyasətinin düzgün həyata keçirilməsi dövlətin inkişafında təmənne edəcək əhəmiyyətə sahib olacaqdır.

Elmi-tədqiqat işimin bir parçası olan Kuveyt dövlətinin geosiyasi təhlükəsizlik sisteminin aydınlaşması istiqamətində aşağıdakı bölgülərə əsaslanaraq dərinlən müfəssəl izahını verməyə çalışacam: Kuveytin hərbi, sərhəd, coğrafi və siyasi təhlükəsizliyi

Kuveytin hərbi təhlükəsizliyi istiqamətində bir neçə dünya dövlətləri ilə hərbi tərəfdaşlıq yaradılmışdır. Bildiyimiz kimi, Rusiya ilk dəfə körfəz ölkəsi olaraq Kuveyt ilə hərbi müqavilə imzalamışdır. İlk dəfə 70-ci illərdə hərbi əlaqələr yarandı. 29.11.1993-cü ildə Rusiya ilə hərbi müqavilə imzalanmışdır. Nəticədə hərbi təchizatların daşınması başlandı.

2018-ci ildə verilən informasiyaya görə İngiltərə Kuveytdə hərbi baza qurmağı planlaşdırır.

Misir ilə isə Kuveyt müxtəlif illərdə ortaq hərbi tətbiqatlar keçirmişdir. Bu tətbiqatlara daxildir:

Yermuk 1 - 2010 Yermuk 2 - 2016

Yermuk 3 - 2017 Yermuk 4 - 2019

1991-1992-ci illərdə Kuveyt ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya ilə müdafiə və təhlükəsizlik sahəsində

imzalanmış müqavilələr əmirliyin xarici təcavüzlərdən qorunması, körfəzdə etibarlı təhlükəsizlik sisteminin yaradılması, uzunmüddətli sabitliyin qorunub saxlanılması, regionu təhdid edən münaqişə və qarşıdurma ocaqlarının söndürülməsi, hərbi yardımlar göstərilməsini nəzərdə tuturdu. Bunun nəticəsində dövlətin xarici təhlükəsizliyini təmin edən hərbi-siyasi sistem formalaşdı. Kuveytin təhlükəsizliyi və dövlət suverenliyini möhkəmləndirmək məqsədi ilə ABŞ, Fransa, Böyük Britaniya ilə hərbi əməkdaşlıq müqavilələri imzalandı.

Bildiyimiz kimi, regionun sərhəd təhlükəsizliyini pozan əsas arqumentlərdən biri İraqın Kuveytə olan ərazi iddiaları olmuşdur. İraqın iddialarına görə, Kuveyt Osmanlı əyaləti olan Bəsrənin ayrılmaz hissəsidir. Bəsrə hazırda İraqın tərkib hissəsi olduğu üçün Kuveyt də İraqa anneksiya edilməlidir. Kuveyt isə bildirir ki, Osmanlı Sultanına uzun müddət xərac versə də, heç vaxt birbaşa Osmanlı idarəçiliyi altında olmamışdır. İranın Kuveyt ilə dəniz sərhədlərinin demarkasiyası ilə bağlı problemləri mövcuddur ki, bu da ortaq qaz yatağı olan Aras\Durranın istifadəsi ilə bağlı mübahisənin yaranmasına gətirib çıxarmışdır (1).

Kuveytin İraqla sərhəd təhlükəsizliyində problem yaşanmasına baxmayaraq Səudiyyə Ərəbistan ilə isə sərhəd və coğrafi təhlükəsizliyində ciddi problemlər yaşandı. Belə ki, 5.770 km² lik neytral sərhəd müəyyənləşdirilmişdir. Bura “tərəfsiz ərazi” kimi qəbul edildi. Neytral zonada aşkarlanan neft yataqları isə bərabər sayda paylaşılaraq mövcud problem həll olundu.

Kuveytin sərhəd təhlükəsizliyinə təhdid yaradan digər bir məsələ Nəcd əmirliyi ilə müəyyən ərazilər ətrafında mübahisələrin yaranması olmuşdur. Nəticədə silahlı toqquşmada Kuveyt ordusu məğlubiyyətə uğradı. 1922-ci ildə Ukayr konfransında Nəcd və İraq Nəcd və Kuveyt arasında sərhəd zonaları yaradılması haqqında qərar qəbul olundu.

Kuveytin coğrafi təhlükəsizliyindən danışmadan öncə qeyd edim ki, Kuveytin dəniz və quru yollarının kəsişməsində yerləşməsi ərazisinin həm də həcc ziyarəti üçün tranzit olmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. İqtisadi siyasi arenada inkişafını təmin edən əsas faktorlar orta əsrlərdə tranzit ticarət gəmiçiliyin inkişafı, dünya bazarlarına mirvari çıxarılması olmuşdur.

20-ci əsrin 30-cu illərində isə Britaniyanın Kuveyt üzərində hökmranlığı daha güclənərək 1934-cü ildə BP və Gulf Oil neft şirkətləri Kuveytdə “Kuveyt Neft Şirkəti” adı altında birləşərək ərazidəki neft axtarma və müəssisə hüquqlarına sahib oldu. Britaniyanın Kuveyt üzərində dominantlığı onun sərhəd təhlükəsizliyi və coğrafi təhlükəsizliyinə ciddi zərərlərlə öz təsirini göstərmişdir. 1937-ci ildə Kuveytdə neft yataqları kəşf edildikdən sonra ölkə iqtisadiyyatında gözlə görünən inkişaf nəzərə çarpdı. Bunun nəticəsi olaraq, Kuveyt OPEC in qurucu üzvlərindən biri olmuşdur. 1961-ci ildən etibarən ölkədəki neft hasilatı böyük bir irəliləyiş göstərdi.

Kuveytin siyasi təhlükəsizliyin təmin edilməsi zamanı ilk növbədə o geosiyasi arenada təhlükələrdən qorunmaq üçün digər dünya dövlətləri ilə diplomatik əlaqələr qurmuşdur. Bu ölkələr içərisində Çin xüsusi yer tutur. Neft zəngini olan ölkə Çin ilə iqtisadi inkişafa əsaslanan uzun müddətli siyasi əməkdaşlıq qurmuşdur. Kuveyt 1970, 1980, 1990, 2005, 2010-cu illərdə terrorizmlə mübarizə aparmışdır. Terrorizmlə mübarizə aparılması regionda bu dövlətin sərhəd və siyasi təhlükəsizliyinə qarşı hər hansı təhdidlərdən qorunma yollarını təmin edilməsidir.

Donald Trump prezident seçildikdən sonra İranla rəsmi əlaqə yaradan ilk körfəz ölkəsi Kuveyt olmuşdur. Çünki, Kuveytin əsas siyasəti bitərəf siyasət, yəni neytral vəziyyətdə olmaqdır. Bu siyasətin həyata keçirilməsində Britaniyanın təsiri olmuşdur. Kuveyt və Qətər İrana olan siyasi meyilliliyi ilə digər körfəz ölkələrindən fərqlənir. Həm də Kuveyt İrana qarşı

Nüvə müqaviləsindən imtina etmişdir. Bu isə Bəhreyn, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin və Səudiyyə Ərəbistanının Kuveytə qarşı sərt reaksiyalarına səbəb olmuşdur. Kuveyt İrana qarşı mülayim siyasət yürütməsinə baxmayaraq, 2019-cu ilin Aprel ayında İran iki neft gəmisinin Kuveyt tərəfindən ələ keçirilməsini iddia edərək tərəflərarası gərginliyə səbəb olmuşdur.

Aparılan bölgülərdən görüldüyü kimi, Kuveyt dövlətində cərəyan edən geosiyasi (coğrafi, siyasi, hərbi) hadisələr onun təhlükəsizlik sistemində yer alan müdafiə mexanizmlərindən yararlanmasının zəruriliyini büruzə vermişdir.

Ədəbiyyat

1. Samir Həmidov - Beynəlxalq Təhlükəsizlik, Dərslik, Bakı Mütərcim 2017 səh 472-473
2. <https://www.washingtontimes.com/kuwait/>
3. <https://history.state.gov/region/kuwait/>
4. <https://english.geopolitics.ro/kuwait/>
5. <https://community.oilprice.com/kuwait/>
6. <https://www.iags.org/kuwait/>
7. <https://saudigazette.com.sa/geopolitics/>
8. <https://www.geopolitica.ru/кувейт/>
9. <https://books.google.az/kuveyt/>
10. <https://www.youtube.com/BBC Documentry-Last Flight to Kuwait/Full/>

KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN ELMİ-NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

Paşayeva Şəms Xəyyam qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
shams.pashayeva@mail.ru

Kütləvi informasiya vasitələrini daha dərindən dərk etmək üçün cəmiyyətin yetkinlik dərəcəsinin göstəricisi olan «informasiya» anlayışını təhlil etmək lazımdır.

«İnformasiya» anlayışı (latınca «information» sözündən olub, «tanışlıq», «izahetmə», «təsəvvür etmə» mənalarında işlənir) insanlara ötürülən məlumat deməkdir. İnformasiyanın məlumatların ötürülməsi kimi anlaşılmasının tarixi çox qədimlərə gedib çıxır. Tədqiqatçılar informasiyaya idarəetmə və inkişaf prosesinə bilavasitə bağlı olan hadisə kimi baxılır. Bu fenomen siyasi sistemin sabitliyini təmin edən əsas amil hesab olunur. XX əsrin ortalarında «informasiya» anlayışı insanlar arasında məlumat mübadiləsi kimi ümumelmi status qazandı.

İnformasiya cəmiyyətində informasiya həm ictimai inkişafın mühüm amil kimi, həm də hadisə və proseslərin idarə olunması zərurəti kimi çıxış etməsidir.

İnformasiyaya yanaşma əlamətinə, onun məzmun və mahiyyətinin açılmasına münasibətə görə bir-birindən fərqlənən konsepsiyalar mövcuddur. Yanaşma əlamətinə görə bu konsepsiyaları iki böyük qrupa ayırmaq olar:

a) informasiyanın kəmiyyətinə əsaslanan konsepsiyalar (funksional);

b) informasiyanın keyfiyyət müəyyənliyinə əsaslanan konsepsiyalar (atributiv).

KİV haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununda kütləvi informasiyalar, medianın anlayışları, strukturu, növləri və tipologiyası haqqında məlumat verilib.

Kütləvi informasiya – axtarılması, əldə olunması, hazırlanması, ötürülməsi, istehsalı və yayımı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə məhdudlaşdırılmayan, ümumi istifadə üçün nəzərdə tutulmuş mətbu, audio, audiovizual xəbər və digər məlumatlar;

Kütləvi informasiya vasitələri yerli, respublika səviyyəli, mərkəzi ümumittifaq səviyyəli, əyalət, gənclər, uşaqlar üçün nəşr, rayon, çoxtirajlı, aztirajlı, axşam qəzetləri olmaqla da tipoloji cəhətdən səciyyələndirilir. KİV-in tipləri arasında ciddi sərhəd yoxdur. Onları ictimai-siyasi, istehsalat-texniki, kənd təsərrüfatı tipli, ədəbi-bədii, mədəni, elmi-nəzəri, elmi-kütləvi tipli nəşrlərə ayırmaq olar. Bir sözlə, KİV-in tiplərini onun profilinə, mövzusunun və oxucusunun xarakterinə görə fərqləndirirlər.

KİV sahəsi qanunvericiliklə tənzim olunur. Media və informasiya mənbələri, jurnalistlərin informasiya yaymaq hüququ, media və oxucu, dinləyici və tamaşaçı auditoriyası arasında münasibətlər qanunla tənzimlənir. Buradan söz, mətbuat azadlığı və sosial məsuliyyət problemi ortaya çıxır.

Bundan əlavə dövlət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin və operativliyinin yüksəldilməsi, əhali, biznes qurumları ilə, həmçinin öz aralarında əlaqələrin asanlaşdırılması və sərbəstləşdirilməsi məqsədi ilə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə edilməsi dünya təcrübəsində «elektron hökumət» («e-hökumət») anlayışı ilə adlandırılmışdır.

«E-hökumət» ideyası son 10-15 ildə bütün dünyada geniş vüsət tapmış və özünü təcrübədə tam doğrultmuşdur. Müxtəlif ölkələrdə «e-hökumət» üzrə strategiya, metodika və fəaliyyət planları qəbul edilmiş və icra edilməkdədir. Beynəlxalq qurumlar bu prosesə ciddi diqqət yetirir, ona maliyyə yardımları edir. Hətta qlobal xarakter almış bu prosesi bir qədər də sürətləndirmək üçün ümumdünya tədbirləri, o cümlədən reytinglərin tərtibatı həyata keçirilir. «E-hökumət» daha geniş

olan «elektron dövlət» ideyasının tərkib hissəsidir və əsasən hökumət sektorunu əhatə edir. Ancaq hökumət orqanlarının fəaliyyətinin hər bir vətəndaş üçün zəruriliyi, ictimai əhəmiyyətli informasiya mənbələrinin əsasən burada cəmləşdiyi nəzərə alınarsa, o, ümumən cəmiyyət üçün əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan Respublikasında müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadənin ümumi səviyyəsi qənaətbəxşdir və «e-hökumət»in formalaşdırılması üçün zəmin mövcuddur. Son illərdə qəbul edilmiş qanunvericilik aktları müasir tələblərə uyğun «e-hökumət»in formalaşdırılması üçün vacib olan əsas məsələləri özündə əks etdirmiş və onların həyata keçirilməsi üçün hüquqi çərçivəni müəyyənləşdirmişdir. «Telekommunikasiya haqqında», «Elektron imza və elektron sənəd haqqında», «İnformasiya əldə etmək haqqında», «Ətraf mühitə dair informasiya almaq haqqında», «Biometrik informasiya haqqında» qəbul edilmiş qanunlarında, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində və Azərbaycan Respublikasının Vergilər Məcəlləsində, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarında, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarında və digər əlaqəli normativ aktlarda edilmiş əlavələr və düzəlişlər «e-hökumət» müvafiq tətbiqi üçün şərait yaratmışdır.

Beləliklə aydın olur ki, müasir dövrdə həyatın istənilən sahəsində Kətləvi İnformasiya Vasitələrinin rolu çox vacibdir. Bu da mövzunun öz aktuallığını daim qorumasına səbəb olur.

Ədəbiyyat

1. Abasov A.Ə. Mətbuat və ədəbiyyat 1920-1950-ci illər. Bakı: ADU, 1986,

2. Aslanov A. İnkişafın Azərbaycan modelinin arxitekturasında mətbuatın yeri və rolu//Azərbaycan 2020: inkişafın yeni hədəfləri. Bakı: Azər nəşr, 2012,
3. Azad mətbuat və onun cəmiyyətdə rolu. Bakı: Qismət, 1997,
4. «Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafının dövlət dəstəyi Konsepsiyası» haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2008-ci il 31 iyul tarixli Sərəncamı // «Xalq qəzeti», 2008
5. Xudiyev N.M. Azərbaycan radio və televiziyası bu gün. Bakı: Təhsil EİM, 2000

РОЛЬ СМИ В ФОРМИРОВАНИИ ИМИДЖА ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРА

*Аласова Саида Парвин кызы,
магистрант II курса БГУ
saida.alasova@mail.ru*

В настоящий период, когда выборы стали нормой политического процесса большинства стран мира, политиков всех уровней заботит их облик в глазах потенциальных избирателей. Впечатление, которое они произведут, непосредственно повлияет на решение избирателя при голосовании. В связи с этим, на сегодняшний день ни одна избирательная кампания не обходится без создания имиджа политика, т.е. того привлекательного эмоционально окрашенного образа, который моделируется и внедряется в массовое сознание политическими технологами.

А эти образы в свою очередь транслируются и средства массовой информации - основной из каналов, который оказывает наибольшее влияние на то, как аудитория воспримет имидж политика. И происходит это потому, что население желает разобраться в политической

ситуации и использует СМИ для этого. Аудитория нуждается в СМИ, которые все более персонализируют политику, транслируя образы лидеров. Электронные медиа предоставляют больше возможностей для формирования общественного мнения, чем традиционные. И несмотря на то, что создание имиджа политика, партии или любого политического субъекта с использованием средств массовой информации в сети Интернет не является ведущим видом политического взаимодействия, но играет важную, дополнительную роль к таким ресурсам, как блоги политиков, персональные сайты кандидатов, партий и политических организаций.

В современном мире трудно не оценить влияние сети Интернет на политические процессы и собственно процесс формирования политического имиджа. Это происходит, потому что Интернет – прежде всего средство коммуникации, он способствует взаимодействию между людьми и проникает во все сферы жизни общества. В то же время, часть Интернета - электронные средства массовой информации с каждым годом увеличивают свое влияние на жизнь общества, в том числе на политические процессы.

И поэтому политические лидеры стараются использовать этот ресурс для того, чтобы сформировать свой имидж и создать определенную репутацию среди аудитории сети Интернет. Необходимо понять, какие инструменты используют для формирования имиджа политических лидеров и какое место в этом процессе занимают Интернет – СМИ.

Разработка концепции имиджа, выбор его аудитории, план взаимодействия со СМИ и мониторинг – это главные этапы, необходимые для формирования образа политического лидера.

Анализ имиджа политического лидера как фактора влияния на решения электората в процессе избирательной кампании является необходимым условием оценки и прогнозирования политической и социальной ситуации в стране. Особенно актуальным это положение становится вместе с продвижением Азербайджана по пути демократических преобразований в обществе, формированием и конституционным закреплением нового для нашего общества механизма выбора политических лидеров - свободным, гласным, на альтернативной основе.

Литература

1. Ляпина Т.В. Политические коммуникации: PR и реклама. Ассоциация «Укр реклама», Киев, 2001.
2. Ольшанский Д.В. Основы политической психологии. Екатеринбург: Деловая книга -2001.
3. Ольшанский Д.В., Пеньков В.Ф. Политический консалтинг. СПб.: Питер, 2005.
4. Почепцов Г.Г. Имидж и выборы. Имидж политика, партии, президента. Киев: Изд-во АДЕФ-Украина, 1997

MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN YOXSULLUQ SƏVİYYƏSİNİN ÖLÇÜLMƏSİ

*Тағыева Тәрлан Мирзәкәрим қ.
Bakı Dövlət Universiteti müəllim. Doktorant.*

".....İşğal olunmuş bütün rayonlardan didərgin düşmüş, indi qaçqın vəziyyətində, köçgün vəziyyətində yaşayan vətəndaşların problemləri bizim üçün və şəxsən mənim üçün bir nömrəli problemdir.

Heydər Əliyev.

Xarici hərbi təcavüz, müəyyən ərazilərin işğalı və ya mütəmadi atəş altında saxlanması nəticəsində Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayış yerlərini tərk etməyə məcbur olub ölkə hüdudlarında başqa yerə köçmüş şəxslər məcburi köçkünlər adlanır [1, s.101].

Azərbaycan Respublikasının 1993- cü ildə qoşulduğu Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il iyulun 28 də qəbul olunmuş Konvensiyasına əsasən "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusu haqqında" və "Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunları qəbul olundu [2, s.33].

Nazirlər Kabinetinin 22 yanvar 2002-ci il qərarına əsasən, məcburi köçkünlərin kommunal xərcləri Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin öhtəsinə düşür. Köçkünlərin elektrik enerjisindən, şəxsi istehlak və həyətəyını torpaq sahələrinin suvarılması üçün sudan, təbii qazdan, telefondan (şəhərlərarası və beynəlxalq danışıqlar istisna olmaqla) və digər xidmətlərdən (məişət tullantılarının daşınması və s.) istifadə haqqı müvafiq xidmət təşkilatlarına mərkəzləşdirilmiş qaydada ödənilir. Məcburi köçkünlərə yemək xərci üçün dövlət büdcəsindən ayrılan aylıq müavinət də verilir [3]

2017-2018-ci tədris ilində ödənişli əsaslarla ali məktəbə daxil olan məcburi köçkün tələbələr təhsil haqqından azad edilməyəcək. Yəni onlar da pullu ixtisaslara qəbul olunacaqları təqdirdə ödəniş edəcəklər.

Məcburi köçkünlərə kommunal xidmətləri xüsusi limit tətbiq etməklə ödənilir. Məcburi köçkünlərə adam başına ayda 150 kVt. saat elektrik enerjisindən pulsuz istifadə limiti ayrılıb. Bundan başqa köçkünlərə adambaşına qış aylarında təbii qazdan istifadəyə 45 kub, mart, aprel, may və oktyabr üçün 35 kub, yerdə qalan 4 ay üçün isə orta sərfiyyat 25 kub limit ayrılır. Adambaşına su istehlakı limiti isə aylıq 5 kubdur [4].

"Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu

aşağıdakı maddələr ilə məcburi köçkünlərə güzəştləri həyata keçirir.

- Məcburi köçkünlərin yaşayış sahəsi ilə təminatı.
- Məcburi köçkünlərə torpaq sahələri ayrılması, kreditlər verilməsi və texniki yardımlar göstərilməsi.
- Məcburi köçkünlərin məşğulluğunun təmin edilməsi.
- Məcburi köçkünlərin sosial təminatı.
- Məcburi köçkünlərə maddi yardım.
- Məcburi köçkünlərin tibbi təminatı.
- Məcburi köçkünlərin təhsil hüquqlarının təmin edilməsi.
- Məcburi köçkünlərə nəqliyyat xidməti.
- Mənzil və kommunal xidməti güzəştləri
- Məcburi köçkünlərə vergi güzəştləri [5].

Ağır sosial-məişət şəraitində yaşayan qaçqın və məcburi köçkün əhalinin güzəranının yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar müvafiq tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondundan (ARDNF) ayrılmış vəsaitlər hesabına yeni qəsəbələr salınır, məktəblər, uşaq bağçaları, xəstəxanalar və digər tibb ocaqları tikilir. Məcburi köçkünlərin sıx məskunlaşdığı binaların bəzilərində təmir işləri aparılır, digərlərində infrastruktur və sanitariya şəraiti yaxşılaşdırılır. Hökumət bu işi özəl sektor və beynəlxalq təşkilatlarla birgə həyata keçirir.

Əmək qabiliyyətli məcburi köçkün əhalinin əksəriyyəti işsizdir. Hazırda kiçik və orta müəssisələrin (KOM) və kənd təsərrüfatının inkişafı üçün mikrokreditlərin verilməsini təşviq etməklə, həmçinin 20,000 məcburi köçkün ailəsini müvəqqəti olaraq torpaq sahəsi ilə təmin etməklə, işsizlik probleminin həlli istiqamətində müvafiq tədbirlər həyata keçirilir.

Qaçqınlar və məcburi köçkünlər hökumət və donorlar tərəfindən ərzaq yardımı ilə təmin olunurlar. Onlar, həmçinin ayda 25,000 AZM olmaqla yemək xərci üçün müavinət alırlar. Əhalinin bu qrupunun təhsil və tibb müəssisələrindən istifadə

imkanlarının təmin olunması istiqamətində işlərin aparılması davam etdiriləcəkdir.

Qaçqın və məcburi köçkün əhalinin yaşayışında fərqlər olduğuna görə, ən həssas qruplara yardımın ünvanlanması üçün müntəzəm sorğular yolu ilə qaçqın və məcburi köçkünlərin monitorinqinin aparılması tələb olunur. [6].

Həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində məcburi köçkünlər arasında yoxsulluq həddi son 13 ildə 75 faizdən 12 faizədək azalıb. Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədri, YAP sədrinin müavini Əli Həsənov "Azərbaycan" qəzetində dərc olunan məqaləsində qeyd edib.

Yoxsulluğun aradan qaldırılması üçün bir sıra dövlət proqramları işlənib hazırlanmış və həyata keçirilməkdədir. Tədqiqatın məqsədi məcburi köçkünlərin yoxsulluq səviyyəsinin ölçülməsidir. Bunun üçün kiçik bir tədqiqat

Məqsəd onların bir aylıq gəlirlərinin və xərclərinin hesablanması nəticəsində yoxsulluq həddinin altında yaşayıb-yaşamamalarını ortaya çıxarmaqdır. Təbii ki aparılan hesablamada " Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda apararaq bu məsələyə aydınlıq gətirilib. nəzərdə tutulan güzəştlər nəzərə alınmaq şərti ilə.

Tədqiqat zamanı 100 nəfər respondentdən müsahibə götürüldü və qiymətləndirildi. Tədqiqatın təhlili zamanı aydın olduki 57 % respondentin yaşayış tərzini yoxsulluq səviyyəsinə aid etmək olar.

Məcburi köçkünlərin sosial problemlərindən biri də ictimai qınaqdır. Respondentlərin sözlərinə görə dövlət tərəfindən onlara olunan güzəştlər sırasında qaçqınlara ödənişsiz nəqliyyatın ayrılmasına baxmayaraq, nəqliyyatdan ödənişli istifadə edirlər. Çünki həm özləri utandıqlarını vurğulayır, həm də sürücülər tərəfindən ödəniş tələb olunur. Bildiyimiz kimi səhiyyə xidmətləri ödənişsiz əsaslarla göstərilir. Lakin bu xidmət onları qane etmir. Belə ki lazım

olam müayinələrin aparılmadığını və nəticənin effektiv olmadığını vurğulayırlar.

Tətbiq olunan dövlət proqramları, islahatlar, Beynəlxalq strukturlarla əməkdaşlıq, QHT-lər tərəfindən göstərilən diqqət və qayğı əhalinin həssas kateqoriyasına aid edilən məcburi köçkünlərin problemləri həll olunsa da sosial vəziyyətinin ayrı-ayrı aspektləri hələ də aktual olmaqda qalır.

Ədəbiyyat

1. Şəfiyev Ü. Sosial iş izahlı terminlər lüğəti. Elm və təhsil. Bakı, 2018 - 101s.
2. Şəfiyev Ü. Azərbaycanca Sosial İş və Sosial Siyasət. Elm və təhsil. Bakı, 2018 - 33s.
3. Məcburi köçkünlərin kommunal xərcləri: <https://novator.az>
4. Köçkünlərin güzəştləri ləğv edilir. modern.az/az/news/
5. "Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında" Azərbaycan respublikasının qanunu. www.qmkkd.gov.az/az/laws/
6. <http://www.e-qanun.az/framework/1954>

QAÇQIN VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRLƏ SOSIAL İŞ SAHƏSİNDƏ MÖVCUD OLAN YANAŞMALAR VƏ SOSIAL İŞİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Cavidan Aşurlu
ATMU-nun II kurs magistrantı
cavidanashurlu@gmail.com

Son onilliklər ərzində dünyada baş verən proseslər nəticəsində qaçqınlar və məcburi köçkünlərin sayı sürətlə artmış və bu da problemin sosial və hüquqi həllinə dair diqqətin artırılması zərurətini meydana çıxarmışdır.

Hazırda “qaçqın” ifadəsi daha geniş mənada şərh edilir. Tədrisən bu ifadə regional sənədlərdə, ümumi zorakılıqdan, mülki ixtişaşlardan və silahlı münaqişələrdən qaçan adamlara da şamil edilir. Məsələn, 1984-cü ildə “Mərkəzi Amerika ölkələri, Meksika və Panamada qaçqınların beynəlxalq hüquqi müdafiəsi” mövzusunda keçirilən kollokviumda qəbul edilmiş Kartaxen bəyannaməsində “qaçqın” statusunun şamil edildiyi şəxslərin dairəsi xeyli genişləndirilmişdir. Belə ki, bəyannaməyə əsasən “qaçqın” statusu ümumi zorakılıq, xarici təcavüz, daxili münaqişə təhlükəsi, habelə ölkədə “insan hüquqlarının kütləvi şəkildə pozulması ilə əlaqədar qaçan şəxslərə də şamil edilir [4, 22].

Qaçqınlar-irqi, dini, milli mənsubiyyətinə, müəyyən sosial qrupa məxsusluğuna və yaxud siyasi baxışlarına görə təqib olunan və ya əsaslı olaraq təqib olunmaq təhlükəsi ilə üzləşməkdən çəkinərək digər ölkənin ərazisində məskunlaşmış, vətənə qayıtmaq imkanı olmayan və yaxud vətəndən imtina edən şəxslərdir [3, 10].

Başqa ölkədəki daimi yaşayış yerini irqi əlamətinə, milliyətinə, dini etiqadına, müəyyən sosial qrupa mənsubluğuna və ya siyasi əqidəsinə görə təqiblərin qurbanı olmaq barəsində tam əsaslı ehtiyat üzündən vətəndaşı olduğu ölkədən kənar qalan və eyni ehtiyat üzündən həmin ölkənin himayəsindən istifadə edə bilməyən və ya istifadə etmək istəməyən, yaxud müəyyən vətəndaşlığı olmayıb oxşar hallar nəticəsində əvvəl adətən yaşadığı ölkədən kənar qalan, ehtiyat üzündən oraya qayıda bilməyən və ya qayıtmaq istəməyən şəxslərə məcburi köçkün statusu verilə bilər [2, 253].

Respublikamızda “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusu haqqında” ilk qanun 1992-ci il sentyabr ayının 29-da qəbul edilmişdir. 21 may 1999-cü ildə “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında” yeni qanun və “Məcburi köçkünlərin və onlara

bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında” qanun qəbul edilmişdir. Bu qanunlarla beynəlxalq normalara uyğun olaraq respublika ərazisində qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusu, hüquqi vəziyyəti, iqtisadi və sosial hüquqlarını həyata keçirmək üçün yaradılan şərait müəyyənləşdirilmişdir [1, 484].

Həmin qanunlarda qaçqın və məcburi köçkünlər üçün nəzərdə tutulan yaşayış yeri, iş, səhiyyə xidməti, təhsil, sosial təminat, dövlət yardımı və digər köməyə hüquqi zəmanətlər öz əksini tapmışdır.

Qaçqın və məcburi köçkünlərin dövlət tərəfindən məşğulluğunun təmin olunması istiqamətində, yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması, sosial, psixoloji, tibbi və hüquqi yardımın göstərilməsi prosesində sosial işçilərin xüsusi rolu vardır. Qaçqın və məcburi köçkünlərlə iş aparan sosial işçilər əsasən aşağıda göstərilən ehtiyacların ödənilməsinə diqqət mərkəzində saxlayırlar.

1. Qaçqınlar və məcburi köçkünlərin birinci növbədə sığınacaqla (normal şəraiti olan mənzillə) təmin olunması;

2. Qaçqınlara və məcburi köçkünlərə dövlət tərəfindən maddi yardım göstərilməsi;

3. Qaçqın və məcburi köçkün uşaqlarının təhsilə cəlb olunması. Qaçqın və məcburi köçkün olan müəllimlərin həmin təhsil müəssisələrində işlə təmin olunması;

4. Qaçqın və məcburi köçkünlərin tibbi xidmətlə təmin olunması;

5. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yerləşdiyi ərazidə, rayon, şəhər, qəsəbə, kənd rəhbərlərinin nəzarəti altında olması;

6. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yerləşdiyi ərazidə DSMF həmin rayon şöbəsi tərəfindən onların müavinətlərinin vaxtında verilməsinin təmin olunması;

7. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin məşğulluq vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, onların peşə kurslarına cəlb olunması və işlə təmin olunmasına kömək etmək.

Qaçqın və məcburi köçkünlərlə sosial işin istiqamətləri:

- mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması;
- məcburi köçkünlərin müvəqqəti sıx məskunlaşdıqları obyektlərdə infrastrukturun istismara yararlı hala salınması;
- işğaldan azad olunmuş və müharibə zamanı zərər dəymiş sərhədyanı əhalinin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması və mədəni abidələrin bərpası;
- məcburi köçkünlərin öz doğma yurdlarına qayıtmasına hazırlıq işlərinin həyata keçirilməsi;
- yeni qəsəbələrə və ya bərpa olunmuş evlərinə köçürülən məcburi köçkünlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan məcburi köçkünlər üçün lazımi şəraitin yaradılması;
- məcburi köçkünlərin məşğulluğunun artırılması və sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması;
- məcburi köçkünlərin müvəqqəti istifadəsində olan torpaq sahələrindən səmərəli istifadə edilməsi, məhsul istehsalının artırılması;
- məcburi köçkünlərin işlə təmin olunması, məhsul istehsalının artırılması, yoxsulluğun azaldılması;
- məcburi köçkünlərin işlə təminatının yaxşılaşdırılması;
- sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan və fermer təsərrüfatları yaradan məcburi köçkünlərə lazımi şərait yaradılması;
- məcburi köçkünlərin tələbata uyğun yeni peşələrə yiyələnmələrinə köməklik göstərilməsi;
- məcburi köçkünlərin kənd təsərrüfatı işlərinə cəlb edilməsi;
- qaçqın və məcburi köçkünlərin müvəqqəti yaşadıqları qəsəbələrdə yeni iş yerlərinin yaradılması;

- qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması;
- qaçqın və məcburi köçkünlərə göstərilən müvafiq sosial xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;
- məcburi köçkünlərə tibbi xidmətin keyfiyyətinin artırılması;
- məcburi köçkünlərin məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması;
- donor ölkə, təşkilat, özəl şirkətlər və s. tərəfindən beynəlxalq, yerli humanitar və onların təsis etdikləri inkişaf təşkilatları vasitəsilə humanitar proqramların daha səmərəli həyata keçirilməsi;
- məcburi köçkünlərin içməli su ilə təminatının yaxşılaşdırılması;
- işləyən məcburi köçkünlərin imtiyazlarının təmin edilməsi və s.

Ədəbiyyat

1. Bədəlova A. Keçid dövründə Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi / Fiziki şəxslərin beynəlxalq fərdi cinayət məsuliyyəti. Adiloğlu. Bakı, 2003, 500 s. (482-488)
2. Paşayeva U. dünyada qaçqın və məcburi köçkün anlayışlarının yaranma tarixi barədə / Tarix və onun problemləri, elmi məqalələr məcmuəsi №3. Bakı, 2009, s. 249-254
3. Гай С.Гудвин-Гилл. Статус беженца в международном праве. Москва: 1997. 647 с.
4. К. Картаженская декларация: десятилетие прогресса // Беженцы. УВКБ ООН № 2, 1995.с.22.

ТРУД В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

*Халилова Ф.Р., д.ф. н.с.
кафедра социологии БГУ*

Труд является одним из фундаментальных факторов человеческой жизнедеятельности и человеческого общежития, без которого трудно представить саму возможность бытия личности. Труд выполняет множество различных функций в социуме: это и средство для удовлетворения различного рода потребностей человека, в первую очередь средство выживания, также развития способностей личности, её самореализации, творчества, установления различного рода взаимодействий между людьми, формирования личностной идентичности и т.д.

Труд есть социально-исторический феномен, имеющий тенденцию к изменениям в процессе развития социума, выступающий одновременно и как фактор развития личности и социума, и как результат достигнутого уровня развития социума. В современном мире в условиях нарастающей глобализации все стороны жизнедеятельности, включая и трудовую деятельность, претерпевают изменения. Глобализация трудовой деятельности может быть охарактеризована следующими существенными чертами:

- усиление трудовой мобильности, в том числе и трудовой миграции, - всё большее число людей мигрирует в поисках работы, соответствующей их запросам, не только в пределах своей страны, но и в международных масштабах. Естественно, следствием этого является рост социально-культурных контактов между людьми, создающий как новые возможности, так и новые проблемы;
- рост опосредованной (непрямой) коммуникации в процессе взаимодействия в ходе осуществления трудовой

деятельности, предполагающий возросшее участие информационно-коммуникационных технологий в процессе труда, что, в свою очередь, ведет к изменению социального контекста коммуникаций и содержания труда;

- рост участия женщин в трудовой деятельности, что, с одной стороны способствует большей независимости и развитию женщин, с другой стороны создаёт напряженность на рынке труда, где мужчины и женщины всё чаще сталкиваются с безработицей, способствует росту напряженности между полами;
- рост безработицы, имеющий ряд негативных последствий для адекватного функционирования социума: рост напряженности, различных девиаций, в том числе и преступности в обществе и т.д.
- рост возможностей нелегальной трудовой деятельности, в том числе и с вовлечением труда детей и т.д.

Соответственно, в этих условиях встаёт вопрос необходимости адекватной оценки сложившейся ситуации, поиска оптимальных путей использования новых возможностей и разработки мер в направлении борьбы с новыми проблемами и угрозами.

AİLƏDAXİLİ ZORAKILIĞIN ARADAN QALDIRILMASI İSTİQAMƏTİNDƏ SOSIAL İŞÇİLƏRİN ROLU

Dadaşov Rəsul İlham oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
[**resul.d@mail.ru**](mailto:resul.d@mail.ru)

Hər bir ölkə vətəndaşının hüquq və vəzifələri, o cümlədən, əhalinin sosial rifahı dövlət tərəfindən təmin olunur. Cəmiyyətin əsas təməl daşlarından biri olan ailədə sağlam mühitin yaradılması, təhlükəsizliyinin təmin edilməsi daima

dövlət nəzarətindədir. Ailə daxilində ən çox rast gəlinən əsas problemlərdən biri məişət zorakılığıdır. Xüsusilə, ailə də məişət zorakılığına daha çox qadınlar və uşaqlar məruz qalırlar.

Ailə daxilində baş vermiş zorakılıq hadisələrinə məruz qalmış şəxslərin hüquqlarının qorunması və məişət zorakılığının qarşının alınması məqsədilə istər beynəlxalq səviyyədə, istərsə də yerli səviyyədə bir sıra qanunlar, proqramlar qəbul edilmişdir. Zorakılığa məruz qalmış şəxslərlə(ZMQŞ) iş aparan subyektlər isə sosial işçilər, psixoloqlar, psixoterapevtlər, hüquqşünaslar və.s ola bilər. Bu subyektlər bir çox hallarda komanda şəklində fəaliyyət göstərirlər və hər birinin ayrıca vəzifəsi vardır.

ABŞ-da və bir çox Avropa ölkələrində zorakılığa məruz qalmış şəxslərlə işləyən əsas subyektlərdən biri sosial işçidir. Ölkəmizdə isə bu sahə ilə daha çox hüquq mühafizə orqanlarının işçiləri və psixoloqlar məşğul olur. Lakin buna baxmayaraq, son illərdə artıq bu sahədə sosial işçilər fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Sosial işçilər ölkədəki mövcud qanunvericiliyə əsaslanaraq zorakılığa məruz qalmış şəxslərə yardım göstərirlər. Zorakılığa məruz qalmış şəxslərlə xüsusilə, uşaqlarla işləyən sosial işçilər bir sıra keyfiyyətlərə malik olmalıdırlar. Bu keyfiyyətlərə aşağıdakıları göstərə bilərik:

- Dinləmək bacarığı olmalıdır;
- Səbr və iradə olmalıdır;
- Günahlandırılmamaq;
- Problemləri həll etmək bacarığı olmalıdır;
- Uşaqlara sevgi hissi olmalıdır;
- Dostcanlı olmalıdır;
- Etibarlılıq və nizamlılıq (davamlılıq);
- Qəbul etmə (uşağı olduğu kimi qəbul etməyi bacarmaq

və.s.[1]

Zorakılıq qurbanı olan şəxs reabilitasiya prosesinə cəlb edilərkən sosial işçi ilk növbədə aşağıda qeyd edilənlərə diqqət yetirməlidir

1. Təhlükəsizlik təmin olunmalıdır;
2. Proses kompleks olmalıdır;
3. Şəxsin günahkarlıq hissi aradan qaldırılması;
4. Davranış baxımından şəxsi anlamaq (daha çox cinsi zorakılığa məruz qalmış şəxslər hadisəni obrazlı şəkildə ifadə etməyə meyllidirlər);
5. Uzunmüddətli yardıma hazır olmaq lazımdır.

Zorakılığa məruz qalmış şəxsin şəxsiyyətinin aktual və potensial imkanlarını açıqlayan xüsusi sual və tapşırıqların köməyi ilə sosial işçi müştəri ilə qarşılıqlı təsirdə özünün şəxsiyyətini və intervyü situasiyasını qəbul etdirməkdən kliyentin şəxsiyyətinə təsirlə bağlı informasiya toplamağa doğru irəliləyir. Bundan sonra qarşılıqlı anlaşılmadan problemin mümkün alternativ yol və vasitələri haqqında birgə həllə nail olmağa səy göstərilməlidir. İstənilən halda sosial işçi və onun komandası tərəfindən hazırlanmış müdaxilə planı ətraflı şəkildə şəxsə izah edilməli, yalnız onun razılığı olduqdan sonra tətbiq olunmalıdır.

Komanda şəklində fəaliyyət göstərərək işin məsuliyyətini öz üzərinə götürmüş sosial işçinin prosesi yarıda qoyuması və ya digər həmkarına ötürməsinə təqdir olunmur. Çünki, zorakılıqla üzləşmiş şəxslərlə səmimi münasibət yaratmaq çox çətinidir. Eyni zamanda, zorakılıqla üzləşmiş şəxslərin əksəriyyəti bu hadisələrin əsas günahkarı kimi özünü görür və ya digərlərinin təzyiqinə məruz qaldığına görə bu kimi hadisələri başqa birinə izah etməkdə çətinlik çəkirlər. Bu səbəbdən də keysin sonadək bir sosial işçi tərəfindən aparılması daha effektivdir.

Sosial işçilərin ZMQŞ-lərlə, eləcə də digər risk qrupuna daxil olan qruplarla iş apararkən istifadə etdiyi əsas silahlardan biri ölkədə mövcud durumla əlaqədar olan qanunvericilikdir. Məhz, bu səbəbdən ölkədə qadına və uşaqlara qarşı olan zorakılığın qarşısının alınması ilə bağlı olan qanunvericilik daima təkmilləşdirilməli, beynəlxalq norma və qanunların

dövlət tərəfindən ratifikasiya edilməsinə və tətbiqinə çalışılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. <https://ausocialworkdepartment.wordpress.com/2014/09/26/movzu3-sosial-iscinin-bacariq-v%C9%99-v%C9%99rdisl%C9%99r/>

İNSAN ALVERİ İLƏ MÜBARİZƏNİN BEYNƏLXALQ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

Ağayev Namik Qədir oğlu
BDU-nun II kurs magistrantu
agaev.namig@bk.ru

İnsan alveri sosial, hüquqi portreti baxımından ciddi problemdir və bu problemin təhlükəliliyinin ölçüsü hər zaman diqqət mərkəzindədir. İnsan alveri probleminin qiymətləndirilməsinə və dərinədən təhlil edilməsinə bir neçə istiqamətdən yanaşılmalıdır. Belə ki, insan alveri görüldüyü kimi ictimai təhlükəli əməl olmaqla tək cəzə cinayət hüquq pozuntusu deyil. İnsan alveri ümumilikdə qloballaşmanın, miqrasiyanın sürətlənməsi və əmək sferasının genişlənməsi çərçivəsində təhlil edilməlidir. Bundan başqa insan alveri hüquq mühafizə fəaliyyəti və cinayət-mühakimə aspektində də öyrənilməli və qurbanların sosial portreti diqqətdə saxlanılmaqla insan hüquqlarının qorunmasının təkmilləşdirilməsi təhlil predmeti olmalıdır.

İnsan alveri - zor tətbiq etmək hədəsi ilə və ya zor tətbiq etməklə, hədə- qorxu və ya digər məcburetmə vasitələri ilə, oğurlama, dələduzluq, aldatma yolu ilə, təsir imkanlarından və ya zəiflik vəziyyətindən sui-istifadə etməklə, yaxud digər şəxsə

nəzarət edən şəxsin razılığının alınması üçün maddi və sair nemətlər, imtiyazlar və ya güzəştlər verməklə və ya almaqla insanların istismar məqsədilə cəlb edilməsi, əldə edilməsi, saxlanması, gizlədilməsi, daşınması, verilməsi və ya qəbul edilməsi (uşağın istismar məqsədilə cəlb edilməsi, əldə edilməsi, saxlanması, gizlədilməsi, daşınması, verilməsi və ya qəbul edilməsi, bu maddədə göstərilən üsullardan istifadə olunmasa da, insan alveri hesab edilir).

“İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” Qanunun 1.0.10-cu maddəsində göstərilib ki, avaralıqla və ya dilənçiliklə məşğul olanlar, səfil, əxlaqsız həyat tərzi sürənlər, kimsəsiz, baxımsız, təhsildən qərəzli şəkildə yayınan uşaqlar, narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən asılılığı olan şəxslər insan alverinin potensial qurbanlarıdır. Qanunda göstərilməsə də təcrübədə iş bazarına yeni qədəm qoyan şəxslər (məsələn, məktəbi təzə bitirmiş gənclər, uşaq evləri, internatdan çıxmış gənclər) də insan alverinin əsas potensial qurbanlarıdır.

Lakin kasıblıq, iqtisadi səbəblər və bərabərsizlik kimi faktorlarla yanaşı insan alverinin digər çox vacib səbəbləri var. İnsan alveri yüksək “tələbat”ın olduğuna görə yüksək gəlir gətirən cinayət biznesidir. İnsan alveri qurbanlarının istismarı davamlı olduğuna görə, bu “biznes” çox sərfəli sayılır. İnsan alveri cinayəti çox vaxt gizli qalır (latent xarakter daşıyır), çünki əksər hallarda bu cinayət mütəşəkkil cinayətkarlıq formasında olur və insan alveri qurbanlarının şikayət etmək imkanı olmur və ya şikayət etməkdən qorxurlar və bu səbəbdən insan alverçilərinin cəzalandırma riski aşağı olur. Bundan əlavə, bəzi qaydalar və dövlət siyasəti də insan alveri probleminin genişlənməsinə şərait yaradır.

İnsan alveri çox transmilli xarakter daşıyır, bir neçə ölkənin ərazisini əhatə edir. Bu zaman həmin ölkələrin hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlığı vacib rol oynayır. Xarici ölkə hüquq-mühafizə orqanlarından insan alveri cinayəti ilə bağlı hər hansı istintaq materialları, şahid ifadələri, tibbi-

arayışlar, təqsirləndirilən şəxsin əmək vəziyyəti və sair bu kimi materiallar sübut kimi istənilə bilər.

Beynəlxalq əməkdaşlığın vacibliyi həm “İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” Qanunda, həm də Azərbaycanın ratifikasiya etdiyi beynəlxalq sənədlərdə vurğulanır.

İnsan alverinə qarşı mübarizə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf edilməsi Azərbaycanda insan alverinə qarşı mübarizənin əsaslandığı prinsiplərdən biridir. Azərbaycan tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə əsasən, insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində digər dövlətlərlə, onların hüquq-mühafizə orqanları ilə, habelə insan alverinə qarşı mübarizə aparan beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edir.

İnsan alveri ilə bağlı cinayət işlərinə dair hüquqi yardımın göstərilməsi Azərbaycanın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə və cinayət işlərinə dair hüquqi yardım haqqında qanunvericiliyinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

2000-ci ildə ABŞ-da “İnsan alveri qurbanlarının müdafiəsinə dair” Qanun, BMT-də isə həmin cinayətə görə məsuliyyət nəzərdə tutan “İnsan alverinin qarşısının alınması, ləğv edilməsi və cəzalandırılmasına dair “Palermo Protokolu” , 2005-ci ildə Avropa Şurasının “İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” Konvensiyası, Ali Məclisin 2000-ci il 15 noyabr tarixli Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı” Konvensiyası, 20 sentyabr 2002-ci ildə qəbul edilən «İnsan alverinin qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə haqqında» Brüssel Bəyannaməsi qəbul edilmişdir. İlk razılaşıdırılmış və beynəlxalq öhdəlik sənədi olan bu protokolda “insan alveri” termini də rəsmi ifadəsini tapmışdır.

Azərbaycanın xaricdəki diplomatik nümayəndəliklərinin və konsulluqlarının akkreditasiya olunduqları dövlətlərin insan alverinə qarşı mübarizə qurumları ilə əməkdaşlığının genişləndirilməsi, qurbanların ölkəmizə qayıtmalarına yardım göstərilməsi, qayıtmaq hüququ verən sənədlərlə təmin edilməsi üçün Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən zəruri təşkilati tədbirlər

həyata keçirilmişdir. Bu istiqamətdə görülən işlər sırasında Milli Fəaliyyət Planının icrasına beynəlxalq dəstəyin texniki, məşvəətçi, mümkün olduğu təqdirdə, maliyyə cəlb edilməsi məsələsi də yer almışdır.

Beynəlxalq əməkdaşlığın səmərəliliyinin artırılmasının vacibliyi baxımından, ayrı-ayrı vaxtlarda BMT-nin, Beynəlxalq Miqrasiya və Beynəlxalq Əmək Təşkilatlarının Azərbaycanadakı nümayəndəliklərinin, Amerika Hüquqşünaslar Assosiyasiyasının, ABŞ-ın Azərbaycan Respublikasındakı səfirliyinin mütəxəssisləri və ekspertləri ilə görüşlər keçirilmiş, məsləhətləşmələr aparılmışdır.

Qarşılıqlı əlaqələr çərçivəsində ölkəmizdə "İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə cavab mexanizmlərinin gücləndirilməsi", "İnsan alveri qurbanları üçün Sığınacağın və Qaynar xəttin idarə olunması üzrə ölkə potensialının artırılması", "Azərbaycanda insan alverinin qarşısının alınmasında orta məktəb təhsilinin əhəmiyyəti", "Uşaqların insan alverinə məruz qalmasının qarşısının alınması" layihələri üzrə müzakirələr aparılmışdır. Uşaq baxımsızlığının profilaktikası istiqamətində də tədbirlər təşkil edilərək internat məktəblərini bitirən 128 gənc və yeniyetmə üçün insan alveri mövzusunda həftəlik seminarlar keçirilmişdir. Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının "İnsan alveri ilə bağlı orta məktəblərdə təhsil modulunun hazırlanması" layihəsi çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlər respublikanın və paytaxtın 17 orta təhsil məktəb və litseyini, eləcə də uşaq evlərini və internat məktəblərini əhatə etmişdir.

Bütün qeyd edilənlərə əsasən, insan alverinin vahid, sadə əməldən ibarət cinayət, ictimai-sosial problem olmadığını göstərmək olar. İnsan alveri mürəkkəb bir proses olmaqla başlanğıcdan sonadək səbəbləri bilavasitə ictimai, iqtisadi, sosial, siyasi və s. sahələrlə əlaqəli olan, bu günədək aradan qaldırılmamış problemlər sistemidir.

Buna görə də insan alverinə qarşı mübarizə üzrə effektiv nəticələrin əldə edilməsi üçün problemin ciddiliyinin

qiymətləndirilməsi aparılmaqla yanaşı sadalanan istiqamətlər üzrə onun düzgün təhlil edilməsi və adekvat tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir.

Ədəbiyyat

1. “İnsan hüquqlarının müdafiə mexanizmləri”, İ.Cavadova və Sahib Məmmədov
2. İnsan hüquqları parlament üzvləri üçün vəsait Manfrea Novak 232 s.;
3. İnsan hüquqları və insan alveri üzrə BMT-in tövsiyə edilmiş Prinsipləri, “Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri”, 2007, № 1 117-124 s.

НЕОБХОДИМОСТЬ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

*Гусейнова Гезяль Кярам кызы,
магистрант II курса БГУ
gozel.huseynova.1995@mail.ru*

Актуальность данной темы обусловлена необходимостью осмысления проблемы политической социализации, которая занимает особое место в жизни любого государства. Проблеме социально-политической адаптации человека уделялось внимание еще с 20-х гг. прошлого столетия.

Основными средствами политической социализации являются специальные институты: семья, учебные заведения, сверстники или «родственные группы», партии, политические организации, средства массовой информации, взаимодействуя с которыми индивид усваивает особенности существующей политической системы, ценности политической культуры. От того

насколько согласованно действуют эти институты, в целом зависит уровень эффективности процесса политической социализации всего общества.

Политическая социализация, являясь частью политической культуры, направлена на изучение ее составных элементов: эмоционально-чувственного, оценочного и поведенческого, что в свою очередь дает возможность индивиду адаптироваться к существующей политической системе.(1) Однако это понятие шире, чем политическое воспитание или просвещение, так как оно включает не только целенаправленное воздействие на личность господствующей идеологии, не только стихийное влияние, но и собственную политическую активность субъекта.

В свою очередь политическая культура немислима без политической социализации, поскольку социализация – это процесс, с помощью которого политическая культура передается, а также приобретает и изменяется. Ж.Пиаже указывал, что каждый день рождаются тысячи дикарей, которые затем в процессе социализации становятся личностями или носителями культурных ценностей.(2) Политическая культура формируется на протяжении различных этапов политической социализации и развития личности.

В процессе политической социализации индивид усваивает основные ценности, нормы, особенности политического поведения и в силу возрастных особенностей трансформирует их в соответствии со своими условиями существования и с событиями жизни. Поэтому задача государства по обеспечению активного участия населения в общественных делах и, соответственно, формирования их политической культуры приобретает все большую актуальность.

В настоящее время демократия является одним из главных условий эффективной реализации процесса политической адаптации граждан к политическим устоям общества. В связи с чем они должны взять инициативу в свои руки и смелее принимать участие в политической жизни. Рост активности людей в политической сфере общества будет заметен тогда, когда они действительно поймут необходимость политического участия. В настоящее время повышение электоральной культуры населения является главной целью многих стран. Для этого необходимо предпринять усилия по повышению не только правовой составляющей, но и предпринять действия по патриотическому воспитанию подрастающего поколения.

О том, почему именно подрастающего поколения говорят теоретические положения психоанализа З. Фрейда и работ представителей Франкфуртской школы, М. Хоркхаймера, Э. Фромма и Г. Маркузе: опыт раннего детства, приобретенный в семье, представляет собой "независимую переменную" и определяет дальнейший процесс политической социализации человека.(3) Повышение гражданской ответственности путем патриотического воспитания позволит сформировать политические взгляды и убеждения.

Политика была, есть и будет одной из важнейших сфер общественной жизни, следовательно, уровень включенности граждан в политические процессы во многом определяет общую политическую ситуацию в стране.

Литература

1. Политическая культура: теория и национальные модели / Под ред. К.С. Гаджиева. М., 1996.

2. Пиаже Ж. Происхождение интеллекта у детей. В кн.: Избранные психологические труды. Психология интеллекта у детей. Генезис числа у ребенка. Логика и психология. М., Просвещение, с.210, 177, 1969.
3. Головин Н. А. Теоретико-методологические основы исследования политической социализации. С. 41.

YENİYETMƏLƏRİN HƏSSAS QRUPLARININ SOSIAL TƏRKİBİ VƏ ONLARIN ƏMƏK BAZARINDA TƏMSİL OLUNMASI

Muradov Elvin Fazil oğlu
Əmək və Sosial Problemlər üzrə
Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzinin doktorantı
ervinmurad@gmail.com

Açar sözlər: yeniyetməlik dövrü, həssas qruplar, əmək bazarı, Azərbaycan şəraiti, sosial siyasət.

Ключевые слова: подростковый возраст, уязвимые группы, рынок труда, условия Азербайджана, социальная политика.

Key words: adolescence, vulnerable groups, labor market, Azerbaijan's conditions, social policy.

Yeniyetməlik dövrü uşaqlıq dövründən gənclik dövrünə keçid mərhələsidir. Həyatının bu mərhələsində uşaqlar yeni psixoloji dəyişikliklərlə üzləşməli olurlar. Məhz bu mərhələdə onlarda həm uşaqlıq, həm də erkən gənclik təfəkkürü spontan formada təzahür edir. Bu da onlarla aparılan işlərin spesifikasiyasının qanunauyğunluğu ilə müqayisə olunur.

Konkret sosial şəraitdən, mədəniyyət və uşaqların tərbiyəsində mövcud olan ənənələrdən asılı olaraq bu keçid mərhələsi fərqli məzmununda və fərqli uzanma ilə tənzimlənir. Hazırda ölkəmizdəki şərtlər daxilində bu keçid 10-11 yaşdan

14-15 yaşa qədərki dövrü əhatə edir və bu da uşaqların orta təhsil aldığı vaxtla üst-üstə düşür.

Uşaqların həyatının bu dövrü çətin bir mərhələdir və onların tərbiyəsində ən mühüm etap hesab olunur. Uşaqların müəyyən hissəsi, belə desək, “məktəb dezadaptasiyası”na məruz qalır. Bu da dərslərini zəif yerinə yetirən, məktəbə uyğunlaşmaqda çətinlik çəkən, öz həmyaşıdları və ya özündən böyük uşaqlarla ümumi dil tapmayan, davranışlarında neqativ hallara yol verən, neqativ subyektivliyə əsaslanan zidd hərəkətlərə üstünlük verən yeniyetmələrdə görmək mümkündür.

Rus tədqiqatçısı V. V. Qroxovskinin hesablamalarına görə Rusiyada “dezadaptasiya”ya məruz qalan uşaqların 5-8%-i kiçik, 18-20%-i isə yuxarı sinif şagirdləridir. Yuxarı siniflərdə vəziyyət “çətin” uşaqların məktəbi tərk etməsi nəticəsində nisbətən stabilləşir.

Adekvat situasiyaya Azərbaycan Respublikasının məktəbliləri arasında da təsadüf edilir. İşlərin çətinliyi daha çox cinsi yetkinlik mərhələsinə keçən uşaqlarla olur. Belə ki, müxtəlif psixofizioloji və psixi sapmalar, uşaqların bu dövrdə aqressivləşməsi, yüksək həssaslıq göstərməsi depressiyaya uğraması bir də onların orqanizmlərinin, bədən əzələlərinin sürətli inkişafı ilə də əlaqəli olur. “Hormonal fırtına”, “endokrin qasırğa”, “birdən-birə böyümə” məhz bu dövrdə müşahidə olunan faktorlardır. Bu cür faktorlarla qarşılaşan yeniyetmələr öz həmyaşıdlarından səsli, davranış və hərəkətləri ilə fərqlənirlər. Egoizm, özündənrazılıq, başqaları ilə bu və ya digər polemika prosesində hesablaşmamaq bu tip yeniyetmələrə xas əlamətlər kimi özünü göstərir.

E. Eriksonun konsepsiyasına görə hər bir yaş dövrünün öz tələbləri vardır və bu müəyyən bacarıqları formalaşdırır. Bu formalaşma ümumi “qaydalardan kənara çıxanda” xüsusi həssaslıqla onun nizama salınmasına çalışılmalıdır [2].

Yuxarıda E.Eriksonun konsepsiyasının mahiyyətindən bəhs etmişdik, bu konsepsiya bizim mentalitetdə geniş tətbiq edilə bilmədi, çünki bizim yeniyetmələrlə ABŞ yeniyetmələri fərqli düşüncə tərzinə, fərqli dünyagörüşünə malikdir. Bu konsepsiya heç Rusiyada da intişar tapmadı. Yeniyetmələrlə bağlı narahatlığa görə tədqiqat işlərində IV-VIII sinif şagirdləri üzrə 1000-dən çox (şagird və onların valideynləri) insan iştirak etmişdir. Nəticədə müəyyən edilmişdir ki, bu və ya digər narahatlıqların aradan qaldırılmasında xüsusi metodiki işlər aparılmalı, məktəb-valideyn-şagird münasibətləri yeniləşməli, şagirdin istək, maraq və bacarıqları nəzərə alınmaqla sintez proqram halında praktiki olaraq həll edilməlidir. Bu üçlüyün qarşılıqlı iş prosesi periodik səciyyə daşımamalı, yaşa uyğun olaraq dəyişikliklərlə zənginləşdirilərək davamlı olaraq prosesual-proporsional formada davam etdirilməlidir.

Müasir dövrdə bütün dünyada uşaq əməyi 3Nəli biznes adını daşıyır. Uşaq-qul əməyinin istismarı bütün dünyada problem halını almışdır. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının statistikasına görə bu gün 250 milyondan çox uşaq müxtəlif istehsal sahələrində qanunsuz olaraq işlədilir. Çox cüzi əməkhaqqı ilə təmin edilən yeniyetmə uşaqların əməyinin istismarı nəticəsində əldə olunan gəlir narkotik və silah alverindən əldə edilən gəlirdən sonra üçüncü yerdə durur [3]. Müasir cəmiyyət bu faktla necə mübarizə aparır [4]?

Respublikamızda da uşaq əməyinin istismar olunmasına qarşı dövlət tərəfindən ciddi mübarizə aparılır. Bununla bağlı kompleks tədbirlər hazırlanmış və həyata keçirilməkdədir. Azərbaycan Respublikası 1999-cu il iyunun 17-də Cenevrə şəhərində Beynəlxalq Əmək Təşkilatının Baş konfransı tərəfindən qəbul edilmiş "Uşaq əməyinin ən pis formalarının qadağan edilməsinə və onların aradan qaldırılması üçün təcili tədbirlərə dair" Konvensiyaya (onun müddəalarını tamamlayan 190 nömrəli Tövsiyə daxil olmaqla) qoşulubdur [1].

Bu sahədə dövlət qanunu pozanlara qarşı, maddi-inzibati cəzalarla yanaşı, cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmaya qədər xüsusi maddələr təsdiq edilmişdir. Azərbaycanın ölkə başçısının apardığı məqsədyönlü və davamlı iqtisadi-sosial inkişaf konsepsiyaları, proqramları inkişafını stimullaşdırmaqla yanaşı, digər ölkələrə nümunə göstəriləcək irəliləyişlərini örnək göstərə bilərik. Ölkəmizdə uşaq əməyindən istifadə olunması hallarına çox az təsadüf olunur. Buna səbəb, əlbəttə, əlkəmizin iqtisadi cəhətdən güclənməsi, qanunların aliliyinə itaət və hörmət hissidir. Məhz bu səbəbdən uşaq əməyinin istismarı ölkəmizdə ictimai bəla səviyyəsində deyildir.

Hətta bu adamları uşaqların vaxtından əvvəl böyüməməli olduğuna, yaxud təhsili atıb qazanc arxasınca getməyin düzgün olmadığına inandırsaq belə, bu məsələnin həllinin alternativ yollarının olduğuna da inandırmalıyıq. Aztəminatlı ailələrə təhsilin əhəmiyyəti haqqında nə qədər bəhs olunsa da, bu hipotetik səslənəcəkdir, çünki onlar hər gün yama uğrunda mübarisə aparırlar. Əlbəttə, bu problemin həllində qanuni ölçülərin götürülməsi məsələsi də vacibdir. Dünya ölkələrinin çoxunda uşaq əməyinin istismarı hüquqi şərtlərlə qanunvericilik çərçivəsində qadağan edilmişdir. 18 yaşına çatmamış uşaqların fiziki əməyə cəlb edilmələri qanunla yolverilməzdir.

Məsələnin həllində birinci növbədə mövcud hüquqi sənədlərin tələblərinə soyuq, barmaqarası baxanların ciddi şəkildə cəalandırılmalarını da çox əhəmiyyətli hesab edirik. Bir çox dünya ölkələrinin əmək məcəllələrində iş qəbul etmənin aşağı yaş həddinin müəyyənləşdirilməsində ciddi maneələrdən biri də uşaqların erkən yaşlarından kənd təsərrüfatı, kiçik özəl müəssisələr, eləcə də kiçik dükən və mağazalarda işləməyə cəlb olunması məsələsində özünü göstərir. Bu sahələr, həqiqətən, uşaq əməyindən geniş şəkildə istifadə olunan iş sahələridir. Qanunvericilik bu sahələrə müdaxilə etdikdə təcrübədə gördüyümüz kimi, vəzittət xeyli mürəkkəbləşir.

Rəsmi icra və hüquq mühafizə eləcə də digər dövlət orqanlarının, həmkarlar təşkilatlarının, kommertiya təşkilatlarının, xüsusi xidmət və yerli icra orqanlarının bu məsələnin həll edilməsində sıx əməkdaşlıq və partnyorluq etməsi yaxşı nəticələrin əldə edilməsində xüsusi əhəmiyyət daşıya bilər.

Uşaq əməyinin istismarına qarşı alternativ kimi biz təhsili görürük. Müntəzəm şəkildə dərəcə davamiyyət uşaq əməyinin istismar olunmasına heç cür imkan vermir. Məktəb emalatxanalarında öz müəllimlərinin-ustalarının nəzarəti və rəhbərliyi ilə bir çox fiziki bacarıqlar, vərdişlər əldə edilməsi uşağın sonrakı fəaliyyətində əhəmiyyətli başlanğıc ola bilər. Uşaq burada fərdi bacarıqlar əldə etməklə yanaşı, əməkdaşlıq, partnyorluq, qarşılıqlı hörmət və s. Vərdişlərinə yiyələnir. Hər hansı bir məhsulun hazırlanmasının elmi-nəzəri və praktiki yollarını şüurlu şəkildə öyrənən yeniyetmədə erkən yaşlarında əməyə sevgi hissləri aşılannmış olar, daha böyük işlər görməsi üçün stimulla ola bilər. Belə bir yeniyetmə gələcəkdə böyük ixtiralar müəllifi olar. Cəmiyyətin vacib fərdi kimi humanist, zəhmətkeş, savadlı şəxsiyyət statusu əldə edər.

Yeniyetmələrin bununla bağlı fikir və münasibətlərini araşdırarkən müəyyən etdik ki, uşaqların həyatlarını qurmaq üçün nə etməli olduqlarını soruşduqda qazanmaq üçün fiziki işləri birinci sırada qeyd edirlər. Yanlış münasibət, boşluq uşağın qazanmaq üçün küçələrə düşməsinə səbəb ola bilər, sonra onu oaradan geri qaytarmaq düşündüyümüzədən qat-qat çətin olan bir məsələdir. Ona görə də küçə həyatına məruz qalmış uşaqlar probleminin həllində risk qrupuna aid uşaqlar və onların ailələri ilə mövcud şəraitdən uşağın uzaqlaşdırılması məqsədilə kompleks profilaktik işlərin görülməsinə ehtiyac vardır. Bu profilaktik işlər barəsində qismən də olsa, yuxarıda bəhs etmişdik.

Bu gün uşaqlarla bağlı məktəblərdə və digər orta təhsil müəssisələrində kompleks tədbirlər həyata keçirilir. Uşaqların

şüurlarının inkişaf etdirilməsi, nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu ayırd etmək bacarıqlarına sahib olmaları üçün hər şeydən əvvəl məktəb və digər təhsil müəssisələrinin işçilərinin üzərinə böyük və təxirəsalınmaz vəzifələr düşür. Axı uşaqlar bizim gələcəyimizdir. Sağlam ruhlu, sağlam bədənli uşaqlar yetişdirmək üçün ölkə rəhbərliyi məktəblərdə gözəl şərait yaratmışdır. Təhsil və gənclik problemləri ölkənin daxili siyasətində prioritet məsələ kimi daim gündəmdədir.. Uşaq təşkilatları, idman məktəb kompleksləri, yaradıcılıq kurs və dərəcələri tərəfindən uşaqlara ölkəmizdə pulsuz xidmət göstərilir. Uşaqlara dövlət səviyyəsində qayğı göstərilir. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara isə xüsusi qayğı mövcuddur. Onların təhsili, yaşayışı, təminatı dövlətimizin bir nömrəli məsələlərindəndir.

Ədəbiyyat

1. "Uşaq əməyinin ən pis formalarının qadağan edilməsinə və onların aradan qaldırılması üçün təcili tədbirlərə dair" Konvensiyaya (onun müddəalarını tamamlayan 190 nömrəli Tövsiyə daxil olmaqla) qoşulmaq barəsində AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU.

2. Forced child labor advisory. Washington: US Department of Treasury, Part I, 2000.

3. Bankston C. Helping out: Children's labor in ethnic businesses. American Journal of Sociology, 2000, № 1. P. 267-268.

4. Щеглова С.Н. Как изучать- детство. Социологические методы исследования современных детей и современного детства. М.: Юнпресс, 2000

Xülasə

Uşaq əməyinin istismarına qarşı mübarizədə birinci növbədə cəmiyyətin bu problemə münasibətini dəyişdirmək lazımdır.

İctimai münasibətlərin bu məsələyə cəlb olunması çox mühümdür. Bu məsələyə aidiyyəti olan hər kəsin uşaqdan böyüyə, siyasətçidən siyasi partiyalara qədər, yerli hakimiyyəyə nümayəndələrindən sahibkara qədər, həmkarlat təşkilatlarından təhsil müəssisələrinə, onların rəhbərliklərinə qədər hər bir kəsin uşaq əməyindən bu və ya digər dərəcədə istifadə olunması faktının olmasını etiraf etməsi vacibdir. Bir çoxları bunun aztəminatlı ailələrdə olduğunu, yaxud kiçik yaşlarından müstəqil əmək vərdişləri ilə əlaqədar olduğunu qeyd edirlər.

Резюме

В борьбе с эксплуатацией детского труда, прежде всего, необходимо изменить отношение общества к проблеме. Очень важно вовлекать в этот вопрос общественные структуры. Всем, кто вовлечен в этот вопрос, важно признать тот факт, что есть эксплуатация детского труда: от политиков до политических партий, от местных властей до предпринимателей, от общественных организаций до образовательных учреждений, до их руководителей. Многие считают, что это происходит в семьях с низким доходом или из-за привычки работать с раннего возраста. Данная проблема должна непосредственно отражаться в социальной политике государства.

Summary

In the fight against the exploitation of child labor, first of all, it is necessary to change the attitude of society to the problem. It is very important to involve social structures in this issue. It is important for everyone involved in this issue to recognize the fact that there is exploitation of child labor: from politicians to political parties, from local authorities to entrepreneurs, from public organizations to educational institutions, to their leaders. Many people believe that this

happens in low-income families or because of the habit of working from an early age. This problem should be directly reflected in the social policy of the state.

НЕПОЛНАЯ СЕМЬЯ КАК ОБЪЕКТ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

Гасанов Табриз Забит оглу
Магистрант II курса БГУ
se1515@mail.ru

В целом можно утверждать, что объектами социальной поддержки должны являться отнюдь не все и не любые семьи, а лишь те, которые действительно нуждаются в этом, которые или не в состоянии самостоятельно справиться с возникающими в их жизни кризисами и проблемными ситуациями, или справляются с ними лишь с большим и чрезмерным напряжением, или таким образом, что это негативно сказывается как на семье, так и на отдельных её членах [1; 269]. Одним из типов семьи, которые непосредственно нуждаются во вмешательстве в семейную жизнь являются неполные семьи.

Несмотря на увеличение год от года доли неполных семей (согласно статистике, неполные семьи - это не частный случай, а социальное явление), в социокультурном контексте они, ориентируясь на детей, характеризуются как отклонение от нормы, приобретают ярлык “социально неблагополучных” или причисляются к “группе социального риска”[4].

Неполные семьи - это семьи с одним родителем и детьми. Среди неполных семей есть так называемые прочие семьи, их ещё называют неполными расширенными семьями (брат и сестра без родителей, бабушки, дедушки и внуки) [3; 75].

Под термином «неполные» мы понимаем такие категории семей, в которых одинокий родитель проживает с ребёнком (детьми) несовершеннолетнего возраста и несёт за него (них) основную ответственность.

Основные причины формирования неполной семьи — внебрачное рождение ребёнка, развод родителей, смерть матери или отца [2; 4].

Таким образом, неполная семья – это семья с одним родителем и детьми. В тоже время, неполная семья – малая группа с частичными, неполными связями, где нет традиционной системы отношений: мать – отец, отец – дети, дети – бабушки и дедушки.

Неполные семьи можно классифицировать по различным признакам: *полу родителя* (материнская или отцовская); *причинам*, вследствие которых они образовались и наиболее полно характеризующих семьи; *структуре* (количеству детей, наличию или отсутствию совместно проживающих родственников) [5].

Проблемы неполной семьи особенно актуальны, так как воспитание детей в неполной семье обладает рядом особенностей: недостаточное влияние на ребенка внутри семьи, односторонность воспитательного воздействия, проявление неуравновешенности родительских чувств, возможность возникновения в сознании ребенка мысли о собственной неполноценности. Ребёнку для полноценности нужна полноценная семья, состоящая из мамы и папы. Не нужно забывать про детей, так как уход одного из родителей в большей степени сказывается на их учебе, здоровье, настроении и социализации [4].

Неполные семьи входят в рамки исследования разных наук, в зависимости от проблем, возникающих в неполной семье. Например, психология исследует психологические отношения детей с родителями, педагогика изучает проблемы воспитания в семье и т. д.. Но только в рамках

социальной работы можно всесторонний и многоуровневый подход к проблеме не полной семье.

Неполные семьи встречаются следующими проблемами: материально-бытовые (финансовые) проблемы, проблема трудоустройства, жилищная проблема, психологические проблемы, отсутствие опыта семейной жизни, проблема воспитания и социализации детей, проблема создания новой семьи, проблема отношения к отчиму, мачехе у детей, проблемы детей, проблема взаимоотношения детей — между своими детьми родителей и родившимся общим ребенком, между новыми родственниками, медицинские проблемы [6].

Подводя итог, можно сделать вывод, что проблемы неполных семей носят различный характер, затрагивая все сферы жизни данной группы общества. Одни из них решаются простым путём или с помощью закона, другие же требуют длительной работы с членами семьи, оказание им помощи и поддержки. Каждая группа проблем должна быть решена для нормального функционирования неполной семьи для выполнения ею основных её функций [7].

Литература

1. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. М.: Изд-во МГУ: Изд-во Международного университета бизнеса и управления ("Братья Карич"),—304с.
2. Гурко Т.А. Программа Социальной Работы С Неполными Семьями. М.: Министерство социальной защиты населения РФ, Центр общечеловеческих ценностей, 1992. – 56 с.
3. Зубкова Т.С. Тимошина Н.В Организация и содержание работы по социальной защите женщин, детей

и семьи. 2- е изд., стер.—М.: Издательский центр «Академия»,2004 .—22 4с.

4. <https://studfiles.net/preview/3052947/page:2/>

5. <http://radio-angusht.ru/nepolnaya-semya-kak-obekt-socialnoj-raboti/>

6. <http://soc-work.ru/article/823>

7. https://studbooks.net/656192/sotsiologiya/osnovnye_pr oblemy nepolnyh semej

“VƏTƏNDAŞ TƏŞƏBBÜSÜ” ANLAYIŞINA DAİR

Büyükfırat Hüseyn Mehmet oğlu
BDU-nun Sosiologiya kafedrasının doktorantı
huseyin@buyukfirat.com

Cəmiyyətin sosial-siyasi həyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olan vətəndaş təşəbbüslərinin böyük tarixi keçmişi var. Bu sosial hadisənin kökləri əslində insanların ünsiyyətə, birgə fəaliyyətə olan tələbatından irəli gəlir.

Vətəndaş təşəbbüsləri siyasi, iqtisadi, sosial və digər sahələrdə öz hüquqlarını və maraqlarını müdafiə etmək üçün vahid bir fikir əsasında birləşən çoxsaylı mütəşəkkil və aktiv qrupları nəzərdə tutur [1]. 1960-cı illərin sonlarında tələbə hərəkatlarının ardınca ortaya çıxmış və hazırda bütün dünyada bir neçə min vətəndaş təşəbbüs qrupu var. Vətəndaş təşəbbüslərinin sosial əsaslarını cəmiyyətin ziyalıları, orta sinifi, gəncləri təşkil edir. Özünü ifadə etmə əsasən piketlər, ərizələr, etiraz aksiyaları, maarifləndirmə, bülletenlərin paylanması formasında həyata keçirilir. Vətəndaş təşəbbüsləri kütlələrin siyasi özünü ifadə etməsi üçün əlverişli bir əsasdır, partiyalar yaratmaq üçün mənbə kimi istifadə edilə bilər. Burada ictimai maraq istiqamətləri xüsusi vurğulanır. Vətəndaş təşəbbüsləri ictimai fikri oyaatmaq və insanların təfəkkürünü

ictimai həyatın aktual problemlərini həll etməyə istiqamətləndirmək üçün daha çox istifadə olunur [2].

Vətəndaş təşəbbüsləri vətəndaş cəmiyyəti şəraitində daha geniş tətbiq olunur. Təşəbbüslərin genişliyi əsasən cəmiyyətdə yaradılan münbit mənəvi-psixoloji mühitin olması, həmrəylik, siniflər arasında əməkdaşlıq əzmi, iqtidar və müxalifət arasında münasibətlərin qarşılıqlı əməkdaşlıq üzərində qurulması ilə əlaqəlidir. Mühüm amillərdən biri də insanların əsas ehtiyacların ödənilməsi, yəni həyat səviyyəsidir.

Bəşər cəmiyyəti yarandığı andan qarşılıqlı yardım, hörmət, birgə inkişaf prinsipləri üzərində qurulmuşdur. Burada sosial qrupların sayı artdıqca, sosial struktur mürəkkəbləşdiricə, təşəbbüs irəli sürmək, insanların hansısa tələbatlarını ödəmək naminə cəmiyyət həyatında dəyişikliklərin edilməsi barədə qərar qəbul edilməsində təşəbbüs göstərmək halları da artmışdır. Bu cür fəaliyyəti Azərbaycan ərazisində formalaşan icmaların, cəmiyyətlərin işində də görmək olar. Belə təşəbbüslər indiki şəkildə olmasa da, bu və ya digər şəkildə özünü ifadə edirdi. Məsələn, birgə fəaliyyət halları evin tikilməsi, tarla işlərinin görülməsi, insan həyatının müxtəlif mərhələlərdə rituallar, ibadətlər, adətlər şəklində özünü göstərirdi.

Belə hallar öz təsdiqini müxtəlif tarixi mərhələlərdə, dini etiqaqlarda, inanclarda, dövlət strukturlarının fəaliyyətində tapırdı. Məsələn, zərdüştlük dövründə Zərdüşt təqvim sistemi ayın otuz gününə uyğun olan və Hvarna və ya antikhvarna əvəzinə gətirib çıxaran otuz yaxşı əməl və otuz günahın varlığını qəbul etdi. Bu xeyir və günahlar Pəhləvi dini mətnində ətraflı təsvir olunur. Zərdüşt peyğəmbərinin təlimlərində göstərilir ki, hər bir insanın düşüncələrində, sözlərində və əməllərində paklıq olmalıdır. Zərdüşt dualarında hər şey nəzərdə tutulmuşdu: "yaxşı fikir, yaxşı söz və yaxşı əməl". Avestanın IV yastasında Zərdüşt deyir: "Saleh əmr

xalqımıza, qəbilələrimizə verilsin". Peyğəmbər Zərdüştin təşviq etdiyi məhz xeyir və sevinc idi [3].

Tarixi inkişafın növbəti mərhələlərində də insan fəaliyyətinin birgə formalarının rəngarəngliyi və müxtəlifliyi hər hansı bir sosial birliyin, qrupun mənafeləri və tələbatlarının ödənilməsi ön planda olmasını göstərir. İslam dininin geniş yayılması burada qəbul edilmiş birgəyaşayış qaydalarına uyğun adət və ənənələr xalqın gündəlik həyat tərzində öz ifadəsini tapmışdır (məsələn, şəriət qaydaları). Məsələn, indinin özündə də İngiltərədə müsəlmanların boşanma tələbinin şəriət qaydalarına uyğun olaraq yerinə yetirilməsi reallaşmışdır. Şəriət məhkəmələri boşanmaya qərar verən müsəlman ailələri arasındakı pul, mülkiyyət və uşaqların vəkalətinin kimə verilməsinə qərar verə biləcəkdir. İngiltərənin ədliyyə naziri Cek Stro (Jack Strow) tərəfindən qanuna əlavə edilən bəndə əsasən şəriət məhkəməsi tərəfindən verilən qərar rəsmi məhkəmələr tərəfindən də şərtsiz qəbul ediləcəkdir. Şəriət məhkəməsində boşanmaq üçün iki səhifəlik formanın doldurulması və onun ailə məhkəməsi hakiminə təqdim olunması kifayət edəcəkdir [4].

Kapitalizmin tədricən inkişaf etməsi və müxtəlif bölgələrində yayılması dövründən etibarən yeni sosial qrupların, siniflərin, təbəqələrin meydana gəlməsi, sinfi mübarizənin kəskinləşməsi, həyat şəraitinin dəyişməsi nəticəsində vətəndaş təşəbbüskarlığının yeni, daha mütərəqqi və dövrünə uyğun formaları meydana gəlməyə başladı. Bunu kapitalizmin müxtəlif mərhələlərində formalaşan geniş xalq hərəkətlərində, çıxışlarında görmək olar. Nəticədə həmkarlar ittifaqları kimi təşkilatın əsası qoyuldu, lobbicilik siyasi təşəbbüskarlıq forması meydana gəldi.

Kapitalizm şəraitində demokratik ənənələr genişləndikcə vətəndaş təşəbbüslərinə də geniş meydan açıldı. Bildiyimiz kimi, vətəndaş cəmiyyəti inkişaf etmiş iqtisadi, mədəni, hüquqi və siyasi əlaqələri olan, dövlətdən asılı olmayan, lakin onunla

əlaqəli, yüksək sosial, siyasi, mədəni və mənəvi statusu olan sosial fəaliyyət formasıdır. Əslində burada cəmiyyətin, hökumətin, siyasətin və insanın həyatının bütün aspektlərini əhatə edən sonsuz bir proses həyata keçirilir. Vətəndaş cəmiyyətinin real gördüyü işlərdən biri də məhz vətəndaş təşəbbüsüdür.

Beləliklə, əhalinin yüksək sosial fəaliyyəti vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması üçün zəruridir və onun uğurlu fəaliyyət göstərməsini üçün bir şərtidir. Siyasi qərarların qəbul edilməsinə təsir göstərən bir fərdin və ya vətəndaş cəmiyyətinin fəaliyyəti (məsələn, bəzi problemlərin həllinə dövlət orqanlarını cəlb etmək) vətəndaş təşəbbüsü ilə həyata keçirilir. Mülki təşəbbüsün adi üsulları siyasətçilər və vəzifəli şəxslərlə ünsiyyətin yaradılmasıdır, mülki təşəbbüsün ictimai müraciətlər, nümayişlər, tətilər, təzyiqlər qrupları (lobbilər) və hərəkatı ilə əlaqələrin qurulması deməkdir.

Ədəbiyyat

1.Инициатива гражданская // Новая философская энциклопедия: В 4 тт. М.: Мысль. Под редакцией В. С. Стёпина. 2001.

2.Ягодка Н.Н. Гражданские инициативы как инструмент диалога между властью и гражданским обществом в России // Вестник российского Университета дружбы народов. серия: Политология, 2015, № 1, том 20, с.128-131

3. Благие и греховные дела в зороастризме // <https://www.zoroastrian.ru/>

4. Mülki münasibətlər şəriət qaydaları ilə tənzimlənəcəkdir // <http://deyerler.org/>

ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПОМОЩИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

*Керимов Ниджат Ахмед о.,
магистрант II курса БГУ*
nkerimov@azstat.org

Как известно, повышение уровня жизни и качества жизни граждан есть основная цель социальной политики каждого государства, то есть обеспечить занятость, высокое качество медицинской помощи и защиту прав пенсионеров, малоимущих семей и инвалидов. Вопросы социальной защиты населения Азербайджана и их адаптации к стандартам развитых стран являются одним из основных приоритетов государственной политики.

23 февраля 2015 года Президент подписал Указ об адресной социальной помощи [2]. Прежде всего, облегчены возможности обращения в государственные органы за помощью, через систему электронного правительства. Определены направления развития этой системы.

Помимо этого, разработано Положение о Государственном фонде социальной защиты при Министерстве труда и социальной защиты населения Азербайджанской Республики [3]. Здесь указано, что Государственный фонд социальной защиты при Министерстве труда и социальной защиты населения Азербайджанской Республики является общеобязательным органом, который занимается государственным социальным страхованием, трудовыми пенсиями, социальными пособиями, стипендиями, компенсациями и социальными пособиями, социальная реабилитация инвалидов и инвалидов, а также вопросами сферы

социальных услуг лицам, находящимся в трудных условиях жизни.

Отмечено, что Фонд руководствуется Конституцией Азербайджанской Республики, законами Азербайджанской Республики, указами и распоряжениями Президента Азербайджанской Республики, постановлениями и распоряжениями Кабинета министров Азербайджанской Республики, международными договорами, в которых участвует Азербайджанская Республика, Положениями и постановлениями Министерства, приказами и распоряжениями министра труда и социальной защиты населения Азербайджанской Республики. руководствуется настоящим Уставом. Кроме того, Фонд действует во взаимодействии с органами государственной власти и местного самоуправления, профсоюзами и неправительственными организациями, выполняя свои обязанности и осуществляя свои права в соответствии с настоящим Уставом [3]. Возможности Фонда постоянно пересматриваются и совершенствуются.

Есть особое Распоряжение Президента И.Алиева о помощи малоимущим семьям, подписанное 19 декабря 2018 года. Оно идет в дополнение к принятым ранее распоряжениям и указам Президента об оказании помощи малоимущим семьям. В данном случае была оказана одноразовая помощь всем подобным семьям в честь праздника дня всемирной солидарности азербайджанцев всего мира [5].

За 2016 год президент Ильхам Алиев принял ряд важных решений в социальной сфере. Так, в стране создано Государственное агентство по медицинскому страхованию при Кабинете Министров. Деятельность новой структуры обеспечит финансирование новой системы здравоохранения и расширит доступ к медицинским услугам. Пилотный проект по внедрению

обязательного медицинского страхования будет реализован в Мингячевире и Евлахе. Указами главы государства утвержден перечень медицинских услуг и тарифы, включенные в базовый пакет обязательного медицинского страхования. Проект начнется в январе 2017 года и завершится 1 февраля 2018 года [1].

В начале 2019 года приняты ряд мер по социальной помощи ряду категорий населения Азербайджана. Это повышение уровня минимальной среднемесячной зарплаты, повышение зарплаты ряду категорий работающих, а также повышение пенсии почти всем категориям пенсионеров. Так, минимальный размер пенсии определен в 160 манатов [5].

Особо следует отметить социальную помощь, которую получают беженцы и вынужденные переселенцы, проживающие на территории Азербайджана. В целях совершенствования правовой базы социальной защиты беженцев и вынужденных переселенцев Президент Республики подписал 18 указов и распоряжений, два закона были приняты Милли Меджлисом и 64 постановления и распоряжения - Кабинета министров. Государственная программа по улучшению жилищных условий и повышению занятости беженцев и вынужденных переселенцев приказом от 24 октября 2007 года от 2475 года утверждена Указом в качестве Государственной программы. Положение о Государственном комитете по делам беженцев и вынужденных переселенцев было утверждено Указом Президента Азербайджанской Республики от 1 февраля 2005 года [6].

Учитывая международный опыт, был установлен ряд национальных привилегий для беженцев и вынужденных переселенцев. Назовем некоторые из них. Это закон Азербайджанской Республики о поправках и дополнениях

в закон Азербайджанской Республики «О социальной безопасности», Указ Президента Азербайджанской Республики о мерах по ускорению социально-экономического развития в Азербайджанской Республике (задание по подготовке новой Государственной программы), Указ Президента Азербайджанской Республики об утверждении Положения о Государственном комитете по делам беженцев и вынужденных переселенцев Азербайджанской Республики.

Это распоряжения Президента Азербайджанской Республики:

Меры по улучшению социального, жилищного и трудового статуса ВПЛ из Агдамского и других регионов, временно размещенных в палаточных лагерях в Бардинском и Агджабединском районах, а также на железнодорожных перевозках в Бардинском районе в связи с оккупацией азербайджанских территорий вооруженными силами Армении Распоряжение Президента Азербайджанской Республики; Распоряжение Президента Азербайджанской Республики «Об утверждении «Государственной программы по улучшению условий жизни и повышению занятости беженцев и вынужденных переселенцев»; Распоряжение Президента Азербайджанской Республики о предоставлении Правительством Азербайджанской Республики и Азиатским Банком Развития «Меморандума о взаимопонимании по техническому содействию в развитии проекта социальной инфраструктуры для вынужденных переселенцев и малообеспеченных слоев населения»; Распоряжение Президента Азербайджанской Республики об увеличении ежемесячного пособия на продукты питания для вынужденных переселенцев; Распоряжение Президента Азербайджанской Республики о

дополнительных мерах по ускорению социально-экономического развития Агдамского региона и др. [5].

Есть еще ряд распоряжений и правил, изданных Кабинетом Министров страны. Создан, к примеру, Фонд Социального Развития вынужденных переселенцев Азербайджанской Республики.

В целом можно сделать выводы, что данная часть социальной политики, а именно, организация социальной защиты населения есть самая мобильная и быстро развивающаяся часть политики страны. Причин здесь несколько, и прежде всего, положение войны, в которой находится страна. В этом отношении вопросы социальной защиты должны с правовой точки зрения отражаться в законодательстве страны своевременно и системно. В этом отношении проводится необходимая работа, которая дает свои ощутимые положительные результаты.

Литература

1. Социальное благосостояние народа- один из главных приоритетов государственной политики в Азербайджане // <https://azertag.az/>
2. Ünvanlı dövlət sosial yardımını sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı // <https://president.az>
3. Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondu haqqında Əsasnamə // <https://president.az/>
4. Aztəminatlı ailələrə birdəfəlik yardım verilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // <https://azertag.az/>
5. Bu gündən Azərbaycanda minimum əmək haqqı 180 manat, pensiya isə 160 manat müəyyən olunur // <https://report.az/sosial-mudafie>

6. Qaçqın və məcburi köçkünlərlə bağlı normativ hüquqi sənədlər // <http://www.qmkdk.gov.az/>

“MİQRANTLARLA SOSIAL İŞ” MÖVZUSUNDA ELMİ TƏDQİQAT APARILMASININ ƏSAS MƏQSƏDLƏRİ

Hüseynli Türkan Şəmşir qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
turkanshemshir@gmail.com

Günümüzdə aktual olan məsələlərdən biri də miqrasiyadır. Bu proseslərin mahiyyəti təhlükəsizliyə və rifaha can atan miqrant axınının güclənməsidir. Miqrasiya müxtəlif səbəblərdən baş verə bilər ; siyasi, iqtisadi, sosial və s. Miqrant latıncadan “köç edən” anlamına gəlir. Köç edənlərin böyük bir çoxluğu iqtisadi səbəblərə görə, yəni ticarət məqsədilə, başqa bir çoxluq isə təhsil almaq məqsədilə, mövcud yasayış səviyyəsindən daha yüksək rifah halı əldə etmək və s. səbəblərdən bir yerdən başqa yerə miqrasiya edirlər. Bəzi miqrasiya prosesi isə ölkədə və ya regionda baş verən müharibə, təbii fəlakətlər, epidemiyalar ucbatından məcburi xarakter daşıyır.

Miqrasiya elə bir məsələdir ki, istər ölkə daxilində, istər ölkə xaricində bu prosedən yan keçmək mümkün deyil. Azərbaycanda miqrasiyanın tarixinə nəzər salsaq görərik ki, ölkəmiz müxtəlif tarixi dövrlərdə ipək yolunun üstündə yerləşmişdir. Tarixin gedişatından bunu da təxmini bilirik ki, ipək yolu ilə bağlantısı olan məkanlar coğrafi-starteji əhəmiyyətə malik olmuşlar. Ticarət məqsədilə müxtəlif diyarlardan tacirlər həmin yerlərə mütəmadi axın etmiş, bu isə öz növbəsində əhalinin kultürünü, dünyagörüşünü daha da zənginləşdirmişdir. Buradan bu nəticəyə gəlirik ki, miqrasiya

özlüyündə təbii bir prosesdir. Onun qarşısını almaq imkansız olmasa da, asan da deyil.

Bu mövzunun tədqiqatını aparmaqda əsas məqsədlərdən biri, dünyada və regionda gedən miqrasiya proseslərinin ölkəmizə nə kimi təsirlərinin olduğu, hansı dəyişikliklərə yol açdığı, dəyişikliklərin müsbət, yoxsa mənfi yönümlü olduğunu müəyyən etməkdir. Məlum məsələdir ki, miqrasiyanın daha intensiv olduğu yerlərdə öz növbəsində problemlər də olur. Araşdırmalar göstərir ki, problemlər daha çox hüquqi problemlər olur.

Qlobal çağırış olan miqrasiya həmişə miqrantların üz tutduqları ölkələrin sabit inkişafına təhlükə törədir. Müasir dövrdə miqrasiya hərəkətləri daha geniş vüsət almağa başlayıb. Buna misal olaraq Yaxın şərqdə ərəb ölkələrini göstərmək olar. Bir-birinin ardınca baş verən inqilablar, xalq etirazları, daxili çəkişmələr, vətəndaş müharibələri həmin ölkələrdə insan həyatı üçün təhlükə yaratdığı üçün əhalinin böyük bir qismi qonşu ölkələrə miqrasiya etməyə başladılar. Belə olan halda immiqrasiya edilən ölkələr miqrasiyanın illeqal formasına daha çox məruz qaldılar. Bu da istər onları qəbul edən ölkələrdə, istərsə də vətəndaşı olduqları ölkələrdə həmin miqrantların hüquqi baxımdan yetərincə müdafiə edilə bilməməsinə gətirib çıxarır. Illeqal miqrasiya heç bir ölkə üçün arzuolunan deyil. Bu proseslərin hüquqi cəhətdən ədalətli idarə edilməsi üçün qəbul edilmiş qanunların işləmə mexanizmini yavaşladır.

Ölkəmizə gəldikdə isə 1994–cü ildə dünyanın nüfuzlu neft şirkətləri ilə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından sonra milli iqtisadiyyata xarici investisiya qoyuluşlarının həcmnin artması, müxtəlif sahələrdə infrastruktur və biznes layihələrinin həyata keçirilməsi əmək miqrantlarının ölkəmizə axını prosesini sürətləndirmişdir. Eyni zamanda, modernləşmə prosesində onların zəngin təcrübəsindən istifadə yeni dövrün obyektiv reallıqları ilə şərtləndirilib. Respublikamızın bütün sahələrdə yeniləşdirilməsi, idarəetmədə müasir

texnologiyaların tətbiqi zərurəti ilə bağlı yüksək ixtisaslı əcnəbi mütəxəssislərin əmək bazarındakı mövqeyinin möhkəmlənməsi bir sıra nazirliklərin tərkibində miqrasiya proseslərinin idarə olunması üzrə yeni strukturların formalaşdırılması ilə nəticələnib.

Miqrasiya təbii prosesdir, onun qarşısını almaq olmaz, almaq lazım da deyil və ümumən pozitiv xarakter daşıyır. Dünyada miqrasiya prosesi bütün ölkələrə, xalqlara aiddir. Pozitivliyi ondan ibarətdir ki, ölkələr arası canlı resurların mübadiləsi müəyyən sahələrin daha da inkişaf etdirilməsinə səbəb olur. “Beyin köçü” deyilən bir anlayış mövcuddur. Bu həm müsbət, həm mənfi anlam daşıyır. Belə ki, savadlı kardların öz ölkəsini tərk etməsi həmin ölkə baxımdan itgi hesab oluna bilər. Lakin, belə də ola bilər ki, savadlı kadr özünü daha da inkişaf etdirmək üçün ölkəsində yetərli imkanı əldə edə bilmir və inkişaf naminə daha avantajlı ölkəyə köç edir.

Mövzunun işlənməsində qarşıya qoyulmuş əsas bir neçə məqsəd vardır. Məsələn bundandır ki, miqrantlar mövzusu artıq qloballaşmış bir məsələdir. Hər hansı bir ölkənin bu sahədə əldə etdiyi istənilən yenilik bir model olaraq formalaşdırıldıqda digər ölkələrdə bu məsələnin həllində yeni cığır açmış, yeni bir irəliləyiş əldə edilmiş olur. Nəzərə alsaq ki, demək olar ki, əskər dünya ölkələrində miqrantlar sosial, hüquqi sferada problemlərlə üzləşir, o zaman hər bir dövlət bu məsələnin həllində maraqlı olmalıdırlar.

PENİTENSİYAR MÜƏSSİSƏLƏRDƏ CƏZA ÇƏKMƏKDƏN AZAD EDİLMİŞ ŞƏXSLƏRİN MƏŞĞULLUĞUNUN TƏMİN OLUNMASI

Balayeva Aysəm Nazim qızı
BDU-nun doktorantı
ayshem_balayeva@mail.ru

Açar sözlər: sosial adaptasiya, cəza çəkməkdən azad olunmuş şəxs, penitensiyar müəssisə, məşğulluq, əmək bazarı

Ключевые слова: социальная адаптация, лицо, освобожденное от отбывания наказания, исправительное учреждение, трудовая занятость, рынок труда.

Keywords: social adaptation, a person released from penitentiary institutions, penitentiary institution, employment, labor market.

Ölkəmizdə də müxtəlif dünya ölkələrində olduğu kimi penitensiyar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslər cəmiyyətə inteqrasiya zamanı bir çox problemlərlə, çətinliklərlə qarşılaşırlar. Cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin mövcud ən mühüm problemlərindən biri, bəlkə də birincisi məşğulluq məsələsidir. Keçmiş məhkumların həssas qrup olması nəzərə alınaraq onların işlə təmin olunması məsələsinə xüsusi diqqət ayırmaq lazımdır. Bu səbəbdən də bizim milli qanunvericiliyimizdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin əmək fəaliyyəti ilə bağlı əlavə təminatlar mövcuddur. Bu baxımdan "Məşğulluq haqqında" və "Penitensiyar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial adaptasiyası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunlarının müvafiq müddəalarını nəzərdən keçirmək kifayətdir: "Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin peşə hazırlığı işinin təşkili, onların işlə təmin edilməsi

sahəsində (o cümlədən kvota üzrə iş yerlərini müəyyən etməklə) tədbirləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həyata keçirir; Cəza çəkməkdən azad edilmiş himayəsində 14 yaşadək uşağı olan tənha qadınların məşğulluğunun təmin edilməsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təxirə salınmadan həyata keçirilir” və s. bu kimi müddəalar öz əksini tapmışdır [2].

Məlumdur ki, keçmiş məhkumlar sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan kateqoriyaya aid edilir və dövlət onların məşğulluğunun təmin olunmasına əlavə təminatlar verir, lakin məşğulluq mərkəzlərində keçmiş məhkumların işlə təmin olunması vəziyyəti heç də qənaətbəxş səviyyədə deyildir. Digər tərəfdən isə keçmiş məhkumların məşğulluq mərkəzlərinə müraciət statistikasını çox aşağıdır və bu da onların qanunvericiliyin onlara verdiyi hüquqlar barədə məlumatlılığından irəli gəlir.

Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 175-ci maddəsində deyilir ki, cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum edilmiş şəxslərin cəza müddətinin qurtarmasına üç ay qalmış onların siyahısını müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim edir. Bu məqsədlə Cəzaçəkmə Müəssisələrindən Məşğulluq Mərkəzlərinə məktublar göndərilir. Bu məktublarda həmin rayonda qeydiyyatda olan şəxsin azad olunacaq vaxtı və sosial adaptasiyaya, işlə təmin olunmaya ehtiyacı olması bildirilir. Təəssüf ki, bu iş də qənaətbəxş səviyyədə aparılmır. Ona görə ki, Cəzaçəkmə Müəssisələrindən mövcud mərkəzlərə daxil olan məktubların sayı demək olar ki, yox səviyyəsindədir.

Bütün bunları nəzərə alaraq, penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin məşğulluğunun təmin olunması ilə bağlı aşağıdakı təklifləri irəli sürmək məqsədə uyğun olar:

- Cəzaçəkmə müəssisələri ilə Məşğulluq Mərkəzləri arasında əlaqələr möhkəmləndirilməli, cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin məşğulluğunun təmin olunması istiqamətində daha effektiv birgə fəaliyyətlər icra edilməlidir;

- Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 175.1.-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş (Cəza çəkməkdən azad edilməyə hazırlıq məqsədilə cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti məhkumlarla hazırlıq işi aparır, onlara hüquq və vəzifələrini izah edir, cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial adaptasiyası barədə qanunvericilik haqqında məlumat verir) fəaliyyətlərin icrasına diqqət artırılmalıdır;

- Cəzaçəkmə Müəssisələrində sosial işçi ştatları açılmalı, sosial işçilər birbaşa olaraq məhkumların azadlığa hazırlanması, onların maarifləndirilməsi ilə məşğul olmalıdırlar. Bu istiqamətdə ictimai sektorla əməkdaşlıq edilməsi məqsəduyğun olardı, bu sahədə ixtisaslaşmış QHT-lərlə birgə cəzaçəkmə müəssisələrində sosial otaqların yaradılması təklif olunur;

- Cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin işlə təmin olunması, onların peşə hazırlığı işi sürətləndirilməli, bu istiqamətdə müvafiq dövlət proqramları hazırlanmalı, bu sahədə məsul qurumlarda ciddi islahatlar aparılmalıdır.

- Dövlət Məşğulluq Xidməti, Məşğulluq Mərkəzləri əməkdaşlarının "Penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial adaptasiyası haqqında" və "Məşğulluq haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunlarının tələbləri barədə məlumatlılıq səviyyələri artırılmalıdır;

Unutmayaq ki, keçmiş məhkumlar törətdikləri cinayətə görə öz cəzalarını çəkiblər və bütün hallarda azadlığa çıxanlar bizimlə eyni hüquq və vəzifələrə malikdilər. Bu balans qorumaq isə cəmiyyətin üzərinə düşür. Belə şəxslərin cəmiyyətə adaptasiyası, dövlətdən çox, cəmiyyətin problemidir. Ona görə də çalışmaq lazımdır ki, penitensiar müəssisələrdə cəza çəkən şəxslərin məşğulluq məsələsi

məhkum azadlığa çıxana qədər həll olsun. Düzdür, azadlığa çıxan şəxsə qısa müddətdə özünə iş və yaşayış yeri tapmaqda ilkin olaraq kömək etməsi üçün müavinət verilir. Lakin bu yetərli deyil.

Keçmiş məhkumların işə götürülməsi ilə bağlı məsələdə problem ondan ibarətdir ki, əksər sahibkar arzu etmir ki, onun sahibi olduğu müəssisədə məhkum olunmuş şəxs çalışsın. Bu baxımdan cəzaçəkmə müəssisələrində yeni peşə təhsili sahələrinə diqqət artırılmalıdır. Belə ki, cəmiyyət üçün daha çox ehtiyac olan peşələrin öyrənilməsinə diqqət yetirilməlidir. Cəzaçəkmə müəssisələrində peşə təhsili ilə bağlı məsələyə yeni yanaşma olmalıdır. Belə olan halda onlar rəqabət mühitində bazar tələblərinə uyğun iştirak edə bilərlər. Bu istiqamətdə vətəndaş cəmiyyəti də öz fəaliyyətini genişləndirməli, maarifçilik işləri aparmalıdır.

Məhkum olunmuş şəxs də bu cəmiyyətin bir üzvüdür. Biz onu rədd etsək, o yenidən cəmiyyət üçün daha təhlükəli cinayətkara çevrilə bilər. Maarifçilik işləri aparılmalı, dövlət orqanları, KİV bu məsələyə həssas yanaşmalı, cəmiyyətin onlara münasibəti dəyişməlidir. Bütün bunlar məhkumların islah prosesinə də təsir edəcək.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) – “Məhkumların hüquqi vəziyyəti” Bakı, 2003-cü il

2. “Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu; Bakı, 2 iyul 2001-ci il

3. “Penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial adaptasiyası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu; Bakı şəhəri, 31 may 2007-ci il

4. Seligman M, Schulman P, Derubeis R, Hollon S. The prevention of depression and anxiety. Prevention Treat 1999.

Xülasə

Penitensiar müəssisələrdən azadlığa çıxmış şəxslərin məşğulluğu onların cəmiyyətə adaptasiya olunmasının əsas şərtlərindəndir. Bu tezisdə cəza çəkməkdən azad olunmuş şəxslərin işsizlik problemi, onların məşğulluğunun təmin edilməsinin qanunverici əsasları araşdırılmışdır. Həmçinin, penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin məşğulluğunun daha effektiv təmin edilməsi üçün təkliflər verilmişdir.

Резюме

Трудовая занятость лиц, вышедших из исправительных учреждений, является основным условием для их адаптации в обществе. В этих тезисах исследовались такие проблемы, как безработица лиц, освобожденных от отбывания наказания в исправительных учреждениях, а также законодательная база для их трудоустройства. Также были предложены более эффективные методы обеспечения занятостью лиц, вышедших из исправительных учреждений.

Summary

Provision of employment for persons released from penitentiary institutions is one of the main conditions for their adaptation to society. Unemployment problem of persons released from penitentiary institutions and the legislative basis of their employment were studied in this thesis. Also, proposals were made to ensure more effective employment of persons released from penitentiary institutions.

BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR ANLAYIŞININ MAHİYYƏTİ

Ataxanlı Fidan Vasif qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
ms.ataxan@gmail.com

Açar sözlər: Beynəlxalq münasibətlər, beynəlxalq münasibətlərin əhatə dairəsi, beynəlxalq siyasət, dünya siyasəti.

Ключевые слова: Международные отношения, сфера международных отношений, международная политика, dünya siyasəti.

Key words: International relations, scope of international relations, international politics, global politics.

Beynəlxalq münasibətlərin mahiyyətini tam anlamaq üçün, onun nəyi öyrəndiyini dəqiqləşdirmək mütləqdir. Bununla bağlı müxtəlif fikirlər mövcud olmuşdur. Məşhur fransız sosioloqu Raymon Aaronun fikrinə görə, beynəlxalq münasibətlər ölkələr arasında olan münasibətləri özündə ehtiva edir. Fikirlərinə misal olaraq isə o, dövlətlərarası müqavilələri misal göstərir. Bundan başqa dövlətlərarası münasibətləri simvolik personajlar olan əsgər və diplomat da təmsil edir. Bununla o demək istəyirdi ki, beynəlxalq münasibətlər sülhün və müharibənin alternativini olaraq çıxış edir. Yəni, başqa formada desək, beynəlxalq münasibətlərin fərqli xüsusiyyəti ondadır ki, burada həm müharibə, həm də sülh mümkündür. Hansı alternativin aktual olması isə şərait və aktorların davranışları ilə müəyyən olunur.

Müasir zamanda beynəlxalq münasibətlərin məzmununu yalnız dövlətlərarası münasibətlərlə məhdudlaşdırmaq düzgün deyildir. Doğrudur, dövlətlərarası münasibətlər beynəlxalq münasibətlərin əsasını təşkil edir, lakin mövcud zamanda

beynəlxalq təşkilatlar, transmilli şirkətlər, ictimai birliklər, qeyri- hökumət təşkilatları və digər aktorların beynəlxalq münasibətlər müstəvisində rolları getdikcə artır. Başqa cür desək, müasir dövrdə beynəlxalq münasibətlərin iştirakçıları kimi dövlətlərdən əlavə olaraq, yuxarıda adı çəkilən digər aktorlar, hətta konkret şəxslər də çıxış edirlər. Sahələrinə isə siyasi, iqtisadi, hərbi- strateji, ideoloji, mədəni və s. əlaqələr daxildir. Deməli, beynəlxalq münasibətlər dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar, ictimai birliklər, qeyri- hökumət təşkilatları, transmilli şirkətlər və konkret şəxslər arasında mövcud olan siyasi, iqtisadi, ideoloji, hərbi- strateji, mədəni və digər əlaqələri əhatə edən ictimai münasibətlərin bir növüdür.

Beynəlxalq münasibətlərin məzmununu tam dərk etmək üçün “dünya siyasəti” və “beynəlxalq siyasət” terminlərini müqayisəli formada təhlil etməyin faydası var. M. Kumarın sözləri ilə desək, “dünya siyasəti” -ni nə “beynəlxalq münasibətlər” ilə, nə də “beynəlxalq siyasət” ilə bir tutmaq mümkün deyildir, çünki mövcud reallıqda “dünya siyasəti” yoxdur. Nə vaxt ki, biz “dünya dövləti”-nə sahib olacağıq, o zaman “dünya siyasəti” haqqında danışmaq olar.

Hazırda “dünya dövləti”- nin yaranması üçün BMT kimi beynəlxalq təşkilatlar çalışır, onları “dünya təşkilatı” kimi qələmə vermək olar. Məqsədə nail olunub “dünya dövləti” yaradıldıqda, bütün məsələlər bu “dünya təşkilatı”- nın içərisində həll olunacaqdır, çünki milli sərhədlər ləğv olunacaqdır. O zaman hakimiyyətlərdən, milli maraqlardan və milli sərhədlərdən yuxarıda dayanan supramilli təşkilatlar beynəlxalq münasibətlərin əsas aktorları olacaqlar. Bütün bu mülahizələr “dünya siyasəti”-i haqqında danışmağı hələlik lazımsız edir.

P.A.Sıqankovun fikirləri isə M. Kumardan daha fərqlidir. O, dünya siyasətini beynəlxalq səhnədə dövlətlərin fəaliyyəti kimi nəzərdən keçirir. Beynəlxalq münasibətlər isə dövlətlər arasında mövcud olan real əlaqələr sistemidir. Bu sistem dünya

sisteminin mövcud olduğu bir mühitdə dövlətlərin fəaliyyətlərinin nəticəsi kimi çıxış edir. Beynəlxalq münasibətlərin formalaşmasında dünya siyasəti böyük rol oynayır. Dünya siyasətinin təsiri altında beynəlxalq münasibətlər daima dəyişir, onun məzmununa və xarakterinə əks- təsir göstərir (1).

Bir çox tədqiqatçılar beynəlxalq siyasət və beynəlxalq münasibətlər anlayışlarını eyni mənada götürürlər. Bunlara, Hans Morqenteunu və Kennes Tomsonu misal göstərmək olar. Müəlliflərin bu fikirləri, dövlətlərarası münasibətləri beynəlxalq münasibətlərin əsası kimi görmələrindən irəli gəlir. Lakin, beynəlxalq münasibətlər beynəlxalq siyasətdən fərqli olaraq dövlətlər arasında mövcud olan münasibətlərin bütün növlərini əhatə edir. Məhz bu səbəblə, beynəlxalq münasibətlərin həcmi beynəlxalq siyasətdən daha genişdir.

Beynəlxalq münasibətlərin obyektı olaraq beynəlxalq dövlətlərarası mühit nəzərdən keçirilir. Bu elə bir mühitdir ki, burada ali və ya, mərkəzi hakimiyyət, dolayısı ilə mütləq zorakılıq yoxdur.

Beynəlxalq münasibətlərin siyasi tədqiqat sahəsi olaraq dövlətlərin, beynəlxalq təşkilatların, qeyri- hökumət təşkilatlarının, transmilli şirkətlərin, ictimai birliklərin və digər aktorların siyasi, hərbi, iqtisadi, mədəni və digər sahələrdəki fəaliyyətləri nəzərdə tutulur. Bunlara əlavə olaraq beynəlxalq münasibətlər müharibələrin qarşısının alınması, sülhün qorunması, yeni dünya nizamının yaradılması, beynəlxalq münaqişələrin tənzim olunması kimi məsələləri tədqiq edir.

İkinci Dünya müharibəsinin baş verməsindən sonra beynəlxalq siyasət və beynəlxalq münasibətlərin araşdırılmasında yeni nəzəriyyələr ortaya çıxdı. Ümünilikdə bu nəticəyə gəlirik ki, Beynəlxalq Münasibətlər elmlərarası bir bilik sahəsidir. O, tarix, politologiya, sosiologiya, iqtisadiyyat, hüquq, fəlsəfə və s. kimi elmlərlə qarşılıqlı

əlaqədədir. Beynəlxalq münasibətlərin inkişafı empirik faktlar və abstrakt təfəkkürə əsaslanır. Fənnin əsas məqsədi dünya dövlətlərinin xarici siyasətini, beynəlxalq təşkilatlar, transmilli şirkətlər və qeyri- hökumət təşkilatlarının beynəlxalq sistemdə rolunu öyrənərək ölkələr və xalqlar arasında mümkün müharibənin qarşısını almaq, iqtisadi, siyasi, sosial, mədəni və s. əlaqələri inkişaf etdirməkdir. Meydana gəldiyi gündən indiyədək inkişaf etməkdə davam etmişdir. Müharibə və münacişənin əsas məsələ olmasıyla yanaşı elmin tədqiqat predmetinə bir çox yeni məsələlər daxil olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Ağalar Abbasbəyli, Etibar Nəcəfov. Beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi
2. A.Abbasbəyli, V.Cəfərov. Diplomatik protokol
3. <https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/methods-in-international-relations/book242790>

MƏİŞƏTİN ESTETİK ƏSASLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Aran Hamid Mahmoud oğlu
BDU-nun Sosiologiya kafedrasının doktorantı

Məişət münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi müasir şəraitdə ən ciddi sosial-mədəni problemlərdən biridir. Bu problemin həlli bir neçə istiqamətdə fəal iş aparılmasını, dövrün çağırışlarına uyğun tərzdə əsaslı addımlar atılmasını, məişətin müasirləşdirilməsini tələb edir. Həmin istiqamətlər sırasında məişətin estetik əsaslarının inkişaf etdirilməsi özünəməxsus yer tutur. İnsanların estetik şüuru, estetik zövqü nə qədər yüksək inkişaf edərsə, sağlam istiqamətdə

kamilləşərsə, bu, onların ətraf aləmə, dünyaya münasibətində yaradıcı əsasların möhkəmlənməsinə köməkdir. İnsanların həssas bədii duyumu, sağlam estetik qavrama qabiliyyəti onların reallığa istinad edən, onu yaxşılaşdırmaq, gözəlləşdirmək məqsədi izləyən tələbkərlərini xeyli dərəcədə yüksəldir. İndiki şəraitdə fəaliyyətin müxtəlif sahələrində estetiklik probleminə marağın güclənməsi təsadüfi deyil, tamamilə qanunauyğun haldır. Çünki bu problemin necə həll olunması estetik nəzəriyyənin praktika ilə əlaqəsinin ən müxtəlif məqamlarında, onu həyati əhəmiyyətinin və təsirliliyinin səviyyəsində dərin iz buraxır. Bu, bir həqiqətdir ki, “sağlam və inkişaf etmiş zövqə malik adam gözəlliyin ən müxtəlif təzahür formalarını (təbiət gözəlliyi, ictimai həyat hadisələri və proseslərinin gözəlliyi, sənər əsərlərinin gözəlliyi, davranış gözəlliyi və s.) sadəcə seyr etmək və onlardan həzz almaqla kifayətlənmir, özünü hər yerdə gözəlliklə əhatə etməyə, dünyamızdakı gözəlliklərin sayını artırmağa, həyatı gözəllik qanunları əsasında yenidən qurmağa çalışır. Bu azdır. Belə zövqün sahibi yalançı və saxta gözəlliyin həqiqi gözəllik adına işə verilməsinə dözmür, hansı şəkildə meydana çıxmasından asılı olmayaraq, zövqsüzlüyə və bayağılığa qarşı mübarizə aparır (2, s.6).

Həyatımızın mühüm sahəsi olan məişətdə estetik əsaslar daha çox çəmiyyətin estetik şüuru ilə əlaqədardır. Estetik şüur ictimai şüurun qədim formalarından biri olub, bizi əhatə edən dünyanın konkret-hissi, bədii obrazlar vasitəsilə əks etdirir. İncəsənətlə müqayisədə daha geniş mənəvi ehtiva edən estetik şüur fəal təsir imkanlarına malikdir. İnsanların estetik həzz əldə etməsində, sağlam zövq sahibi olmasında bədii və mənəvi məhsullarla yanaşı maddi məhsulların da rolu olduqca əhəmiyyətlidir.

Lakin estetik əsasların daha aydın ifadəsi, təzahürü mədəniyyət nailiyyətlərinin məişətə nüfuzu prosesində müşahidə olunur. İnsan hər hansı bir bədii əsəri oxuduqda,

müəyyən tamaşaya baxdıqda, musiqini dinlədikdə, incəsənətin digər formaları ilə tanış olduqda onlardan mənəvi-estetik cəhətdən zövq alır.

İranda məişətin estetik əsasları son yüz ildə ciddi dəyişikliyə məruz qalmışdır. Belə ki, fərqli tarixi mərhələlərdə müəyyən ideologiyanın təmsilçisi olan siyasi strukturlar insanların zövqünü və estetik şüurunu istiqamətləndirmək məqsədi ilə öz siyasətlərinə uyğun tərzdə ciddi və eyni zamanda qeyri-sərt metodlara əsaslanan tədbirdə həyata keçirmişlər. Bu fərqi bir Pəhləvi hakimiyyəti dövrü ilə İslam inqilabından sonrakı dövrün incəsənətində, bədii yaradıcılıq istiqaməti və xüsusiyyətlərində aydın şərildə müşahidə edə bilərik.

Pəhləvi dövründə bədii yaradıcılıq və incəsənət sahəsi daha sıx dünyəvi məsələlərə, şən əhval-ruhiyyə yaratmağa, qeyri-dini mövzulara, bir sıra ənənvi dəyərlərdən və dini məqamlardan uzaqlaşmağa istiqamətləndiyi halda islam inqilabından sonra deyilələrin əsasən əksi baş vermişdir. Atrıq insanlar milli radio-televiziya və ictimai məkanlarda (konsert zalları, əyləncə mərkəzləri, kino və teatr salonları) rədsləri və şəy mahnıları görə bilmədilər; rəqs əslində qeyd edilən məkanlara yad bir fəaliyyətə çevrildi. Mahnı və musiqi sahəsindən qadınların ümumilikdə uzaqlaşdırılması baş verdi, inqilabdan əvvəlki incəsənət, xüsusilə musiqi “əxlaqsızlığa” rəvac verən incəsənət hesab olundu və dini baxımdan haram elan edildi. Bu işə dini ideologiyaya uyğun yeni musiqinin, incəsənətin formalaşmasını zərurətə çevirdi.

Qadınların incəsənət, xüsusilə rəqs və musiqi sahəsindən uzaq düşməsində mühüm rol oynayan amillərdən biri də hicab amili idi. Dini hakimiyyət dini mənbələlərə istinadən məcburi hicab məsələsini qanuna çevirdi. Ümumilikdə hicab qadınların sosial fəaliyyəti və estetik davranışına ciddi təsir göstərmişdir. Yəni yeni bir geyim tərzini yeni zövq və estetik tərcihlərin formalaşmasına şərait yaratmışdı. Eyni zamanda hicab və

məhrəm-naməhrəm anlayışı həm də məişət və sosial münasibətlər sferasına və qadın-kəşi münasibətlərinə ciddi təsir göstərmişdir.

Hicab məsələsinə sosioloji nöqtəyi-nəzərdən yanaşdıqda onun müsbət və mənfi tərəflərini göstərmək olar. Lakin İslam inqilabından sonra sosial-məişət münasibətlərinin nizamlanmasında sosiologiyaya və başqa elmlərə deyil, sadəcə dini norma və dəyərlərə istinad edilirdi. Din isə hicabı qadına üçün vacib sayır. İslam inqilabının ali dini lideri də hicab və hicaba riayəti bütün İran vətəndaşları və İrana daxil olan əcnəbilər üçün zəruri hesab etmişdir və həmin məsələ qanuniləşdirilmişdir.

Ölkədə İslam inqilabından sonra halal incəsənət və haram incəsənət anlayışları ortaya çıxaraq cəmiyyətdə yeni bir qütbləşməyə və perspektiv konfliktlərə yol açaraq ciddi mübahisələr üçün əsas yaranmış oldu. Çünki dini hakimiyyət incəsənəti diniləşdirməyə, mərsiyə və matəm ab-havasını gücləndirməyə çalışsa da, hələ insanlar gizlicə də olsa, Pəhləvi dövrünün mahnılarına və rəqs əsərlərinə müraciət edib onlardan zövq ala bilirdilər.

Pəhləvi dövründə çəkilən kinolar gizlicə bir çox evlərdə video aparatı vasitəsi ilə izlənilirdi. Bəzən məişət münasibətlərində insanlar arasında həmin incəsənət tərəfdarları və əleyhdarları arasında mübahisələr yaranırdı. Digər tərəfdən dini hakimiyyətin səylərinə baxmayaraq, İran-İraq müharibəsindən sonra dini əsasları olamyan musiqi, şeir, mahnı və filmlərə tələbat artırdı. Bu isə yeni nəslin yeni tip incəsənətdən zövq almasından xəbər verirdi.

Yeni dini hakimiyyət xüsusilə müharibədən sonra insanların estetik şüuru və tələbatlarındakı dəyişikliyi görürdü; buna görə də şən mahnı və musiqi əsərlərinə müəyyən qədər meydan açıldı, bədii yaradıcılıq sahəsindəki nəzarətlər qismən “yumuşaldıldı”. Lakin son illər məsələ dövlət nəzarətindən əhəmiyyətli dərəcədə çıxmağa başladı. Belə ki, peyk antenalar

və internet vasitəsi ilə qlobal kommunikasiya məkanına çıxış imkanı əldə edən yeni nəsil artıq hakimiyyətin bərqərar etdiyi çərçivədə öz estetik tələbatlarını məhdudlaşdırmayıb, bir çox hallarda hakimiyyətin istəklərindən kənara çıxa bildi. Nəticə etibarilə məişət münasibətlərinin estetik əsaslarında tədricən başlamış dəyişikliklər son illərdə xeyli sürətlənmişdir.

Yeni nəsilin münasibətlərində dini və ənənəvi dəyərlər və estetik normalarla yanaşma həm də modern Qərb dəyərləri müəyyən yer alır. Hətta bəzən belə bir fikir səslənir ki, Qərb dəyərlərinin çəkisi dini və ənənəvi dəyərlərlə müqayisədə artmaqdadır. Zahiri görünüş, geyim tərz, istehlak dəyərləri, ev dizaynı və ailədaxili münasibətlərin estetik cəhəti milli-mənəvi dəyər dairələrindən kənara çıxmaqla yanaşı dünyəviliyə meyli ilə xarakterizə edilir.

Hazırda məişət münasibətlərində “lüksizm”ə meyil və lüks həyat tərzinə aludəçilik, demək olar ki, məişətin estetik cəhətinin əsasını təşkil edir. Bu, bir tərəfdən qənaətcillik, əməksevərlik prinsiplərinə münasibətdə ziddiyyətli məqamları artırır, digər tərəfdən isə istehlakçı-passiv cəmiyyət üzvü tipinin formalaşmasına şərait yaradır. Artıq “müasir texnotron sivilizasiya şəraitində ev əməyi məişətdə texniki vasitələrdən istifadə olunması hesabına xeyli yüngülləşibdir. Bir çox xidmətlərə tələbatlar ictimai infrastrukturular tərəfindən ödənilir” (1, s.215).

Məişətdə estetik əsasların inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə insanların estetik zövqünün yüksəldilməsi ilə bağlıdır. Sağlam estetik zövq insanın təbiət və cəmiyyətin predmet və hadisələrinin estetik xüsusiyyətlərini anlamaq və qiymətləndirmək qabiliyyətidir. Estetik zövqün inkişafı insanların, cəmiyyətin ümumi mədəni səviyyəli ilə sıx şəkildə əlaqədar olan prosesdir. Mədəni görüş dairəsinin genişliyi gerçəklik hadisələrinə birtərəfli deyil, tam, hərtərəfli, estetik qiymət vermək qabiliyyətini şərtləndirir. Bu isə öz növbəsində zövqü mühakimənin yetkinliyi, ətrafdakı predmet və hadisələrin

obyektiv estetik dəyərinə uyğun olması baxımından çox əhəmiyyətlidir. Deməli, “yaxşı estetik zövq əsil gözəllikdən həzz almaq qabiliyyətidir, gözəlliyi əməkdə, insanın məişətində, davranışında, incəsənətdə qavramaq və yaratmaq tələbatıdır” (3, c.122).

Ədəbiyyat

1. Abbasova Q., Hacıyev Z. Sosial fəlsəfə. Bakı: Ayna Mətbu Evi, 2004, 505 c.
2. Əhmədov Ə.İ. Gözəlliyin keğiyində. Bakı: Azərnəşr, 1991, 190 s.
3. Qısa estetika lüğəti. Bakı: Azərnəşr, 1970.
4. Qalenkova Z.T., Akuliç M.M., Kuznetsov N.N. Ümumi sosiologiya. Dərs vəsaiti (Tərcümə edən prof. İ.Ə.Rüstəmov). Bakı: “Diplomat” nəşriyyatı, 2007, 493 s.

POLİTOLOGİYA VƏ İQTİSADİYYAT

bölmə rəhbəri: dos. F.Q.Vahidov

SƏMƏD VURĞUNUN İCTİMAİ – SIYASI GÖRÜŞLƏRİ (1906 – 1956)

*İsmayıl Eyyubov,
BDU-nun Politologiya və sosiologiya kafedrasının dosenti,
Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvü,
Qızıl qələm mükafatı laureatı.*

Azərbaycan xalqının ictimai – siyasi həyatında özünəməxsus, xüsusi yer tutan görkəmli tarixi şəxsiyyətlərindən biri də Səməd Vurğun olmuşdur.

O, müasir Azərbaycan dilinin banisi, Azərbaycançılıq ideologiyasının yaratıcılarından biri, xalq şairi, dramaturq, alim, Azərbaycan poeziyasının və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının banilərindən olmuş, ölməz əsərləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatını zənginləşdirmişdir.

Səməd Vurğun Yusif oğlu Vəkilov 1906-cı ildə Qazax rayonunun Yuxarı Salahlı kəndində anadan olmuşdur. O, ilk təhsilini rus – tatar məktəbində almışdır.

1918-ci ildə Qori Müəllimlər seminariyasının Azərbaycan bölməsi görkəmli maarifçi və ədəbiyyatşünas Firudin bəy Köçərlinin rəhbərliyi ilə Qazağa köçür. Təhsil dili ana dilində olan ilk Azərbaycan Müəllimlər seminariyası fəaliyyətə başlayır. Səməd Vurğun da 1918-ci ildə bu seminariyaya daxil olur, 1920-ci ildə oranı bitirir. O, 1918–1920 illərdə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Azərbaycan Cümhuriyyətini alqışlayan gənclərdən biri olmuşdur.

1920-ci ildə Milli hökumətin süqutu Səməd Vurğuna da böyük təsir göstərmişdir. O, məcburiyyət nəticəsində 1920-cı

ildə komsomola daxil olmuş, Azərbaycan komsomol hərəkatında yaxından iştirak etmişdir.

Səməd Vurğun 1920–ci ildə Qazax Pedaqoji texnikimuna daxil olmuş, 1924–ci ildə texnikumu bitirmişdir. Əvvəlcə o, Qazaxın Köçəsgər kəndində, sonralar isə Quba və Gəncədə müəllimlik etmişdir. Səməd Vurğunun ilk şeirləri “Qızıl Gəncə” jurnalında çap olunmuşdur. 1929–cu ildə Moskva Universitetinin ədəbiyyat fakültəsinə daxil olmuş, 1931–ci ildə Bakıya qayıdaraq Elmi Tədqiqat İnstitutunun aspiranturasına daxil olmuşdur. 1930–1935–ci illərdə onun “Şairin andı”, “Fənar”, “Könül dəftəri” kimi şeirlər kitabları çap olunmuşdur.

Səməd Vurğun çoxcəhətli və rəngarəng bir yaradıcılıq yolu keçirmişdir. O, sənətə, qüvvət və qüdrət verən, onu dövrünün bədii hadisələrinə çevirən və yaşadan bir sənətkara çevrilir. Səməd Vurğunun şeirlərində vətənpərvərlik ideyaları ortaya çıxmışdır. Bu onun hələ 30 – cu illərdə yazdığı “Fənar”, “Şairin andı” , “Ölüm kürsüsü”, “Raport” kimi şeir və poemalarında özünü göstərir. O, şeirlərində xalqın keçmişini və bu gününü tərənnüm etməyə çalışmışdır. Onun şeirlərində vətənpərvərlik ideyası öz əksini tapmışdır. O, həmçinin vətən duyğusu, vətənə məhəbbət fikirlərini ön plana çəkirdi. Vətən, Səməd Vurğun poeziyasının bədii mövzularından biri olmuşdur. Vətən adlı şeirində yazmışdır:

Vətən! Namus da, vicdan da yaranmış şanlı hüsnündən;
Vətən! Qoynunda bəslənmiş əməllər arzular şəksiz,
Vətənsiz, yurdsuz insanlar yaşar aləmdə məsləksiz.

1932–ci ildə Azərbaycanda yayılan türk millətçilik ideyaları genişlənmişdir. Səməd Vurğun bu millətçiliyi Azərbaycan millətçiliyinin poeziya bayrağına qaldırdı. Bu Azərbaycançılıq, vətənpərvərlik məfkurəsi olmuşdur. O, Azərbaycan şeirində azərbaycançılığın milli qürur hissələrinə müraciət etmişdir. Öz poeziyasında bunlara geniş yer vermişdir.

Şair 1934–cü ildə SSRİ Yazıçılar İttifaqının İdarə Heyətinin üzvü seçilmişdir. Səməd Vurğun 1935 – ci ildə yazdığı “Azərbaycan” şeirində milli iftixar hissini daha güclü vermişdi. Onun yaradıcılığında azərbaycançılıq məfkurəsi üstünlük təşkil edir. Şair “Azərbaycan” şeirində vətənə məhəbbətini bir daha göstərə bilmişdir.

El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam məskənimsən
Anam, doğma vətənimsən!
Ayrılarımı könül candan ?
Azərbaycan, Azərbaycan!

Dağlarının başı qardır,
Ağ örpəyin buludlardır,
Böyük bir keçmişin vardır,
Bilinməyir yaşın sənin,
Nələr çəkmiş başın sənin.

Səməd Vurğun bu şeirində vətənə sadıq olaraq böyük iftixar hissləri yaratmışdır. Onun əksər şeir və poemalarında vətənpərvərlik hiss olunur. Onun “Komsomol poemasında” bu hissiyyat motivləri çoxdur. Əsər komsomol hərəkatının dövrlərindən dağ kəndində fəaliyyət göstərən komsomolçulardan bəhs edir. Əsərdə Azərbaycan xalqının böyük qəhrəmanlıq , mədəniyyət tarixi göstərilir. Bu poema eyni zamanda S.Vurğunun şeiriyyət baxımından ən gözəl əsəri sayılır.

“Şəfqət bacısı” şeirində isə Azərbaycan qadınlarının səngərlərdə düşməne qarşı kişilərlə çiyin – çiyinə vuruşduqlarını, onların mərdliklə əskərlərə kömək etdiklərini göstərir.

Səməd Vurğun “Muğan” poemasında yeni insanın bədii obrazını yaratmışdır. Onun “Aygün” mənzum poeması Azərbaycan poeziyasında xüsusi yer tutur. Şair bu əsərdə Azərbaycan qadınının namuslu, ismətli olmasından, onların

istehsalatda, mədəniyyət sahəsində fəal çalışan milli əxlaqlı simasından bəhs edir.

Səməd Vurğun 1936–cı ildə Azərbaycan SSR – nin 15 illiyi münasibəti ilə Moskvada keçirilən yığıncaqda Azərbaycan nümayəndələri ilə birlikdə iştirak etmişdir. Eyni zamanda o, Kremldə çıxış etmişdir. Səməd Vurğun nümayəndə heyəti ilə birlikdə Stalinin qəbulunda olmuş, ona həsr etdiyi “Rəhbərə salam” şeirini oxumuşdur. Bu şeir Stalinin xoşuna gəlmişdir. Sonradan bu şeir şairə uğurlar qazandırmışdır.

1936–cı ildə Səməd Vurğun “Lenin” ordeni ilə təltif olunmuşdur. 1937–ci ildə yazdığı “Vaqif” dramı 1938 – ci ildə səhnələşdirilmişdir. Bu əsər Azərbaycan dramaturgiyasının şah əsəri sayılır. Səməd Vurğun xalqa, torpağa, vətənə bağlı bir sənətkar olmuşdur. O, əsərlərindəki qəhrəmanları cəmiyyətlə, ilhamla heç kəsə bənzətmədən özünəməxsus bədii vasitələrlə təsvir etmişdir. Onun yaradıcılığında özünü göstərən fəlsəfi təfəkkür böyük olmuşdur.

Səməd Vurğunun əsərlərində özünü göstərən vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq, gələcək haqqında düşüncələr, zəngin xarakterlər, gərgin münaqişələr onun dramaturgiyasının əsasını təşkil etmişdir. O, 1945 – ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının akademiklərindən biri olmuşdur. Sonra akademiyanın həqiqi üzvü seçilmişdir.

Səməd Vurğun sovet dönəmində yaşamış, sovet şairi kimi yetişmiş, buna görə də o, yaradıcılıq mühitində baş verənləri daha çox qələmə almışdır. O, eyni zamanda xalqın keçmiş adət - ənənələrini də öz əsərlərində əks etdirmişdir. Böyük Vətən Müharibəsi dövründə Səməd Vurğun Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqının sədri seçilmişdir. O, A.S.Puşkinin “Yevgeni Onegin” mənzum romanını, M.Qorkinin “Qız və ölüm” poemasını, Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhlivan” poemasını, N.Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” poemasını, J.Çavcavadzenin “Şair”, “Vətən”, C.Cambulun “Ellər baharı” şeirlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

II Dünya müharibəsindən sonra Səməd Vurğun İngiltərədə, Çin Xalq Respublikasında, Polşada və s. ölkələrdə səfərlərdə olmuşdur.

Səməd Vurğun 2 dəfə Lenin ordeni ilə təltif olunmuş, Azərbaycan Xalq Şairi fəxri adına layiq görülmüş, Azərbaycanın 17,18, 19–cu qurultaylarının nümayəndəsi olmuş, SSRİ Dövlət Mükafatı Laureatı adını almışdır.

Azərbaycan ictimai – siyasi həyatında fəal iştirak edən şair 1956–ci il mayın 26 –sında vəfat etmiş, Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur. Bakıda, Qazaxda, onun heykəli ucaldılmış, onun adına küçə, park salınmışdır.

Ədəbiyyat

1. Səməd Vurğun. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə. Bakı, 1986.
2. Səməd Vurğun. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə. Bakı, 2006.
3. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. III cild. Bakı, 1957.
4. Məmməd Arif. Səməd Vurğunun dramaturgiyası. Bakı, 1964.
5. Vahabzadə Bəxtiyar. Səməd Vurğun. Bakı, 1966.

ENERJİ RESURSLARININ İQTİSADİYYATI SƏMƏRƏLİLİYİNİN TƏYİNİNİN ƏHƏMIYYƏTİ

*Rəhimov Coşqun Aydın o.
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, doktorant
cosqunr1980@mail.ru*

Neft və qaz unikal enerji resurslarıdır. İstehsala az xərc sərf edərək, biz çox böyük miqdarda enerji alırıq. Əldə olunan və xərclənən enerjinin nisbəti böyükdür. Hər hansı bir istehsal gəlir gətirməlidir. Faizdən əldə olunan gəlir xərcdən çox olmalıdır. Bu faizın fərginə rentabellik deyilir. Enerji ehtiyatlarının istehsalına gəldikdə, pul gəlirindən əlavə, istehsal

energetik olaraq gəlirli olmalıdır. Xammalın hasilatı, nəqli və istehsala sərf olunan enerji, çıxarılan resurslardan alınan enerjiden az olmalıdır. Buna «enerji rentabellik» və ya Energy return on energy invested (EROEI) deyilir. Bu fikir Amerikalı alim - bioloq Çarlz Holl tərəfindən irəli sürülmüşdü. Onun fikrinə əsasən, alınan enerjiden daha çox enerji sərf etmək mümkün deyil.

$$\text{EROEI} = \frac{\text{alınan enerji}}{\text{istehsala xərclənən enerji}}$$

Əgər EROEI = 1 alınarsa, o deməkdir ki, çıxarılan xammaldan alınan enerji vahidi üçün alınan enerjiyə bərabər enerji miqdarı xərclənir, yəni enerji istehsalı sıfır nəticə ilə ortaya çıxdı və heç bir məna vermir. Bu dəyər birdən az olarsa, deməli, enerji resurslarının hasilatı zərərsizdir. Birdən çox olması halında enerji istehsalı gəlirli enerji gətirir:

$$\text{EROEI} = \frac{E}{E_1 + E_2 + E_3}$$

EROEI - enerji resurslarının istehsalının əsas xüsusiyyətidir. EROEI nə qədər yüksək olarsa, istehsal daha məhsuldar olur. Daha böyük gəlir əldə etmək üçün, seçim EROEI'nin daha yüksək olduğu enerjinin istiqamətinə tərəf edilir. Lakin enerji resurslarının istehsalı yalnız EROEI tərəfindən xarakterizə olunmur. Mühüm xüsusiyyətlər: vahid həcmdə olan enerji sıxlığı, yığma kütləsi, enerji saxlama və nəqliyyatın rahatlığı, ətraf mühitə təsir və nağd pul xərcləri (2).

Neft hasilatında əhəmiyyətli bir vəzifə, yataqların ehtiyatlarını saymaqdır. Hasilatın iqtisadi məqsədə uyğunluğu ehtiyatların balansına və qeyri-balansına bölüşdürmə meyarlarıdır. Eyni meyarla, çıxarılmış ehtiyatların həcmi müəyyən edilir. Qiymət dəyişməsi olmadığı təqdirdə, pula bu cür yanaşma bazar şəraitində düzgündür. Belə bir vəziyyət ötən əsrdə neft bazarında mövcud idi. Amma indi neft bazarı belə deyil. Təchizatın azalması və neftə tələbatın artması nəzərə alınarsa, qiymət dəyişikliyi əhəmiyyətlidir. Gələcəkdə bu tendensiyalar

güclənəcəkdir. Ehtiyatların hesablanmasında qeyri-müəyyənlik var.

Yeni şərtlər yeni tələbləri diktə edir. Ehtiyatları yalnız iqtisadi məqsədə uyğun yox, həm də enerji məqsədəuyğunluğu meyarında hesablamaq daha səmərəli olar. Burada iki qiymətləndirmə var: iqtisadi və enerji. Bu, neft-qaz sənayesinin səmərəli inkişafı üçün uzunmüddətli proqramların formalaşdırılması üçün yeni perspektivlər açacaqdır. (5) Neft-qaz sənayesi ölkənin inkişaf tempini, iqtisadi sabitliyi müəyyən edən qabaqcıl sənayesidir. Enerji xərclərinin azaldılmasına və enerji səmərəliliyinin artırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. İqtisadi inkişaf və rəqabət qabiliyyəti müəssisənin enerji resurslarından necə istifadə etdiyindən asılıdır. 2030-cu ilə qədər enerji resurslarına olan tələbat neft ekvivalentində 17,7 milyard tona çatmalıdır. Neft tələbatı günü 116 milyon barelə çata bilər.

Asiya-Sakit okean enerji bazarları çox sürətli tərzdə inkişaf edir. Bu, enerji istehlakının, əhalinin artımının, nəqliyyat vasitələrinin və nəqliyyat sistemlərinin və enerji daşıyıcılarının inkişafının sürətlə artması ilə əlaqədardır. Eyni zamanda, bu göstəricinin azalması Avropa qitəsində də proqnozlaşdırılır. «Pik neft istehsalının» anlayışı tez-tez iqtisadi elmdə qeyd olunur.

Neft yataqlarının geoloji quruluşundan, tapılma şəraitindən, neftin keyfiyyəti, iqlim şəraiti, iqtisadi və nəqliyyat infrastrukturunun vəziyyəti, neft hasilatının xərcləri asılıdır. Çətin şəraitdə məhsulun istehsal dəyəri o dərəcədə artır ki, artıq məhsul istehsal etməyə məqsədəuyğun olmur. Amma cəmiyyətin pula yox, neftdən və qazdan əldə olunan enerjiyə ehtiyacı var (1).

Enerji - cəmiyyətin inkişafının mühərriki, pul isə yalnız fiziki və hüquqi şəxslər arasında rahat mal mübadiləsi üçün lazım olan bir vasitədir. Buna görə, hasilatın əsas xüsusiyyətləri enerji xərcləri olmalıdır. Neft və qaz

ehtiyatlarımızın mövcudluğunu həll etmək üçün lazım olan enerji səmərəliliyi ilə nə qədər enerji çıxarılacağını nəzərdən keçirməliyik.

Son 20 il ərzində enerji qiymətlərinin artması səbəbindən «enerji idarəçiliyi» inkişaf etdirildi. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, enerji idarəçiliyinə ciddi yanaşan sənaye şirkətləri, enerji xərclərinin 30% qədər azaldılmasına nail olurlar.(3) Enerji idarəçiliyi konsepsiyası müəssisədə enerji idarəetməsinin həyata keçirilməsi mərhələsində enerji səmərəliliyinin artırılması ilə xərclərin azaldılması məqsədi ilə enerji resurslarının istənilən digər istehsal resursları ilə eyni səviyyədə idarə olunmasını təmin edir və müəssisənin enerji balansını nəzərdə tutan enerji istehlakı xəritəsini təşkil edir. Enerji idarəetmə sisteminin əsası kimi, bütün dünyada özünü sübut edən hədəf enerjinin monitoringq metodunu (HEMM) tətbiq etmək mümkündür.

HEMM metodu Qərbi Avropa və ABŞ-in sənaye müəssisələrində, müəssisə idarəetməsinin ümumi strukturunun bir hissəsi kimi hazırlanmış və tətbiq edilmişdir.

İngilis Enerji Səmərəliyi Agentliyinin hesablamalarına görə, HEMM-in tətbiqi texnologiyanın təkmilləşdirilməsi üçün əlavə xərclər olmadan enerji xərclərini 10-20% azaldır. Enerji səmərəliliyi proqramında prioritet fəaliyyəti kimi HEMM-in tətbiqi tövsiyə olunur (4).

Enerji səmərəliliyi və enerjiyə qənaət baxımından təkamül nəzəriyyəsinin izlənməsi, bazar münasibətlərinin hazırkı mərhələsində iqtisadi qurumların enerji səmərəliliyi və enerji qənaətinin müasir bir anlayışı üçün obyektiv şərtlər olduğunu qeyd etmək olar. Enerji siyasəti bu gün yeni siyasət çərçivəsində və onunla əlaqə quran sənaye siyasəti çərçivəsində nəzərə alınmalıdır. Sənaye siyasətinin əvvəlcədən sözün tam mənası ilə inkişaf etdirilməsinə yönəldiyi təqdirdə, indi real istehsalda mütərəqqi struktur dəyişiklikləri

stimullaşdırır və buna görə də istehsalın enerji səmərəliliyinə təsir göstərir.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov, V.Ə. Azərbaycanca neftemalı sənayesinin inkişaf problemləri: monoqrafiya /V.Ə.Əhmədov; ADNA.- Bakı: Elm, 2003.- 342 s.
2. Насизadə, Е.М. Энергетик комплекс yeni islahatlar ərəfəsində /Е.М.Насизadə.- Bakı: Elm, 2000.- 257 s.
3. Давыдов, А. //»Нефть России» №1, 2008.- с. 7-11
4. Евграшина, Л. //Бакинский рабочий, 2018.- 23 января с.6
5. Zeynalov, F. The oil and gas resources of Azerbaijan: A country's transformation into a regional energy hub /F.Zeynalov.- Saint-Denis: Connaissances et Savoirs, 2016.- 244 p.

TÜRKİYƏNİN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ YUMŞAQ GÜC ANLAYIŞI: NƏZƏRİ YANAŞMALAR

Çıraqlı Nəzrin Famil qızı

BDU-nun Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının doktorantı

chiraglinazrin@yahoo.com

Açar sözlər: güc, sərt güc, yumşaq güc, ağıllı güc, realizm, neorealizm, konstruktivizm, super güc, hərbi güc, iqtisadi güc, zorakılıq, təhlükəsizlik.

Ключевые слова: сила, жесткая сила, мягкая сила, умная сила, реализм, неореализм, конструктивизм.

Keywords: strength, hard power, soft power, smart power, realism, neorealism, constructivism.

Realistlərə görə güc bir dövlətin dəyişmə vasitəsidir, yəni beynəlxalq aktorların bir-biri ilə münasibətlərində açar rolunu

oynayır. Bu səbəbdə irəli gələrək, gücün nəzəri baxışında daha çox realistlərin fikirləri ön plana çıxır. Realistlərə görə beynəlxalq münasibətlərdə mövcud olan bütün politikalar güc üzərində qurulmuşdur. Realistlər dövlətlərin şəxsi maraqları uğruna mübarizə aparmalı olduğunu, hətta Makiavellinin də qeyd etdiyi kimi bunun üçün aparılan müharibələri qanunauyğun hesab edirlər. Bu politikada güclü tərəfin gücü zəif üzərində necə istifadə etdiyi deyil, iki güclü tərəf arasındakı güc mübarizəsi əks olunur.

İlk dəfə H.Morgentau tərəfindən ortaya atılan bu anlayış “güc yanaşması” adlanır. Güc yanaşmasına görə, beynəlxalq siyasət, dövlətlərarası münasibətlər - güc mübarizəsi adlanır. Morgentau gücdə hərbi potensialı üstünlüyünü vurğulayaraq əslində yayındırıcı ünsürün də güc aspektindən təsirini ön plana çəkir. Yayındırıcı ünsür dedikdə, təhlükəsizliyi qorumaq məqsədilə tərəflərdən birinin siyasi maraqlarının dəyişdirilməsi nəzərdə tutulur.

Morgentauya görə güc, mövcud vəziyyəti dəyişmək, qorumaq və ya prestij üçün istifadə olunur. E.Karr müharibənin ən son variant olduğunu bildirərək gücün yayındırma potensialından asılı olduğunu göstərmişdir. Morgentaunun gücü tərəflər arasında psixoloji münasibət kimi tanıtməsi klassik realizmə görə güc qavramının şiddət və hərbi gücə deyil, yayındırıcı ünsürə istinad etdiyini göstərir. Tomas Hobs hesab edirdi ki, müharibələrin baş verməsinə təsir göstərən başlıca amil dövlətlər arasında mövcud olan təhlükə, rəqabət ünsürləridir.

Neorealistlərin gücə yanaşmasında aktorların davranışlarını dəyişdirmək qabiliyyəti və ya potensialından daha çox beynəlxalq sistem ön plana çıxarılır. Neorealistlərə görə aktor bacarıqları gücün təşkil olunmasında rol oynayır. Lakin bu gücün tanınmasında kifayət qədər təsir etmir. Aktor bacarıqları beynəlxalq sistem içərisində qeyri müəyyən

bərabərlikdə dağıdılmışdır və bu bərabərsizlik gücü tanıdan ən önəmli ünsürdür.

Waltza görə, super güc dövlətin sistemdə ən güclü dövlət olmasının əsas səbəbi dövlətlər üzərində geniş nəzarət deyil, geniş fəaliyyət sahəsinə sahib olmasıdır. Neorealistlər realistlərdən fərqli olaraq gücü təhlükəsizliyin qorunması üçün əsas vasitə olaraq qiymətləndirir. Neoliberalistlər isə hesab edirlər ki güc “qarşılıqlı asılılıq” nəzəriyyəsi ilə bənzərlik təşkil edir. Keohane və Nye-n “qarşılıqlı asılılıq” kimi adlandırdığı bu anlayış dövlətlərin siyasi, sosial cəhətdən bir-birinə bağlanması, təhlükəsizlik və şiddət anlayışlarının öz mənasını itirməsidir.

Onların fikrincə, qarşılıqlı asılılığı az olan dövlət daha çox siyasi təsirə malikdir. J.Nye irəli sürmüşdür ki, aktorların gücünü təyin edən əsas ünsür onların sistem içərisindəki mövqeyi və fəaliyyət bacarıqlarından ibarətdir. Keohane və Nye, güc qavramını qarşılıqlı asılılıq nəzəriyyəsi əsasında “həssaslıq”(sensitivity) və “zəiflik” (vulnerability) aspektindən dəyərləndirir. Həssaslıq, qarşılıqlı asılılıq nəzəriyyəsinin nəticəsi kimi dövlətlərin beynəlxalq sistemdə malik olduğu fəaliyyət sahəsini müəyyənləşdirir. Aktorların zəif olduqları vəziyyət yarandıqda isə onların fəaliyyət sahələri məhdudlaşır və xarici təsirlər vasitəsi ilə daha tez təsir altına düşürlər.

Keohane beynəlxalq siyasətdə 2 təməl hədəf olaraq qiymətləndirdiyi rifah və güc anlayışları arasında əlaqə qurmağa çalışmışdır. “Want satisfaction” adlandırdığı bu anlayışa əsasən iqtisadi məqsədlərə yönəlik yürüdülmən siyasət rifah, iqtisadi məsələlərdən uzaqda izlənmən siyasət isə güc adlanır. Keohanenin fikirlərinə görə bir aktorun müəyyən bir siyasi məsələyə daha çox önəm, diqqət verməsi və bu səbəblə digər aktorların da təsir altına düşərək öz davranışlarını dəyişməsi həmin dövlətin güclü olması demək deyildir.

Liberalizm “mükəmməl insan” düşüncəsini irəli sürərək onun əsasında demokratiya və inkişafın durduğu fikrini irəli sürür.

I Dünya Müharibəsindən sonra V.Vilsonun siyasi və iqtisadi istiqamətli dəyişiklikləri ilə birlikdə bu ideologiya daha geniş yayılmışdır. Vilson sülhün təmin etmək üçün təkcə dövlətlər arasındakı münasibətlərin deyil, beynəlxalq təşkilatların da vacibliyini vurğulayırdı. Bu səbəblə, liberalistlərə görə beynəlxalq münasibətlərin aktorları dövlətlərlə yanaşı, beynəlxalq qurumlar və ya dövlət üstü təşkilatlar hesab olunur. Realizmin əksinə liberalistlər birgə fəaliyyət prinsipini və əməkdaşlığı ön plana çəkir. İdealistlər, beynəlxalq strukturun inkişafı üçün vacib olan əməkdaşlıqların iqtisadi sahələrdə mümkünlüyünü irəli sürür.

Konstruktivistlərin gücə yanaşması neoliberalların “want satisfaction” anlayışı ilə bənzərlik təşkil edir. Konstruktivistlərə görə, dövlətlərarası münasibətlərə yön verən əsas iki amil var: fikirlər və maraqlar. Wendt, gücü analizi zamanı “maraqların bölünməsi” (distribution of interests) anlayışını ön plana çıxarır. Wendt hesab edir ki, dövlətlər tarixi təcrübələr və ya müxtəlif dövlətlər haqda yaranan subyektiv fikirlər səbəbi ilə aktorların izlədikləri siyasətə hər zaman obyektiv yanaşırlar. Realistlərin əksinə olaraq, konstruktivistlər gücün hər zaman müharibəyə deyil dövlətlər arası əməkdaşlığa da yol açdığını müdafiə edirlər.

Ədəbiyyat

1. Joseph Nye.The means to success in world politics.New York. Public Affairs.2004.pp.1-2
2. Hans Morgentau. Politics among nations;The struggle for power and peace. New York. Alfred A.Knoff INC.1985.pp.126-175

3. J.Nye. The Changing Nature of World Power, Political Science Quarterly. New York. pp.177-192
4. Ramazan Derleyen. Uluslararası İlişkiler Teorileri; Realizm. İletişim yayımları. ss.159-186

MULTİKULTURALİZM AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT SİYASƏTİNİN PRIORİTET İSTİQAMƏTİ KİMİ

A.E.Orucova
Beynəlxalq münasibətlər kafedrası, dissertant
Bakı Dövlət Universiteti

“...Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyaların qovuşduğu məkan olaraq, əsrlər boyu milli-mədəni rəngarənglik mühitinin formalaşdığı, ayrı-ayrı millətlərin və konfessiyaların nümayəndələrinin sülh, əminamanlıq, qarşılıqlı anlaşma və dialoq şəraitində yaşadığı diyar kimi tanınmışdır. Ölkəmizdə multikulturalizm artıq alternativ olmayan həyat tərzinə çevrilmişdir”

İlham Əliyev

Son illərdə dini dözümsüzlük, irqi ayrı-seçkilik və dünyanın müxtəlif bölgələrindəki ölkələrdə və cəmiyyətlərdə İslamofobik tendensiyaların güclənməsinə səbəb olan ciddi fəlakətlərin mövcudluğu bir daha sülhə əsaslanan birgəyaşayış prinsiplərinin nə qədər vacib olduğunu və çoxmədəniyyətliliyin yaradılmasının bütün insanlığa nə qədər zəruri olduğunu göstərməkdədir.

Etnik-mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsi həyata keçirilmədikdə və ya düzgün aparılmadıqda cəmiyyətin

inkişafının ayrı-ayrı sahələrində ciddi problemlər, hətta münaqişələr yaranır [3, səh: 28].

Bu səbəbdən etnik-mədəni müxtəlifliklərin düzgün tənzimlənməsi çoxmədəniyyətli dövlət üçün böyük praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün dünyada multikulturalizm siyasəti ilə bağlı iki qütbün formalaşmasını görməmək mümkün deyil. Birinci qütbü bədbin qütb adlandırma bilərik. Onu 2011-ci ildə Böyük Britaniyanın sabiq Baş naziri Devid Kameron formalaşdırdı və bütün dünyaya bəyan etdi ki, Avropada multikulturalizm siyasəti müxtəlif mədəniyyətlərin bir-biri ilə inteqrasiya olmaqdan imtina etməsi səbəbindən iflasa uğradı.

Bu, həqiqətən, bədbin nəticə idi və zamanın göstərdiyi kimi, həm də qorxulu sonuclara – qarşıdurmalara, fəlakətlərə gətirib çıxardı. Digər qütbü isə nikbin qütb adlandırma bilərik və bunun təntənəsini bu gün biz Azərbaycanda görürük. Əlbəttə ki, nikbin qütbün beynəlxalq aləmdə əsl siyasi memarı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevdir. Ulu Öndər Heydər Əliyev uzaqgörənliyi ilə Azərbaycanın uğurlu gələcəyi üçün çox möhtəşəm, işıqlı bir siyasi platforma qurmuş və Cənab İlham Əliyev bu prinsiplər üzərində uğurlu model yaratmışdır.

Əsrlər boyu multikulturalizm ənənələri mövcud olduğu Azərbaycanda xalqlar və dinlərin nümayəndələri bir ailə kimi dostluq və tolerantlıq mühitində yaşamışlar və heç vaxt dözümsüzlük və sosial fobiya ilə üzləşməmişlər. Tarixi olaraq yalnız İslam deyil, digər din və xalqların nümayəndələri dini və milli inanclarını, ənənələrini məhdudlaşdırmadan yaşamışlar və dövlət tərəfindən ibadət yerlərinin (məscidlər, kilsələr, sinaqoqlar) tikilməsinə və təmirinə daim xüsusi diqqət yetirilmişdir. Azərbaycan Respublikasında dini etiqad azadlığı möhkəm hüquqi-normativ əsaslara malikdir.

Azərbaycanda müxtəlif toplumlar arasında örnək təşkil edən münasibətlərin təməlində bir-birinin dini inanclarına və mənəvi dəyərlərinə dərin hörmət dayanmaqdadır. 1918-ci ildə

müsəlman dünyasında ilk dünyəvi dövlət olan Azərbaycan Demokratik Respublikasında bütün vətəndaşlara dini, etnik, gender və irqi ayrı-seçkilik etmədən səs vermək hüququ verildi. Sovet İttifaqının dağılması ilə Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra, ümummilli lider Heydər Əliyev bu multikulturalizm ənənəsini ideoloji məqsəd kimi seçərək, Azərbaycanın uğurlu gələcəyi üçün əsrlər boyu yaradılan bu ənənəni inkişaf etdirərək sistemli effektivliyini təmin etdi. Bu gün cənab İlham Əliyev tərəfindən Azərbaycan xalqının çoxmədəniyyətli ənənələrinin qorunması və inkişafı uğurla davam etdirilməkdədir.

Cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə ölkəmizdə tarixən formalaşan çoxmədəniyyətlilik mühitinin davamlılığı təmin edilməklə birlikdə bunun dünya siyasətinə qiymətli bir təcrübə olaraq təqdim edilməsi istiqamətində əhəmiyyətli tənzimləmələr reallaşdırılmışdır. Bu siyasətin reallaşdırılmasına yönələn tədbirlər sırasında Multikulturalizm və Dini məsələlər üzrə Dövlət Müşavirliyi, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması, Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumlarının təşkili və Bakıda humanitar forumların təşkil edilməsini göstərmək olar. Azərbaycan multikulturalizmin elmi prinsipləri ilə bağlı bəzi vacib işlərin icrasını və dünyada təbliğini həyata keçirmişdir. Azərbaycanda dini-mədəni müxtəliflik mühitinin dövlət tərəfindən qorunması üçün təhsil, mediya və cəmiyyətdə çoxmədəniyyətlilik dəyərlərin davamlı təşviqi daim davam etdirilir [2, səh: 47].

Məsələyə bu gün dünyada baş qaldıran milli, dini və ideoloji qarşıdurmalar, qlobal güc mərkəzləri arasındakı gedərək daha ağırlaşdırıcı mübarizə kontekstində yanaşsaq, Azərbaycan Respublikasının mədəni siyasət sahəsində zəngin və bənzərsiz bir təcrübəsi beynəlxalq miqyasda özünü təsdiqlədi, hətta onu humanizmin prinsipləri olan qlobal mədəni-ideoloji əməkdaşlıq mərkəzlərindən birinə çevirmişdir.

2004-ci ildə qeyri-hökumət, qeyri-kommersiya təşkilatı kimi fəaliyyətə başlamış Heydər Əliyev Fondu təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman, elm və texnologiya, ətraf və digər sahələrdə yerli və beynəlxalq səviyyədə layihələr həyata keçirməklə ölkənin sosial iqtisadi və mədəni inkişafına, həm də xarici ölkələrdə Azərbaycanın tanınmasına öz töhvəsini verməkdədir.

YUNESKO-nun və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondu çoxmədəniyyətlilik və tolerantlıq ənənəsinin beynəlxalq miqyasda elan edilməsinə böyük töhfələr vermişdir. Bu baxımdan, bütün dinlərə əhəmiyyət verən Heydər Əliyev Fondunun Luvr Muzeyində İslam mədəniyyəti guşəsinin təşkil edilməsində, Romada katakombaların bərpasında, Strasburq və Fransanın digər bölgələrindəki kilsələrin təmirindəki iştirakını vurğulamaq lazımdır.

Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə 2008-ci ildən başlayaraq “Bakı Prosesi” çərçivəsində edilən işlərin nəticəsi olaraq Azərbaycan artıq dünyada multikulturalizm və tolerantlıq modeli olan bir ölkə statusunu əldə etmişdir. Təsadüfə deyildir ki, 2014-cü il sentyabrın 26-da BMT Baş Məclisinin 69-cu sessiyasında Sivilizasiyalar Alyansının VII Qlobal Forumunun 2016-cı ildə Bakıda keçirilməsi barədə qərar qəbul edilmiş, 2016-cı il Aprelin 26-da Bakıda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci qlobal forumu açılmışdır.

Forumda dünyanın 140-dan çox ölkəsindən nümayəndə heyətləri, çoxsaylı beynəlxalq təşkilatların, dini konfesiyanın, QHT-lərin nümayəndələri iştirak etmişdir. Forumun açılış mərasimində prezident İlham Əliyev çıxışı zamanı bildirmişdir ki, bugün tolerantlıq məkanı kimi dünyaya örnək olan Azərbaycan mədəniyyətlərin dioloqunun inkişafına, sivilizasiyalararası münasibətlərin qarşılıqlı tənzimlənməsinə,

mədəni müxtəlifliyin qorunmasına istiqamətlənən tədbirlərin reallaşdırılması sahəsində zəngin təcrübəyə malikdir.

Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci qlobal forumunun təşkili ilə yanaşı Cənab İlham Əliyev 2016-cı ili Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan etmiş və bu çərçivədə ölkəmizdə və xaricdə bir çox tədbirlər baş tutmuşdur. İlk növbədə, onu qeyd etmək olar ki, “Multikulturalizm ili” ilə əlaqədar 2016-cı il martın 11-də imzalanmış geniş, çoxşaxəli tədbirlər planı tam olaraq həyata keçdi. Bu tədbirlər planında ölkədə və xaricdə elmi-metodoloji konfransların, “dəyirmi masa”ların, seminarların, festivalların, konsertlərin, tamaşaların, sərgilərin, müsabiqələrin, yay və qış multikulturalizm məktəblərinin keçirilməsi,

“Azərbaycan multikulturalizmi” fənninin proqramının yaradılması və dərsliyinin hazırlanması, müxtəlif xarici və ölkə universitetlərində bu fənnin tədrisi, multikulturalizmin nəzəri-praktiki məsələlərinə, tarixi və müasir aspektlərinə həsr olunmuş məqalə və monoqrafiyaların nəşri, xaricdə və ölkədə Azərbaycan multikulturalizminin dayaq nöqtələrinin yaranması və bir sıra başqa məsələlər öz əksini tapmışdır.

Son olaraq qürurla deyə bilərik ki, etnik, dini, mədəni dəyərlərin və hətta məzhəb fərqliliyinin qarşılıqlıya və qarşılıqlılaşma vasitəsinə çevrildiyi bir zamanda Azərbaycanda bu fərqliliklər ölkəmizin milli sərvəti olaraq qəbul edilir və birgə yaşayış qaydalarını müəyyən edir. Bu səbəbdən Azərbaycanın multikulturalizm modeli dünya üçün nümunədir.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev mədəni irsimizin keşiyində. I kitab. Bakı: “Bakı”, 2001
2. Hüseynov İ.H. Milli-mədəni irsimizin təntənəsi. “Mədəniyyət dünyası”, III buraxılış, Bakı, 2001

3. Мамедов Ф.Т. Культурология как путь к эффективной жизне- деятельности. Баку: 2006

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN HAKİMİYYƏTƏ QAYIDIŞI VƏ MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK SİSTEMİNİN QURULMASI

Vəfa Cəlil qızı

*Diplomatiya və müasir inteqrasiya prosesləri kafedrası,
dissertant Bakı Dövlət Universiteti*

1993-cü il iyunun 9-da Heydər Əliyev Naxçıvandan Bakıya qayıtdı. Bu böyük günlər Azərbaycan xalqının tarixinə böyük hərfə yazılan qayıdış idi. Suverenliyimizə, varlığımıza, müstəqilliyimizə qayıdış idi. Böyük siyasətçi görülcək işlərin miqyas və çətinliklərini qabaqcadan görərək xalqın təklifini qəbul etdi. Özü də sakit, təmkinlə böyük vədlər vermədən qəbul etdi. İşin rəsmi tərəfi isə 1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclasında həll edildi. Milli Məclisin gündəliyində bir məsələ dururdu. Bu məsələ Respublika Ali Sovetinin sədrinin seçilməsi ilə əlaqədar məsələ idi. Gizli səsvermə yolu ilə Heydər Əlirza oğlu Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçildi.

Heydər Əliyevin Respublika Ali Sovetinin sədri seçildiyi ərafədə Sürət Hüseynov sakitləşmək bilmirdi. O, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi partiyasını hakimiyyətdən salmaq üçün öz silahlı qüvvələrinin bir hissəsini Bakıya tərəf göndərdi. Vahiməyə düşmüş prezident Əbülfəz Elçibəy Naxçıvana - Kələkiyə qaçdı. Bəzi hökumət üzvləri istefa verdilər, bəziləri isə vəzifələrini donduraraq hakimiyyətdən getdilər. İyunun 23-də Respublika Ali Soveti tərəfindən Respublika Prezidentinin səlahiyyətləri də Heydər Əliyevə həvalə olundu. 1993-cü il oktyabrın 3-də isə Heydər Əlirza oğlu Əliyev ümumxalq səsverməsi yolu ilə Respublikanın Prezidenti seçildi [3, səh: 28].

Heydər Əliyev prezident seçildikdən sonra milli inkişaf siyasətini həyata keçirməyə və dərhal ölkə qarşısında duran problemləri həll etməyə başladı. Gəncədə hadisələr öz axarına düşdü. Əlikram Hübətovun 1993-cü ilin yayında elan etdiyi qondarma “Talış Muğan Respublikası” Heydər Əliyevin xalqa müraciəti ilə bölgə zəhmətkeşlərinin təzyiqi ilə ləğv olundu. “Sadval” separatçılarının separat hərəkətlərinin qarşısı alındı, ayrı-ayrı silahlı qruplaşmalar ləğv olundu. Ölkədə əmin-amanlıq, siyasi sabitlik yarandı. 1994-cü il mayın 5-də isə “Bişkək” protokolunun imzalanması ilə Ermənistanla Azərbaycan arasında uzun illər davam edən müharibə dayandırıldı. Atəşkəs əldə edildi. Atəşkəs rejimi bu günə qədər saxlanılır. İnflyasiya dayandırıldı, aqrar sahədə islahatlara başlandı. Azad bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar özəlləşdirməyə geniş meydan verildi. Xarici siyasətdə mühüm nailiyyətlər əldə edildi.

Ölkədə yaranan sakitlik, əldə edilən nailiyyətlər hakimiyyət hərisi olan müəyyən qüvvələri ciddi narahat edirdi. Onlar hakimiyyətə can atır və bunun üçün hər cür çirkin vasitələrə əl atırdılar. 1994-cü il oktyabrın 4-də Respublika Nazirlər Kabinetinin sədri Sürət Hüseynovun başçılığı ilə Gəncədə edilən dövlət çevrilişi qəsdı, 1995-ci il martda Bakıda Xüsusi Təyinatlı Polis işçilərinin dövlət çevrilişi cəhdi baş tutmadı. Təəssüf ki, ikinci cəhd zamanı 49 nəfər həlak olmuş, 125 nəfər isə ağır yaralanmışdır. Bunlardan əlavə, bir sıra başqa sui-qəsd və təxribatlar da aşkar edilib zərərsizləşdirildi.

Müstəqillik bərpa edildikdən sonra Azərbaycanın yeni Konstitusiyanın hazırlanması zərurəti yarandı. Yeni konstitusiyanın işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsi müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran başlıca vəzifələrdən biri olmuşdur [1, səh: 36]. Bu məqsədlə 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının yeni layihəsinin işlənilib hazırlanması haqqında”, 1993-cü ildə isə

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi “Azərbaycan Respublikasının ilk milli Konstitusiyaya layihəsinin hazırlanması haqında” qərarlar qəbul etmişdir.

Lakin bu işdə konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiyaların səmərəsiz fəaliyyət göstərməsini nəzərə alan Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 2 may 1995-ci il tarixində prezident Heydər Əliyevin sərəliyi ilə 33 nəfərdən ibarət Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiyanın tərkibini müəyyən edən yeni qərar qəbul etdi. Yaradılmış komissiya suveren Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyasını hazırladı və ümumxalq müzakirəsinə çıxartdı. Nəticədə referendum yolu ilə 12 noyabr 1995-ci ildə 5 bölmə, 12 fəsil, 158 maddədən və keçid müddəələrindən ibarət yeni konstitusiyaya qəbul edildi və 27 noyabr 1995-ci ildə qüvvəyə mindi. Qeyd edim ki, Konstitusiyaya ilk əlavə və dəyişikliklər 24 avqust 2002-ci ildə, son əlavə və dəyişikliklər isə 18 mart 2009-cu ildə referendum yolu ilə edilib. 24 avqust 2002-ci ildə Konstitusiyanın 22 maddəsinə ümumilikdə 31, 2009-cu ilin martın 18-də keçirilən referendumla Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29 maddəsinə ümumilikdə 41 əlavə və dəyişikliklər edilib.

Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasının qəbul edilməsi xalqımızın həyatında həm dövlətçiliyimiz, həm də cəmiyyətin ayrı-ayrı üzvlərinin mənafeləri baxımından böyük ictimai-siyasi hadisəyə çevrilmiş, Azərbaycanın dünya birliyində mövqelərinin möhkəmləndirilməsinə doğru atılmış önəmli bir addım kimi qiymətləndirilmişdir. Azərbaycan dövlətinin suverenliyini, müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü qorumağa, hüququn aliliyi və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının reallığı prinsiplərinə əsaslanan demokratik hüquqi dövlət qurmağa təminat verən, ədalətli, iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini və demokratik quruluşu təmin edən yeni konstitusiyaya

Azərbaycan xalqının tarixində ilk demokratik, tərəqqipərvər, beynəlxalq hüquq normaları və prinsiplərini özündə əks etdirən əsas qanun, siyasi və hüquqi sənəddir.

Göründüyü kimi, Azərbaycan Prezidenti kimi Heydər Əliyevin 1993-cü ildən tutmuş 2003-cü ilə qədər irəli sürdüyü ideya və fikirlər, iqtisadi, siyasi və sosial-mənəvi sahədə reallaşdırdığı kurs və praktiki tədbirlər milli inkişaf siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsinin ikinci mərhələsində ölkədə bir ictimai-siyasi sistemdən digərinə keçidin, yeni demokratik cəmiyyətin və ictimai həyat normalarının əsaslarını yaratmışdır. Bu siyasət bütün keçid dövrü ərzində imperiya və sosializm sistemindən azad olaraq müstəqillik yolu tutmuş, lakin region və dünya güclərinin kəşişən maraqları ilə üz-üzə qalmış, getdikcə qloballaşan dünyada öz yerini axtaran, milli maraqlarını və təhlükəsizliyini qorumağa çalışan gənc Azərbaycan dövləti üçün praktiki fəaliyyət proqramına çevrilmişdir.

Heydər Əliyevin milli inkişaf siyasəti həm də uzun illər öz dövlətçiliyindən və milli-mənəvi köklərindən ayrı salınmış Azərbaycan xalqının özünəqayıdış və özünü təsdiqində mühüm, səfərbəredici funksiya yerinə yetirmiş, dövlət strukturlarının rəsmi və praktiki fəaliyyətinin, həyata keçirilən iqtisadi-siyasi, hüquqi və sosial-mənəvi proqramların əsasında dayanmışdır. Çünki, Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə, o, təkə müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsi, onun müstəqilliyinin dönməzliyinin təmin olunması və dövlətçilik atributlarının formalaşdırılması ilə deyil, mütəxəssislərin fikrinə görə, həm də, Azərbaycan xalqının dövlətçilik ənənələrinin qədim köklərinin üzə çıxarılması və müasir tarixi dəyərlərlə birləşdirilərək milli şüurun bərpa olunması sahəsində əvəzsiz rol oynamışdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi haqqında Əsasnamə. Bakı: Qanun, 2011
2. Əliyev H.Ə. Müstəqillik yolu: seçilmiş fikirlər. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 1997
3. Həsənov Ə.M. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti. Bakı: Letterpress, 2011

SIYASİ MODERNLƏŞMƏ VƏ SIYASİ DƏYİŞİKLİKLƏR

*dos. Nazim İbadov, dos. Məcid Əfəndiyev,
Politologiya və sosiologiya kafedrası,
Bakı Dövlət Universiteti*

Siyasi modernləşmə cəmiyyətin siyasi sferasında elə dəyişiklikləri səciyyələndirir ki, o, siyasi sistemin genişlənməsini, onun daxili strukturunu və funksiyasının əhəmiyyətli transformasiyasını, sosial həyatın təkmilləşdirilməsini, sosial problemlərin yeni sivil səviyyədə həllini təcəssüm etdirir. Məhz bu mənada siyasi modernləşmə xüsusi sosial fenomen kimi çıxış edir. E. Dyurkheymin belə bir fikrini xatırlamaq yerinə düşər ki, sosial həyatın izahını cəmiyyətin öz təbiətində axtarmaq lazımdır.

Siyasi modernləşmə, siyasi dəyişikliklər və onların texnologiyası vərdislərə və biliklərə yiyələnən müəyyən subyektlərin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Həmin subyektlərsiz texnologiya həyatilik kəsb etmir. Texnologiya siyasi hadisələrin ölçüsü problemini yeni tərzdə təzahür etdirir, siyasi hadisələrin tənzimlənməsi (nəzarəti) məqsədilə ixtisaslaşmış fəaliyyətin əsasını möhkəmləndirir. Siyasi texnologiya insanların fəaliyyətini, sistemin təşkilini nizamlayır və buna görə də əlverişli siyasi məsələlərin həlli üçün çoxtərəfli istifadə edilə bilər. Siyasi texnologiya siyasi hakimiyyətin və dövlət idarəçiliyinin əhatə etdiyi bütün sahələrdə yayılır.

Cəmiyyətə xas olan siyasi hadisələr, onların strukturu və elementləri daim dəyişikliyə, modernləşməyə məruz qalır. Siyasi hadisələr arasındakı qarşılıqlı əlaqələr və münasibətlər daim dəyişikliyə uğrayır. Belə dəyişikliklər bir qayda olaraq siyasi hadisələrin irəliyə doğru hərəkətinin ümumi tipi kimi açıqlanır. Onlar müəyyən elementlərin və siyasi əlaqələrin təşəkkülü ilə bağlı nəzərə çarpır.

Siyasi inkişaf və ya siyasi modernləşmə ilə bağlı XX əsrin 50-ci illərindən etibarən modernləşmə nəzəriyyəsi geniş yayıldı. Qərb siyasi elmində təşəkkül tapan bu nəzəriyyənin görkəmli nümayəndələri Q.Almond, D.Apter, L.Pay və başqaları sayılır. Bu nəzəriyyəçilər bütövlükdə siyasi modernləşmənin başlıca xüsusiyyətlərinə aşağıdakıları aid edirlər:

- Rəqabətdə olan siyasi təşkilatların təşəkkülü və inkişafı;
- Müxtəlif maraq qruplarının köməyi ilə, ictimai maraqların uyğunlaşdırılmasında siyasi sistemin qabiliyyətinin yüksəlməsi;
- Tələbatların effektiv toplanmasının siyasi mexanizminin formalaşması;
- Seçki hüququ vasitəsilə, müxalifətdə olan partiyaların və azad mətbuatın köməyi ilə müxtəlif təbəqə və qrupların siyasi iştirakçılığının yüksəlməsi sayəsində sosial periferiyanın səfərbər olunması;
- Rəşadətli siyasi bürokratiyanın yaradılması və effektiv fəaliyyəti;
- Hökumətin funksiyalarının, qanunverici sistemin, münaqişələrin həllinin hüquqi texnologiyasının və idarəedici tənzimlənmənin rolunun artması.

Siyasi modernləşmə nəzəriyyəsində başlıca olaraq siyasi inkişafın şəraiti və hər şeydən əvvəl sosial bərabərlik probleminə aydınlıq gətirilir. Siyasi inkişaf cəmiyyətin siyasi sferasında müəyyən dəyişikliklər prosesi kimi səciyyələnir. Siyasi prosesin gedişində siyasi sistemin bu və ya digər

elementi təkrar oluna, aradan qalxa və yarana bilər. “Sosial kapital sosial təşkilin xarakteri kimi səciyyələnir” (2, 69).

Modernləşmə nəzəriyyəsinin nümayəndələri qeyd edirlər ki, inkişaf prosesi məhz siyasi və intellektual elita tərəfindən istiqamətlənir, həmin proses müasir sositumda yalnız bu elitanın nəzarətində təzahür edir.

Elmi ədəbiyyatda modernləşmiş elitanın dörd tipi fərqləndirilir: ənənəvi, liberal, avtoritar və sağ radikal. Ş.Eyzenştadt siyasi modernləşmənin xüsusiyyətlərinə bunları aid edir: siyasi rolların və institutların yüksək ixtisaslaşması ilə bağlı olan diferensiallaşmış siyasi strukturun yaradılması; qanunvericilik sferasının ərazi və funksional baxımdan genişlənməsi; rasiyal siyasi bürokratiyanın təşəkkülü və sürətlə böyüməsi; siyasi iştirakçılığın müntəzəm olaraq genişlənməsi; ənənəvi elitaların və onların legitimləşməsinin zəifləməsi; ənənəvi elitanın modernləşdirici elita ilə əvəzlənməsi.

Cəmiyyətdə baş verən sosial dəyişikliklər insanların məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində reallaşır. Bu fəaliyyət müxtəlif sosial hərəkətlərdən və qarşılıqlı fəaliyyətdən ibarətdir. İnsanların fəaliyyət motivi və oriyentasiyası ilə əlaqədar olaraq bu qarşılıqlı bağlılıq qeyri-şüari, kortəbii də baş verə bilər. “Ümumi modernləşmə” anlayışına aid olan sosial dəyişiklik sosial obyektin bir vəziyyətindən digərinə keçməsidir, cəmiyyətin sosial təşkilində, onun sosial institutlarında və sosial strukturlarında hər hansı motivləşmədir. Sosial inkişaf dəyişikliklərin ən mühüm ümumi ifadəsi kimi səciyyələnir. Şübhəsiz inkişaf kateqoriyası yalnız daxili struktura malik olan obyektlərə tətbiq olunur. Obyektdə baş verən dəyişiklik inkişafın məzmununu təşkil edir, onun mahiyyəti isə bütöv olanın strukturunun dəyişməsində təzahür edir.

Siyasi modernləşmənin ən əhəmiyyətli problemi rasiyal məqsədyönlü islahatlar həyata keçirmək qabiliyyətinə malik olan effektiv, optimal, siyasi sistem formalaşdırmağa qadir

siyasi elitanın mövcudluğudur. Siyasi modernləşmənin hər bir mərhələsində effektiv fəaliyyəti ilə səciyyələnən siyasi elita iqtisadi inkişafın əldə olunması ehtimalına hesablanan instrumental strategiyanın tərəfdarı kimi çıxış edir. Modernləşdirici siyasi sistemlərdə siyasi münaqişələrin yaranması da labüddür. Münaqişələr eləcə də siyasi qarşıdurma həyatımızın gündəlik reallığı kimi təzahür edir. Bu baxımdan modernləşmənin siyasi inkişaf kontekstində tədqiqi və təhlili siyasi münaqişələrin mahiyyətinin açıqlanmasını elmi-praktiki zərurətə çevirir. Münaqişə eləcə də siyasi münaqişə bu və ya digər qarşılıqlı sosial münasibətlərin bəzi vəziyyətidir. Həmçinin bu münasibətlərin yalnız ümumi əsası kimi deyil, eləcə də bütün sosial həyatın ümumi və universal əsası kimi çıxış edir.

Müasir dövrdə demokratik siyasi sistemin modernləşməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Demokratik siyasi sistemin modernləşməsinin mühüm istiqamətlərindən biri sosial dövlətin yaranması və inkişafıdır. Bu, dövlətin modern mahiyyətinin spesifik ifadəsidir. Hüquqi sosial dövlətin mahiyyəti ilə bağlı tədqiqatçıların əksəriyyəti hesab edir ki, əgər bəşər cəmiyyəti legitim xarakter kəsb etmək istəyirsə o, birincisi, hüquqi xarakterə malik olmalıdır; ikincisi, hüquq ədalət keyfiyyətini əks etdirməlidir; üçüncüsü, ədalətli hüquq, ictimai hüquq qaydaları ilə qorunmalıdır, başqa sözlə ədalətli dövlət simasına malik olmalıdır.

Sosial dövlətin elementləri ilk dəfə Avropada (Almaniyada) XIX əsrin sonlarında təzahür etmişdir. “Sosial dövlət” anlayışının özü də məhz bu əsrin sonunda məşhur alman alimi Lüdvik fon Ştayn tərəfindən elmə gətirilmişdir. O hesab edir ki, sosial dövlət özünün bütün vətəndaşlarının iqtisadi və ictimai tərəqqisinə imkan yaratmalıdır. Çünki son nəticədə bir nəfərin inkişafı hamının inkişafının şərti kimi çıxış edir, məhz bu mənada sosial dövlət haqqında danışmaq olar. Sosial dövlət bəşəri ləyaqətin institusional təminatçısıdır.

“Sosial dövlət” termini 1949-cu ildə AFR Konstitusiyasında hüquqi baxımdan təsbit edildikdən sonra geniş yayıldı.

“Sosial dövlət” anlayışı müasir tipli demokratik dövlətləri səciyyələndirmək üçün ictimai və siyasi nəzəriyyədə dolğun ifadəsini tapdı. Sosial dövləti fərqləndirən cəhətlərdən biri ondan ibarətdir ki, o, siyasi və ideoloji ritorikadan istifadə etməklə, son onilliklərdə ciddi siyasi nəzəriyyənin anlayışlar aparatına nüfuz etmişdir (2, s.359).

Sosial dövlətin fəaliyyəti nəinki ləyaqətli həyat səviyyəsinin, həyat keyfiyyətinin təmin olunmasına, həmçinin insanın azad, yaradıcı inkişafına yönəlir, həyat fəaliyyətinin təkmilləşməsinə və ictimai tərəqqiyə istiqamətlənir. Sosial dövlətin məqsədlərinin reallaşması mexanizmi hakim ideologiyadan asılıdır və sosial siyasətdə öz təcəssümünü tapır. O, hər bir ölkənin konkret öz tarixi şəraitini nəzərə almaqla formalaşdırılır.

Ədəbiyyat

1. Мехтиев Р. Азербайджан: 2003-2008. Размышляя о времени. Баку: Шарг-Гарб, 2008.
2. Политология: Энциклопедический словарь. М., Биг-Н, 1993.

AZƏRBAYCANIN SOSIAL SİYASƏTİNDƏ SƏHIYYƏ SİSTEMİ

*s.ü.f.d. Məlikli Günel Qurbanəli qızı
AMEA-nın elmlər doktoru proqramı üzrə dissertantı*

Azərbaycanın milli inkişaf siyasətində səhiyyə sistemi ilə bağlı ilk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, 1997-ci il iyunun 26-da qəbul edilmiş “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 32-ci maddəsində də

ilkin tibbi-sanitariya yardımının göstərilməsilə bağlı qaydalar təsbit olunub [1, s.213].

Əhalinin sağlamlığının qorunması sahəsində dövlətin vəzifələri ilk növbədə sağlamlığın qorunması sahəsində dövlət proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsidir. Dünyanın inkişafında qlobal problemlərin təsiri getdikcə artır. Bu da insan sağlamlığına mənfi təsir göstərir. Səhiyyə orqanlarının qarşısında getdikcə daha mürəkkəb məsələlər durur. Sağlam nəslin böyüməsi dövlətin qüdrətini artırır, insan kapitalın dəyərliliyinin istifadəsində imkanlarını genişləndirir.

Sağlamlığın təmin olunmasında bir çox amillər sırasında (genetik, sosial, idarəetmə) həm də sağlam ətraf mühitin təmin olunmasıdır. Müasir şəraitdə ətraf mühitin çirkləndirilməsi əhalinin müxtəlif xəstəliklərlə qarşılaşmasına səbəb olur, genofondu zəiflədir, insan nəslinin gələcəyini böyük sual altına alır. Bu baxımından, təhqiqatçıların haqlı olaraq qeyd etdikləri kimi, “əhalinin radiasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsində istehsalata nəzarət də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqədar olaraq dövlət idarəetmə və nəzarətə geniş yer vermişdir. Qanunda göstərilir ki, ionlaşdırıcı şüa mənbələrinin istifadəsi ilə əlaqədar fəaliyyət göstərən müəssisələr və təşkilatlar radiasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün müntəzəm istehsalat nəzarəti keçirirlər” [1, s.217].

Bildiyimiz kimi, dövlət səhiyyə sisteminin qurulması üçün bir sıra istiqamətlərdə müəyyən tədbirlər həyata keçirir ki, bunlara dövlət hesablı səhiyyə xidmətinin saxlanılması, vətəndaşların tibbi sığorta ilə təmin olunmasının tətbiqi və s. bu kimi tədbirlər daxildir. Ümumiyyətlə, səhiyyə sahəsinin inkişafı həyata keçirilən sosial siyasətin səmərəliliyi baxımından çox vacibdir [2, s.145].

Ulu öndərin hakimiyyətə qayıdışından sonra onun həyata keçirdiyi islahatlar səhiyyə sahəsində də öz bəhrəsini verməyə başladı. Qısa zaman kəsiyində ölkə boyu səhiyyə ocaqlarında yenidənqurma işləri başlandı. Ölkənin bütün regionlarında

diagnostika mərkəzləri tikildi və yüksək keyfiyyətli avadanlıqlarla təchiz edildi. Bu sahədə dövlətin reallaşdırdığı layihələr nəticəsində yüzlərlə peşəkar həkimlər, tibb bacıları yetişdirildi və bir vaxtlar mövcud olan həkim çatışmazlığı problemi tamamilə aradan qaldırıldı.

Səhiyyə sistemində həyata keçirilən islahatlar nəticəsində vətəndaşlara tibbi sığorta müqavilələri əsasında xidmət göstərən səhiyyə müəssisələri eyni zamanda vətəndaşların rəylərini nəzərə alan sığorta cəmiyyətləri kimi çıxış etməyə başladılar. Bu müəssisələrin fəaliyyəti səhiyyə bazarında rəqabət prinsipinin formalaşmasına imkan yaratmağa başladı. 2003-cü ildə Ulu öndərimizin siyasi kursunun layiqli davamçısı İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçildi. Hazırda Cənab prezident Ümummilli liderimizin demokratik və dünyəvi dövlət quruculuğu istiqamətində olan siyasi kursunu layiqincə davam etdirməkdədir. Belə ki, onun rəhbərliyi ilə dövlətin siyasi, sosial-iqtisadi, hərbi qüdrəti gündən-günə artır, ölkəmiz sürətlə inkişaf edir [2, s.146-147].

Azərbaycanda səhiyyənin əsas vəzifəsi Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının sağlamlığı və əmin-amanlığının müdafiə etməsidir. Əhaliyə tibbi yardımın göstərilməsi sahəsində islahatlar və səhiyyə sisteminin bütün istiqamətlərində iqtisadi və sosial infrastrukturun formalaşması qlobal strateji inkişaf proqramının tərkib hissəsidir. Bu proqram bazar iqtisadiyyatı ilə demokratik cəmiyyətin qurulması prinsiplərinə əsaslanır.

Səhiyyədə öz həllini gözləyən problemlər çoxdur. Əsas vəzifələrdən biri xəstəliyin erkən mərhələdə aşkar edilməsi, xəstəliklərin profilaktikası, əhalidə sağlam həyat tərzi ilə bağlı təsəvvürlərin formalaşdırılması, idmana əhalinin bütün təbəqələrinin cəlb edilməsi, səhiyyə işçilərin peşəkarlığının artırılması, burada təhsilin və ixtisasartırma imkanlarının genişləndirilməsi, səhiyyəyə əhalinin inamının yüksəldilməsi,

burada bəzən rast gəlinən xoşagəlməz halların aradan qaldırılması və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın uzun müddət Sovet İttifaqında olması səhiyyə sisteminin sovet qanun və qaydaları əsasında formalaşmasına səbəb olmuşdur. Ümumiyyətlə, XX əsrin ortalarına kimi sosial siyasət sahəsində sovet modeli müəyyən üstünlüklərə malik olmuşdur. Bu üstünlüklər səhiyyə, sosial sığorta və s. sahədə özünü göstərirdi. Səhiyyənin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi və idarə olunması, tibbi kadrların hazırlanması, tibb elminin inkişafı müsbət nəticələr vermişdir [2, s.145].

1991-ci ildə müstəqilliyin bərpasından sonra səhiyyə sistemində də müəyyən problemlər meydana gəldi. Bu sosial siyasətin zəifliyi nəticəsində üzə çıxan ümumi çatışmazlıqlar idi ki, onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- əhəlinin ümumi sağlamlıq vəziyyətinin aşağı olması və müxtəlif səbəblərdən ölüm hallarının, xüsusən də uşaq ölümlərinin çoxalması;

- ümumi böhran vəziyyəti fonunda səhiyyə sistemində büdcədən ayrılan vəsaitin aşağı olması;

- sovet dövründən qalan xəstəxanaların, müalicə müəssisələrinin bərpad vəziyyətdə olması və beynəlxalq standartlara cavab verməməsi;

- səhiyyə ocaqlarında istifadə olunan avadanlıqların köhnə və istifadəyə yararsız olması, yenisi ilə əvəz edilməməsi;

- səhiyyə sahəsində beynəlxalq standartlara cavab verən yeni texnologiyaların, müalicə vasitələrinin, dərman preparatlarının tətbiq olunmaması;

- yeni tibbi kadrların hazırlanmasına diqqətin yetirilməməsi, vətəndaşlara göstərilən tibbi xidmətin keyfiyyətli olmaması [2, s.145-146].

Məlumdur ki, “Ulu öndərin siyasi kursunun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin diqqət və qayğısının nəticəsində Azərbaycanın səhiyyə sistemində aparılan uğurlu

islahatların, tibb müəssisələrinin maddi-texniki bazanın təkmilləşdirilməsinin, təchizat və kadr hazırlığı ilə bağlı görülmüş işlərin bəhrəsini bu gün hər birimiz öz həyatımızda hiss edirik. Görülən işlər əhalinin dövlət tibb müəssisələrinə inamını getdikcə artırır. Dövlət başçısının səhiyyə sahəsində müəyyən etdiyi proqramlar tibb müəssisələrinin təmir və bərpaşının, onların ən müasir avadanlıqlarla təchiz olunmasının, vətəndaşların pulsuz dərman vasitələri və preparatlarla təminatını və müalicəsinin, regionlarda diaqnostika mərkəzlərinin tikilərək istifadəyə verilməsinin, xüsusilə uşaqların bütün tibbi xidmətlərlə ən yüksək səviyyədə əhatə olunmasının başlıca istiqamətlərini təşkil edir [3].

Bununla belə ümumdünya tendensiyalar var ki, onların təsiri Azərbaycanda hiss olunmaqdadır. Bir sıra xəstəliklər var ki, onlara tutulanların sayı ildə-ildə artır. Məsələn, şəkər xəstəliyi, ummun çatışmazlığı, ürək-damar-xəstəlikləri, ruhi xəstəliklər, xüsusi psixoloji durumu olan vəziyyətlər və s.

Bu il, martın 27-si Bakının Nizami rayonunda Bona Dea Beynəlxalq Hospitalının açılışına qatılan prezident İlham Əliyev kollektivlə görüşdə belə deyib: Son illərdə Azərbaycanda 600-dən çox tibb müəssisəsi tikilib və əsaslı təmir edilib. Biz səhiyyə sisteminin maddi-texniki bazasını böyük dərəcədə gücləndirə bilmişik. Təkcə bu il 6 şəhərdə yeni xəstəxana tikiləcək.

Beləliklə, Azərbaycanın hər bir şəhərində ən yüksək tibbi şərait yaradılır. 600-dən çox xəstəxananın, tibb müəssisəsinin yaradılması, əlbəttə ki, böyük vəsait tələb edir. Azərbaycan dövləti bu vəsaiti ayırır. Səhiyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi bizim üçün prioritet məsələdir. Çünki insan sağlamlığı hər bir cəmiyyət, hər bir dövlət üçün əsas məsələdir. Bir neçə ildir ki, Azərbaycanda pulsuz tibbi müayinə həyata keçirilir. Hər il beş milyon Azərbaycan vətəndaşı bu xidmətdən istifadə edir. Bir neçə il bundan əvvəl mənim təşəbbüslə bu məsələ öz həllini

tapmağa başlayıb. Hazırda növbəti tibbi müayinə davam edir [4].

Beləliklə, səhiyyə sahəsində yaranan problemlər bu sahədə elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqi, kadr potensialının güclənməsi, sağlam həyat tərzinin tmin olunması hesabına həyata keçirilə bilər. Bu gün ölkəmizdə səhiyyə sahəsinin inkişafı üçün bir sıra islahatlar aparılır, layihələr gerçəkləşdirilir.

Ədəbiyyat

1. Qasımov C., Nağıyev N. Milli təhlükəsizliyin əsasları. MTN Maddi texniki Təminat Baş idarəsinin nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi. Bakı: 2015. – 408 s.
2. Məlikli G. Azərbaycan Respublikasının dövlət təhlükəsizliyində sosial siyasətin yeri və rolu. Bakı, 2018. – 208 s.
3. Azərbaycan səhiyyəsi: uğurlar və perspektiv vəzifələr (AzərTAc) // <http://sehiyye.gov.az>
4. “Səhiyyənin inkişafı üçün böyük işlər görülür” // <https://novator.az/>

FILOLİGİYA, TARİX VƏ İNCƏSƏNƏT

bölmə rəhbəri: prof.Q.Y.Abbasova

ELM JURNALİSTİKASI VƏ ONUN AZƏRBAYCANDA TƏTBİQİ PROBLEMI

İsgəndərova Vəfa

BDU-nun Beynəlxalq jurnalistika kafedrasının dosenti

Jurnalistikanın çox vacib sahələrindən biri, ancaq Azərbaycanda həm nəzəri cəhətdən araşdırılmayan, həm də praktik baxımdan geniş yayılmayan “elm jurnalistikası”dır. Müxtəlif dillərdə “Science journalism”, “Wissenschafts journalismus”, “Научная журналистика” kimi təqdim olunan bu profil elmi mövzularda məlumat yaratmaq üçün istifadə olunan jurnalistika sahəsidir. Yəni elm jurnalistikası elmi tədqiqatların mənasını təhrif etmədən elmi dildən müxtəlif janrlardakı üslublara çevrilməsi, auditoriyaya anlaşılıq dildə çatdırılmasıdır.

Onu da vurğulamaq gərəkdir ki, yanlış olaraq araşdırıcılar və bəzi mənbələr sözügedən termini “Elmi jurnalistika” adlandırırlar. Çünki çox zaman nisbi sifətlər başqa dillərdən tərcümə ediləndə sifətlik keyfiyyətini itirir. Bunu nəzərə almadıqda isə dilimizdəki yanlışlıqlardan birinə çevrilir, yəni bu digər dillərdəki bütün sifətləri Azərbaycan dilində də hökmən sifət kimi vermək cəhdi ilə bağlıdır.

Beləki, müxtəlif elm sahələri haqqında yazan peşəkar jurnalistlərin əsas vəzifəsi spesifik sahələrə xas nəzəri ifadələri, terminləri, sübut və empirik dəlilləri kütləvi informasiya vasitələrinin istehlakçıları üçün əlçatan etmək, daha dəqiq desək, elm sahələri ilə media arasında bir körpü rolunu oynamaqdır.

Elm jurnalistikasının ilkin müddəaları M.Lomonosovun “Fəlsəfə azadlığını təmin etmək üçün hazırlanmış işləri təqdim edən jurnalistlərin vəzifələrinə dair fikirlər” adlı məqaləsində təsvir edilmişdir.

ABŞ-da 1871-ci ilin 18 yanvar tarixində Uilyam Kruksun “Times”da çap olunan “Biskay körfəzində fırtına” başlıqlı məqaləsi ilk elmi publisistik məqalə hesab olunurdu. XIX əsrin sonlarında Amerika jurnalistləri Tomas Henri Haksli və Con Tindall aktiv elmi işçi kimi məhz jurnalistika ilə əlaqəli işləyirdilər. Ancaq 1928-ci ildə baş redaktor C.Skott “The Manchester Guardian” qəzeti ilə əməkdaşlıq edən Jeyms Kruteri ilk elmi müxbir təyin etmişdir. Bu gün də sözügedən sahə ABŞ-da çox geniş yayılmışdır. 2012-ci ildə “Nyu-York tayms” qəzeti onlayn resurslar olan “Politico” və “The Huffington Post”da yayımlanan elmi kontentə görə məşhur Pulitser mükafatına layiq görülmüşdür.

Onu da qeyd edək ki, İnternetin inkişafı ilə elm jurnalistikasının yeni formaları ortaya çıxmışdır: elmi xəbər agentlikləri və elmi bloqlar və s.

Xarici təcrübə onu göstərir ki, bu sahədə çalışan jurnalistlər ya uzun müddət seçdiyi elmi istiqaməti araşdırmalı, geniş təsəvvürlər əldə etməli, hətta müəyyən elmi dərəcələri olmalı, ya da əvvəllər həmin sahələrdə işləmiş ixtisaslı kadrlar olmalıdır. Məsələn, tibb sahəsində çalışan mütəxəssislər, həkimlər və ya elmi-tədqiqat institutlarında işləyən və cəmiyyət üçün yararlı olan informasiyaları mətbuata ötürən insanlar olur. Elm jurnalistikası bəzi Qərb ölkələrində akademik tədris sahəsi kimi mövcuddur. Jurnalistika fakültələrində, kütləvi kommunikasiya və təbiət elmləri fakültələrində tədris olunur. Eyni zamanda Avropada elm jurnalistika tədrisi təbiət elmləri fakültələri çərçivəsində xüsusi kurslar səviyyəsində aparılır. Elm jurnalistikası sahəsində bakalavr dərəcəsi verən yeganə proqram isə Almaniyanın Dortmund Universitetində həyata keçirilir.

Hal-hazırda dünya KİV sistemində “National Geographic”, “New Scientist”, “Discovery”, “Наука и жизнь” kimi tanınmış dərgilər mövcuddur. Eyni zamanda müxtəlif ölkələrin oxşar kontentli tele-radio kanalları fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan jurnalistikasında ənənəvi kütləvi informasiya vasitələrində elm sahələri, yeni tendensiyalar, texnologiyalar haqqında məlumatlar, publisistik yazılar isə azlıq təşkil edir. Yalnız yeni mediada müəyyən elmi-texniki yeniliklər, məsələn, qloballaşma, qlobal istiləşmənin aradan qaldırılması, nanotexnologiyalar, müasir texniki təchizat alətləri haqqında xəbər janrında məlumatlara yer verilir. Kütləvi informasiya vasitələrindən fərqli olaraq, spesifik elm sahələri ilə bağlı elmi auditoriya üçün nəzərdə tutulan akademik jurnallar və müxtəlif müəssisələrin, nazirliklərin nəzdində fəaliyyət göstərən qəzetlər mövcuddur. Lakin onlar bütün insanlar üçün deyil, məhz elmi kontingent üçün nəzərdə tutulur.

Ədəbiyyat

1. Əhmədli N. Jurnalistin nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 280 s.
2. Azer Hasret. Expectation of ethical norms in the virtual world. CASCEN, Baku-2014
3. Jahangir Mammadli. Theory and Practice of Journalism. Baku – 2012
4. Sabir Mammadli. European Council and OSCE`s media policy. Baku - 2018

İSLAM DİNİNİN İNGİLİS DİLİNƏ TƏSİRİ

Mehdizadə Rəxşan Ramiz qızı
BSU-nun xarici dillər kafedrasının müəllimi
r_babayeva@hotmail.com

Açar sözlər: din, müsəlman, Quran, muzey, sultan, şeyx, Adəm, islam

Ключевые слова: религия, мусульманин, Коран, музей, султан, шейх, Адам, ислам

Keywords: religion, Muslim, Koran, museum, sultan, sheikh, Adam, Islam.

Müsəlmanların müqəddəs kitabı hesab edilən Qurani-Kərim bu gün Böyük Britaniyada ən çox satılan kitablardan hesab edilir [blogs.bl.uk/.../the-british-librarys-oldest-quran-manuscript-n...]. Quranın nüsxələri Birləşmiş Krallığın 1,500 sayda məscidlərində və 2.7 milyon müsəlman evlərində, kitabxanalarda, muzeylərdə və bir sıra Britaniya institutlarında rast gəlinir [blogs.bl.uk/.../the-british-librarys-oldest-quran-manuscript-n].

Lakin Müqəddəs kitabın ingilis həyatına daxil olması görüldüyü kimi asan olmamışdır. Tarixi faktlar göstərir ki, əsrlərlə Qurana qadağa qoyulmuş, kitab yandırılmışdır, hətta təhqirlərə məruz qalmış, haqqında pis danışılmışdır. Bunlara baxmayaraq, Quran müasir ingilis həyatına və dolayısı ilə müasir ingilis dilinə daxil ola bilmişdir [www.bbc.co.uk/timelines]. Elə bu səbəbdən də bəzi ərəb sözlərinin ingilis dilində mövcudluğu təəccüb doğurmamalıdır.

İngilis dilində işlədilən “mosque” məscid sözü ərəb dilindən tərcümədə “masjid” mənasını verir. Merriam Webster lüğətində bu söz “a building used for public worship by Muslims” “müsəlmanlar tərəfindən ictimai ibadət üçün istifadə edilən bir bina” [<https://www.merriam-webster.com>], İngilis

dilinin Oksford lüğətində “a Muslim place of worship” “hər bir müsəlmanın ibadət yeri”, [www.oed.com] yaxud Macmillan lüğətində “a building in which Muslims worship” “Müsəlmanların ibadət etdiyi bina” [https://www.macmillandictionary.com] kimi mənaları verir. Bu mənaların hər birində “məşjid” sözü ingilis oxucusuna tanış olan mənələrdə tərcümə edilmişdir. Əks halda, sıradan bir ingilisin bu sözü anlaması mümkün olmazdı. Digər bir söz, məsələn, İngilis dilinin Oksford lüğətində işlədilən “imam” sözü [www.oed.com]. Bu söz ingilis dilində “a religious man” mənasını verir. İslam dinində isə bu sözün ingilis dilindəki qarşılığı “a religious man who leads the prays in a mosque”. Yaxud: kufir, "disbelief; salat, "prayer" və s. kimi sözlər ingilis dilində dini danışığda işlənir.

İngilis dilindən ərəb dilinə keçmiş sözlərin bir qismini belə sıralamaq olar [https://en.oxforddictionaries.com]:

Adam	adamah	"man," (the one formed from the) ground) – insan, yaradılan; Adəm
Allah	Allāh (THE GOD)	the absolute one, the all-powerful and all-knowing ruler of the universe, and the creator of everything in existence within the universe. – Allah – hər şeyə qadir olan
adobe	<i>al-tūba</i> <i>at-tūba</i>	the brick – kərpic
algebra	<i>al-jabr</i>	completing, or restoring broken parts – cəbr
attar (of roses)	<i>itr</i> ,	perfume, aroma - ətir, qoxu
harem	<i>harīm</i>	Women’s quarters in a large household – hərəm (qadınların olduğu yer)
henna	<i>hinnā</i> , henna	Henna is a reddish natural dye made from the leaves of <i>Lawsonia inermis</i> . – xına, həna

hookah (water pipe for smoking)	<i>huqqa</i> , pot or jar or round container.	Qəlyan
hummus (food recipe)	<i>himmas</i> ,	chickpea(s) – yemək resepti
jasmine, jessamine, jasmine	<i>yās(a)mīn</i> ,	Jasmine – jasmine
jinn (mythology)	<i>al-jinn</i>	the jinn cin
caravan	<i>qaīrawān</i> ,	convoy of travelers journeying together, which could be a merchant convoy or military or other convoy – karvan
duha	<i>morning</i>	Sübh
hajj ¹	‘(the Great) Pilgrimage’	The greater Muslim pilgrimage to Mecca, which takes place in the last month of the year and which all Muslims are expected to make at least once during their lifetime if they can afford to do so. It is one of the Five Pillars of Islam –Həcc
Ramadan	<i>ramīḍa</i> or <i>ar-ramad</i> ,	scorching heat or dryness – Ramazan ayı
sheikh	<i>shaikh</i> , sheikh.	strong man – şeyx, güclü insan
sultan, sultana	<i>sultān</i> ,	authority, ruler –sultan, rəhbər
syrup, sherbet, sorbet	<i>sharāb</i>	a word with two senses in Arabic, "a drink" and "syrup" – şərbət
Zakat	almsgiving	Payment made annually under Islamic law on certain kinds of property and used for charitable and religious purposes, one of the Five Pillars of Islam –zəkat, sədəqə
İman	‘imām	Imam (müsəlmanların rəhbəri)

1 <https://en.oxforddictionaries.com/definition/hajj>

	'leader', from 'amma 'lead the way'.	
Imam	The person who leads prayers in a mosque.	'imām 'leader', from 'amma 'lead the way' – iman, etiqaat

İslam dini vasitəsilə ingilis dilində işlədilən bəzi sözlərin məsələn, Həjj, Ramadən, Jihəd, *iman*, *kufir*, and *salat* ingilis dilində tam qarşılığı yoxdur. Bu sözləri ingilis dilində işlətdikdə onların mənasını verən və semantik cəhətdən oxşar olan ifadələr işlədilir. Məsələn, islamda geniş istifadə edilən “kufir” sözünün ingilis dilində qarşılığı “disbelieve” (inanmamaq) kimi verilir. İngilis dilində “disbelieve” “Be unable to believe; Have no religious faith “inana bilməmə; dini baxımdan inanmı olmama” mənalərini verir. Lakin bu söz islam dinində “imanı tamamlayacaq bir şeyi inkar etmək” deməkdir.

Ədəbiyyat

1. Interpretation of the meanings of the Noble Qur'ān in the English Language. (Summarized in One Volume). Dr. Muhammad Taqi-ud-Din Al-Hilālī, Ph.D. (Berlin) and Dr. Muhammad Muhsin Khān. Darussalam, Publishers and Distributors, Riyadh, Saudi Arabia, 1998, 872 p.
2. John A. Cook and Robert D. Holmstedt. Beginning Biblical Hebrew: A Grammar and Illustrated Reader Paperback. Baker Publishing Group, Religion, 2013, 324 p.
3. Tyndale W. Preface to *The Obedience of a Christian Man*. Penguin Books Limited, Religion, 1528, 272 p.
4. blogs.bl.uk/.../the-british-librarys-oldest-quran-manuscript-n...
5. <https://mosaicmagazine.com/.../how-hebrew-helped-to-create>

6. <https://www.macmillandictionary.com>
7. <https://www.merriam-webster.com>
8. www.bbc.co.uk/timelines
9. www.islamevi.az
10. www.oed.com

MÜNDƏRİCAT

FƏLSƏFƏ BÖLMƏSİ

M.A.Mehdiyeva. Müasir həyat tərzi anlayışı.....	3
A.Y.Əliyev. Şamanizm və od kultunun qarşılıqlı əlaqəsi.....	5
S.Ə.Hüseynova. Sartrın başlıca ekzistensial ideyaları.....	10
S.H.Əliyeva. “Azərbaycançılıq” ideologiyası mentalitetimizin elmi-fəlsəfi qaynağıdır.....	14
R.S.Nəzərov. Azərbaycanın şimalında dini-etnik müxtəliflik - multikultural hadisə kimi.....	18
E.M.Həsənlı. “Türkləşmək, müasirləşmək, islamlaşmaq” ideyasının Azərbaycan dövlətçiliyinin rəsmi doktrinasına çevrilməsi.....	23
N.R.Cavadlı. Təbii - elmi biliyin inkişaf qanunuyğunluqları.....	25
Ф.М.Эфендиев, И.А Исламов. Принцип системности и экономические науки.....	28
Ü.Agabəyova. Təsəvvüf humanizmi.....	31
Ч.Ф.Даудамирова. Системный подход в познании элементарных основ жизнедеятельности.....	35
A.V.Qəribov. Marksist hüquq fəlsəfəsində hüquq və dövlətin qarşılıqlı münasibətləri klassik alman hüquq fəlsəfi fikrinin dialektik davamı kimi.....	39
A.Ş.Hüseynli. Sosial ədalətin mahiyyətinə dair baxışlar.....	42
M.R.Rəsulova. Seyid Yəhya Bakuvi. Xəlvətlik təriqətində bakuvi silsiləsi.....	46

PSIXOLOGİYA BÖLMƏSİ

M.R.Nuriyeva. Yaradıcılıq psixologiyası ali məktəbin təlim prosesində.....	50
G.O.Abbasova. Вопросы психолого-педагогической работы с детьми, лишенными родительской опеки.....	53

G.Ə.Əliyeva. Məhkum qadınların psixi sağlamlıq problemləri...	56
Ə.Y.Sadiqova. Çətin uşaqlar və onlarla aparılan işin əsasları.....	64
F.M.Seyidova. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda “mən obrazı”nın inkişaf etdirilməsi.....	66
F.R.Camalova. Eşitmə məhdudluğu olan uşaqların akademik nailiyyətlərinə təsir edən psixoloji amillər.....	68
G.G.Гусейнова., М.Э.Дадашева. Влияние старшего поколения на формирование взглядов у молодежи в современном обществе.....	72
A.B.Маммедзаде. Актуальность проблемы ценностных ориентаций старшеклассников в зависимости от группы языка обучения.....	75
N.R.Nəsirova. Tənqidi təfəkkür tədqiqat obyektı kimi.....	80
N.E.Yusifova. İdmanda psixoterapevtik təsir imkanları.....	86
Merve Erdal Ertem. Təhsil alma gec ailə qurmanın səbəblərindən biri kimi.....	89
K.Q.Kazımova, Önen Ayşe Mahmut. Ünsiyyət və onun insan həyat fəaliyyətində rolu.....	91
Özdemir Hakan Hamit. Təşvişli (həyəcan) pozuntularını şərtləndirən sosial psixoloji amillər.....	95
L.M.Cabbarova. Medianin gender stereotiplərinin formalaşmasında rolunun sosial-psixoloji təhlili.....	98
Fatih Aşan. Tənhalıq probleminin aktuallığı.....	102
Örbəyi Sait Çavşin. Şəxsiyyətin strukturunda intellektual və iradi sferaların əlaqəsi.....	106
Murat Kurhan. Təbiət fənləri və onların pedoqoji səciyyəsi...110	
M.V.Əliyeva. Yeniyetməlik dövründə aqressiv davranışın xüsusiyyətləri.....	114
M.V.Vəliyev. Qarabağ müharibəsinin uşaqların psixikasına təsiri.....	118
R.R.Cavadova. Şəxsiyyətlərarası attraksiya probleminin tədqiqinə dair.....	121

Э.И.Шафиева, Яхуэй Ма. Факторы способствующие повышению психического здоровья в старческом возрасте в Китае и в Азербайджане.....	124
S.A.Yonat. Təhsil gənclərdə özünü aktuallaşdırmağa təsir edən amil kimi.....	127
S.A.Allahyarova, E.A.İbrahimov. Stress və mədə-bağırsağ xəstəlikləri.....	129
Sarı Ragıp Şahin. Yeniyetmələrin şəxsiyyətlərarası münasibətlərinə texnoloji asılılığın təsiri.....	132
T.P.Xalilova. Теории домашнего насилия.....	138
Ş.Ş.Əlizadə. Uşaqlarda aqressiv davranışın emosional təzahürləri.....	144
N.M.Həşimova. Qadın zorakılığı və onun səbəbləri.....	148
Ş.Ş.Nəsibova. Psixosomatik pozuntuların yaranmasında stress emosional amil kimi.....	152
A.E.Cəbraylova. Məhəbbət erkən nikahın motivi kimi.....	156
Г.Т.Лятуфова. Проблема самостигматизации в клинической психологии.....	158
İ.D.Naciyeva. Tələbələrdə peşəkar özünügerçəkləşdirmənin inkişafına dair.....	161
M.N.Kərimova. Estetik cərrahiyyə öncəsi psixoloji qiymətləndirmə.....	164
C.C.Məmedzadə. Некоторые практические вопросы нарушения речи детей дошкольного возраста.....	166
Тинавасова Ашура. Социопат как предмет клинической психологии.....	171
A.F.Səməndərova. İnternetdən asılı tələbələrin psixoloji xüsusiyyətləri.....	174
P.Г.Кадырова, С.В.Будагова. Воздействие нарратива «общие страдания» на эмпатию в условиях продолжительного конфликта.....	177
C.A.Аллахяррова, Луи Донг. Психическое здоровье и психологическая адаптация.....	180

R.H.Qədirova, T.T.Babayeva. Öyrənmə fəaliyyətinin formaları.....	183
M.H. Əyübova, A.P.Sadəxova. Влияние интернет-зависимости на учебную деятельность подростка.....	186
Л.Дж.Рагимова. Некоторые вопросы влияния эмоционально-волевой сферы на систему ЖКТ человека.....	189
Tolunay Mələk Anday Rifat. Prenatal dövrdə travmanın əhəmiyyəti.....	193
M.H. Əyübova, П.В.Кулиева. Психолого-педагогические проблемы абилитации детей с расстройством аутистического спектра в условиях дошкольного образования.....	196
N.A.Hüseynli. İntihara meyilli yeniyetmələrin psixoloji xüsusiyyətləri.....	203
Ş.A.Qurbanova. Autizm xəstəlik deyil.....	206
M.Ə.Hüseynli. Uşaqların və yeniyetmələrin qarşılaşdıqları sosial və psixi problemlər, onların həll yolları.....	210

PEDAQOGİKA BÖLMƏSİ

G.C.Ağamalıyeva. Сравнительный анализ западной и восточной систем образования (общее и различное).....	215
S.İ.Nəsrəddinli. Keyfiyyətli təhsil cəmiyyətin əsas tələbatlarından biri kimi.....	222
L.X.İsgəndərova. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında əxlaq məsələləri.....	223
J.İ.Aliyeva. Ailədə valideyn-uşaq münasibətləri.....	225
G.N.Mustafayeva. Yusif Talibovun pedaqoji fəaliyyətində vətənpərvərlik və xalqlar dostluğu məsələlərinin tədqiqi.....	228
A.H.Əliyeva. Professor N.Kazimovun yaradıcılığında milli pedaqogika ideyası.....	232
N.N.İbadova. İslam tarixi və onun formalaşmasına təsir edən mənbələr.....	235

M.T.Rzayev. Riyazi anlayışların öyrənilməsinə metodik yanaşma.....	239
G.Ş.Məhərrəmova. Hüseyn Cavid əsərlərində tərbiyə məsələləri.....	242

SOSİOLOGİYA VƏ SOSIAL İŞ BÖLMƏSİ

F.Q.Vahidov. İnsan amilinin fəallaşdırılmasında təşkilati mədəniyyətin rolu haqqında.....	246
S.Babaşova. Azərbaycan – uğurlu regional inkişaf modeli ..	251
A.R.Səfərova. Azərbaycan mədəniyyətinin tarixi mərhələləri.....	255
Ф.Р.Халилова. Современный международный терроризм: сущность, угрозы и причины.....	258
Z.N.Hüseynova. Kuveytin geosiyasi təhlükəsizlik sistemində rolu.....	260
Ş.X.Paşayeva. Kütləvi informasiya vasitələrinin elmi-nəzəri və metodoloji əsasları.....	264
C.П.Аласова. Роль СМИ в формировании имиджа политического лидера.....	268
T.M.Tağıyeva. Məcburi köçkünlərin yoxsulluq səviyyəsinin ölçülməsi.....	270
Cavidan Aşurlu. Qaçqın və məcburi köçkünlərlə sosial iş sahəsində mövcud olan yanaşmalar və sosial işin əsas istiqamətləri.....	274
Ф.Р.Халилова. Труд в условиях глобализации.....	279
R.İ.Dadaşov. Ailədaxili zorakılığın aradan qaldırılması istiqamətində sosial işçilərin rolu.....	280
N.Q.Ağayev. İnsan alveri ilə mübarizənin beynəlxalq hüquqi aspektləri.....	283
Г.К.Гусейнова. Необходимость политической социализации в современном обществе.....	287
E.F.Muradov. Yeniyetmələrin həssas qruplarının sosial tərkibi və onların əmək bazarında təmsil olunması.....	290

T.3.Гасанов. Неполная семья как объект социальной работы.....	297
H.M.Büyükfırat. “Vətəndaş təşəbbüsü” anlayışına dair.....	300
H.A.Kerimov. Вопросы правового обеспечения отдельных направлений социальной помощи в Азербайджане.....	304
T.Ş.Hüseynli. “Miqrantlarla sosial iş” mövzusunda elmi tədqiqat aparılmasının əsas məqsədləri.....	309
A.N.Balayeva. Penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin məşğulluğunun təmin olunması.....	312
F.V.Ataxanlı. Beynəlxalq münasibətlərin əhatə etdiyi mövzular.....	317
Hamed Aran. Məişətin estetik əsaslarının inkişaf etdirilməsi.....	320

POLİTOLOGİYA VƏ İQTİSADIYYAT

İsmayıl Eyyubov. Səməd Vurğunun ictimai – siyasi görüşləri (1906 – 1956).....	326
C.A.Rəhimov. Enerji resurslarının iqtisadiyyatı səmərəliliyinin təyininin əhəmiyyəti.....	330
N.F.Çıraqlı. Türkiyənin xarici siyasətində yumşaq güc anlayışı: nəzəri yanaşmalar	334
A.E.Orucova. Multikulturalizm Azərbaycanda dövlət siyasətinin prioritet istiqaməti kimi.....	338
Vəfa Cəlil. Ümummillî lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı və milli təhlükəsizlik sisteminin qurulması.....	343
N.İbadov, M.Əfəndiyev. Siyasi modernləşmə və siyasi dəyişikliklər.....	347
G.Q.Məlikli. Azərbaycanın sosial siyasətində səhiyyə sistemi.....	351

FİLOLİGİYA, TARİX VƏ İNCƏSƏNƏT

V.İsgəndərova. Elm jurnalistikası və onun Azərbaycanda tətbiqi problemi.....	357
R.R.Mehdizadə. İslam dininin ingilis dilinə təsiri.....	360

Texniki redaktor: V.K. MUSAYEVA

GƏNC TƏDQIQATÇILARIN RESPUBLİKA ELMİ-
PRAKTİK KONFRANSININ
materialları
(19 aprel 2019-cu il)